

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

הבחירות בישראל

2015

עורכים: מיכל שמיר | גדעון רהט

הבחירות בישראל – 2015

עורכים

מיכל שמיר | גדעון רהט

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

The Elections in Israel — 2015

Editors: Michal Shamir and Gideon Rahat

עריכת הטקסט: גלית שמאע, תמר שקד
סדר: נדב שטכמן פולישוק

האיור על העטיפה: אמנון להר (בן 11, 1971)

מסת"ב 978-965-519-202-5 ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר)
2017, תשע"ז

המכון הישראלי לדמוקרטיה
רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:
החנות המקוונת: <https://www.idi.org.il/books>
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800 ; פקס: 02-5300867

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חנם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפול שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפול חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליוזם רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

הדברים המתפרסמים בספר זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תוכן העניינים

5	תודות
6	המחברים
	מבוא
9	מיכל שמיר, גדעון רהט
המערכת המפלגתית: ניתוח מוסדי	
25	היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות: האם ישראל היא מקרה קיצוני? עופר קניג, אור טוטנאור
58	תפוחים, תפוזים ואחוז החסימה: שיטת הבחירות הישראלית 2015 במבט השוואתי רז א' איזנברג, לירן הרסגור
מפלגות ובחורים	
81	מפלגת שלטון מול מפלגה השואפת להנהגה: הליכוד והבית היהודי בבחירות 2015 אשר כהן, מנחם לזר
103	משותפת או מודרת? הרשימה המשותפת בבחירות 2015 דניאל צוקר
124	העלייה מברית המועצות לשעבר בפוליטיקה הישראלית: על פרשת דרכים וצ'סלב קונסטנטינוב, רעות איצקוביץ'-מלכה
145	שבויים בשסע הזהות הקולקטיבית: ימין ושמאל בבחירות 2015 מיכל שמיר, שירה דביר-גבירצמן, רפאל ונטורה
תקשורת פוליטית	
177	פרסונליזציה פוליטית במרשתת: מפלגות ופוליטיקאים בבחירות 2015 שחף זמיר, גדעון רהט
206	עמדות הציבור כלפי התקשורת, תפיסת השפעותיה ושינוי כוונות ההצבעה בבחירות 2015 יריב צפתי
225	סקרים ותחזיות בחירות בעולם של רשתות חברתיות והתרופפות הזהות המפלגתית קמיל פוקס

תודות

לאנשי המכון הישראלי לדמוקרטיה: הנשיא יוחנן פלסנר, סגן הנשיא ידידיה שטרן, ראש תחום המינהל דורית שובל וצוות ההוצאה לאור, ובייחוד לענת ברנשטיין ונדב שטכמן פולישוק. לגלית שמאע ולתמר שקד – על עבודתן היסודית והמעולה בעריכת המאמרים. לשחף זמיר – על תרומתו החשובה להפקת הספר בכל שלביו. לאמנון להד – על איור משכן הכנסת שצייר בהיותו בן 11. לכל מדעני המדינה והחברה שהסכימו לקרוא ולשפוט את המאמרים בעילום שם ותרמו הערות מועילות. לקתדרה למדע המדינה ע"ש אליון ז' רובינשטיין באוניברסיטת תל אביב על התמיכה הכספית. לבסוף נזכיר כי ספר זה הוא ה-15 במספר בסדרת ספרי הבחירות שייסד פרופ' אשר אריאן ז"ל בשנת 1969.

מיכל שמיר

גדעון רהט

המחברים

רז א' איזנברג הוא אנליסט תקשורת בחברת יפעת מחקרי מדיה ומוסמך המחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. התמחה בפוליטיקה אלקטורלית וכתב תזה על אחוז החסימה במבט השוואתי.

razeizenberg@gmail.com

ד"ר רעות איצקוביץ' מלכה היא מרצה במחלקה לסוציולוגיה, מדע המדינה ותקשורת באוניברסיטה הפתוחה. חוקרת מגוון שאלות הקשורות בייצוג פוליטי ובתוך כך מגדר ופוליטיקה, מפלגות פוליטיות, שיטות בחירה, שיטות בחירת מועמדים ובתי מחוקקים דמוקרטיים, הן בהקשר הפוליטי הישראלי והן במבט השוואתי.

reutim@openu.ac.il

ד"ר שירה דביר-גבירצמן היא מרצה בכירה באוניברסיטת תל אביב. תחומי המחקר והלימוד העיקריים שלה הם אפקטים פסיכולוגיים של תקשורת, דעת קהל, רשתות חברתיות והתנהגות פוליטית, צריכת תקשורת ומתודולוגיה של מחקרי התנהגות וצריכת תקשורת.

shiradvir@me.com

לירן הרסגור היא דוקטורנטית במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. חוקרת התנהגות בוחרים ופוליטיקה אלקטורלית. מתמחה בחקר הבדלים בין-דוריים בעמדות פוליטיות.

liran.harsgor@mail.huji.ac.il

ד"ר רפאל ונטורה הוא חוקר במכון הישראלי לדמוקרטיה ומנהל מאגר הנתונים של מרכז גוטמן במכון. הוא עמית מחקר במכון למדיניות נגד טרור ומלמד בבית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה שבמרכז הבינתחומי הרצליה. תחומי המחקר וההתמחות שלו הם בחירות, התנהגות בוחרים, סוציאליזציה פוליטית, התנהגות פוליטית בישראל וסקרי דעת קהל.

rafi@idi.org.il

שחף זמיר הוא דוקטורנט במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים ועוזר מחקר בתכנית לרפורמות פוליטיות במכון הישראלי לדמוקרטיה. חוקר את תופעת הפרסונליזציה ואת השימוש הפוליטי ברשת, בישראל ובמבט השוואתי.

shahaf.zamir@mail.huji.ac.il

אור טוטנאור הוא דוקטורנט במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. חוקר מפלגות, בתי מחוקקים ופוליטיקה אלקטורלית.
or.tuttnauer@mail.huji.ac.il

פרופ' אשר כהן הוא פרופסור חבר במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן. חוקר את המשטר והפוליטיקה בישראל, בעיקר החברה והפוליטיקה בציונות הדתית.
asher.cohen@biu.ac.il

מנחם לזר הוא מנהל מכון המחקר פאנלס פוליטיקס למחקרים בשדה הפוליטי-חברתי. פסיכולוג חברתי ודוקטורנט במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן. חוקר את התנהגות החברה הישראלית בהיבטים של עמדות חברתיות-פוליטיות וכוונות הצבעה.
menachem@panelspolitics.co.il

פרופ' קמיל פוקס הוא פרופסור אמריטוס במחלקה לסטטיסטיקה באוניברסיטת תל אביב. תחומי מחקרם הם תורת הסקרים והגורמים המשפיעים על ההשתתפות בהם ועל תוצאותיהם ויישומים של המתודולוגיה הסטטיסטית ברפואה ובמדעי החברה. עורך את סקרי עיתון הארץ וערוץ 10.
fuchs@post.tau.ac.il

דניאל צוקר הוא סטודנט לתואר שני בחוג למדע המדינה באוניברסיטת תל אביב. חוקר תקשורת פוליטית ודעת קהל.
danielzucker@mail.tau.ac.il

פרופ' יריב צפתי הוא ראש החוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה. מחקריו פורסמו בכתבי עת מובילים בתחום התקשורת, והם מתמקדים בהיבטים נרחבים של דעת קהל, בעיקר באמון הקהל בתקשורת, תפיסות השפעותיה על הקהל וקמפיינים פוליטיים והשפעותיהם.
ytsfati@com.haifa.ac.il

ד"ר וצ'סלב קונסטנטינוב הוא בוגר המכון ליהדות זמננו ע"ש אברהם הרמן באוניברסיטה העברית בירושלים. מחקריו עוסקים בדמוגרפיה וסוציולוגיה יהודית ובעלייה מברית המועצות לשעבר, בייחוד בתחומי ההשכלה, התעסוקה וההשתלבות החברתית.
vkonst7@gmail.com

ד"ר עופר קניג הוא עמית מחקר בתכנית לרפורמות פוליטיות במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה בכיר במכללה האקדמית אשקלון. תחום המחקר העיקרי שלו הוא פוליטיקה השוואתית ובייחוד בנושאים אלו: מפלגות, פוליטיקה ישראלית, בחירת מועמדים ומנהיגים, שיטות בחירה ושינוי חוקתי.
ofer.kenig@gmail.com

פרופ' גדעון רהט הוא עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופסור חבר במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. מומחה לפוליטיקה ישראלית ופוליטיקה השוואתית.
msgrah@mail.huji.ac.il

פרופ' מיכל שמיר היא מופקדת הקתדרה למדע המדינה ע"ש אלווין ז' רובינשטיין באוניברסיטת תל אביב. תחומי מחקרה הם פוליטיקה ישראלית, פוליטיקה השוואתית, התנהגות פוליטית ופסיכולוגיה פוליטית.
m3600@post.tau.ac.il

מבוא

מיכל שמיר | גדעון רהט

הבחירות לכנסת ה־20 נערכו ב־17 במרץ 2015, רק מעט יותר משנתיים מאז נבחרה הכנסת ה־19 וכשנתיים ו־8 חודשים לפני המועד הקבוע בחוק. תהליך התפרקותה של ממשלת נתניהו השלישית (הממשלה ה־33) היה מהיר אך נותר לא מפוּענח, עד כדי כך שאחד הפרשנים הוותיקים וחדי העין של הפוליטיקה הישראלית, נחום ברנע, הכתיר אותו בכותרת "איבדו עצמם לדעת" (ברנע, 2014). מערכת הבחירות התחילה אפוא בחוסר הבנה מדוע הוקדמו. תוך כדי הבחירות, רבים מהפוליטיקאים, העיתונאים, הפרשנים והפעילים בקמפיין חשבו על הבחירות כמונחים של בחירות 1999, שבהן ניצח אהוד ברק את בנימין נתניהו לאחר הקדנציה הראשונה שלו. ואכן, המחנה הציוני מיקד את מערכת הבחירות שלו בקמפיין שלילי שבמרכזו עמד "ביבי". הנחתו הייתה שכמו אז, גם הפעם רבים בקהילה הפוליטית ובציבור הרחב עיפו ממנו ומאסו בו.¹ ואולם בסופו של דבר, בחירות 2015 היו דומות יותר מכול דווקא לבחירות 1996. בנימין נתניהו, הפעם ראש ממשלה מכהן שנלחם על בחירתו מחדש, הצליח לנצח אגב שכלול והקצנה של גישת הפוליטיקה של זהות שסייעה לו לנצח בבחירות 1996.

השסע הפוליטי של הזהות הקולקטיבית שעליו נסבה הפוליטיקה הישראלית מאז המהפך של 1977 שאב לתוכו זהויות וממדים אחרים,² ובבחירות 2015, ביטוי בתעמולת הליכוד נעשו בוטים ומסיתים. בהתייחס לשסע זה הובלטו וחוברו הזהויות הפוליטיות והחברתיות מתוך הנגדה לקבוצה ה"אחרת" ותוך כדי טרמט האיום ממנה. הקבוצה הפוליטית האחרת – השמאל והשמאלנים – חוברה שוב ושוב אל הערבים: הן הערבים "בחוף", בעיקר הפלסטינים ודאעש, והן הערבים "בפנים",

1 לתחושות אלה היו סימנים רבים בסקרים, בשטח ובדיווחים בתקשורת. כך למשל, לפי סקרי חברת פאנלס פוליטיקס שנערכו בזמן מערכת הבחירות, ברוב נקודות הזמן היו נשאלים רבים יותר שאמרו כי אינם רוצים שנתניהו יהיה ראש ממשלה מנשאלים שחפצו בכך (כספית, 2015א). עם זאת הסקרים גם הראו כי נתניהו נחשב למועמד המתאים ביותר לתפקיד, וכי הציפייה היא שהוא ינצח (למשל [חדשות 2](#), 2015; [מדד השלום](#), 2015). התנהגותו של נתניהו עצמו שידרה מצוקה, וראיות לכך הן ביקורו בשוק מחנה יהודה ללא תקשורת, הכנסים הסגורים שבהם השתתף, ובסוף מסע הבחירות – בליץ הראיונות שקיים (ליס, 2015; נחמיאס, 2015). השוואה שיטתית של שאלות אהדה-שנאה כלפי נתניהו בסקרי הבחירות של [INES](#) בין שתי מערכות הבחירות האחרונות לכנסת ה־19 (2013) וה־20 (2015) מראה שאין הבדל מובהק ביחס אליו בקרב נשאלים בשמאל ובימין, ורק במרכז יש ירידה באהדה אליו. כמו כן אין שינוי מובהק באהדה כלפיו ב־3 הקבוצות תוך כדי מערכת הבחירות לכנסת ה־20.

2 ראו שמיר, דביר־גבירצמן וונטורה בקובץ זה. וכן Shamir and Arian, 1999.

כלומר אזרחי ישראל, ובייחוד נציגיהם הפוליטיים. אלה הוצבו מול קבוצת הזהות היהודית ומול ההזדהות הפוליטית עם הימין. לעומת הסיסמה של קמפיין חב"ד בבחירות 1996 ש"נתניהו טוב ליהודים", או הלחישה של נתניהו כראש ממשלה באוזנו של הרב כדורי ב־1997 ש"אנשי השמאל שכחו מה זה להיות יהודים", האמירות ב־2015 היו פומביות ונפוצו ברשת, נשמעו ישירות מפיו של נתניהו וקשרו במפורש בין השמאל ובין הערבים תוך כדי הדגשת האחרות והאיום מן האחר.³ היטיב לבטא זאת מרואיין בסקר הבחירות הישראלי 2015 (INES, 2015), בתשובה על שאלה פתוחה בדבר משמעות המושגים "ימין" ו"שמאל", כך: "ימין זה ימין, ושמאל זה ערבים".⁴

במערכת הבחירות של 2015 היה נתניהו הגורם הראשון במעלה להבניה השלילית והמלבה של שסע הזהות הקולקטיבית. שיח כזה תועד עוד לפני בחירות 2015 בתקופת מבצע צוק איתן בקיץ 2014 (לב־און, 2016), ולאחר הבחירות הוא הוסיף לעלות על סדר היום בפוליטיקה הפרלמנטרית והחץ־פרלמנטרית ובשיח הציבורי, בעיקר ברשתות החברתיות. שסע זה עמד במוקד בחירות 2015, וחלק גדול מן המאמרים בקובץ זה נוגעים בו אפוא מנקודות מבט שונות: בנקודת המבט של הבוחרים עוסק מאמרם של מיכל שמיר, שירה דביר־גבירצמן ורפאל ונטורה; בנקודת המבט של התקשורת והסקרים עוסקים המאמרים של יריב צפתי ושל קמיל פוקס; ובנקודת המבט של המפלגות והתחרות בבחירות עוסקים מאמרם של אשר כהן ומנחם לזר וכן מאמרו של דניאל צוקר. נוסף על ההיבטים ההתנהגותיים והתקשורתיים, מאמרי הקובץ מנתחים את הבחירות ואת המערכת המפלגתית בישראל מנקודת מבט מוסדית. גם בהיבט זה ניתן לזהות סימנים ברורים לשיח המשסע, בכל הקשור לשינוי באחוז החסימה ובהשפעתו על הייצוג הערבי, ובכך עוסק מאמרם של רז איזנברג ולירן הרסגור.

א. הרקע לבחירות

ממשלת נתניהו השלישית החלה את כהונתה ב־18 במרץ 2013, מעט פחות מחודשיים לאחר הבחירות לכנסת ה־19. ההרכב הקואליציוני נכפה על נתניהו בידי "ברית האחים" הלא צפויה שכרתו יאיר לפיד ונפתלי בנט, מנהיגי מפלגת יש עתיד החדשה ומפלגת הבית היהודי המחודשת. הקואליציה מנתה 68 מושבים, בראשות הליכוד ביתנו – איחוד בין הליכוד וישראל ביתנו (31 מושבים) – והשתתפו בה מפלגת הימין הבית היהודי (12 מושבים), ושתי מפלגות המרכז,

3 הביטוי הבולט ביותר הוא נימת הסיסמה של הקמפיין ביום הבחירות: סרטון ה"ערבים על האוטובוסים של השמאל" (ראו בערוץ היוטיוב של בנימין נתניהו בכותרת "[שלטון הימין בסכנה – חייבים לצאת ולהצביע מחל"ל](#)").

4 המרואיין הצביע לליכוד הן בבחירות 2013 והן בבחירות 2015, אם כי כאשר נשאל לפני הבחירות למי בכוונתו להצביע סירב לענות. כשחזרנו אליו לאחר הבחירות דיווח כי הצביע לליכוד וכי קיבל את החלטתו הסופית ביום הבחירות עצמו.

יש עתיד (19 מושבים) והתנועה (6 מושבים). הגורם המאחד את הקואליציה, על רכיביה השונים כל כך מן הבחינה המדינית ומן הבחינה הדתית, היה הניסיון להתמקד בנושאי כלכלה וחברה, במעין תגובה למחאה החברתית-כלכלית של קיץ 2011.

בתחילה דומה היה כי ממשלה זו, שהוקמה בשם "הפוליטיקה החדשה" ובניגוד לכללי "הפוליטיקה הישנה", מחזיקה מעמד. במרץ 2014 הצליחה הקואליציה להעביר 3 חוקים חשובים שעל תמיכה בהם הוסכם במעין עסקת חבילה בין המפלגות העיקריות שהרכיבו אותה. עסקה זו התבררה בדיעבד כמהלך המשותף המשמעותי הראשון וגם האחרון שלה. חוק אחד, הידוע כ"חוק המשילות", קבע מכסה מרבית של שרים (19 כולל ראש הממשלה) וסגני שרים (4); אימץ מנגנון אי-אמון קונסטרוקטיבי מלא, המחייב הצגת ממשלה חליפית בתמיכת רוב של לפחות 61 חברי כנסת כתנאי להפלת הממשלה ולהחלפתה, והעלה את אחוז החסימה מ-2% ל-3.25%. השפעת העלאתו של אחוז החסימה ניכרה בבחירות 2015: מצד אחד היא מנעה את כניסתה לכנסת של מפלגת יחד, הממוקמת בקצה הימני של הרצף הפוליטי, ומצד אחר הייתה הזרז להקמת הרשימה המשותפת שבקצה השמאלי, באמצעות חבירה של 4 המפלגות המרכזיות במגזר הערבי. צעד זה הביא בסופו של דבר לעלייה בייצוג הערבי בכנסת. נראה אפוא שהעלאת אחוז החסימה השפיעה בניגוד לכוונות חלק ממקדמיה. כפי שמובהר במאמרם של איזנברג והרסגור, הדיון באחוז החסימה אופייני בשטחיות ונותק באופן מלאכותי מדיון ברכיבים אחרים בשיטת הבחירות.

החוק השני, "חוק השוויון בנטל", היה הדגל המרכזי שנשא יאיר לפיד במערכת הבחירות, והוא קבע גיוס שוויוני יותר של צעירים חרדים לצבא. החוק עבר על רקע התנגדות מרה מצד המפלגות החרדיות והציבור התומך בהן. חוק זה גם עתיד להיות הראשון שיעלה על המוקד בדיונים הקואליציוניים בין הליכוד למפלגות החרדיות להקמת הממשלה לאחר בחירות 2015. חוק שלישי, חוק יסוד: משאל עם, שקידמה מפלגת הבית היהודי, מְסַמֵר בחוק יסוד מכשול נוסף לאפשרות של פשרה טריטוריאלית במסגרת הסכם עתידי, בקבעו שכל ויתור על שטחים שעליהם מוכל החוק, המינהל והמשפט הישראלי אשר לא יזכה לתמיכת שני שלישים מחברי הכנסת, יעמוד להכרעה במשאל עם.

נתניהו הצליח לתמוך בין הכוחות הנציים והיוניים בממשלתו, תוך כדי ניהול משא ומתן עם הפלסטינים, וגם אחרי שהמשא ומתן הגיע למבוי סתום וחלה הידרדרות הביטחונית בקיץ 2014, עם חטיפת שלושת הנערים בגוש עציון ובעקבותיה מבצע שובו אחים בגדה ומבצע צוק איתן בעזה. אולם כפי שמתארת מורן אזולאי –

כמעט כל נושא כבד שהתגלגל לפתחה [של הקואליציה] גרר אש משני צדי המתרס. את מקומה של האופוזיציה בכנסת תפסה הקואליציה בעצמה: היא השמיעה את הביקורת הכי קשה ונוקבת, היא סינדלה בעצמה הצעות חוק של שותפיה ותקעה רפורמות חשובות במסגרת חשבונות אישיים. ככל שעברו הימים התרחבו המשברים וחוסר האמון בין השותפים גדל. חוק הלאום [גרר] מהומה

גדולה, ואחריו הגיעו גם אי הסכמות בנושאי התקציב, חוק ההסדרים ובעיקר חוק מע"מ 0 – שבתחילה זכה לתמיכת ראש הממשלה, אולם רגע לפני השלמת החקיקה חזר בו נתניהו מהסכמתו (אזולאי, 2014).

נזכיר גם את הצעת החוק שנועדה לאסור על חלוקת החינמון היומי ישראל היום שבבעלות שלדון אדלסון, הידוע בעמדתו האוהדת במיוחד לראש הממשלה נתניהו. ראש הממשלה התנגד בחריפות להצעת החוק, אך זו אושרה על אפו ועל חמתו בכנסת בקריאה טרומית בנובמבר 2014, למרות ההערכה שהקואליציה תקבור את הצעה. יש הטוענים שזה היה הזרז להקדמת הבחירות על ידי נתניהו.⁵

ב-1 בדצמבר פיטר נתניהו את שר האוצר יאיר לפיד ואת שרת המשפטים ציפי לבני, ושבוע לאחר מכן הצביעה הכנסת ה-19 על פיזורה ברוב עצום של 93 חברי כנסת וללא התנגדות. אזולאי כתבה כי "מדובר באחת ממערכות הבחירות היחידות שאיש מחברי הקואליציה לא יודע להסביר למה יוצאים אליה ולמה דווקא עכשיו" (שם). נחום ברנע סיכם: "[הממשלה] איבדה את עצמה לדעת. לא מחלוקת אידיאולוגית הרגה אותה, גם לא כישלון יוצא דופן או מחאה עממית. היא מתה בגלל מיאוס הדדי, בגלל חוסר תפקוד של ראש-הממשלה, בגלל אובדן דרך" (2014). הממשלה, שקמה בקול תרועה רמה ותוך כדי הפרת הכלל של "קואליציה סגורה", שבה יש רצף בין מפלגות בעלות קרבה אידיאולוגית בענייני חוץ וביטחון, והכלל של הפוליטיקה הישראלית ש"החרדים תמיד בפנים" – מתה בדמי ימיה. הממשלה שרצתה להתגאות בקידום רפורמות בשיטת הממשל בשם היציבות לא זכתה ליהנות מהגברת היציבות השלטונית.

ב. מערכת הבחירות

מערכת הבחירות לכנסת ה-20 החלה בהצהרתם של מנהיגי העבודה והתנועה, יצחק (בוז'י) הרצוג וציפי לבני, כי יתמודדו יחדיו במסגרת רשימה משותפת, המחנה הציוני, וינהיגו רוטציה בראשות הממשלה. ברית זו דומה לברית שנכרתה ערב בחירות 2013 בין הליכוד לישראל ביתנו. על מתכונת הרוטציה שהציעו הרצוג ולבני נמתחה ביקורת רבה, ופחות מיממה לפני הבחירות הודיעה לבני כי היא מוותרת על הרוטציה, אם הדבר יכשיל הקמת ממשלה בראשות הרצוג. הקמת המחנה הציוני יצרה דינמיקה של תחרות בין שתי הרשימות הגדולות ויצרה תמריץ להצביע להן, בשל התפיסה שרשימה גדולה היא שתתבקש להקים את הממשלה. המפלגות עצמן עודדו תפיסה זו אף שאין לה יסוד חוקתי. כך, להבדיל מבחירות 2013 (Rahat and Hazan, 2013), המפלגות הגדולות לא

5 בהמשך לכך היו שדיברו על מערכה מקבילה לבחירות בין מו"ל קבוצת ידיעות אחרונות, ארנון (נוני) מזוס, לבין מו"ל ישראל היום, שלדון אדלסון. ראו למשל [ורטר, 2015](#).

איבדו קולות לטובת המפלגות הקטנות בזמן מערכת הבחירות וגם לא במבחן התוצאה. ואולם בדומה לבחירות 2013 גם הפעם התנהלה התחרות בעיקר בתוך הגושים.

התפתחות חשובה נוספת הייתה הקמת הרשימה המשותפת, שכללה את המפלגה היהודית-הערבית חד"ש (המתבססת בעיקרה על המפלגה הקומוניסטית), המפלגה האסלאמית רע"ם, מפלגת תע"ל (התנועה הערבית להתחדשות) והמפלגה הערבית-לאומי(ני)ת בל"ד. המפלגות הללו מייצגות אידאולוגיות שונות ואף מנוגדות, אבל בכל הנוגע לשסע הפוליטי העיקרי של הזהות הקולקטיבית, הן בממד החוץ והביטחון (ובייחוד הסכסוך הישראלי-פלסטיני) והן בממד הפנימי העוסק באופייה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית – כולן ממוקמות בשמאל הקיצוני. כולן גם חולקות במידה רבה עמדות דומות לגבי מצוקות הציבור הערבי-הישראלי. העלאת אחוז החסימה חייבה אותן להתמודד יחד, משום שהתמיכה בכל אחת מהן בנפרד הייתה מסכנת אותן באי-כניסה לכנסת. ערב הבחירות נבחר יו"ר חד"ש איימן עודה לעמוד בראש הרשימה המשותפת בידי חבריו במועצת המפלגה, ואלו אף בחרו את מועמדי המפלגה לכנסת. מועמדי בל"ד נבחרו אף הם בידי מועצת המפלגה, ואילו נציגי שאר המפלגות החברות בברית נקבעו על ידי גופים מפלגתיים כוללניים פחות. משימתה העיקרית של הרשימה המשותפת לא הייתה לשכנע בוחרים להצביע לה, משום שרובם הגדול של המצביעים הערבים (70%-80 בשנים האחרונות) מצביעים ממילא למפלגות שנכללו בה, אלא לשכנעם לבוא לקלפי לנוכח שיעורי ההצבעה הנמוכים יחסית בקרב הערבים. כמו בכל הבחירות ב-20 השנים האחרונות, נדרשו המפלגה ומועמדיה לצלוח יוזמות פסילה מהצד הימני של המערכת הפוליטית. הפעם עמדה על הפרק פסילת חנין זועבי (וכן פסילת מועמד מהימין הקיצוני, ברוך מרזל, שרץ ברשימת יחד). ועדת הבחירות המרכזית פסלה את המועמדות של שניהם, אך בית המשפט העליון, בדפוס שכבר השתרש (ראו [וינשל-מרגל ושמיר, 2015](#)), ביטל את שתי ההחלטות, ושני המועמדים התמודדו בבחירות.

שתי רשימות חדשות נוספות שהשתתפו בבחירות בלטו במיוחד: כולנו, בראשות השר לשעבר שפרש מהליכוד משה כחלון. כחלון נתפס כמי שיש לו קבלות בכל הנוגע להצלחה ברפורמות, בזכות שורה של צעדים שהוביל בשוק התקשורת הסלולרית, והוא התמודד על בסיס מצע כלכלי למשרת שר האוצר; והשנייה, יחד בראשות אלי ישי, שפרש מש"ס אחרי שאריה דרעי השלים את חזרתו לפוליטיקה וביסס את מנהיגותו בראשות המפלגה. ישי, שהנהיג את המפלגה מסוף שנות התשעים, טען שהוא המייצג האמיתי שלה. כל זאת על רקע פטירתו של המנהיג הרוחני המגבש והמאחד שלה הרב עובדיה יוסף. ישי חבר למפלגת עוצמה יהודית של אנשי הימין הקיצוני ברוך מרזל ומיכאל בן ארי, וצעדו זה תאם היטב את הפרופיל הנצי הקיצוני של רבים ממצביעי ש"ס.

ישראל ביתנו, הוותיקה יחסית, נאלצה להילחם על קיומה על רקע חקירת אנשיה בחשד לשחיתות קשה ועל רקע "מרוץ הסוסים" של תחרות הראש בראש בין הליכוד לבין המחנה הציוני. בכמה שלבים במערכת הבחירות התעוררו ספקות לגבי יכולתה לעבור את אחוז החסימה החדש, שדווקא היא הייתה מיוזמיו הראשיים. ואולם ממאמרם של וצ'סלב קונסטנטינוב ורעות איצקוביץ'-מלכה, המנתח את דפוסי ההצבעה של העולים מברית המועצות לשעבר, עולה שהבעיות האלקטורליות של המפלגה עמוקות יותר. בני העולים, וגם העולים – ככל שגדלה מידת השתלבותם בחברה, מצביעים בשבילה פחות ופחות ונעשים דומים יותר בדפוסי הצבעתם לישראלים הוותיקים. יש עתיד ביקשה במסע הבחירות לשמור על מעמדה כשחקן רלוונטי. בהיותה הרשימה השנייה בגודלה ושותפה בכירה בממשלה היוצאת, משימתה הייתה כפולה: לשכנע את הבוחרים שקיימה לפחות חלק מהבטחותיה בבחירות הקודמות ולהתמודד עם רשימת כולנו, שהציגה סדר יום דומה לשלה.

באופן כללי, מרוץ הסוסים בין שתי המפלגות הגדולות בכל גוש הקשה על המפלגות שנתפסו כשייכות במובהק לשמאל (מרצ) או לימין (הבית היהודי – ברית של מפלגת הבית היהודי, ממשיכתה של המפלגה הדתית-לאומית ותקומה הימנית קיצונית), במידת מה על מפלגות המרכז יש עתיד וכולנו, ובמידה מועטה על מפלגות שנהנות מקהל מצביעים יציב יותר ומוגדר סוציולוגית, דוגמת הרשימה המשותפת והמפלגות החרדיות.

המפלגות בישראל מפגינות רמת דמוקרטיה פנים-מפלגתית מגוונת: מרמה גבוהה יחסית ועד היעדר כמעט מוחלט של כל סימן לדמוקרטיה (שפירא ורהט, 2015). עובדה זו התבטאה ערב בחירות 2015 בשיטות השונות לבחירת המנהיגים והמועמדים – החל בפריימריז בשיתוף חברי המפלגה (הליכוד, מפלגת העבודה והבית היהודי) וכלה במפלגות שבהן המנהיג אינו נבחר ואף קובע בעצמו את הרכב הרשימות וסדר המועמדים (התנועה, יש עתיד, כולנו וישראל ביתנו). כך, כ-50 חברי כנסת חייבים את בחירתם לגוף בוחר כוללני של חברי מפלגה, ואילו 50 אחרים תלויים בגופים בוחרים קטנים ביותר (אצל מפלגות אחדות מנהיג יחיד ואצל המפלגות החרדיות קבוצות רבנים). כמה מפלגות קטנות בחרו את מועמדיהן בדרך ביניים, כלומר על ידי נציגים במוסדות המפלגה (מרצ, חד"ש ובל"ד). מגמה זו של בחירה על ידי גוף בוחר כוללני ביותר או מוגבל ביותר, והימנעותן של רוב המפלגות מדרך הביניים, צוברת תאוצה מאז בחירות 2006. היא תואמת היטב את תאוריית מפלגת הקרטל, החוזה נטרול של שכבת הביניים של הפעילים במפלגות (Katz and Mair, 1995; Katz, 2001; Rahat and Hazan, 2013), ואת תהליך הפרסונליזציה של הפוליטיקה בישראל (Balmas et al., 2014).

ביטוי למגמה זו ניתן למצוא גם בהתפתחות מעניינת אחרת בבחירות 2015: מנהיגי מפלגות שערכו פריימריז קיבלו את הסמכות למנות מועמדים. התנהלות זו יכולה להיתפס כפגיעה בדמוקרטיה או דווקא כצעד חיובי המעיד על הסתגלות ועל רצון לשלב דמוקרטיה מפלגתית עם אפשרות לתיקונים לטובת ייצוגיות המפלגה ותדמיתה האלקטורלית. במקרה של הליכוד (שני

מקומות ריאליים) והמחנה הציוני (מקום אחד ריאלי ליו"ר העבודה, כ־5 מקומות שבהם יכלה ציפי לבני להציג מועמדים כרצונה) דובר אכן בתיקונים לטובת הייצוגיות או במינוי דמויות ציבוריות בולטות ומכובדות (בני בגין וענת ברקו בליכוד ומנואל טרכטנברג בעבודה). במקרה של הבית היהודי, שם קיבל בנט דרגות חופש גדולות אף יותר (מינוי מועמד בכל אחת מארבע חמישיות המועמדים הראשונות), הפך השימוש במנגנון זה לפיאסקו ופגע בתדמיתה של המפלגה. יו"ר המפלגה הציג לאלי אוחנה, כוכב כדורגל בעבר ופרשן ומאמן באותה עת, להשתלב במקום העשירי ברשימה. אוחנה נראה כמו קלף מנצח: חילוני, מזרחי, בן למשפחה קשת יום ותומך ליכוד. במחיר מקום אחד ברשימה, נראה היה שניתן לפנות לקהלים חדשים. ואולם הגרעין הדתי הקשה במפלגה התנגד למינוי ואילץ את בנט לסגת מתכניתו. התפתחות זו פגעה במנהיגותו ובתדמית המפלגה. בנט הוצג כמי שרואה במזרחים אנשים לא מתוחכמים, שקל לקנות את קולותיהם באמצעות גיוס כוכב כדורגל, ואילו המפלגה נתפסה כאשכנזית וכמתנשאת עקב דחיית מועמדותו של אוחנה. גם דני דיין, יו"ר מועצת יש"ע לשעבר, ששוריין על ידי בנט, פרש בטרוניות, ואילו איש התקשורת ינון מגל, שריון נוסף של בנט, נבחר לכנסת, אבל כ־8 חודשים לאחר הבחירות נאלץ להתפטר מהכנסת עקב האשמות על הטרדות מיניות.

רכיבים נוספים במערכת הבחירות ביטאו גם הם את רמת הפרסונליזציה הגבוהה של הפוליטיקה בישראל. מאמרם של שחף זמיר וגדעון רהט, המתמקד בשימוש שעשו המפלגות והפוליטיקאים בבחירות אלה במרשתת, ובעיקר בפייסבוק, מלמד שרמת הפרסונליזציה הגבוהה בישראל שועתקה למרשתת. בייחוד בלט בכך נתניהו, ראש הממשלה המכהן. ואכן, נתניהו היה נקודת התייחסות ראשית לאורך מסע הבחירות (ראו למשל [בן, 2014](#); [טוקר, 2015](#); [כספית, 2015](#)). מפלגות הימין הבטיחו ללחוץ עליו לכיוונים הלאומניים, הדתיים והחברתיים שלהן, ואילו המחנה הציוני, מרצ, הרשימה המשותפת ויש עתיד קראו להחליפו. גם התקשורת המסורתית והחדשה התמקדה במידה רבה בנתניהו, בין שתמכה בו ובין שהתנגדה לו. אל מול התמיכה המובהקת שקיבל מעיתון ישראל היום, כלי תקשורת אחרים מתחו ביקורת קשה על מדיניותו, על אורח חייו הראוותני ועל התנהגות לא ראויה לכאורה של רעייתו. ערוצי תקשורת המזוהים עם הימין טיפחו את התפיסה שהתקשורת מוטה נגד נתניהו, מְסר שהוא עצמו הרבה לחזור עליו (ראו למשל [דה מרקר אונליין, 2015](#)). אלא שעל פי נתונים של חברת יפעת מחקרי מדיה, נתניהו זכה לסיקור חריג בהיקפו והצליל להעלות על סדר היום התקשורת את הנושאים שעמם היה מזוהה ושבהם חפץ שהתקשורת ומסע הבחירות יעסקו.⁷

ואולם יותר מכול סיפקה מערכת הבחירות לכנסת ה־20 דוגמה מאלפת להצלחת ניסיונות הגיוס על בסיס הזדהות פוליטית במונחי שסע הזהות הקולקטיבית (Huddy, Mason and Aaroe, 2015). תוצאות הבחירות מלמדות שהניסיונות האלה צלחו מעל למשוער ([פרסיקו, 2015](#);

סגל, 2016).⁸ מפלגות השמאל ניהלו בעיקר קמפיין שלילי על בסיס אישי – אנטי-ביבי – ואילו הליכוד ניצל במידה רבה את ההזדהות הפוליטית עם הימין לצורך גיוס בוחרים הן באופן חיובי והן באופן שלילי, על ידי הפחדה מהשמאל וחיבור שלו עם הערבים. הביטוי המובהק לכך היה סרטון בכיכובו של נתניהו שהופץ ברשת ביום הבחירות וזכה לשיתופים רבים, ושבו הוא הזהיר כי "שלטון הימין בסכנה. המצביעים הערבים נעים בכמויות אל הקלפי. עמותות השמאל מביאות אותם באוטובוסים. לנו אין V-15, יש לנו 'צו' 8, יש לנו רק אתכם. צאו אל הקלפי, תביאו את החברים ובני המשפחה, הצביעו מחל כדי לסגור את הפער בינינו לבין מפלגת העבודה. בעזרתכם ובעזרת השם נקים ממשלה לאומית שתשמור על מדינת ישראל".⁹

מאמרם של שמיר, דביר-גבירצמן וונטורה מעמיק בעניין מהות שסע זה בקרב ציבור הבוחרים, על בסיס המשמעות שהם מייחסים למושגים "שמאל" ו"ימין". המחברים מראים כי שסע זה התבסס ושימש קרקע פורייה לקמפיין של הליכוד לגיוס בוחרים. עם זאת הם אינם מוצאים עלייה בקיטוב על פני זמן (וגם לא תוך כדי מערכת הבחירות) ביחסם של הבוחרים כלפי המפלגות במחנה שלהם לעומת המפלגות במחנה הנגדי, וגם לא ביחס לערבים כשחקן פוליטי. הקמפיין של נתניהו והליכוד הביא עמו שלל מסרים, אך הוא נמנע מעיסוק בכלכלה והתמקד בנושאי הביטחון. נתניהו פתח בקמפיין משילות, אך זנח אותו במהרה ועשה שימוש רב בנושא הגרעין והאיום האיראני. נקודת ציון במסע הבחירות הייתה נאומו בקונגרס האמריקאי שבועיים לפני הבחירות. מצד נתניהו צויר האירוע כהזדמנות אחרונה במאבק המתמשך למניעת הסכם עם איראן שיאפשר לה להמשיך לפתח את יכולותיה הגרעיניות. מתנגדיו גרסו כי מדובר בצעד מזיק ליחסי החוץ של ישראל לנוכח העובדה שנתניהו חבר לרפובליקנים בעלי הרוב בקונגרס פְּעִימוֹת נגד הנשיא הדמוקרטי אובמה. בעקבות זאת הוצג נתניהו בידי תומכיו כמנהיג תקיף העומד מול העולם במאבקו בגרעין האיראני, ואילו מבקריו טענו כי השתמש בקשריו האישיים עם בכירים רפובליקנים כדי להסיט את הדיון במערכת הבחירות מנושאי חברה וכלכלה, שבהם נתפס כחלש, לטובת נושאי הביטחון, גם במחיר של פגיעה ביחסי ישראל-ארצות הברית. בסופו של דבר, תוצאות הסקרים מלמדות כי מהלך זה של נתניהו לא השפיע השפעה של ממש על כוחו של הליכוד, והנושא האיראני נתפס בדיעבד כשולי ביותר בהגדרת הבחירות.¹⁰

בימים האחרונים לבחירות וביום הבחירות עצמו הדגש הוסט לגמרי למסרים זהותיים-אקספרסיביים כדי לעודד הצבעה אסטרטגית, אחרי שהסקרים האחרונים שפורסמו ביום ששי

- 8 ראו גם במאמריהם של אשר כהן ומנחם לזר, של קמיל פוקס, של יריב צפתי ושל מיכל שמיר, שירה דביר-גבירצמן ורפאל ונטורה בקובץ זה.
- 9 ראו לעיל בהערה 3.
- 10 ריכוז תוצאות הסקרים מובאות בריכוז סקרי בחירות 2015: פרויקט 61. ראו גם חדשות 2, 2015. על פי סקר INES שנערך לאחר הבחירות, רק 3% אמרו "סוגיית הגרעין האיראני" בתשובה על השאלה על מה בעיקר היו הבחירות האחרונות".

לפני הבחירות הראו שלמחנה הציוני 3 מנדטים יותר מהליכוד. בימים אחרונים אלה חל שינוי ניכר בכוונות ההצבעה ואחר כך בהצבעה בפועל (סגל, 2016).¹¹ מלבד סרטון "הערבים נעים בכמויות ושלטון הימין בסכנה", הפיץ הליכוד מאות אלפי מסרונים ושיחות מוקלטות בקרב אוכלוסיות מפולחות בהקפדה, ובהם הודגש החשש שהימין עלול לאבד את השלטון לטובת השמאל, תוך כדי הבלטת החיבור בין שמאל לבין הערבים. תוכן מסרונים אלה היה למשל: "בוז'י הודיע הבוקר שימנה שר ערבי... עוצרים את בוז'י והערבים"; "אחוזי ההצבעה במגזר הערבי גבוהים פי שלושה"; "לא הלכתם להצביע? צפו מה יקרה כאן ביום הבחירות... חוזרים הביתה לליכוד – חוסמים ממשלת שמאל ערבים"; "אהוד יערי: חמאס קורא לערבים לצאת להצביע בהמוניהם" (פרסיקו, 2015; סגל, 2016). לדברי סגל, המסרון האחרון נשלח באופן חריג לכל מיליון מצביעי הימין במאגר של קמפיין הליכוד. סגל מייחס את הזינוק האדיר במספר המצביעים בשעות 20:00-22:00, שעת סגירת הקלפיות – כמעט 600,000 איש – לרושם שעורר ציטוט זה, וקמיל פוקס (בקובץ זה) מראה שבשעות המאוחרות יותר גדלה ההצבעה לליכוד. סגל מסכם את תחקירו במילים האלה:

מה בעצם עשה קמפיין הליכוד? מה אמרו משתתפי קבוצות המיקוד שהראינו בכתבה? אנחנו מצביעי ימין, לעולם לא נצביע לשמאל. אבל בגלל שנתניהו ינצח בטוח, בא לנו להתפנק בהצבעה למפלגה קטנה עם כיפה סרוגה או מצע כלכלי [...] קמפיין הליכוד היה טקטי, כי התמונה האסטרטגית היא שהעם הלך ימינה. בעוד שהרצוג ולפיד ניסו לטשטש את הוויכוח, הליכוד היה רק צריך להסביר לציבור שקרב האליפות נפתח, כדי שהוא יפסיק להעביר פסים במרכז הרחבה (שם).

סגל מתאר בדבריו הצבעה אסטרטגית שבמרכזה עומדת בבירור ההזדהות הפוליטית הגושית כימין. ואכן לפי סקר הבחירות של 2015, ליותר מ-80% ממצביעי מפלגות הימין והשמאל היה חשוב במידה רבה או במידה רבה מאוד אם תקום ממשלת ימין או ממשלת שמאל (INES, 2015). במאמרו יריב צפתי מוסיף נדבך להבנת מסע הבחירות והשינויים בהצבעה במהלכו. לטענתו, החיבור בין המסר של נתניהו ששלטון הימין בסכנה לבין מסריו בדבר הטיה של התקשורת, מסביר את המעבר לליכוד של בוחרים ששקלו להצביע למפלגות ימין אחרות. לדבריו, לא רק התפיסה ש"שלטון הימין בסכנה" פעלה לטובת נתניהו והליכוד, אלא ששיחקה לידיו גם התפיסה שהשמאל עלול להגיע לשלטון בדרכים לא לגיטימיות ושהטיית התקשורת היא ההסבר להצלחת המחנה הציוני. צפתי מעריך, על סמך נתוני חברת יפעת, כי לא הייתה הטיה של התקשורת נגד נתניהו,

11 ראו גם במאמריהם של קמיל פוקס ושל יריב צפתי בקובץ זה.

וכי היא אפילו שירתה את מועמדו ואת סדר היום שלו. ניתן אפוא להסיק שהתעמולה נגד התקשורת וחיבורה לשמאל מילאו תפקיד מרכזי בשינוי דפוסי ההצבעה.

על פי סקר הבחירות של 2015 (INES, 2015), רוב רובה של הניידות בהצבעה היה בתוך מחנה הימין ולא ממנו או אליו, כיוון שההזדהות המחנאית או הגושית תפסה את מקומה של ההזדהות המפלגתית. חשוב לחזור ולהדגיש כי מאחורי התנועות כוונות ההצבעה בימים האחרונים שלפני הבחירות יכולים לעמוד שיקולים אינסטרומנטליים-רציונליים או שיקולים אפקטיביים-אקספרסיביים. זו יכולה להיות הצבעה אסטרטגית מתוחכמת ורציונלית במובן זה שהבוחרים אינם מצביעים הצבעה כנה למפלגה המועדפת עליהם ביותר, אלא הצבעה למפלגה אחרת, כדי להשפיע על הקואליציה שתקום וכדי להגיע לתוצאות מדיניות טובות יותר מבחינתם. מסע התעמולה של נתניהו והליכוד, בייחוד בימים האחרונים שלפני הבחירות, הושתת על מסרים של פוליטיקה סימבולית שחיברו בין השמאל והערבים ובין השמאל והתקשורת, ואלה נפלו על קרקע בשלה למסרי הזהות האקספרסיביים והשלייליים שנתניהו ומנהלי הקמפיין שלו ידעו לזהות ולטפח. לפיכך ניתן לראות בהצבעת הבוחרים שילוב של שיקולים טקטיים רציונליים ושיקולי זהות אקספרסיביים ואפקטיביים, ולכנותה הצבעת זהות אסטרטגית.

ג. תוצאות הבחירות

על רקע הסקרים שנערכו לפני הבחירות, תוצאותיהן היו משום הפתעה. פערים כאלה בין התחזיות לתוצאות האמת אינם יוצאי דופן, וגם בעבר היו הפתעות בכל הנוגע להישגים של מפלגות שונות, ותיקות או חדשות, מרכזיות או קטנות. הפעם ההפתעה הייתה הישגו של הליכוד: הסקרים האחרונים שפורסמו ביום שישי לפני הבחירות חזו לו פחות מנדטים מאשר למחנה הציוני, אך התוצאות הניבו פער של 6 מנדטים דווקא לטובת הליכוד. מאמרו של קמיל פוקס מנתח את תחזיות הבחירות והפערים ביניהן לבין תוצאות האמת ומקשר אותם לקמפיין של נתניהו בימים האחרונים, על רקע השינויים הטכנולוגיים הדרמטיים והתרופפות המערכת המפלגתית.

כאמור, בימים האחרונים שלפני הבחירות וביום הבחירות עצמו הצליח הליכוד לשכנע בוחרים מתוך גוש הימין לתמוך במפלגה כדי למנוע ממשלת שמאל ואף העלה את שיעורי ההשתתפות בקרב תומכיו (ראו מאמריהם של כהן ולזר ושל פוקס בקובץ זה). סיפור תחזיות הבחירות ב-2015 ייחודי בכך שהליכוד קרא לתומכיו להטעות את סקרי הקלפיות של ערוצי הטלוויזיה והמריץ אותם לשים "פתק הפוך ממה [ששמו] בקלפי!!" ורצוי פתק של מפלגה מהשמאל, וכך התקשורת תלך לישון עם הדמיונות שלה ותקום עם המציאות שלנו"¹². תחזיות סקרי הקלפיות מתפרסמות בשעה 22:00 ביום הבחירות, ושלוש התחזיות של ערוצי הטלוויזיה הצביעו על תיקו בין שתי המפלגות,

12 הטקסט לקוח מתוך ציין של עמית סגל בטוויטר.

בעוד שהתוצאות הסופיות היו 30:24 לטובת הליכוד. תוצאות אלה סתרו הן את הסקרים והן את הפרשנות שרווחה בחלק מכלי התקשורת על תפוגת הקסם של נתניהו. את ההטיה בקלפיות המדגם יש לראות כחלק מהיחס העוין למוסד התקשורת, אשר הסקרים הם אחת מזרועותיו. המסרון המצוטט של הליכוד מחבר בין הסקרים והתקשורת ובין הרצון לפגוע בשניהם ומשתלב עם ההתקפות על התקשורת שליוו את הקמפיין. בין שהמצביעים בסופו של דבר נמנעו מלשתף פעולה עם מראייני קלפיות המדגם ובין ששיקרו להם, התופעה מעידה על תחושותיהם שהתקשורת והסקרים מוטים נגד הימין.

מפלגת הליכוד ונתניהו אישית היו המנצחים הגדולים בבחירות. הליכוד זכה ב־30 מושבים וכמעט ברבע מן הקולות, הישגים שהקנו לו את המעמד של המפלגה הגדולה, עם יותר קולות מאשר בבחירות 2013, אז התמודדה המפלגה יחד עם מפלגת ישראל ביתנו. מדובר בהישג מרשים, בייחוד על רקע הציפיות שיצרו הסקרים. עם זאת, כפי שמדגישים במאמרם עופר קניג ואור טוטנאור, תוצאה כזאת לא הייתה נחשבת לניצחון למפלגת שלטון ברוב המדינות הדמוקרטיות, וגם לא בישראל בעבר המעט רחוק יותר. ואכן חלה ירידה דרמטית ויוצאת דופן בכוחן של המפלגות המצרפיות "הגדולות" בישראל. קניג וטוטנאור דנים בתופעה זו כחלק מתהליך ההתרופפות של המערכת המפלגתית ומדגימים גם את הפיצול הגבוה בכנסת (6.9 לפי מדד המפלגות האפקטיבי) ואת רמת ניידות הקולות הגבוהה בישראל, שאמנם לא הייתה גבוהה במיוחד בבחירות 2015 (16% לפי מדד פדרסן), אך נמצאת במגמת עלייה על פני זמן, והיא גבוהה מאוד בהשוואה למדינות אחרות.

מלבד הליכוד זכו עוד 9 רשימות במושבים בכנסת, מתוך 26 רשימות שהתמודדו בבחירות – 6 פחות מב־2013 (לוח 1). שיעור ההשתתפות בבחירות עלה בהשוואה לבחירות הקודמות מ־67.8% ל־72.3%. מדובר בעלייה ניכרת התואמת את מגמת העלייה מאז השפל בבחירות 2006 (63.5%). עם זאת אין מדובר בחזרה לרמות ההשתתפות בבחירות בישראל שלפני שנות האלפיים, שנעו סביב 80.13%¹³. תרמו לעלייה זו במיוחד העלייה בשיעור ההשתתפות של מצביעים יהודים במעוץ הליכוד מחד גיסא, וההתלהבות בקרב רבים מערביי ישראל מכינונה של הרשימה המשותפת מאידך גיסא. 63.5% מן הערבים השתתפו בבחירות, ומדובר בשיא מאז בחירות 2001, אך עדיין נמוך יותר משיעור הצבעתם בעבר הרחוק יותר ומשיעור ההצבעה הנוכחי בקרב יהודים.¹⁴

13 ראו גם מאמרם של עופר קניג ואור טוטנאור בקובץ זה.

14 ראו מאמרם של אשר כהן ומנחם לזר ושל דניאל צוקר בקובץ זה.

לוח 1 תוצאות הבחירות לכנסת ה-20*

שם המפלגה	סימן	מספר הקולות	אחוזים	מושבים
הליכוד	מחל	985,408	23.40	30
המחנה הציוני	אמת	786,313	18.67	24
הרשימה המשותפת	ודעם	446,583	10.61	13
יש עתיד	פה	371,602	8.82	11
כולנו	כ	315,360	7.49	10
הבית היהודי	טב	283,910	6.74	8
שס	שס	241,613	5.74	7
ישראל ביתנו	ל	214,906	5.10	6
יהדות התורה	ג	210,143	4.99	6
מרצ	מרצ	165,529	3.93	5
יחד	קץ	125,158	2.97	-
עלה ירוק	קנ	47,180	1.12	-
הרשימה הערבית	ע	4,301	0.10	-
הירוקים	רק	2,992	0.07	-
כולנו חברים	ףץ	2,493	0.06	-
ובזכותן	נז	1,802	0.04	-
אלאמל ללתג"יר	יץ	1,385	0.03	-
הפיראטים	פ	895	0.02	-
פרח, שפע ברכה	נץ	823	0.02	-
נבחרת העם	זץ	761	0.02	-
אור	ני	502	0.01	-
שכירות בכבוד	י	423	0.01	-
מפלגת כלכלה	ז	337	0.01	-
מפלגת הדמוקראטורה	זך	242	0.01	-
מנהיגות חברתית	יז	223	0.01	-
מגינים על ילדינו	יך	0	0.00	-

* 5,881,696 בעלי זכות בחירה; 4,254,738 השתתפו בבחירות; סה"כ הקולות הכשרים: 4,210,884; סה"כ הקולות הפסולים: 43,854; שיעור ההצבעה: 72.34%.

מקור: ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-20, [תוצאות האמת של הבחירות לכנסת ה-20](#).

אף שאחוזי החסימה עלה מ-2% ל-3.25% מסך הקולות הכשרים, שיעור הקולות "המבוזבזים", אלה שניתנו למפלגות שלא עברו את אחוזי החסימה, ירד בהשוואה לבחירות הקודמות מ-7.1% ל-4.5%. תוצאות אלה משקפות, חלקית לפחות, התנהגות מחושבת מצד המפלגות, שרצו

בבריתות, ומצד האזרחים, שהעדיפו להצביע למפלגות שיש להן סיכוי סביר לעבור את סף החסימה. התנהגות הבוחרים והפוליטיקאים מיתנה אפוא, ואף הורידה, את ההשפעה המכנית הפוטנציאלית של העלאת אחוז החסימה. רוב הקולות המבוזבזים, 125,158, כמעט 3%, ניתנו למפלגת יחד בראשות אלי ישי, הממוקמת בקצה הימני של הרצף הפוליטי.

כל מפלגות הכנסת היוצאות זכו במושבים, למעט קדימה, אשר בחרה שלא להתמודד בבחירות הללו. קדימה, המפלגה הגדולה של בחירות 2006 ו-2009, שעמדה בראשות הממשלה בשנים 2006-2009, נעלמה לגמרי מן המפה, אחרי שבבחירות 2013 עברה בקושי את סף החסימה (שעמד אז על 2% בלבד). הייצוג של המרכז הפוליטי ירד בבחירות אלה בהשוואה לבחירות 2013, בהנחה שהתנועה בראשות לבני נחשבת למפלגת מרכז. ואולם הצלחת כולנו, שהתמודדה לראשונה וזכתה ב-10 מושבים, מותה של קדימה, הירידה התלולה בתמיכה ביש עתיד, אשר ייצוגה ירד מ-19 ל-11 מושבים (ומי זוכר את שינוי אשר זכתה ב-15 מושבים בבחירות 2003), כולן מעידות על קיומו של קהל בוחרים גדול בשנות האלפיים אשר ממוקם במרכז אך מחפש ומחליף בית בכל בחירות. המפלגה השנייה בגודלה הייתה המחנה הציוני. היא זכתה ביותר קולות בהשוואה לכוחם של רכיביה בכנסת הקודמת, וגדלה מ-21 ל-24 מושבים. ואולם הצלחה זו נתפסה כתבוסה לאור הסקרים אשר חזו לה מרוץ צמוד עם הליכוד על תואר הרשימה הגדולה ביותר, ואפילו ניצחון. עם זאת, בחירות 2015 הגדילו את כוחה של מפלגת העבודה מאז השפל שידעה בבחירות 2009 (13 מושבים), וזו הייתה הפעם הראשונה מאז בחירות 2006 שבהן סיימה כרשימה השנייה בגודלה. מרצ נאבקה בתנאים קשים לעבור את סף החסימה החדש והצליחה לעמוד במשימה זו אחרי שזכתה ב-4% בקירוב מן הקולות ובי-5 מושבים בכנסת.

המפלגה השלישית בגודלה הייתה הרשימה המשותפת, והיא זכתה ביותר קולות ומושבים מהמפלגות שהרכיבו אותה זכו בבחירות 2013. אולם אף שרוב רובם של ערביי ישראל הצביעו לה, ייצוגה עדיין נמוך בהשוואה לחלקה היחסי של האוכלוסייה הערבית, מאחר ששיעור השתתפותם נמוך יותר מזה של המצביעים היהודים. עם זאת, כפי שטוען צוקר במאמרו בקובץ זה הבעיה העיקרית של המפלגה כמייצגת את המיעוט הערבי היא הלגיטימציה שלה ולא הרלוונטיות שלה במובן של כוח פוליטי בכנסת.

ישראל ביתנו התמודדה בבחירות אלה לבד ואיבדה כמעט מחצית מכוחה. למפלגת הבית היהודי, אחד מסיפורי ההצלחה של בחירות 2013, חזו תחילה עלייה במספר המושבים גם בבחירות אלו. התוצאה של 8 מושבים נתפסה אפוא ככישלון. בשנת 2013 ניצחנו הצפוי של הליכוד אפשר למצביעים רבים להצביע לשותפה הקואליציונית המועדפת עליהם, ואילו בבחירות 2015, המרוץ הצמוד בין שתי המפלגות הגדולות הוביל להצבעה לטובת הליכוד. כהן ולירז מנתחים כאן את התחרות בין שתי המפלגות האלה במונחים של מפלגת שלטון מול מפלגה החותרת להנהגה ואף דנים בסיכוי שירוצו יחד בעתיד.

שתי המפלגות החרדיות סבלו ממאבקים פנימיים אשר פגעו בתמיכה בהן. ש"ס, אשר התמודדה לראשונה ללא מנהיגה הרוחני הרב עובדיה יוסף, הפסידה 4 מתוך 11 מושביה. יחד,

אשר הוקמה על ידי מנהיגה הפוליטי בשנים 1999-2013, אלי ישי, חברה לכוחות בימין הקיצוני וזכתה ב-3% בקירוב מן הקולות, אך כאמור לא עברה את אחוז החסימה. ביהדות התורה לא התחולל לבסוף פיצול, אך המפלגה בעלת קהל הבוחרים הנאמן איבדה בכל זאת מושב אחד. יחד זכו המפלגות החרדיות ב-13 מושבים, מספר המושבים הנמוך ביותר מאז שנת 1992. עובדה זו לא מנעה מהן לחזור לקואליציה ואל מוקדי הכוח כשותפים לממשלת נתניהו לאחר כשנתיים במדבר האופוזיציוני.

שיטת הבחירות היחסית מוסיפה לייצר בית מחוקקים שמייצג באופן מדויק למדי את המפלגות גם לאחר העלאת אחוז החסימה. בעניין ייצוג קבוצות בחברה הישראלית: לכנסת נבחרו 16 חברי כנסת ערבים (13.3%), בעוד המצביעים הערבים הם כ-15% מציבור הבוחרים. הייצוג היהודי-דתי ירד באופן ניכר, בקרוב למחצית, בשל ירידת כוחן של המפלגות הדתיות והחרדיות, ובשל ירידה במספר הנציגים הדתיים במפלגות הלא דתיות (הליכוד ויש עתיד). עם זאת, משקלם בקואליציה גדל, כך שהשפעתם לא נפגעה. ייצוג הנשים בכנסת ה-20 נמוך בהרבה משיעורן היחסי באוכלוסייה, גם אם עלה לרמה הגבוהה אי פעם (29 חברות כנסת, 24.2%), ובהמשך, בעקבות פרישת כמה מחברי הכנסת, אף גדל עוד יותר. בהשוואה עולמית אין מדובר ברמה מרשימה, וישראל ממקמת בעניין זה במקום 54 מתוך 191 מדינות.¹⁵

ממשלת נתניהו הרביעית – הממשלה ה-34 – הושבעה ב-14 במאי 2015. הממשלה הוקמה לאחר משא ומתן שהתפרש על פני כל התקופה הקבועה בחוק, 42 יום, כממשלת ימין מובהקת הנשענת על קואליציה מינימלית של 61 חברים.¹⁶ שותפותיו של הליכוד בממשלה היו: שתי המפלגות החרדיות, יהדות התורה (6) ויש"ס (7); הבית היהודי (8); וכולנו (10). לפי ספרות המחקר העוסקת בפוליטיקה השוואתית (למשל, Lijphart, 2012), קואליציות צרות כאלה דווקא מחזיקות זמן רב יותר מקואליציות רחבות. ואולם לאור התרבות הפוליטית של קואליציות גדולות והפרסונליזציה הגבוהה בישראל, לא בטוח שכלל זה תקף במקרה הישראלי.

מקורות

- אזולאי, מורן, 2014. "הסוף ידוע: הכנסת מתפזרת אחרי 671 יום", ynet, 8.12.2014.
- בן, אלוף, 2014. "הבחירות לכנסת ה-20: משאל-עם על נתניהו", הארץ, 3.12.2014.
- ברנע, נחום, 2014. "איבדו עצמם לדעת", ידיעות אחרונות, 1.12.2014.
- דה מרקר אונליין, 2015. "נתניהו: מוזס וטייקונים מהארץ ומהעולם מנסים להפיל אותי", דה מרקר, 14.3.2015.

- 15 לפי דירוג [Women in national parliaments – IPU](http://www.ipu.org) נכון ל-1 בנובמבר 2016 היו בכנסת ישראל 32 חברות כנסת, שהן 26.7% מחברי הכנסת.
- 16 ישראל ביתנו, שהתמודדה בבחירות 2013 ברשימה משותפת עם הליכוד, לא הצטרפה לקואליציה עם הקמתה אלא מאוחר יותר, במאי 2016.

וינשל-מרגל, קרן, ומיכל שמיר, 2015. "כבוד השופטים, תחזיקו אותנו": הדינמיקה הפוליטית של הזכות להיבחר בדמוקרטיה הישראלית", בתוך: מיכל שמיר (עורכת), הבחירות בישראל – 2013, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 70-101.

ורטר, יוסי, 2015. "מלחמת שלדונוני", הארץ, 10.2.2015.

חדשות 2, 2015. "הסקר שאחרי הנאום בקונגרס: הליכוד ונתניהו מתחזקים", חדשות 2, mako, 4.3.2015. טוקר, נתי, 2015. "סדר היום מתמקד בנתניהו, על חשבון סוגיות הליבה", הארץ, 22.2.2015.

כספית, בן, 2015א. "סקר מעריב: 25 מנדטים למחנה הציוני; רק 23 לליכוד", מעריב, 27.2.2015.

———, 2015ב. "אם הבחירות הן משאל עם על נתניהו: נדמה שהציבור לא מעוניין בו יותר", מעריב, 15.3.2015. לב־און, אזי, 2016. "הרשת הלא חברתית? מסגור פייסבוק בעיתונות המרכזית במבצע צוק איתן", איגוד האינטרנט הישראלי, 4.1.2016.

ליס, יהונתן, 2015. "נתניהו ביקר במפתיע במעוז הליכוד: שוק מחנה יהודה, התקשורת לא הוזמנה", הארץ, 9.3.2015.

מדד השלום, 2015. מדד השלום פברואר 2015.

נחמיאס, עמרי, 2015. "בליץ הראיונות וספין הערבים: כך הפך נתניהו הפסד לניצחון", וואלה!, 19.3.2015.

סגל, עמית, 2016. "מייוחד: כך ניצח נתניהו את הבחירות", חדשות ערוץ 2, 25.1.2016.

פרסיקו, תומר, 2015. "פוסט־בחירות: המפתח להבנת נסיקתו של נתניהו בימים האחרונים של מערכת הבחירות", אתר לולאת האל: החוויה הדתית לסוגיה.

שפירא, אסף, וגדעון רהט, 2015. "מדד הדמוקרטיה הפנים־מפלגתית: פיתוח יישום ותוצאות", בתוך: מיכל שמיר (עורכת), הבחירות בישראל – 2013, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 130-162.

Balmas, Meital, Gideon Rahat, Tamir Sheaffer, and Shaul Shenhav, 2014. "Two Routes to Personalized Politics: Centralized and Decentralized Personalization," *Party Politics* 20 (1): 37–51.

Huddy, Leonie, Liliana Mason, and Lene Aaroe, 2015. "Expressive Partisanship: Campaign Involvement, Political Emotion and Partisan Identity," *The American Political Science Review* 109 (1): 1–17.

INES, 2015. *The Israel National Election Studies – 2015*.

Katz, Richard S., 2001. "The Problem of Candidate Selection and Models of Party Democracy," *Party Politics* 7 (3): 277–296.

Katz, Richard S., and Peter Mair, 1995. "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party," *Party Politics* 1 (1): 5–28.

Lijphart, Arend, 2012. *Patterns of Democracy*, New Haven and London: Yale University Press (2nd edition).

Rahat, Gideon, and Reuven Y. Hazan, 2013. "Increased Personalization in an Unstable Party System: The 2013 Elections in Israel," *Representation* 49 (3): 375–389.

Shamir, Michal, and Asher Arian, 1999. "Collective Identity and Electoral Competition in Israel," *American Political Science Review* 93 (2): 265–277.

המערכת המפלגתית
ניתוח מוסדי

היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות האם ישראל היא מקרה קיצוני?

עופר קניג | אור טוטנאור

במערכת הבחירות לכנסת ה־20 חזר הדפוס של מרוץ פתוח ותחרותי בין שתי חלופות שלטוניות עיקריות, אחת מכל צד של הקשת הפוליטית: הליכוד במרכז־ימין והמחנה הציוני במרכז־שמאל. ואולם על אף הדינמיקה של דו־קרב פוליטי חזיתי ההישגים האלקטורליים של שתי הרשימות היו רחוקים מלהרשים. הליכוד, שזכה ב־30 מושבים בלבד, נותר אחת ממפלגות השלטון הקטנות ביותר בדמוקרטיה המערביות; מפלגת העבודה ומפלגת התנועה – שהתמודדו במסגרת הרשימה המשותפת המכונה "המחנה הציוני" – הצליחו להגדיל את כוחן המשותף ב־3 מושבים בלבד. תוצאות הבחירות לא הצליחו אפוא לשנות את אחד הדפוסים היסודיים של המערכת הפוליטית הישראלית בשני העשורים האחרונים: חולשת המפלגות הגדולות.

תקופה ארוכה נתפסה מדינת ישראל כחברה שהמפלגות ממלאות בה תפקיד מרכזי. היטיב לנסח זאת בנימין אקצין ככינוי "מדינת מפלגות". המפלגות הופיעו בשלב מוקדם של התפתחות החברה בישראל והפכו לגורם המרכזי שעיצב את החברה המתהווה. הן היו הכוח המארגן היסודי בתקופת היישוב ומילאו תפקיד חיוני במאמץ לבניית המדינה. כבר בתקופת היישוב, אך גם לאחר הקמת המדינה, סיפקו המפלגות לחבריהן שירותים חברתיים במגוון תחומים, כגון בריאות, תעסוקה, עיתונות, דיור ותרבות פנאי (Akzin, 1955; Horowitz and Lissak, 1978; Galnoor, 1982). היום המצב שונה בתכלית השינוי, ודומה שמעמדן של המפלגות – ובעיקר של המפלגות המצרפיות הגדולות – נחלש מאוד.

לתופעת היחלשותן של המפלגות המצרפיות הגדולות בישראל סיבות מובחנות, אך בד בבד יש לראות בה חלק בלתי נפרד ממגמה נרחבת יותר המתרחשת בדמוקרטיה מבוססות נוספות. מערכות בחירות שהתקיימו בכמה מדינות בעשור האחרון הניבו תוצאות פוליטיות חריגות המדגימות את התופעה: ממשלה קואליציונית בבריטניה, ממשלת מיעוט בהולנד וממשלות אחדות בגרמניה. גם במדינות אחרות חלה שחיקה בכוחן של המפלגות הגדולות, וכך איבדו ממעמדן מפלגות שהיו מסורתית אחת משתי המפלגות הגדולות בפרלמנט וצנחו למעמד של מפלגות שלישיות בגודלן (קנדה ואירלנד) ואפילו מתחת לכך (הולנד ויוון).

שחיקת כוחן של המפלגות המצרפיות הגדולות היא חלק מהתופעה הרחבה יותר של ירידת המפלגות, תופעה שזוהתה זה מכבר לא רק בישראל (ברזילי, 1998; קורן, 1998; אריאן, אטמור והדר, 2006; Medding, 2000) אלא גם בדמוקרטיה מבוססות אחרות (Dalton and Wattenberg, 2000; Smith, 2003; Webb, 2009; Whiteley, 2011). עם זאת, בישראל המגמה בולטת במיוחד

לנוכח הצלחתן המתמשכת של מפלגות מגזריות כגון ש"ס, יהדות התורה והמפלגות הערביות, וכן לנוכח הצלחתן של מפלגות מנהיג כגון יש עתיד, כולנו וישראל ביתנו. מחקרים אחדים התייחסו להיחלשות המפלגות בישראל, אבל טרם הוקדש דיון לתופעה מנקודת מבט השוואתית. מאמר זה מבקש לתרום לספרות המחקר ולהציע בחינה אמפירית שיטתית של ירידת המפלגות המצרפיות הגדולות בישראל בהשוואה לדמוקרטיות מבוססות אחרות. נפתח בהגדרת המונח "מפלגות מצרפיות גדולות". בהמשך נציג את ספרות המחקר העכשווית העוסקת בהיחלשות המפלגות בכלל ובישראל בפרט. בחלק המרכזי נעסוק בכמה אינדיקטורים המשקפים היבטים שונים של ירידת המפלגות הגדולות. הממצאים מעידים על שונות גדולה בעוצמת השינוי: בחלק מהמדינות הצליחו המפלגות המצרפיות הגדולות לשמר את עוצמתן או להתאושש לאחר תקופה של היחלשות, והציגו תמונה כוללת של הסתגלות. במרבית המדינות האינדיקטורים מלמדים על ירידה בכוחן של המפלגות המצרפיות הגדולות, ומתוך קבוצה זו ישראל בולטת כבעלת הירידה התלולה ביותר. בחלק האחרון אנו מציעים הסברים לממצאים ודנים בהשלכותיהם על הפוליטיקה בישראל.

א. מפלגות מצרפיות גדולות – הגדרה

מפלגות מצרפיות (אגרגטיביות) גדולות, המכונות באנגלית גם "large mainstream parties", הן מפלגות שלפחות בחלק מ-50 השנים האחרונות (1966-2015) עמדו בשני התנאים האלה:

1. בעלות אופי מצרפי המציגות אידאולוגיה כוללת שניתן לשייכה לזרם המרכזי (להבדיל ממפלגות "נישה", מפלגות רדיקליות או מפלגות מגזריות).
2. בעלות מספר גבוה יחסית של מושבים בפרלמנט.

התנאי הראשון מאפשר לנו להוציא מקבוצת הייחוס מפלגות מגזריות ומפלגות נישה. מפלגות נישה הן מפלגות שאינן מתיימרות לבצע את התפקיד המצרפי של תיאום בין אינטרסים פרטיים לאינטרסים ציבוריים כלליים (Sartori, 2005). בקטגוריה זו נכללות מפלגות חד-נושאויות המקדמות מערכת צרה של ערכים פוסט-מטריאליסטיים כגון איכות הסביבה או זכויות בעלי חיים (Meguid, 2005; Wagner, 2012); מפלגות קיצון של ימין רדיקלי או של קומוניסטים (Adams et al., 2011; Ezrow et al., 2006); מפלגות אנטי-ממסדיות (Abedi, 2004); ומפלגות אתנו-רגיונליות שמטרתן לייצג קבוצות מיעוט אתניות או תרבותיות, בין שהן מפוזרות או מרוכזות מהבחינה הגאוגרפית (Tronconi, 2006). לעומת זאת, מפלגות בעלות אופי מצרפי עוסקות בצירוף רחב של אינטרסים, מציגות מדיניות וסדר יום מקיפים ומזהות את עצמן ביחס לשסע האידאולוגי-פוליטי המרכזי בחברה.

התנאי השני מאפשר לנו לסנן מפלגות קטנות ובינוניות, כגון הליברל-דמוקרטים בבריטניה או הליברלים בגרמניה (Free Democratic Party – FDP). אמנם מדובר במפלגות מן הזרם המרכזי לפי האידאולוגיה ולפי אופיין המצרפי, אך מפאת גודלן הן אינן נתפסות כחלופה לשלטון.

במילים אחרות, רואים בהן מפלגות שלישיות (third parties) או שותפות קואליציוניות זוטרות לכל היותר.

עמידה בשני התנאים האלה יוצרת אוכלוסייה הכוללת את כל המפלגות אשר היו בעמדה של מפלגת השלטון, פעם אחת לפחות מאז 1966. החריגה היחידה היא מפלגת סיריזה היוונית. מפלגה זו, שניצחה בשתי מערכות בחירות בשנת 2015 והפכה למפלגת השלטון, נחשבת, נכון לכתיבת שורות אלו, מפלגת שמאל רדיקלי אנטי־ממסדית.

ב. ירידת המפלגות בדמוקרטיה הוותיקות

מחקרים המלמדים על היחלשות המפלגות בדמוקרטיה מתועשות ותיקות החלו להופיע כבר בסוף שנות השמונים של המאה הקודמת (Lawson and Merkl, 1988; Poguntke, 1996; Norris, 1999). מחקרים אלה בחנו היבטים שונים של התנהגות פוליטית והעידו על ירידה בהיקפי החברות המפלגתית (Scarrow, 2000; Mair and van Biezen, 2001), ברמות ההזדהות המפלגתית (Dalton, 2000), במידת האמון כלפי המפלגות (Webb, 2002) ובשיעורי ההצבעה בבחירות (Wattenberg, 2000; Franklin, 2004). אף שהיקף המשבר ועומקו משתנים ממדינה למדינה, אפשר לזהות את מופעיו כמעט בכל הדמוקרטיה. בספרות שוררת הסכמה שהמפלגות נסוגו ממרבית התפקידים שהן מילאו בעבר (למשל קיבוץ אינטרסים וייצוגם) ושהקשרים ביניהן לבין החברה התרופפו. הטענה העיקרית בהקשר זה היא שהתופעות החברתיות הקשורות למודרניזציה – התפתחויות טכנולוגיות, שיפור ברמת ההשכלה של האוכלוסייה ועלייה בדרישות החברה מהמדינה – פירקו והחלישו את הנאמנויות הוותיקות בין הבוחרים למפלגות והביאו לאימוץ של דפוסי השתתפות פוליטיים חלופיים (Dalton, McAllister and Wattenberg, 2000; Diamond and Gunther, 2001; Karvonen and Kuhnle, 2001; Cain, Dalton and Scarrow, 2003). מחקרים אחרים עמדו על אתגרים חדשים שהמפלגות מתמודדות אתם: ההשפעה הגוברת והולכת של פרסונליזציה פוליטית המסיטה את המוקד של התהליך הפוליטי מן המפלגות אל הפוליטיקאים (Rahat and Sheaffer, 2007; Karvonen, 2010; Balmas et al., 2014); והופעתן של תנועות ומפלגות נאו־פופוליסטיות ואנטי־ממסדיות (Abedi, 2002; Mény and Surel, 2002; Barr, 2009).

התרופפות הנאמנויות המפלגתיות המסורתיות (dealignment) אינה מביאה בהכרח לירידה בעוצמה הפוליטית או בכוח הפרלמנטרי של מפלגות, ולכן יש להבחין בינה לבין תופעה דומה – היערכות מחדש (realignment) – אשר מתארת שינוי מקיף בשערים החברתיים המוביל לשינוי ביחסי הכוחות הבין־מפלגתיים (אריאן ושמיר, 2004). מעבר לכך, חוקרים אחדים טוענים שהמפלגות לא נחלשו אלא הסתגלו לסביבה החברתית, הפוליטית והטכנולוגית שעברה תמורות (Katz and Mair, 1995; Mair, 1997; Bibby, 1998). לדבריהם, אף על פי שקשריהן של המפלגות לחברה רופפים יותר היום בהשוואה לעבר, הן יצרו בסיס איתן להישרדותן באמצעות התקרבותן אל

המדינה והיסמכות על משאביה (van Biezen and Kopecky, 2007; Ignazi, 2014). מחקר אחר מראה שהודות ליכולת הסתגלותן, המפלגות עדיין רלוונטיות וממלאות תפקיד מרכזי כמתווכות בין האזרחים לבין הממשל (Dalton, Farrell, and McAllister, 2011). ואולם גם אם מעמדן של מפלגות באופן כללי איתן, ייתכן שמפלגות מסוג מסוים סובלות מירידה בכוחן ומשיעורי תמיכה נחלשים. כפי שנדגים בהמשך, זוהי אכן מנת חלקן של המפלגות המצרפיות הגדולות. אף שמחקרים בנושא ירידת המפלגות לא בהכרח מתייחסים במישרין להיחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות, הדבר מרומז בהם. המפלגות המצרפיות הגדולות, כעוגנים של המערכות המפלגתיות, הן הקורבנות הראשיים של הלכי רוח אנטי-פוליטיים ואנטי-ממסדיים. ירידה ברמות האמון, אדישות של ציבור הבוחרים ואכזבה מההליך הפוליטי נובעות בעיקר מהיעדר כושר ביצוע ומהשטוש האידיאולוגי המזוהים עם המפלגות הגדולות. לכן, בתוך המסגרת הכללית של ירידת מעמדן של המפלגות אנו מבקשים להסב במאמר זה את תשומת הלב בעיקר להיחלשותן של מפלגות אלו.

ג. ירידת המפלגות בישראל

שחיקת המפלגות המצרפיות הגדולות בישראל הוסברה בספרות המחקר משלוש זוויות: הראשונה קשורה להסבר הכללי שהוצג לעיל בנוגע להתרופפות ולירידת כוחן של המפלגות, והיא רואה בהיחלשות המפלגות הגדולות חלק מהתהליכים הכלליים שעברו על החברה הישראלית בכלל ועל מערכת המפלגות בפרט (גולדברג, 1989; אריאן ושמיר, 2004; שמיר ואח', 2008; Galnoor, 1993). בדומה, יש הקושרים את ירידת המפלגות הגדולות בישראל לצניחה במידת האמון האזרחי כלפי המוסדות הדמוקרטיים ובהתחזקות של זרמים אנטי-פוליטיים. לפי השקפה זו, מגמות חברתיות ופוליטיות – כמו הפיכתן של מפלגות ההמון למפלגות "תפוס הכול" או התבססותן של השיח הנאו-ליברלי בקרב האליטות הפוליטיות והכלכליות – הביאו למשבר ייצוג שהתבטא בחוסר אמון, חוסר שביעות רצון, ייאוש והתפכחות מהמערכת הפוליטית (Filc, 2012; Hermann, 2012). ה"אנטי-פוליטיקה" הזאת מתבטאת בין השאר בדפוסי הצבעה לא יציבים ובתמיכה גוברת במפלגות חדשות, בייחוד כאלה בעלות גוון אסקפיסטי או אנטי-ממסדי (Yishai, 2012). הזווית השנייה מציעה הסברים מוסדיים וחברתיים המכוונים במיוחד לירידת המפלגות המצרפיות הגדולות. הסבר בולט מסוג זה נוגע להשפעה של שיטת הבחירה הישירה על מעמדן של מפלגות אלו. לבחירה הישירה של ראש הממשלה, שיטה שאומצה בשנת 1992 והופעלה בפעם הראשונה בבחירות 1996, הייתה השפעה מהותית על התנהגות הבוחרים. היא אפשרה לבוחרים רבים לנקוט אסטרטגיה של פיצול הצבעה באמצעות שני הפתקים שעמדו לרשותם. בפתק אחד הם יכלו להצביע עבור מועמד מפלגה גדולה (העומדת בראש אחד משני הגושים האידיאולוגיים הראשיים) לראש הממשלה, ובפתק השני – עבור מפלגות מגזריות או מפלגות נישא קטנות. פיצול הצבעה זה פגע במפלגות הגדולות והביא להיחלשות ניכרת בכוחן של הליכוד ושל מפלגת

העבודה. שיטת הבחירה הישירה גם שינתה את דגשי מסעות התעמולה של המפלגות הגדולות: הן הפנו כמעט את כל המשאבים שלהן לטובת המרוץ לראשות הממשלה והזניחו והתעלמו כמעט לגמרי מהמרוץ לכנסת (קניג, רהט וחזן, 2004).¹

גורם נוסף שאחראי בעקיפין לירידת שתי המפלגות המצרפיות הגדולות הוא תהליך הדמוקרטיזציה בדרך בחירת מועמדיהן ומנהיגיהן: שתי המפלגות אימצו בשנות התשעים פריימריז לבחירת רשימותיהן לכנסת ולבחירת יושבי הראש שלהן. אימוץ הפריימריז פגע ביכולת שלהן לכוון את נציגיהן וליישם את מדיניותן ואת עמדותיהן בזירה הפרלמנטרית. מצב זה הוביל לתפקוד לקוי שלהן ולירידה בתמיכה ובאמון הציבור בהן (Rahat, 2008). לבסוף, גם לשינויים דמוגרפיים הייתה השפעה לא מבוטלת על הישגי המפלגות הגדולות. ההגירה ההמונית מברית המועצות הוסיפה לאלקטורט מאות אלפי מצביעים חדשים בפרק זמן קצר. רוב המצביעים הללו לא הצביעו למפלגות הגדולות והעדיפו לתמוך במפלגות אחרות (גולדסטיין וגילטמן, 2004). גידולה המהיר של האוכלוסייה החרדית הקטין אף הוא את התמיכה היחסית במפלגות הגדולות. נוסף על כך, חלק מהמצביעים הערבים שתקופה ארוכה הצביעו למפלגת העבודה נטשו אותה ועברו לתמוך במפלגות ערביות שצמחו בשנות התשעים.

הזווית השלישית הבוחנת את היחלשות המפלגות הגדולות עוסקת בכל מפלגה ומפלגה בנפרד ומעלה הסברים נקודתיים להיחלשותה. מפלגת העבודה (וקודמותיה מפא"י והמערך) התרחקה עד מאוד מימי הזוהר שלה כמפלגה הדומיננטית (עד 1977), ומאוחר יותר כאחת משתי החלופות השלטוניות הבכירות. תקופה ארוכה היא סבלה מפילוגים פנימיים, מקיפאון וממאבנות, מהיעדר מנהיגות ומפרשיות שחיתות. גם כישלון תהליך השלום עם הפלסטינים הרחיק מצביעים רבים, שלא קיבלו עוד את העמדות היוניות של המפלגה. היחלשותה של ההסתדרות – תהליך שהואץ באופן אירוני על ידי כוחות בתוך המפלגה עצמה – ניתקה את זיקתה של מפלגת העבודה לעבודה המאורגנת והרחיקה אותה מבסיס בוחרים חשוב שלה. העמדות הכלכליות-חברתיות המתונות שהיא אימצה בשנות התשעים עמעמו את זהותה האידאולוגית והותירו אותה ללא סדר יום פוליטי בהיר. אי-הצלחתה להסתגל לשינויים הדמוגרפיים הביאה אף היא להפסדים אלקטורליים כבדים (דורון, 2001; עבו, יובל ובן-פורת, 2010; Goldberg, 2004; Lochery, 2007; Inbar, 2010).

הליכוד סבל לאורך שנות התשעים וראשית המאה העשרים ואחת הן ממאבקים פנימיים בין חברי כנסת נציים לחברי כנסת מתונים יותר, והן מסתירות ברורות בין המדיניות הכלכלית הנאו-ליברלית שהוביל נתניהו לבין האינטרסים של רוב תומכי הליכוד, המגיעים מהשכבות החלשות של החברה (מנדילוב, 2001; Spyer, 2007). מאוחר יותר, עזיבתם של ראש הממשלה אריאל שרון עם כמה חברי כנסת בכירים את הליכוד לטובת הקמת מפלגת קדימה הנחילה למפלגה

1 5 מערכות הבחירות שהתקיימו מאז בוטלה הבחירה הישירה ממחישות שכוחן של המפלגות המצרפיות הגדולות לא השתקם.

בבחירות 2006 את התבוסה האלקטורלית הכבדה ביותר שלה מאז ומעולם. מאז 1996 שלט הליכוד ברציפות, מלבד שני פרקי זמן: פחות משתי שנות השלטון של אהוד ברק (1999-2001) ושלוש שנות השלטון של אהוד אולמרט (2006-2009). ועדיין, למרות השליטה המרשימה הזאת, כוחו של הליכוד נחלש מאוד בהשוואה לשנות השבעים והשמונים, ואין לטעות ולראות בו מפלגה דומיננטית (אריאן ושמיר, 2004).

לבסוף, סופה הפוליטי המואץ של קדימה בא לאחר שכשלה לשמור על כוחה כמפלגת שלטון בעקבות הבחירות של 2009 (Goldberg, 2010). מעורבותם של חלק מראשיה – בעיקר ראש הממשלה אולמרט ושר האוצר אברהם הירשזון – בפרשיות שחיתות פגעה מאוד בתדמיתה והחלישה אותה. לאחר מכן, המאבק המריר והממושך בין יורשיו של אולמרט – ציפי לבני ושאל מופז – הביא בסופו של דבר לפרישתה של לבני עם עוד כמה חברי כנסת מהמפלגה. קדימה לא התאוששה מהפיצול הזה. היא עברה בקושי את אחוז החסימה בבחירות 2013, זכתה בשני מושבים בלבד ולא התמודדה כלל בבחירות 2015.

הירידה בכוחן של המפלגות המצרפיות הגדולות בישראל הוסברה אפוא בכמה מחקרים, אך היא טרם נידונה מנקודת מבט השוואתית. האם היא חריגה בעוצמתה בהשוואה למקרים מקבילים בעולם?

ד. מדידת היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות

בחלק זה אנו מציגים ממצאים אמפיריים של 6 אינדיקטורים המשקפים היבטים שונים בירידת המפלגות המצרפיות הגדולות. מסגרת הזמן היא תקופה של 50 שנה: 1966-2015. ישראל מושווית ל-18 דמוקרטיות שיש להן מאפיינים מוסדיים (שיטות בחירה, מידת ביזור פוליטי) מגוונים, אך הן חולקות מכנה משותף חשוב: כולן דמוקרטיות בעלות שיטת ממשל פרלמנטרית. ככל שהתאפשר לנו התייחסנו לכל 19 המדינות, אך בחלק מן האינדיקטורים השמטנו כמה מדינות בשל מידע חסר.

אנו פותחים בארבעה אינדיקטורים שמעידים במישרין על ירידת המפלגות המצרפיות הגדולות: הצלחתן האלקטורלית; פיצול פרלמנטרי; היקפי החברות המפלגתית; נוכחותן של מפלגות ארציות בשלטון המקומי. לאחר מכן נדון בשני אינדיקטורים נוספים המשקפים בעקיפין יותר את היחלשות המפלגות הגדולות: ניידות קולות (וולטיליות) ושיעורי ההצבעה.

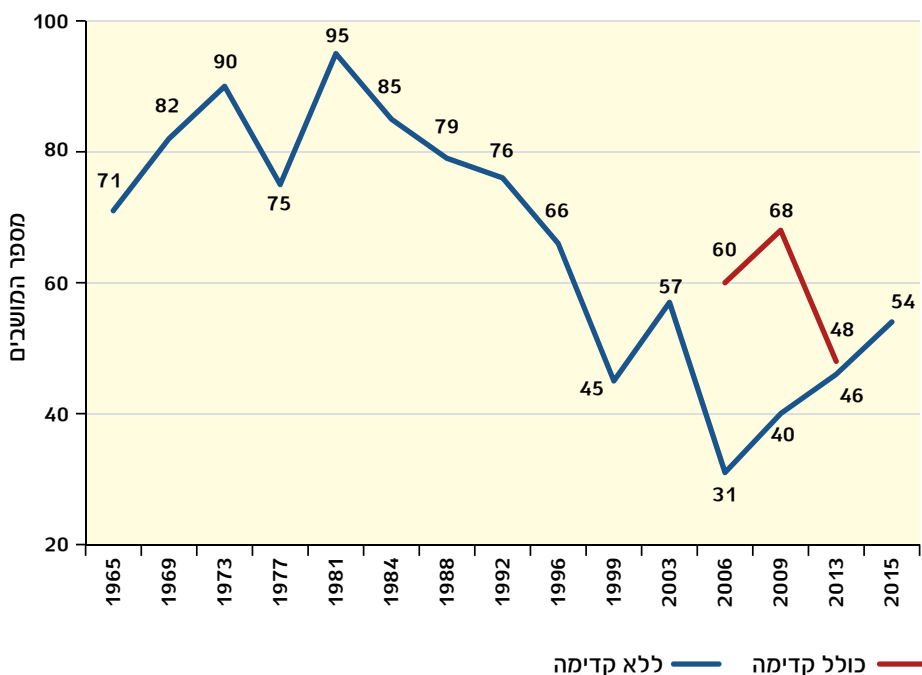
1. הצלחתן האלקטורלית של המפלגות

המדד הישיר ביותר לירידת המפלגות הגדולות הוא הצלחתן האלקטורלית, כפי שהיא מתבטאת בשיעור המושבים שלהן בפרלמנט. תרשים 1, המציג את שיעור המושבים המשותף של המפלגות המצרפיות הגדולות בישראל, משקף בבירור את הירידה בכוחן מאז 1981, אך ביתר שאת מאז 1996. בשנה זו יושמה לראשונה שיטת הבחירה הישירה לראשות הממשלה. עד 1996 החזיקו

היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות: האם ישראל היא מקרה קיצוני?

שתי הרשימות הגדולות במשותף ב־70 מושבים לפחות.² ב־6 מערכות הבחירות לכנסת שנערכו בשנים 1999-2015 ירד כוחן המשותף אל מתחת ל־60 המושבים, פחות ממחצית מושבי הכנסת. אפילו אם נוסיף את קדימה כמפלגה המצרפית השלישית, בשנים 2006-2013 היה כוחן המשותף של שלוש המפלגות נמוך מ־70 מושבים. מהבחינה הזאת כל ניסיון לצייר את 30 המושבים שבהם זכה הליכוד ואת 24 המושבים שבהם זכה המחנה הציוני בבחירות 2015 בתור הישגים כבירים הוא מטעה ואירוני. עד שנת 1999 "הישגים" כאלה היו נחשבים למפלה גדולה בבחירות.

תרשים 1 מספר המושבים הכולל של המפלגות המצרפיות הגדולות בישראל, 1965-2015

המגמה ברורה: במונחים של כוח פרלמנטרי המפלגות המצרפיות הגדולות בישראל נחלשו. האם תופעה זו ייחודית לישראל או שניתן לזהות מגמות דומות בדמוקרטיות פרלמנטריות אחרות? תוצאות של כמה מערכות בחירות בשנים האחרונות מספקות תשובה: גם במדינות אחרות סבלו המפלגות הגדולות משחיקה ניכרת בכוחן. בגרמניה, למשל, צנחה התמיכה המשותפת בשתי המפלגות הגדולות (הנוצרים-דמוקרטים והסוציאלי-דמוקרטים) מכ־92% בשנות השבעים לכ־70%

2 הערכים משקפים את מספר המושבים של מפלגת העבודה או הרשימה האלקטורלית שהיא עמדה בראשה (המערך, ישראל אחת, עבודה-מימד, המחנה הציוני), ושל חרות/ליכוד או הרשימה האלקטורלית שהמפלגה עמדה בראשה (גח"ל, ליכוד-גשר-צומת, הליכוד ביתנו).

בשתי מערכות הבחירות האחרונות. הירידה הייתה חדה כל כך עד שחוקר חשוב של הפוליטיקה הגרמנית תהה אם היא מסמנת את היעלמותן של מפלגות "תפוס הכול" ואת צמיחתה של מערכת מפלגות חדשה (Poguntke, 2014). באירלנד צנחה התמיכה המשותפת בשתי המפלגות הגדולות (פיאנה פייל ופיין גייל) ממעל 85% בשנות השבעים אל מתחת ל-50% בבחירות האחרונות של 2016. ירידות תלולות בכוחן של המפלגות הגדולות נרשמו גם באוסטריה ובניו זילנד. בספרד ניפצו בחירות 2015 את הדומיננטיות הדו-מפלגתית המסורתית של הסוציאליסטים ושל מפלגת העם ואפשרו לשתי מפלגות חדשות (פודמוס וסיוודאנוס) לזכות בשליש בקירוב ממושבי הפרלמנט. מגמות אלו משתקפות בלוח 1, אשר משווה בשיטתיות את השיעור המשותף של מושבי המפלגות המצרפיות הגדולות לפי עשורים. התאים האפורים מסמנים את העשור שבו היה שיעור המושבים בעל הערך הממוצע הנמוך ביותר בכל מדינה. כפי שעולה מהלוח, ב-16 מתוך 18 המדינות המשוות היו הערכים הנמוכים ביותר בעשור האחרון (2006-2015) או בזה שקדם לו (1996-2005).

לוח 1 שיעור המושבים המשותף של המפלגות המצרפיות הגדולות, ממוצעים לפי עשור (באחוזים)

2015-2006	2005-1996	1995-1986	1985-1976	1975-1966	
62.1	72.4	73.4	93.7	95.4	אוסטריה
97.3	98.0	99.3	100	99.8	אוסטרליה*
67.5	73.5	75.7	86.5	86.1	אירלנד
68.4	77.3	81.6	83.3	75.9	בלגיה**
86.6	87.3	93.2	94.5	96.0	בריטניה
70.1	76.2	82.6	89.9	93.0	גרמניה*
56.2	69.0	68.9	62.6	67.5	דנמרק
60.0	70.2	80.0	83.6	77.6	הולנד***
55.4	92.8	91.7			יוון
79.6	76.2	70.9	72.4	80.9	יפן
47.9	46.7	64.6	70.3	71.7	ישראל
58.3	50.7	59.1	76.4	63.7	נורווגיה
78.6	71.9	98.3	98.2	99.7	ניו זילנד
79.2	87.3	83.0			ספרד
80.1	85.9	86.7			פורטוגל
64.5	73.3	73.0	68.5	63.4	פינלנד
73.4	75.5	81.5	88.8	85.6	קנדה
68.5	64.8	74.6	83.8	82.5	שוודיה

* המפלגה הליברלית והמפלגה הלאומית באוסטרליה נספרו כמפלגה אחת, וכן גם הנוצרים-דמוקרטים (CDU) והנוצרים-סוציאליסטים (CSU) בגרמניה.

** בכלגיה הכללנו את שלושת זוגות המפלגות האלה: סוציאל-דמוקרטים, ליברלים ונוצרים-דמוקרטים (ראו הערה 3 להלן).

*** עבור הולנד הכללנו את שלוש המפלגות הנוצריות אשר התמזגו בשנות השבעים למפלגה אחת (CDA).

מקור: חישובי המחברים בהתבסס על: Nordsieck, 2015; Mackie and Rose, 1991.

ישראל בולטת בתור המדינה היחידה שבה כוחן המשותף הממוצע של המפלגות הגדולות (בשני העשורים האחרונים) היה נמוך יותר מ-50%. אם נביט בשינוי שחל בין שני העשורים הראשונים לבין העשור האחרון, נגלה שבישראל סבלו המפלגות הגדולות את הירידה השנייה בתלילותן, לאחר אוסטריה.

2. פיצול פרלמנטרי

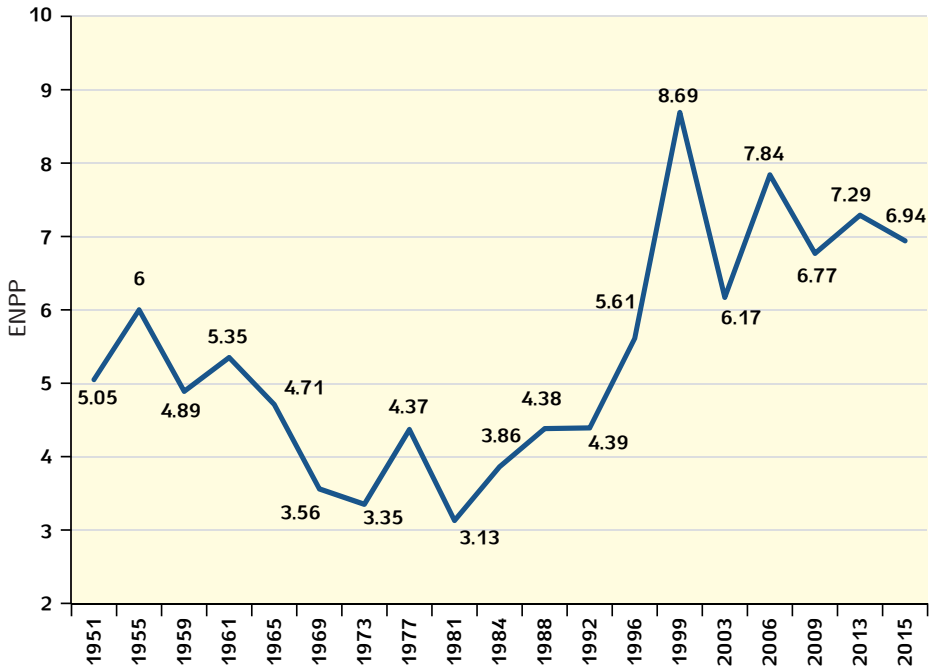
דרך נוספת שמאפשרת להעריך שינויים ארוכי טווח ביחסי הכוחות בין מפלגות היא בחינה של רמת הפיצול בפרלמנט – גידול ברמת הפיצול משקף מעל לכול את היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות (Mair, 1997). כך, כאשר על הפרלמנט חולשות שתיים או שלוש מפלגות גדולות, המהוות חלופות שלטוניות ברורות ואחוזות בחלק הארי של המושבים, רמת הפיצול נמוכה. ככל שהן נחלשות, כך עולה רמת הפיצול. המדד המקובל ביותר למדידת רמות פיצול הוא המספר האפקטיבי של מפלגות בפרלמנט (Effective Number of Parliamentary Parties – ENPP). מדד זה משקף הן את מספר המפלגות והן את משקלן היחסי בערכים מוחשיים (Laakso and Taagepera, 1979). מדד זה יעיל לצורכי מחקר כיוון שהוא רגיש ומצליח לבטא גם שינויים מזעריים ביחסי הכוחות הבין-מפלגתיים. לענייננו, הוא יכול לסייע להבחין בין מצב שבו 2-3 מפלגות גדולות נחלשות לטובת כמה מפלגות בינוניות-קטנות לבין מצב שבו הן מוחלפות על ידי מפלגות גדולות חדשות, שאינן מסווגות כמפלגות מצרפיות על פי הגדרתנו.

המספר האפקטיבי של מפלגות בישראל (תרשים 2) משקף את השינויים המהותיים שחלו במערכת המפלגות. בעשור הראשון לקיומה של המדינה הייתה רמת פיצול גבוהה יחסית. מאמצע שנות השישים ואילך החל תהליך התגבשות לשני גושים: הליברלים וחרות חברו ליצירת גח"ל (ואחר כך הליכוד), ואילו מפא"י ואחדות העבודה יצרו את המערך (שקלט אחר כך גם את רפ"י ומפ"ם). התגבשות זו של שתי רשימות גדולות הגיעה לשיאה בבחירות של 1981, כאשר שתיהן החזיקו יחד ב-95 ממושבי הכנסת. חוזקה זו באה לידי ביטוי בערך הנמוך ביותר של מספר מפלגות אפקטיבי (3.13). 18 שנים לאחר מכן השתנתה המציאות מקצה אל קצה – אימוץ הבחירה הישירה הביא עמו רמות פיצול חסרות תקדים.

שיטה זו, שיושמה בבחירות 1996 ו-1999, אפשרה לבוחרים לנקוט אסטרטגיה של פיצול הצבעה באמצעות שני הפתקים שעמדו לרשותם. כפי שתואר לעיל, בפתק אחד הם יכלו להצביע עבור מועמד מפלגה גדולה לראשות הממשלה ובפתק שני עבור מפלגות מגזריות. זאת ועוד, המפלגות המצרפיות הגדולות נאלצו להסתגל למצב שבו עליהן לקדם בעת ובעונה אחת את מועמדן לראשות הממשלה ואת רשימתן לכנסת, שני יעדים אשר דרשו מהמפלגות להפעיל אסטרטגיות שונות ולעתים סותרות (Kenig, 2005; Rahat, 2008). שינויים אלה בהתנהגות הבוחרים והמפלגות החלישו במידה רבה את כוחם של הליכוד ושל מפלגת העבודה. בבחירות 1999 הגיע הפיצול לשיאו: הרשימה הגדולה זכתה ב-26 מושבים בלבד, והמספר האפקטיבי של מפלגות זינק ל-8.69. זהו הערך הגבוה ביותר שנרשם בבחירות שנערכו בדמוקרטיה ותירות מאז

1945 ועד ראשית שנות האלפיים (קניג, רהט וחזן, 2004). מאז 2003 נסוגה מעט רמת הפיצול, אך לא שבה לדרגות של טרם תקופת הבחירה הישירה.

תרשים 2 המספר האפקטיבי של מפלגות (ENPP) בישראל

לוח 2, המסכם את הערכים הממוצעים של מספר המפלגות האפקטיבי ב-19 מדינות לפי עשורים, מדגים כי העלייה בפיצול הפרלמנטרי אינה ייחודית לישראל. ב-15 מתוך 19 מדינות נרשמו ערכי ENPP הגבוהים ביותר בעשור האחרון (2006-2015) או בזה שקדם לו (1996-2005). עם זאת, ערכי הפיצול בישראל בעשור האחרון גבוהים במיוחד, ושניים רק לאלה של בלגיה, מדינה שיש בה מערכת מפלגות כפולה היוצרת רושם מטעה של פיצול יתר.³

3 בלגיה מאופיינת במערכת מפלגות כפולה הנחלקת לפי קווים של קהילות לינגוויסטיות. יש בה ארבעה זוגות של מפלגות "תאומות" (סוציאל-דמוקרטים, נוצרים-דמוקרטים, ליברלים וירוקים) אשר אינן מתחרות אלו באלו. לכן, יש חוקרים שאינם סופרים באופן נפרד כל אחד מזוגות המפלגות הללו. לייפהארט, למשל, מחשב שני ערכים של מספר מפלגות אפקטיבי: אחד כאשר הוא סופר כל מפלגה בנפרד, ושני כאשר הוא מתייחס לכל זוג מפלגות כאל מפלגה בודדת. לאחר מכן הוא עורך ממוצע של שני הערכים (Lijphart, 1999: 71). אם ניישם את שיטתו זו בעניין של בלגיה, ערכי הפיצול של ישראל בעשור האחרון יהיו הגבוהים ביותר.

לוח 2 המספר האפקטיבי של מפלגות בפרלמנט (ENPP), ממוצעים לפי עשור

2015-2006	2005-1996	1995-1986	1985-1976	1975-1966	
4.07	3.15	3.21	2.24	2.17	אוסטריה
2.80	2.51	2.34	2.45	2.55	אוסטרליה
3.87	5.70	5.82	3.55	3.54	איטליה
3.28	3.19	3.10	2.51	2.53	אירלנד
8.05	8.04	7.86	6.55	5.39	בלגיה
2.55	2.25	2.22	2.12	2.15	בריטניה
4.17	3.58	3.36	2.99	2.75	גרמניה
5.56	4.69	4.88	5.13	4.88	דנמרק
5.99	5.11	4.22	4.00	6.18	הולנד
3.36	2.25	2.32	2.20		יוון
2.32	2.74	3.16	3.12	2.53	יפן
7.21	6.82	4.39	3.79	3.46	ישראל
4.23	4.76	4.14	3.08	3.66	נורווגיה
2.91	3.49	1.95	2.02	1.94	ניו זילנד
3.02	2.58	2.73	2.69		ספרד
2.92	2.56	2.38	3.21		פורטוגל
5.60	5.04	5.01	5.18	5.34	פינלנד
2.82	2.85	2.34	2.18	2.52	קנדה
4.56	4.26	3.79	3.36	3.18	שוודיה

מקור: חישובי המחברים לפי Gallagher, 2015.

כאשר משווים את הערכים של מספר המפלגות האפקטיבי בעשור השנים 1985-1976 לעשור האחרון, אפשר לראות שרק בשתי מדינות – יפן ופורטוגל – ירדה רמת הפיצול. בשאר המדינות עלה הפיצול באופן מתון (למשל באוסטרליה, בדנמרק ובאיטליה), או באופן תלול יותר (למשל באוסטריה, בגרמניה ובהולנד). בישראל נרשם הזינוק הגדול ביותר בפיצול: כמעט כפליים, מ-3.79 ל-7.21.

3. היקפי החברות המפלגתית

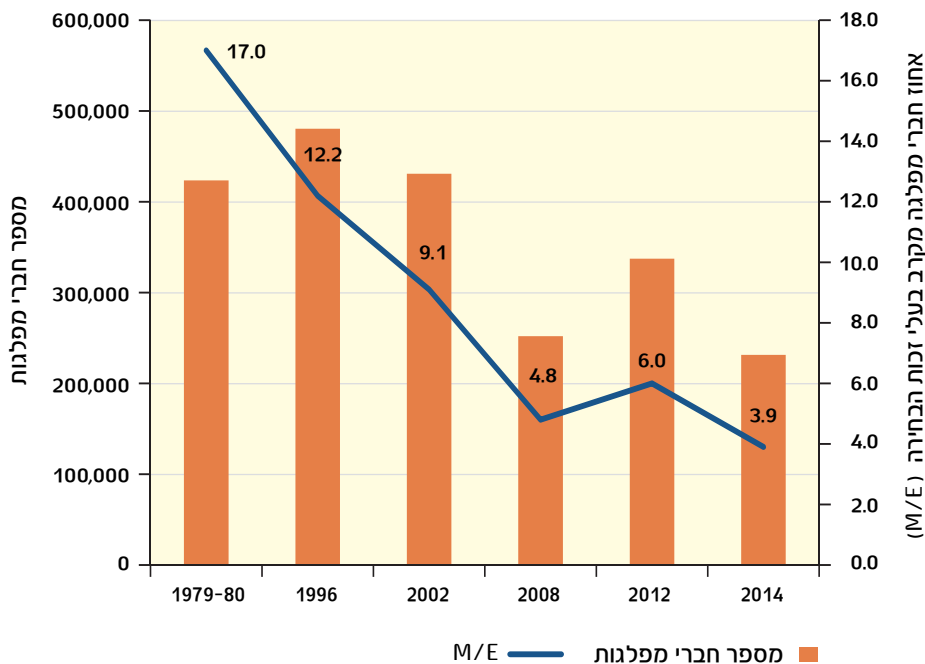
בדמוקרטיות מודרניות, שבהן ממלאות המפלגות תפקיד מרכזי, היקפים רחבים של חברות מציינים את הלגיטימציה שההמון נותן למפלגות. מעבר ללגיטימציה, חברי המפלגות גם מספקים למפלגות משאבים חומריים (דמי חברות) וארגוניים (כוח אדם) (Scarrow, 2000; van Haute and Gauja, 2015). המפלגות המצרפיות הגדולות נהגו במיוחד להישען על בסיס רחב היקף של חברים. ירידה ניכרת בהיקפי החברות המפלגתית משקפת אפוא היחלשות בעיקר במעמדן של מפלגות אלו.

נהוגות שתי שיטות למדידת חברות מפלגתית – שיטה אובייקטיבית ושיטה סובייקטיבית. הראשונה נסמכת על דיווחי המפלגות ועל דיווחים שהופיעו בעיתונות בנוגע למספר החברים. החיסרון של שיטה זו הוא הספק באשר למהימנותה ותקפותה: ראשית, מפלגות שונות מגדירות חברים באופן שונה, והתפיסה של מיהו חבר מפלגה יכולה להשתנות מאוד ממקרה למקרה; שנית, לעתים קרובות הדיווחים הנמסרים מטעם המפלגה אינם מדויקים או אינם מלאים (כך למשל, יש פרקי זמן שאין לגביהם מידע); שלישית, יש מפלגות שנרתעות מלחשוף את מספר חבריהן מכל מיני טעמים (Delwit, 2011). השיטה הסובייקטיבית נסמכת על דיווח עצמי של אזרחים בסקרים. גם לשיטה זו יש חסרונות, שכן בגלל מספרם הנמוך של חברי המפלגות באוכלוסייה הכללית קשה להגיע למספרים מהימנים, ולפיכך יש פערים גדולים בתוצאות של סקרים שונים. בעיה אחרת נובעת משינויים בניסוח השאלות בסקרים שונים ומנטייתם של נשאלים שלא להסגיר את עובדת חברותם במפלגות. בניתוח שלהלן אנו משתמשים בשיטה האובייקטיבית, שלה ערכתנו חסרונותיה פחותים.

הנתונים על מספר חברי מפלגות בישראל מפוזרים ואינם אחידים, בייחוד בכל הנוגע לעבר. יש לכך כמה סיבות: היעדר דרישה חוקית מהמפלגות למסור דיווח על מספר חבריהן; ההגדרה הלא ברורה של חברי מפלגה; והרתיעה של מפלגות מחשיפת מספר חבריהן. אימוץ שיטת הפריימריז על ידי מפלגות אחדות הועיל בהקשר זה, היות שמפלגות אלה נוהגות לפרסם לפני כל התמודדות את מספר החברים בעלי זכות בחירה. התפתחות נוספת קרתה בשנת 2005, כאשר הפנסת הסמיכה את מבקר המדינה לפקח על ההיבטים הכספיים של בחירות פנים-מפלגתיות ולבקר אותן. בעקבות זאת מפלגות שעורכות בחירות פנימיות מחויבות לדווח על מספר חבריהן, ונתונים אלה מתפרסמים בדוחות מבקר המדינה (Rahat and Kenig, 2015).

תרשים 3 להלן מביא נתונים בעניין היקפי החברות המפלגתית בישראל בכמה נקודות זמן שלגביהן יש מידע מלא ומהימן, בפרק זמן המשתרע על פני כ-35 שנים. ניתן לראות שהמספרים של חברי מפלגה, במונחים מוחלטים, לא השתנו במידה רבה עד שנת 2002 ואז החלו לרדת, להוציא עלייה זמנית בשנת 2012. אך המספרים המוחלטים מגוללים רק סיפור חלקי, מאחר שקצב גידול האוכלוסייה היה מהיר מאוד. אוכלוסיית ישראל גדלה ביותר מפי שניים: מ-3.9 מיליון נפש ב-1980 ל-8.1 מיליון נפש ב-2013. על כן הירידה בהיקפי החברות המפלגתית תלולה בהרבה במונחים של מספר החברים כשיעור מכלל בעלי זכות הבחירה (M/E). בסוף שנות השבעים היו 17% מבעלי זכות הבחירה חברים במפלגה. יותר מ-30 שנים לאחר מכן צנח הערך של M/E ל-3.9%.

תרשים 3 חברי מפלגות בישראל

מקור: Rahat and Kenig, 2015: 106

כמה מחקרים מקיפים בחנו את היקפי החברות המפלגתית באירופה בכמה נקודות זמן ומצאו שכמעט בכל המדינות נרשמה ירידה עקבית (Mair and van Biezen, 2001; van Biezen, Mair and Poguntke, 2012; [MAPP, 2015](#)). כפי שאפשר לראות בלוח 3, ממוצע ה-M/E צנח מ-9.2% בסוף שנות השבעים ל-4.0% בשנים 2012-2014. בתקופה המוקדמת אוסטרליה בולטת כמדינה בעלת הערך הגבוה ביותר (28.5%) ואחריה ממוקמת ישראל (17.0%). ישראל נותרת במקום השני גם בתקופה הבאה, אך נושרת למקומות 5-6 בשתי התקופות המאוחרות. שני ממצאים נוספים הקשורים בישראל ראויים לציון. ראשית, בין התקופה המוקדמת לזו שאחריה גדל מעט מספר חברי המפלגה בישראל במונחים מוחלטים, אך בד בבד גדל גם האלקטורט בקצב מהיר יותר, ועל כן חלה ירידה של חברי מפלגה במונחים יחסיים. שנית, הירידה של ה-M/E מ-17.0% בסוף שנות השבעים ל-3.9% בתקופה המאוחרת היא התלולה ביותר – צניחה של 77%.

לוח 3 חברי מפלגות במספרים מוחלטים וכאחוז מבעלי זכות הבחירה (M/E)

יחס חברי מפלגות/אלקטורט (M/E)				מספר חברי מפלגות				
2014-2012	2009-2006	2000-1996	1980-1977	2014-2012	2009-2006	2000-1996	1980-1977	
13.6	17.3	17.7	28.5	867,174	1,054,600	1,031,052	1,477,261	אוסטריה
1.4	-	2.0	2.9	198,323	-	231,000	252,200	אוסטרליה
3.0	5.6	4.1	9.7	1,390,623	2,623,304	1,974,040	4,073,927	איטליה
2.2	2.0	3.1	5.0	69,460	63,000	86,000	113,856	אירלנד
6.0	5.5	6.6	9.0	479,737	426,053	480,804	617,186	בלגיה
1.2	1.2	1.9	4.1	563,300	534,664	840,000	1,693,156	בריטניה
2.1	2.3	2.9	4.5	1,317,370	1,423,284	1,780,173	1,955,140	גרמניה
3.8	4.1	5.1	7.3	152,945	166,300	205,382	275,767	דנמרק
2.4	2.5	2.5	4.3	308,846	304,469	294,469	430,928	הולנד
3.9	4.8	12.2	17.0	231,447	251,942	480,423	423,495	ישראל
4.6	5.0	7.3	15.4	168,969	172,359	242,022	460,913	נורווגיה
3.2	4.4	3.4	1.2	1,129,057	1,530,803	1,131,250	322,545	ספרד
2.6	3.8	4.4	4.9	251,698	341,721	384,405	337,415	פורטוגל
6.9	8.1	9.7	15.7	307,000	347,000	400,615	607,261	פינלנד
3.6	3.9	5.5	8.4	261,600	266,991	365,588	508,121	שוודיה
4.0	5.0	5.9	9.2					ממוצע

מקור: van Biezen et al, 2012, 43-46; נתוני אוסטרליה ונתוני התקופה 2012-2014: חישובי המחברים על פי MAPP, 2015.

4. נוכחות המפלגות בשלטון המקומי

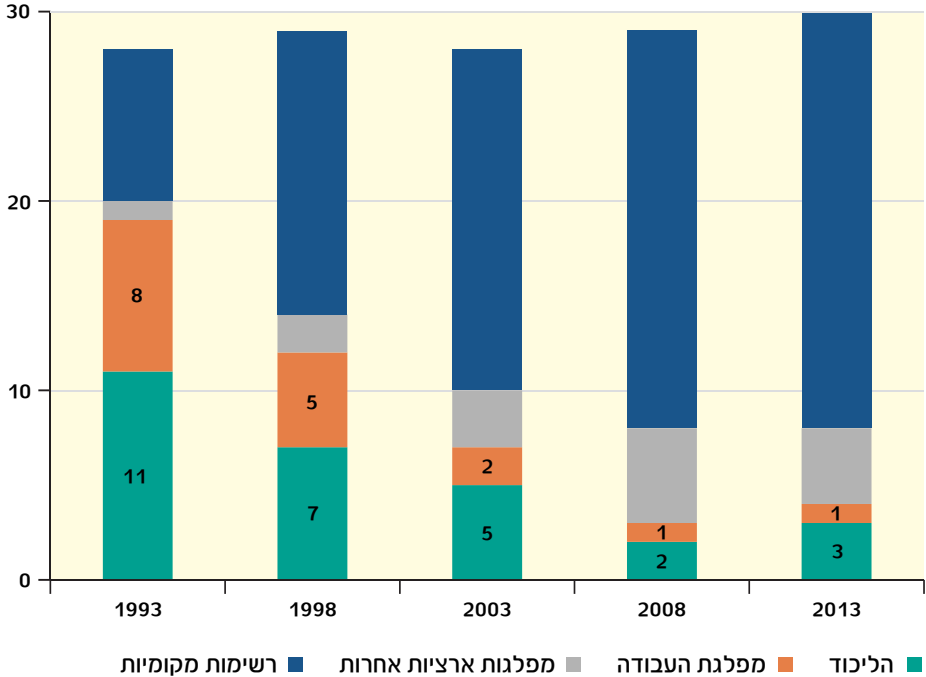
אחד מתפקידיהן העיקריים של המפלגות הוא לתווך בין הממשל לחברה, ולכן יש לצפות שהן יפעלו לא רק במוסדות השלטון ברמה הלאומית, אלא גם בזירות פוליטיות בדרג נמוך יותר: עיריות ומועצות מקומיות, ובמדינות שהדבר רלוונטי להן, גם ברמת ממשל אזורית דוגמת מחוזות ופרובינציות. נוכחותן של המפלגות בזירה המקומית חשובה מכמה סיבות. ראשית, היא מאפשרת לאינטרסים מקומיים להיות מיוצגים טוב יותר ברמה הלאומית על ידי קיצור המרחק בין האזרח לבין השלטון המרכזי. שנית, היא מספקת למפלגות בסיסים ארגוניים מקומיים המסייעים להן להשתמש בפעילים מקומיים ככוח אדם חיוני במערכות בחירות. שלישית, הזרועות המקומיות של המפלגות משמשות כחממה שבה מנהיגים לעתיד צומחים, צוברים ניסיון ועוברים תהליכי חברות פנים-מפלגתיים. פוליטיקאים רבים, שפעילים היום ברמה הלאומית, החלו את דרכם הפוליטית בזירה המקומית.

הפוליטיקה המקומית בישראל עברה שינוי מהותי בשני העשורים האחרונים, ושתי המפלגות הגדולות – ליכוד ומפלגת העבודה – נטשו אותה כמעט לגמרי. תופעה זו משתקפת בבחירות לראשי הערים ולחברי מועצות הערים. בשנת 1973 איישו מועמדים מטעם שתי המפלגות הגדולות 78% מכלל תפקידי ראשי הערים. 30 שנים לאחר מכן השתנתה המציאות מקצה לקצה: 63% מראשי הערים הנבחרים התמודדו במסגרת רשימות מקומיות עצמאיות. אפשר לטעון שהדבר לא בהכרח מלמד על חיזוק כוחן של הרשימות המקומיות שכן חלק לא מבוטל מראשי הערים התמודדו כמועמדים עצמאיים מתוך הסוואת השתייכותם המפלגתית למפלגות הגדולות. עם זאת, אף שהייתה לחלק מאותם מועמדים עצמאיים זיקה למפלגות הגדולות, עצם הצורך להסוות את ההשתייכות מעיד על ירידה במעמדן של המפלגות, שלא נתפסות עוד כנכס אלקטורלי אלא כנטל (בריכטה, 2005).

תרשים 4 מראה את השיוך המפלגתי של ראשי 30 הערים הגדולות בישראל, ב־5 מערכות הבחירות המקומיות האחרונות. המגמה ניכרת מן התרשים: בבחירות של 2013 נבחרו רק 3 ראשי ערים מטעם הליכוד, וראש עיר יחיד מטעם מפלגת העבודה. עשר שנים קודם לכן (בחירות 2003) נבחרו 5 ראשי ערים מטעם הליכוד ו־2 מטעם מפלגת העבודה, והנתונים המקבילים עבור בחירות 1993 הם 11 ראשי ערים מטעם הליכוד ו־8 מטעם העבודה.

תרשים 4 ההשתייכות המפלגתית של ראשי 30 הערים הגדולות בישראל

* התרשים כולל את 30 הערים היהודיות או המעורבות הגדולות נכון לשנת 2013. יש שנים שבהן הנתונים אינם מתייחסים לכל 30 הערים. הסיבה לכך היא שטרם נוסדו הערים (מודיעין, מודיעין עילית) או שלא התקיימו בעיר בחירות מקומיות בשנה הרלוונטית.

מקור: חישובי המחברים בהתבסס על תוצאות רשימות שפרסם משרד הפנים.

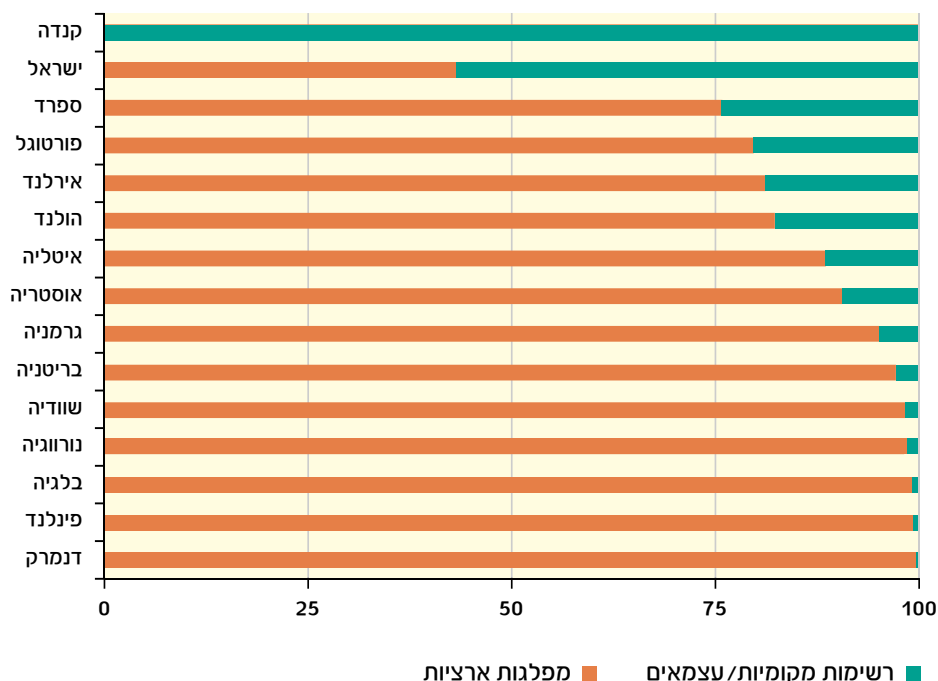
כאמור, מגמה דומה של היחלשות המפלגות הגדולות מתבטאת גם בהרכבן של מועצות הערים. בבחירות המקומיות של 2013 רק 65 מכלל 149 (43.6%) חברי המועצה ב-5 הערים הגדולות ייצגו מפלגות ארציות, ו-84 היו נציגים של רשימות מקומיות. יתרה מזו, מתוך אותם 65 חברי מועצה רק מעטים השתייכו למפלגות המצרפיות הגדולות, ואילו הרוב התמודדו במפלגות מגזריות ובמפלגות אחרות.⁴ הדפוס הזה של נוכחות דלילה כל כך של המפלגות הארציות בזירה המקומית ייחודי לישראל. תרשים 5 מציג את התפלגות מועצות 5 הערים הגדולות בכל מדינה, לפי נציגי

4 בבחירות 2013 נבחרו למועצות 5 הערים הגדולות: 4 נציגים של הליכוד ונציג יחיד של מפלגת העבודה. לעומת זאת, נבחרו בחמש ערים אלו 33 נציגים של המפלגות הדתיות (ש"ס, יהדות התורה והבית היהודי), 8 נציגים למרצ, 8 נציגים לישראל ביתנו ו-5 נציגים ליש עתיד.

היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות: האם ישראל היא מקרה קיצון?

מפלגות ארציות ונציגי מפלגות מקומיות. מלבד קנדה, שמתקיים בה מודל ייחודי של שלטון מקומי, בכל שאר המקרים נשלטת הפוליטיקה המקומית על ידי מפלגות ארציות. ישראל יוצאת דופן: יותר ממחצית מחברי המועצה בערים הגדולות שלה נבחרו ברשימות מקומיות.

תרשים 5 התפלגות המושבים של מועצות העיר ב-5 הערים הגדולות, יולי 2015 (באחוזים)

מקור: חישובי המחברים בהתבסס על תוצאות בחירות מקומיות שהתפרסמו באתרי האינטרנט של ועדות הבחירות המרכזיות ושל העיריות.

גם כאשר בוחנים את ההתפלגות של מועצות 5 הערים הגדולות בשתי נקודות זמן – 1985 לעומת 2015 – אנו רואים שבישראל חל השינוי הבולט ביותר (לוח 4). בשנת 1985 היה שיעור חברי המועצה שייצגו רשימות מקומיות 27%. זה היה הערך הגבוה ביותר בהשוואה ל-14 מדינות אחרות, מלבד קנדה. ועדיין, ערך זה שיקף את הדומיננטיות של המפלגות הארציות בזירה המקומית. 30 שנים לאחר מכן הרשימות המקומיות הן אלו החולשות על הזירה המקומית. שינוי כה קיצוני הוא ייחודי לישראל. יש עוד כמה מדינות שגם בהן אפשר לזהות התחזקות בנוכחות של המפלגות המקומיות (Reiser and Holtmann, 2008), אך נכון לשנת 2015 כולן מלבד קנדה שולטות עדיין המפלגות הארציות.

לוח 4 התפלגות המושבים של מועצות העיר בחמש הערים הגדולות (באחוזים)

שינוי	שיעור המושבים של מפלגות מקומיות בבחירות הקרובות ביותר ל-2015	שיעור המושבים של מפלגות מקומיות בבחירות הקרובות ביותר ל-1985	
+29.4	56.4	26.8	ישראל
+23.8	23.8	0.0	ספרד*
+20.0	20.0	0.0	פורטוגל
+16.4	16.4	0.0	הולנד
+10.6	11.1	0.5	איטליה
+10.2	18.5	8.3	אירלנד
+5.0	8.6	3.6	יפן
+4.5	4.5	0.0	גרמניה
+1.6	9.0	7.4	אוסטריה
+1.0	2.4	1.4	בריטניה
+0.4	0.4	0.0	בלגיה
-	0.0	0.0	דנמרק
-	1.0	1.0	נורווגיה
-	100.0	100	קנדה
-0.2	1.3	1.5	שוודיה
-3.2	0.3	3.5	פינלנד

* בזמן הבחירות המקומיות של 2015 בספרד עדיין לא התמודדה מפלגת פודמוס בבחירות כלליות ארציות. זאת ועוד, הנהגת המפלגה החליטה שלא להריץ מועמדים מטעמה בבחירות המקומיות אלא לתמוך ברשימות מקומיות עצמאיות שהתארגנו טרם הבחירות. לכן, החלטנו לסווג את 5 הרשימות שנתמכו על ידי פודמוס כמקומיות. אלה הן הרשימות: Ahora Madrid; Guanyem Barcelona; València en Comú; Participa Sevilla; Zaragoza En Común

מקור: חישובי המחברים בהתבסס על תוצאות בחירות מקומיות שהתפרסמו באתרי האינטרנט של ועדות הבחירות המרכזיות ושל העיריות.

5. ניידות קולות

אינדיקטור נוסף להיחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות, אם כי ישיר פחות מה-4 שהוצגו עד כה, הוא הניידות (וולטיליות) הגוברת בדפוסי הצבעה בין מערכות בחירות עוקבות. ניידות נמוכה מעידה על נאמנות מפלגתית גבוהה ועל דפוסי הצבעה יציבים (Dalton, McAllister, and Wattenberg, 2000). ניתן לטעון שניידות נמוכה מיטיבה בדרך כלל עם המפלגות הגדולות ומעידה על רתיעה של בוחרים לשנות את דפוסי הצבעתם לטובת מפלגות קטנות או כוחות פוליטיים חדשים. לעומת זאת, כיוון שמפלגות מגוריות נוטות להתבסס על קהל מצביעים אידאולוגי ומוגדר יותר ממפלגות מצרפיות (Adams et al., 2006; Rahat and Hazan, 2009: 415), ניתן לצפות שהתמיכה בהן תהיה יציבה יותר.

נהוג למדוד את רמת ניידות הקולות באמצעות מדד פדרסן, המשקף את מעבר הקולות בין מפלגות בשתי מערכות בחירות עוקבות. במערכת מפלגות יציבה, עם דפוסי הצבעה קבועים למדי, יהיו ערכי המדד נמוכים. במערכת דינמית, שבה צומחות מפלגות חדשות ובוחרים משנים בקלות את הצבעתם, יהיו ערכי המדד גבוהים. אף על פי שמדד פדרסן פשוט לחישוב, הוא מציב לפני החוקרים אתגרים תפעוליים. עיקר הקושי נוגע להתייחסות למיזוג בין מפלגות ולמקרים של פיצול מפלגות שאירעו בין בחירות לבחירות (Powell and Tucker, 2014).⁵

תרשים 6 מראה את ניידות הקולות בישראל. אפשר להיווכח כי לאחר ערכים גבוהים יחסית בראשית שנות החמישים, חלה התייצבות בדפוסי ההצבעה. ב-5 מערכות בחירות (1959-1973) מדד פדרסן מראה ערכים הנמוכים יותר מ-10. בבחירות של 1977 ו-1981 זינק המדד לערכים הקרובים ל-20, בעיקר בעקבות הופעתה של ד"ש והיעלמותה בבחירות שלאחר מכן. לאחר התייצבות בשנות השמונים הגיעה ניידות הקולות לשיאים חדשים בשתי מערכות הבחירות של 1999 ו-2003.

הירידה של מדד פדרסן לערך של 17.3 בבחירות 2006 עשויה להפתיע בהתחשב בעובדה שמדובר בבחירות שבאו בעקבות "המפץ הפוליטי הגדול" (Hazan, 2007). ההסבר נעוץ בכך שנקטנו את הגישה הזהירה והשמרנית יותר של תפעול המדד, ועל כן לא התייחסנו לקדימה כאל מפלגה חדשה אלא כמפלגה שהתפצלה מהליכוד. כאשר מתייחסים לקדימה כמפלגה חדשה, ערך מדד פדרסן בבחירות 2006 הוא כ-37. ערך כזה היה מעלה עוד יותר את הממוצע של הניידות בישראל בעשור האחרון. ערך כזה חריג הוא הגבוה ביותר מתוך 280 מערכות בחירות שנערכו במערב אירופה ובישראל בשנים 1950-2006 (Mair, 2008).

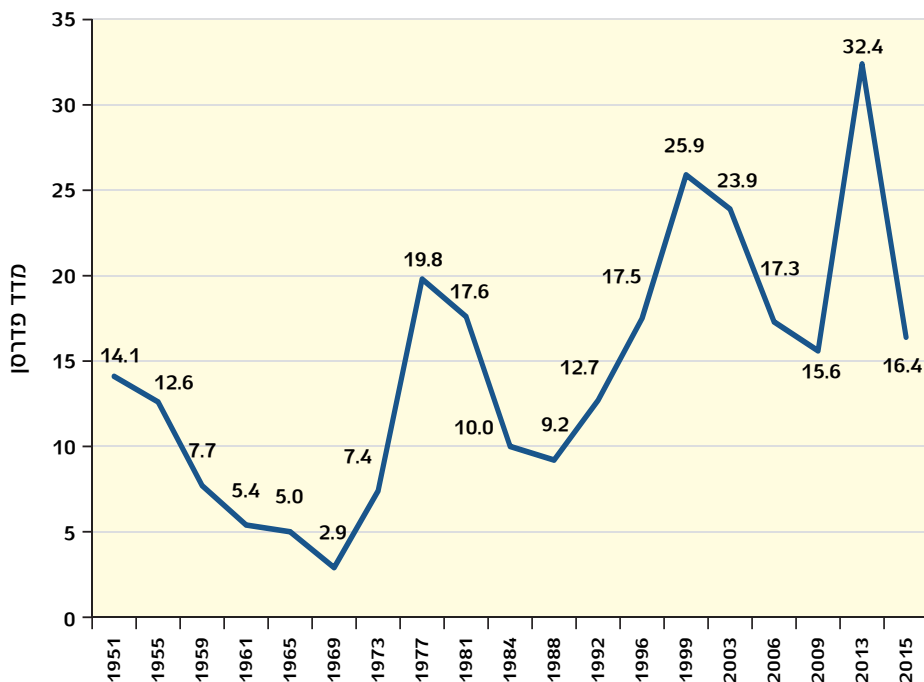
ערך הניידות הגבוה מאוד של בחירות 2013 (32.4) משקף את התמוטטותה המוחלטת כמעט של קדימה (מ-28 לשני מושבים) ואת הופעתה של יש עתיד כמפלגה חדשה שזכתה בהצלחה גדולה שהתבטאה בזכייה ב-19 מושבים. בשנת 2015 נסוגה מעט הניידות, והשינויים העיקריים היו הופעתה של כולנו והיחלשותה של יש עתיד.⁶ באופן כללי ראוי לציין שעיקר ניידות הקולות

5 ככלל קיימות שתי גישות להתמודדות עם אתגר זה. הראשונה מתעלמת ממיזוג ומפיצול של מפלגות, ומודדת בפשטות את השינוי בתמיכה במפלגות השונות בין בחירות לבחירות. הגישה השנייה מביאה בחשבון מקרים של מיזוג ופיצול. גישה זו משווה בין התמיכה במפלגה הממוזגת ובין התמיכה הכוללת של המפלגות שהתמוזגו אליה בבחירות הקודמות. בדומה היא משווה בין התמיכה הכוללת במספר מפלגות שהתפצלו ממפלגה אחת ובין התמיכה שקיבלה המפלגה הזו בבחירות הקודמות. גישה זו זהירה יותר, ומשקפת לדעתנו טוב יותר את הוולטיליות, ולכן השתמשנו בה כאן, כפי שעשו גם כמה מחקרים בולטים בנושא (Bartolini and Mair, 1990; Dassonneville, 2015).

6 הערך הנמוך יחסית של 2015 יכול להיות מוסבר בפרק הזמן הקצר שחלף מאז הבחירות הקודמות. ערכי וולטיליות נמוכים אופייניים לבחירות הנערכות זמן לא רב לאחר הבחירות הקודמות. כך למשל, בחירות 1995 באוסטריה, שנערכו שנה אחת בלבד לאחר הבחירות הקודמות, הפיקו ערך נמוך של וולטיליות. מקרים דומים התרחשו בבריטניה (הבחירות השניות מתוך שתיים שנערכו ב-1974), באירלנד (הבחירות השניות מתוך שתיים שנערכו ב-1982) וביוון (הבחירות השניות מתוך שתיים שנערכו ב-2015).

מיוחסת לבוחרים הממוקמים במרכז המפה הפוליטית. בוחרים רבים של שתי המפלגות הגדולות נטשו אותן לטובת מפלגות מרכז זמניות שבאו ונעלמו, מצב שהביא לחוסר יציבות במרכז המפה הפוליטית.⁷ באותו הזמן נהגו המפלגות המגזריות מתמיכה יציבה יחסית.

תרשים 6 ניידות קולות בישראל

לוח 5 מראה שהיציבות בדפוסי ההצבעה נחלשה במדינות רבות. היחלשות הנאמנויות המפלגתיות וכניסתם של נושאים ומפלגות חדשות למערכות הפוליטיות הגבירו את הניידות. ב־11 מתוך 17 המדינות המשוות, הערכים הגבוהים ביותר של ניידות היו בעשור האחרון או בזה שקדם לו. כאשר אנו משווים את ערכי ניידות הקולות בעשור השנים 1985-1976 לאלה שבעשור האחרון, אפשר לראות שרק בשלוש מדינות – יוון, פורטוגל וספרד – נרשמה ירידה. עובדה זו רחוקה מלהפתיע בהתחשב בכך שמדינות אלו היו בעיצומו של תהליך מעבר לדמוקרטיה לאחר עשורים של שלטון

7 המפלגות הללו כוללות את הדרך השלישית (1996), מפלגת המרכז (1999), שינוי (1999, 2003), גיל – מפלגת הפנסיונרים (2006) והתנועה (2013). עדיין מוקדם להעריך אם ליש עתיד (2013, 2015) ולכולנו (2015) צפוי גורל פוליטי דומה.

היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות: האם ישראל היא מקרה קיצוני?

אוטוריטרי. בעשור זה היו מערכות המפלגות ב־3 המדינות הללו בראשית דרכן וטרם התגבשו, ולכן הפיקו הבחירות ערכים גבוהים של ניידות. בכל שאר המדינות נותרה ניידות הקולות יציבה (נורווגיה ודנמרק), עלתה באופן מתון (פינלנד, בלגיה וישראל) או עלתה באופן קיצוני (איטליה, גרמניה והולנד). העלייה המתונה בישראל מטעה במקצת ונובעת מערכי הוולטיליות הגבוהים יחסית שהיו בעשור 1976-1985 ובייחוד בבחירות 1977 ו־1981. על כן נציין שבשני העשורים האחרונים ממוצעי הניידות בישראל הם הגבוהים ביותר במדינות שנבדקו, ולאחריה ניצבות הולנד ואיטליה.

לוח 5 ניידות קולות (מדד פדרסן), ממוצעים לפי עשור

2015-2006	2005-1996	1995-1986	1985-1976	1975-1966	
13.7	14.7	8.6	3.2	3.8	אוסטריה
6.7	7.4	5.6	5.3	5.4	אוסטרליה
18.3	17.9	22.0	7.5	6.9	איטליה
17.3	9.5	12.3	5.7	2.7	אירלנד
12.5	12.6	7.4	8.8	7.1	בלגיה
11.9	7.4	4.3	5.4	6.9	בריטניה
14.6	7.5	5.9	5.5	6.2	גרמניה
13.4	10.9	9.6	13.1	14.1	דנמרק
19.3	21.0	13.0	9.0	11.9	הולנד
16.1	7.0	6.4	17.7		יוון
20.4	22.4	11.0	15.8	5.2	ישראל
10.4	17.2	15.0	10.1	11.2	נורווגיה
11.4	7.4	16.2	11.5		פורטוגל
12.2	7.6	10.2	7.9	9.0	פינלנד
16.9	8.0	10.4	26.3		ספרד
11.9	9.7	24.4	9.6	6.1	קנדה
11.7	15.0	11.3	6.5	7.6	שוודיה

מקור: חישובי המחברים בהתבסס על Carty, 2002; McAllister, 2002; Dassonneville, 2015.

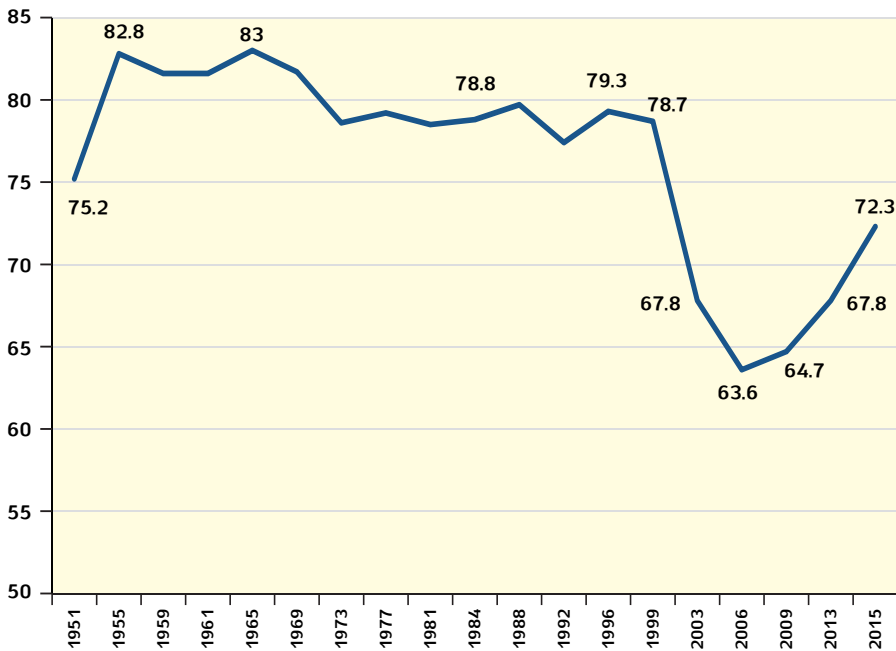
6. שיעורי ההצבעה

אחד הסימנים הבולטים המשקפים את התרחקותם של האזרחים מהפוליטיקה הממוסדת הוא הירידה הניכרת בשיעורי ההשתתפות בבחירות (Gray and Caul, 2000; Franklin, 2004; Gallego, 2009). התפתחות זו קשורה לאובדן האמון בפוליטיקה בכלל ובמפלגות בפרט. אי-הצלחתן של מפלגות לשמר בקרב האזרחים את תחושות ההזדהות עמן וכישלונן למלא באופן הולם את חובותיהן כמייצגות את העם – הביאו לירידה בשיעורי ההצבעה (Wattenberg, 2000).

ייתכן שמתחת קו ישיר בין הירידה בשיעורי ההצבעה לבין היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות היא יומרנית, אך יש לכלל הפחות סיבות טובות להניח קשר עקיף בין שתי התופעות. ככלות הכול, המפלגות המצרפיות הגדולות נתפסות בתור העוגנים של המערכת הפוליטית. הן מהוות חלופות שלטוניות, ונציגיהן מאיישים את מרבית המשרות הביצועיות. לפיכך הן הקורבנות הראשיים של תחושות הסלידה מהפוליטיקה ושל אובדן אמון במערכת. יתרה מזו, מפלגות מהשוליים האידאולוגיים (כגון מפלגות ימין רדיקלי באירופה) ומפלגות מגוריות (כמו יהדות התורה) מתבססות לעתים קרובות על קהל מצביעים ממושמע ונאמן שהמוטיבציה שלו להשתתף בבחירות היא גבוהה.

תקופה ארוכה הפגינו האזרחים הישראלים עניין רב בפוליטיקה והצביעו בבחירות בשיעורים גבוהים. מלבד הבחירות של 1951, שהתקיימו בעיצומו של גל הגירה גדול, בכל הבחירות עד שנת 1999 (כולל) היו שיעורי ההצבעה 80% בקירוב (תרשים 7).

תרשים 7 ההשתתפות בבחירות בישראל (באחוזים)

הירידה התלולה התחילה בשנת 2001, כאשר רק כ-62% מבעלי זכות הבחירה הצביעו. ניתן להסביר את הערך החריג בייחודיות של בחירות אלו, שהיו לראשות הממשלה בלבד ולא לכנסת. עובדה זו יצרה עניין מועט במערכת הבחירות בייחוד בקרב המגזר הערבי, שרק 19% ממנו הצביעו

היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות: האם ישראל היא מקרה קיצון?

(שמיר ואריאן, 2002: 35).⁸ ואולם הציפייה שבבחירות הבאות לכנסת ישובו ערכי ההשתתפות לרמתם הרגילה נכזבה. אף ששיעור ההצבעה בבחירות 2015 חצה את ה-70% – הגבוה ביותר בעשור האחרון – שיעורי ההשתתפות עדיין נמוכים בהרבה מהערכים שנרשמו עד 1999. הירידה בשיעורי ההצבעה רחוקה מלהיות ייחודית למקרה הישראלי, והיא אולי אחת התופעות המזוהות והנחקרות ביותר בשני העשורים האחרונים. לוח 6 מראה שב-18 מתוך 19 מדינות נרשמו הממוצעים הנמוכים ביותר של שיעורי הצבעה בעשור האחרון (12 מקרים) או בזה שקדם לו (6 מקרים). כאשר משווים את שיעורי ההצבעה בעשור השנים 1976-1985 לעשור האחרון, מוצאים ירידה בכל אחד ואחד מהמקרים. עם זאת, הירידה אינה תמיד חדה. במדינות אחדות, כמו אוסטרליה, בלגיה, דנמרק או ספרד, ירד שיעור ההצבעה בממוצע בפחות מ-5.5% במדינות אחרות, כמו שוודיה, הולנד ובריטניה, ירד שיעור ההצבעה ב-5%-10%. בישראל חלה הירידה החמישית בתלילותה, כמעט 12%.

לוח 6 ההשתתפות בבחירות, ממוצעים לפי עשור (באחוזים)

2015-2006	2005-1996	1995-1986	1985-1976	1975-1966	
77.4	82.4	86.3	92.4	92.7	אוסטריה
93.7	95.0	95.0	94.6	95.3	אוסטרליה
79.8	82.2	87.5	90.9	93.0	איטליה
68.6	64.3	70.1	74.8	76.8	אירלנד
89.9	91.1	92.4	94.6	90.7	בלגיה
66.0	64.1	76.6	74.4	75.0	בריטניה
71.2	79.7	80.4	89.5	88.9	גרמניה
86.7	85.9	84.9	87.6	88.4	דנמרק
76.8	77.4	81.6	85.0	85.9	הולנד
65.5	76.0	83.8	82.1		יוון
60.4	61.9	68.1	71.0	71.4	יפן
67.1	75.3	78.6	78.8	79.9	ישראל
77.3	77.1	79.6	83.0	82.0	נורווגיה
76.9	82.6	86.5	90.0	87.4	ניו זילנד
57.8	62.7	69.0	82.1		פורטוגל
66.4	66.0	69.7	75.5	80.6	פינלנד
72.4	74.2	72.5	75.0		ספרד
63.5	63.0	72.5	73.4	74.6	קנדה
66.0	64.1	76.6	74.4	75.0	שוודיה

מקור: חישובי המחברים בהסתמך על נתוני מכון IDEA.

8 השיעור הנמוך נבע גם מן הקריאות להחרים את הבחירות במחאה על אירועי אוקטובר 2000, שבמהלכם נהרגו 13 ערבים ישראלים.

9 באוסטרליה ובבלגיה נהוגה חובת הצבעה, אך אפילו מנגנון זה לא מנע בהן ירידה קטנה בשיעורי ההצבעה.

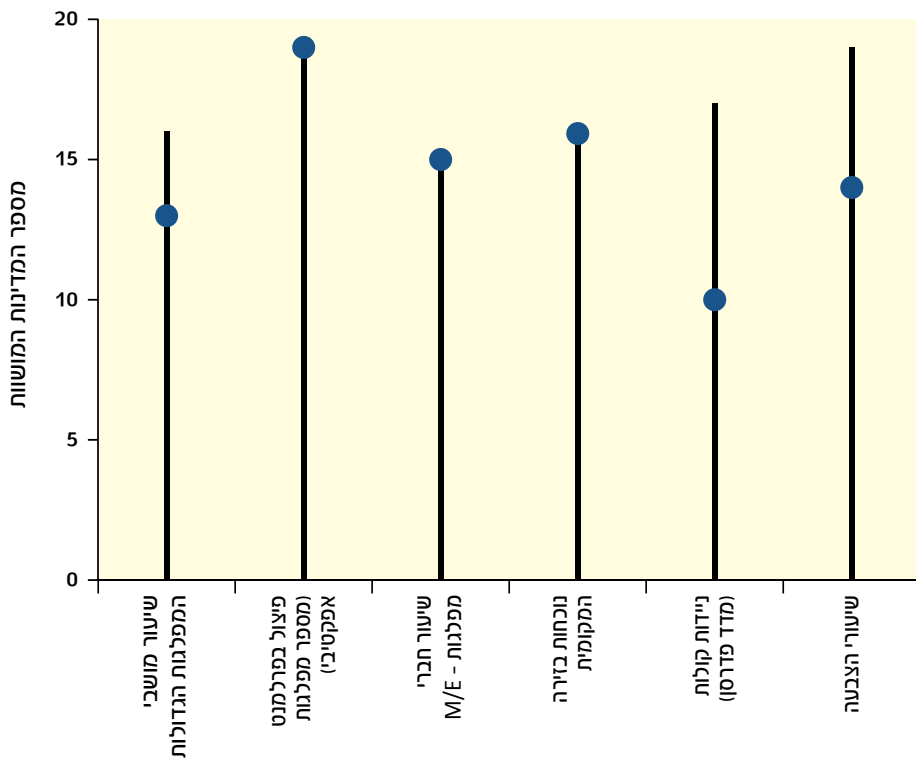
ה. דיון וסיכום

ירידת המפלגות היא אחת התופעות העיקריות המעסיקות את ספרות מדע המדינה בעשורים האחרונים. תמורות חברתיות, תרבותיות, תקשורתיות וטכנולוגיות שינו מן היסוד את גישת האזרחים במדינות הדמוקרטיות כלפי המערכת הפוליטית ומוסדותיה. ניכר שהמפלגות נפגעו מהשינויים הללו יותר מכל מוסד פוליטי אחר. עם זאת, למרות הפרסונליזציה של הפוליטיקה, עמדם ההבדלים האידאולוגיים והתפשטות מנגנונים של דמוקרטיה ישירה, המפלגות אינן צפויות להיעלם. הן עדיין חיוניות ובלתי ניתנות להחלפה בתור המוסדות המארגנים העיקריים של דמוקרטיות מודרניות וכפתרון לפעולה קולקטיבית. ובכל זאת, לשינוי המהותי בחלוקת העוצמה ביניהן יש משמעות משל עצמו, מעבר לתופעה הכללית של היערכות מחדש של מערכת המפלגות.

היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות בישראל זוהתה כבר במחקרים קודמים, אך אנו הראינו כאן שהתופעה אינה ייחודית לישראל ואפשר למצוא אותה גם ברוב 18 המדינות האחרות שבדקנו. תופעה זו באה לידי ביטוי בסדרת מערכות בחירות שהפיקו מפלגות שלטון מוחלשות, ואשר שינו בכמה מקרים את דפוסי הרכבת הממשלה. עם זאת, הראינו גם שהיחלשות המפלגות הגדולות בישראל בולטת במיוחד.

תרשים 8 מראה את מיקומה של ישראל מבחינת עוצמת השינוי ב־6 האינדיקטורים שהשתמשנו בהם, בשתי נקודות זמן (ראו הערה מתחת לתרשים). ב־3 מתוך 6 האינדיקטורים חל בישראל השינוי הקיצוני ביותר: היא חוותה את העלייה החדה ביותר מבחינת הפיצול בפרלמנט (ENPP) ואת הירידות התלולות ביותר בהיקף החברות המפלגתית ובנוכחותן של המפלגות הארציות בזירה המקומית. באינדיקטור נוסף – שיעור המושבים (או הצלחתן האלקטורלית) של המפלגות המצרפיות הגדולות – חלה בישראל הירידה הרביעית ברמתה. בכל הנוגע לשיעורי ההצבעה, ב־5 מדינות נרשמו ירידות תלולות יותר, ואילו מבחינת ניידות קולות (וולטיליות) ישראל ממוקמת באמצע הרשימה, אם כי עדיין בחלק העליון שלה. עם זאת, יש לזכור שכפי שצינו לעיל, העלייה המתונה בלבד בוולטיליות מטעה במקצת ונובעת מן הערכים הגבוהים של העשור שבשנים 1976-1985. בממוצע, הוולטיליות בישראל בשני העשורים האחרונים היא הגבוהה ביותר.

תרשים 8 עוצמת השינוי ב-6 מדדים (הנקודות הכחולות מציינות את מיקומה של ישראל*)

* עוצמת השינוי נמדדה כך: בעבור שני המדדים הראשונים ושני האחרונים היא משקפת את השינוי בין העשור 1976-1985 לעשור 2006-2015. עבור המדד השלישי (שיעור חברי מפלגות) היא משקפת את השינוי בין השנים 1977-1980 לשנים 2012-2014. בעבור המדד הרביעי (נוכחות בזירה המקומית) היא משקפת את השינוי בשנים 1985-2015.

מלבד אוסטריה, שום מדינה שבדקנו במחקר זה לא הראתה מקבץ כה הדוק של מיקומים בצמרת הרשימה. מקבץ זה משקף היחלשות ניכרת של המפלגות המצרפיות הגדולות. בהנחה שאכן 6 האינדיקטורים שהצענו מעידים על מצב המפלגות הגדולות, אפשר להסיק שבישראל חוו מפלגות אלו את ההיחלשות הגדולה ביותר. יש להודות, אין סיבה יחידה שאחראית להיחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות בישראל, ואין הסבר יחיד שמשותף לכל המפלגות. ייתכן ששינויים חברתיים דמוגרפיים שפגעו במפלגת העבודה שיחקו לטובת הליכוד, בטווח הקצר לפחות. חלק מהאתגרים שאתם התמודד הליכוד הביאו לעלייתה של קדימה, אשר בתורה חלקה גורל פוליטי עם מרבית מפלגות המרכז.

ההסבר להיחלשות הניכרת של המפלגות המצרפיות הגדולות בישראל טמון במידה מסוימת דווקא בנקודת המוצא החזקה שלהן. שהרי במדינה שמתאפיינת בשילוב של חברה פלורליסטית

ומקוטבת ושל אחת משיטות הבחירה המתירניות ביותר בעולם, היה אפשר לחזות מערכת מפלגות בעלת רמת פיצול גבוהה. לפיכך אפשר לטעון שחוזקן היחסי של המפלגות המצרפיות הגדולות בשנות השבעים והשמונים הוא התופעה החריגה והמפתיעה. היחלשותן הגדולה של המפלגות נובעת אפוא ממעמדן ההיסטורי החזק. בניגוד לרוב הדמוקרטיה המבוססות, שבהן הופיעו המפלגות בשלב מאוחר, בחברה שקווי המתאר העיקריים שלה כבר היו מוגדרים, בישראל הופיעו המפלגות בשלב מוקדם – עוד הרבה טרם הקמת המדינה – והיו גורם עיקרי בהתגבשות החברה הצעירה המתפתחת (Galnoor, 1982). הדבר נוגע במיוחד למפלגת העבודה ולקודמתה מפא"י, אך נציין שבולטותן של המפלגות הללו השתמרה כבר בשנות השישים רק הודות לסדרה של מיזוגים פוליטיים, שהקבילו לתהליכי מיזוג שהתרחשו באופוזיציה והובלו על ידי מפלגת חרות. לכן ניתן לראות במערכת הדו־גושית של שתי המפלגות המצרפיות הגדולות שצמחה בשנות השבעים והשמונים תגובה של האליטות הפוליטיות למצב שבו החברה הפכה להיות יותר הטרוגנית, בעוד שיטת הבחירות המתירנית נותרה על כנה.

גורמים נוספים שמסבירים את היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות הם שינויים דמוגרפיים בקנה מידה גדול; חוסר היכולת של האליטה הפוליטית להכריע בנושא העיקרי שניצב על סדר יומה של המדינה מאז מלחמת ששת הימים (Galnoor, 1993); השינויים בדפוס ההצבעה של המיעוט הערבי, שחדל להצביע למפלגת העבודה; והטראומה המוסדית של שיטת הבחירה הישירה (קניג, רהט וחזן, 2004). בכל מקרה, הסבר שיטתי בדבר השונות בהיחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות במדינות שונות מצריך מחקר נוסף.

היחלשותן הניכרת, במונחים השוואתיים, של המפלגות המצרפיות הגדולות בישראל משפיעה במידה רבה על הפוליטיקה שלה. ההיחלשות יוצרת מערכת פוליטית שבה מפלגות מגזריות ומפלגות מרכז עונתיות מבוססות־מנהיג ממלאות תפקיד מרכזי. המפלגות המגזריות פועלות בראש ובראשונה למען אינטרסים של מגזר חברתי מסוים, והמפלגות העונתיות מערערות את דפוס ההצבעה ואת ההמשכיות הנחוצה ליציבות שלטונית. מפלגות שלטון מוחלשות מביאות עמן ממשלות שבירות המקטינות את יכולת המשילות. דבריו של נשיא המדינה ויושב ראש הכנסת לשעבר, ראובן ריבלין, משקפים את ההבחנה הזאת: "ללא מפלגות גדולות וחזקות, שבכוון להגדיר ולהוציא לפועל סדר־יום חדש, לא יהיה סדר־יום חדש" (נאום יו"ר הכנסת לפתיחת מושב תשע"ב, מליאת הכנסת, הכנסת ה־18, 31.10.2011).

האם בחירות 2015 סימנו תפנית במעמדן של המפלגות המצרפיות הגדולות? כמה מאפיינים של מערכת הבחירות הזאת העלו את האפשרות שייתכן שיש יסוד לסברה כזאת. עוד בשלבים מוקדמים של מערכת הבחירות הדגיש ראש הממשלה בנימין נתניהו את הצורך הדחוף לרפורמה מוסדית שתשיב את המערכת הפוליטית למצב שבו ישנן שתי חלופות פוליטיות ברורות:

הדמוקרטיה הישראלית מתפוררת למפלגות קטנות ובינוניות שאף אחת מהן לא יכולה באמת להנהיג את המדינה [...] במאה הימים הראשונים של הממשלה

נחוקק את החוק שיבטיח את היציבות של הממשלה. בבחירות הבאות ראש המפלגה הגדולה הוא זה שירכיב אוטומטית את הממשלה [...] יהיו שתי מפלגות גדולות: הליכוד והעבודה (אירוע פתיחת מסע הבחירות של הליכוד, גני התערוכה, 5.1.2015).

גם השר יובל שטייניץ קרא במוצהר לבוחרים בעלי השקפת עולם שמאלית להצביע עבור מפלגת העבודה:

אני ממליץ לבוחרים לבחור במפלגות גדולות. למצביעי השמאל – הצביעו למפלגת העבודה ולבז"י הרצוג. מצביעי הימין והמרכז – הצביעו לנתניהו והליכוד. המפלגות הקטנות, מפלגות האווירה מסוכנות למערכת הפוליטית. אם אינכם רוצים בחירות בתוך שנה או שנתיים – הצביעו למפלגות הגדולות (ועידת ישראל לעסקים של גלובס, 7.12.2014).

בחירות 2015 גם החזירו דפוס של התמודדות ראש-בראש בין שתי חלופות שלטוניות. אופי ההתמודדות הישירה הזה התבטא היטב בשתי סיסמאות הבחירות המרכזיות, שהיו תמונת ראי זו של זו: המחנה הציוני עם "זה אנחנו או הוא", ואילו הליכוד עם "זה אנחנו או הם". תחזית חלוקת המנדטים, כפי שהשתקפה בסקרי דעת הקהל, הצביעה על מרוץ צמוד מאוד בין הליכוד למחנה הציוני, מציאות שגם היא סייעה למסגר את הבחירות כדו-קרב חזיתי. על רקע אחוז החסימה החדש הגבוה, התנאים היו נוחים להישגים של המפלגות המצרפיות הגדולות. הלכה למעשה, על אף הסחף של הרגע האחרון לטובת הליכוד שנתפס כהישג אדיר, לא הצליחו המפלגות הגדולות להתחזק בצורה יוצאת דופן, וודאי לא לשחזר את עוצמתן מהתקופה של טרם תקופת הבחירה הישירה. אשר לעתיד – הסיכוי לשחזור מערכת מפלגות בעלת שתי מפלגות או רשימות מצרפיות גדולות תלוי גם בגורלן הפוליטי של מפלגות כמו יש עתיד, כולנו, ישראל ביתנו והתנועה. אלו מפלגות עם קהל מצביעים לא יציב, אשר יכול בנקל לעבור לתמוך בליכוד או במפלגת העבודה. לחלופין, הן יכולות להצטרף למערך מפלגתי בראשות אחת המפלגות הגדולות. כמה רפורמות מוסדיות שעלו לאחורונה על סדר היום – כמו מינוי אוטומטי של ראש הרשימה הגדולה לראשות הממשלה – יציבו עוד תמריצים לתרחיש כזה.

מקורות

- אריאן, אשר, ניר אטמור, ויעל הדר, 2006. **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2006: תמורות במערך המפלגות בישראל – התפוררות או הערכות מחדש?** ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- אריאן, אשר, ומיכל שמיר, 2004. "האומנם מפלגת דומיננטית במערכת מפלגות מתרופפת?", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2003**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 27-52.
- ברזילי, גד, 1998. "שקיעת המפלגות והמערכת המשפטית" בתוך: דני קורן (עורך), **קץ המפלגות: הדמוקרטיה הישראלית במצוקה**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 116-125.
- ברכטה, אברהם, 2005. "הדומיננטיות של הרשימות העצמאיות בשלטון המקומי בישראל", **מדינה וחברה** 5 (1): 977-984.
- גולדברג, גיורא, 1989. "תהליכי גוויעה בקרב מפלגות ותיקות בישראל", **מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים** 29: 97-126.
- גולדסטיין, קן, וצבי גיטלמן, 2004. "מ'רוסים' לישראלים?", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2003**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 349-369.
- דורון, גדעון, 2001. "כיצד ניצחה מפלגת העבודה במרוץ לראשות הממשלה והפסידה בבחירות לכנסת ה-15", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 1999**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 255-282.
- מנדילוב, יונתן, 2001. "הליכוד בבחירות 1999: מרוץ אל תוך הכישלון", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 1999**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 283-314.
- עבו, אופיר, פני יובל, וגיא בן-פורת, 2010. "משמאל ל-small? על שקיעתן של מפלגות השמאל הציוני, 1992-2009", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2009**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 67-100.
- קורן, דני (עורך), 1998. **קץ המפלגות: הדמוקרטיה הישראלית במצוקה**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- קניג, עופר, גדעון רהט, וראובן חזן, 2004. "האימוץ והביטול של הבחירה הישירה לראשות הממשלה ותוצאותיהם הפוליטיות", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2003**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 53-90.
- שמיר, מיכל, רפאל ונטורה, אשר אריאן, ואורית קדר, 2008. "קדימה במערכת מפלגתית מתרופפת", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2006**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 25-61.
- שמיר, מיכל, ואשר אריאן, 2002. "הימנעות והצבעה בבחירות 2001", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2001**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 29-55.

Abedi, Amir, 2002. "Challenges to Established Parties: The Effects of Party System Features on the Electoral Fortunes of Anti-Political-Establishment Parties," *European Journal of Political Research* 41 (4): 551-583.

———, 2004. *Anti-Political Establishment Parties: A Comparative Analysis*, London: Routledge.

- Adams, James, Michael Clark, Lawrence Ezrow, and Garrett Glasgow, 2006. "Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Causes and the Electoral Consequences of Western European Parties' Policy Shifts, 1976–1998," *American Journal of Political Science* 50 (3): 513–529.
- Akzin, Benjamin, 1955. "The Role of Parties in Israeli Democracy," *Journal of Politics* 17 (4): 607–645.
- Balmas, Meital, Gideon Rahat, Tamir Sheafer, and Shaul R. Shenhav, 2014. "Two Routes to Personalized Politics: Centralized and Decentralized Personalization," *Party Politics* 20 (1): 37–51.
- Barr, Robert R., 2009. "Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics," *Party Politics* 15 (1): 29–48.
- Bartolini, Stefano, and Peter Mair, 1990. *Identity, Competition and Electoral Availability*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bibby, John F., 1998. "State Party Organizations," in: L. Sandy Maisel (ed.), *The Parties Respond: Changes in American Parties and Campaigns*, Boulder, CO: Westview Press, pp. 19–46.
- Cain, Bruce E., Russell J. Dalton, and Susan E. Scarrow (eds.), 2003. *Democracy Transformed: Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Carty, R. Kenneth, 2002. "Canada's Nineteenth-Century Cadre Parties at the Millenium," in: Paul Webb, David Farrell, and Ian Holliday (eds.), *Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 345–377.
- Dalton, Russell J., 2000. "The Decline of Party Identifications," in: Russell J. Dalton and Martin P. Wattenberg (eds.), *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 19–36.
- Dalton, Russell J., David M. Farrell, and Ian McAllister, 2011. *Political Parties and Democratic Linkage: How Parties Organize Democracy*, Oxford: Oxford University Press.
- Dalton, Russell J., Ian McAllister, and Martin P. Wattenberg, 2000. "The Consequences of Partisan Dealignment," in: Russel J. Dalton and Martin P. Wattenberg (eds.), *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 37–63.
- Dalton, Russell J., and Martin P. Wattenberg (eds.), 2000. *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Dassonneville, Ruth, 2015. *Net Volatility in Western Europe: 1950–2014*, Dataset. KU Leuven: Centre for Citizenship and Democracy.
- Delwit, Pascal, 2011. "Still in Decline? Party Membership in Europe," in: Emilie van Haute (ed.), *Party Membership in Europe: Exploration into the Anthills of Party Politics*, Brussels: Editions de l'Universite de Bruxelles.

- Diamond, Larry, and Richard Gunther (eds.), 2001. *Political Parties and Democracy*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Ezrow, Lawrence, Catherine E. De Vries, Marco Steenbergen, and Erica E. Edwards, 2011. "Mean Voter Representation and Partisan Constituency Representation: Do Parties Respond to the Mean Voter Position or to their Supporters?" *Party Politics* 17 (3): 275–301.
- Filc, Dani, 2012. "Neo-Liberalism, Sovereignty, and the Crisis of Representation in Israel," in: Tamar Hermann (ed.), *By the People, For the People, without the People? The Emergence of (Anti)Political Sentiment in Western Democracies and in Israel*, Jerusalem: The Israel Democracy Institute, pp. 226–246.
- Franklin, Mark N., 2004. *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gallagher, Michael, 2015. *Election Indices*.
- Gallego, Aina, 2009. "Where else does Turnout Decline Come from? Education, Age, Generation and Period Effects in Three European Countries," *Scandinavian Political Studies* 32 (1): 23–44.
- Galnoor, Yitzhak, 1982. *Steering the Polity Communication and Politics in Israel*, London: Sage.
- , 1993. "The Israeli Political System: A Profile," in: Keith Kyle and Joel Peters (eds.), *Whither Israel? The Domestic Challenges*, London: The Royal Institute of International Affairs and I.B. Tauris, pp. 87–102.
- Goldberg, Giora, 2004. "The Electoral Collapse of the Israeli Doves," *Israel Affairs* 10 (4): 36–55.
- , 2010. "Kadima Goes Back: The Limited Power of Vagueness," *Israel Affairs* 16 (1): 31–50.
- Gray, Mark, and Miki Caul, 2000. "Declining Voter Turnout in Advanced Industrial Democracies, 1950 to 1997," *Comparative Political Studies* 33 (9): 1091–1122.
- Hazan, Reuven Y., 2007. "Kadima and the Centre: Convergence in the Israeli Party System," *Israel Affairs* 13 (2): 266–288.
- Hermann, Tamar, 2012. "Introduction," in: idem (ed.), *By the People, For the People, without the People? The Emergence of (Anti)Political Sentiment in Western Democracies and in Israel*, Jerusalem: The Israel Democracy Institute, pp. 9–39.
- Horowitz, Dan, and Moshe Lissak, 1978. *Origins of the Israeli Polity: Palestine under the Mandate*, Chicago: Chicago University Press.
- Ignazi, Piero, 2014. "Power and the (il)legitimacy of Political Parties: An Unavoidable Paradox of Contemporary Democracy?" *Party Politics* 20 (2): 160–169.
- Inbar, Efraim, 2010. "The Decline of the Labour Party," *Israel Affairs* 16 (1): 69–81.

- Karvonen, Lauri, 2010. *The Personalization of Politics: A Study of Parliamentary Democracies*, Colchester, UK: ECPR Press.
- Karvonen, Lauri, and Stein Kuhnle, 2001. *Party Systems and Voter Alignments Revisited*, London: Routledge.
- Katz, Richard S., and Peter Mair, 1995. "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party," *Party Politics* 1 (1): 5–28.
- Kenig, Ofer, 2005. "The 2003 Elections in Israel: Has the Return to the Old System Reduced Party System Fragmentation?" *Israel Affairs* 11 (3): 552–566.
- Laakso, Markku, and Rein Taagepera, 1979. "Effective Number of Parties: A Measure with Application to Western Europe," *Comparative Political Studies* 12 (1): 3–27.
- Lawson, Key, and Peter H. Merkl, 1988. *When Parties Fail*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lijphart, Arend, 1999. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven: Yale University Press.
- Lochery, Neill, 2007. "No Longer Dominant, Playing for Second: The Israel Labour Party in the 2006 Election," *Israel Affairs* 13 (2): 305–324.
- Mackie, Thomas T., and Richard Rose, 1991. *International Almanac of Electoral History*, Basingstoke: Macmillan (3rd edition).
- Mair, Peter, 1997. *Party System Change: Approaches and Interpretations*, Oxford: Oxford University Press.
- , 2008. "Electoral Volatility and the Dutch Party System: A Comparative Perspective," *Acta Politica* 43: 235–253.
- Mair, Peter, and Ingrid van Biezen, 2001. "Party Membership in Twenty European Democracies, 1980–2000," *Party Politics* 7 (1): 5–21.
- MAPP, 2015. "MAPP: Party Membership Figures in 32 Countries, 1945–2014," [MAPP Project Data Archive](#).
- McAllister, Ian, 2002. "Political Parties in Australia: Party Stability in a Utilitarian Society," in: Paul Webb, David Farrell, and Ian Holliday (eds.), *Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 379–407.
- Medding, Peter, 2000. "From Government by Party to Government despite Party," in: Reuven Y. Hazan and Moshe Maor (eds.), *Parties, Elections and Cleavages: Israel in Comparative and Theoretical Perspective*, London: Frank Cass, pp. 172–208.
- Meguid, Bonnie M., 2005. "Competition between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy in Niche Party Success," *American Political Science Review* 99 (3): 347–359.
- Mény, Yves, and Yves Surel (eds.), 2002. *Democracies and the Populist Challenge*, Houndmills: Palgrave.

- Nordsieck, Wolfram, 2015. *Parties and Elections in Europe*.
- Norris, Pippa, 1999. *Critical Citizens*, Oxford: Oxford University Press.
- Poguntke, Thomas, 1996. "Anti-Party Sentiment," *European Journal of Political Research* 29 (3): 319–344.
- , 2014. "Towards a New Party System? The Vanishing Hold of the Catch-All Parties in Germany," *Party Politics* 20 (6): 950–963.
- Powell, Eleanor Neff, and Joshua A. Tucker, 2014. "Revisiting Electoral Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches," *British Journal of Political Science* 44 (1): 123–147.
- Rahat, Gideon, 2008. "Trial and Error: Electoral Reform through Bypass and its Repeal," *Israel Affairs* 14 (1): 103–117.
- Rahat, Gideon, and Reuven Y. Hazan, 2009. "One Winner, Two Winners, No Winners: The 2009 Elections in Israel," *Representation* 45 (4): 405–420.
- Rahat, Gideon, and Ofer Kenig, 2015. "Party Membership in Israel: The Era of Party Primaries," in: Emilie van Haute and Anika Gauja (eds.), *Party Members and Activists*, London: Routledge, pp. 100–116.
- Rahat, Gideon, and Tamir Sheafer, 2007. "The Personalization(s) of Politics: Israel, 1949–2003," *Political Communication* 24 (1): 65–80.
- Reiser, Marion, and Everhard Holtmann (eds.), 2008. *Farewell to the Party Model? Independent Local Lists in East and West European Countries*, Wiesbaden: Verlag.
- Sartori, Giovanni, 2005. "Party Types, Organisation and Functions," *West European Politics* 28 (1): 5–32.
- Scarrow, Susan, 2000. "Parties without Members?" in: Russell J. Dalton and Martin P. Wattenberg (eds.), *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 79–101.
- Smith, Gordon, 2003. "The Decline of Party," in: Jack Hayward, and Anand Menon (eds.), *Governing Europe*, Oxford: Oxford University Press, pp. 179–192.
- Spyer, Jonathan, 2007. "The Downfall of a Dominant Party: The Likud and the 2006 Election," *Israel Affairs* 13 (2): 289–304.
- Tronconi, Filippo, 2006. "Ethnic Identity and Party Competition: An Analysis of the Electoral Performance of Ethnoregionalist Parties in Western Europe," *World Political Science Review* 2 (2): 137–163.
- van Biezen, Ingrid, and Petr Kopecky, 2007. "The State and the Parties: Public Funding, Public Regulation and Rent-Seeking in Contemporary Democracies," *Party Politics* 13 (2): 235–254.
- van Biezen, Ingrid, Peter Mair, and Thomas Poguntke, 2012. "Going, Going... Gone? The Decline of Party Membership in Contemporary Europe," *European Journal of Political Research* 52 (1): 24–56.

היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות: האם ישראל היא מקרה קיצוני?

- van Haute, Emilie, and Anika Gauja (eds.), 2015. *Party Members and Activists*, London: Routledge.
- Wagner, Markus, 2012. "Defining and Measuring Niche Parties," *Party Politics* 18 (6): 845–864.
- Wattenberg, Martin P., 2000. "The Decline of Party Mobilization," in: Russell J. Dalton and Martin P. Wattenberg (eds.), *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 64–76.
- Webb, Paul, 2002. "Conclusion," in: Paul Webb, David Farrell, and Ian Holliday (eds.), *Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 438–460
- , 2009. "The Failings of Political Parties: Reality or Perception?" *Representation* 45 (3): 265–275.
- Whiteley, Paul F., 2011. "Is the Party Over? The Decline of Party Activism and Membership across the Democratic World," *Party Politics* 17 (1): 21–44.
- Yishai, Yael, 2012. "Escape from Politics: The Case of Israel," in: Tamar Hermann (ed.), *By the People, For the People, without the People? The Emergence of (Anti)Political Sentiment in Western Democracies and in Israel*, Jerusalem: The Israel Democracy Institute, pp. 288–313.

תפוחים, תפוזים ואחוז החסימה שיטת הבחירות הישראלית 2015 במבט השוואתי

רז א' איזנברג | לירן הרסגור

שיטת הבחירות הנהוגה היום בישראל נקבעה לאחר קום המדינה בחוק יסוד: הכנסת, התשי"ח, אבל מאז כמעט שלא פסקו הוויכוחים בעניינה (יעקבי, 2008). אלא שלמרות הדיונים הרבים הלכה למעשה נעשו בשיטה שינויים מעטים בלבד. הנרחב שבהם הוא רפורמת הבחירה הישירה, שהונהגה בישראל במערכות הבחירות בשנים 1996-2001. בשנים האחרונות חזר לכותרות ביתר שאת הצורך ברפורמה, ובעיקר מאז מערכת הבחירות לכנסת ה-19. כך, מפלגת יש עתיד, שהוקמה אז, חרתה על דגלה את שינוי שיטת הממשל וחיווק המשילות וראתה בה אחת הרפורמות החשובות ביותר שהיא מתעתדת לקדם בכנסת. גם מפלגת ישראל ביתנו כללה במצעה מאז הקמתה את הצורך בשינוי שיטת הממשל, וראשי שתי מפלגות הללו, יאיר לפיד ואביגדור ליברמן, פעלו בכנסת ה-19 לקידום חוק לשינוי השיטה. בצד הצעות הקשורות בהגבלת מספר השירים בממשלה ובאופן הפלת הממשלה בהצעות אי-אמון, היה אחוז החסימה (דהיינו, אחוז הקולות שמפלגה צריכה להשיג בבחירות על מנת לקבל מושב בכנסת) הרכיב העיקרי בשיטת הבחירות שמפלגות הקואליציה התמקדו בשינויו. אחוז זה השתנה בישראל לאורך השנים: ב-1951 הוא עמד על 1% מכלל הקולות הכשרים, לפני בחירות 1992 הועלה ל-1.5%, וב-2004 הועלה ל-2%. בדיונים בנושא העלת את אחוז החסימה בכנסת ה-19 הוצעו לו שיעורים שונים: הגבוה שבהם הוצג על ידי יאיר לפיד – 6% – ואילו ליברמן הציע להעלותו ל-4%. שרת המשפטים דאז ציפי לבני דרשה כי הוא לא יעלה על 3%, ולבסוף הושגה פשרה והוא הועלה ל-3.25% (ליס, 2014). מהו סוד כוחם של המספרים הללו? מדוע דווקא 6%, או מדוע לא יותר מ-3%? האם אלה, בעיני אותם הפוליטיקאים, ערכים אידאליים לאחוז חסימה, ואם כן – על מה הם מבססים את תפיסתם, ואיזו תוצאה פוליטית הם מקווים להשיג באמצעותה?

אחוז החסימה נחשב בשיח הרווח לאמצעי להגבלה של כניסת מפלגות קטנות לכנסת. מפלגות אלה, המכונות פעמים רבות "רסיסי מפלגות", נתפסות כמביאות לאי-יציבות קואליציונית ולא-יכולת של הממשלה למשול. פעמים רבות מושווית ישראל בהקשרים אלה למדינות דמוקרטיות אחרות כמו ארצות הברית, גרמניה ועוד, ויש המבקשים להביא להקטנת מספר המפלגות בפרלמנט בדומה למדינות אלה. אלא ששיטת הבחירות הישראלית שונה מהשיטה באותן מדינות, ולכן משמעותו בפועל של אחוז החסימה וההשפעה האפשרית שלו על המערכת הפוליטית ועל הבוחרים – שונות גם הן (קניג, 2007).

במאמר זה אנו מבקשים להאיר היבט שנעדר מן השיח הציבורי בנושא אחוז החסימה: האופן שבו מתנה שיטת הבחירות את השפעת אחוז החסימה על התוצאות הפוליטיות. למעשה, אנו טוענים כי המונח "אחוז חסימה" מקבל משמעות אחרת לגמרי בשיטות בחירה שונות, כך שכל המשווה בין ערכו של אחוז חסימה בישראל לבין אחוזי החסימה במדינות בעלות שיטות בחירה אחרות, כאילו השווה בין תפוחים לתפוזים. לפיכך אי־אפשר לגזור מהשוואה זו מסקנות ברורות. תוקף.

במאמר נבחן כיצד פועלים אחוזי חסימה לגליים שונים בחוקי בחירות שונים. לשם כך, נציג תחילה את ההבדל העקרוני שבין אחוז חסימה שהוא אינהרנטי לגודל המחוז בשיטת הבחירות לבין אחוז החסימה הלגלי, הנקבע בחוקי הבחירות. בהמשך נעמוד על התתי־סוגים של אחוזי החסימה האינהרנטי והלגלי, אגב הדגשת ההבדלים בין שיטות בחירה שונות: המחוזיות, הארצית והמעורבת. לבסוף, נערוך כמה סימולציות על תוצאות הבחירות לכנסת ה־20 ונשאל מה היה קורה אילו שיטת הבחירות וגובה אחוז החסימה הלגלי היו שונים. השוואה זו תעזור לנו לענות על שתי שאלות: מדוע אחוזי החסימה משפיעים באופן שונה על תוצאות הבחירות, כאשר הם מופעלים בשיטות בחירה שונות? באילו מקרים יש לאחוז החסימה הלגלי השפעה רבה יותר מן האחוז האינהרנטי, ולהפך? אנו מקווים שבדיקה זו תמחיש מדוע הדיון בישראל עד כה באחוז החסימה לוקה בחסר, וכיצד עדיף להתייחס אליו, כך שהדיון ייעשה בזהירות רבה יותר ובאופן שיהיה נכון יותר השוואתי.

א. אחוז החסימה בישראל

שיטת הבחירות בישראל היא אינטואיטיבית ופשוטה יחסית: יש בה מחוז בחירה אחד בגודל של 120 מושבים, המתחלקים, פחות או יותר, בצורה יחסית וישירה לפי שיעורי הקולות שקיבלה כל רשימה בבחירות. ייתכן שפשטות זו מסבירה את תשומת הלב המרובה שאחוז החסימה מקבל בשיח על שיטת הבחירות גם מחוץ לאקדמיה ולכנסת. אחוז החסימה נתפס, לכאורה לפחות, כרכיב המְכַנֵּי הבולט ביותר בשיטה הישראלית והקל ביותר לשינוי, מפני שהשפעתו מידית ומובנת לכול. זהו גם הרכיב היחיד בשיטה ששונה ארבע פעמים מאז קום המדינה.¹ השינויים באחוז החסימה בישראל משקפים עלייה מדורגת בשיעורו: העלאה ל־1% (עלייה של 20% מהקביעה הראשונה עם קום המדינה של 0.83%); העלאה ל־1.5% (עלייה של 50%); העלאה ל־2% (עלייה של 33%); השינוי האחרון ב־2014 היה החד ביותר, מ־2% ל־3.25% (עלייה של 62.5%). משמעותה המעשית של העלאות אחוז החסימה ל־3.25% היא שהסיעה המינימלית הנבחרת לכנסת צריכה להיות של 4 נציגים לפחות, בהשוואה לסיעות של 2 נציגים שהיו יכולות להיכנס לכנסות הקודמות.

1 נוסחת חלוקת העודפים שונתה פעם אחת ב־1973, ושיטת בחירת ראש הממשלה שונתה לבחירה ישירה ב־1992 ובוטלה ב־2003.

הצדקות מגוונות ומניעים פוליטיים עמדו מאחורי ההצעות להעלאת אחוז החסימה. לרוב טוענים המצדדים שהעלאת אחוז החסימה נעשית לשם הפחתת הפיצול הגדול שממנו סובל הפרלמנט הישראלי המביא בעקבותיו לסחטנות פוליטית ולבעיית משילות (ראו למשל רובינשטיין וולפסון, 2012, שהמליצו להעלות את אחוז החסימה ל-4%). המדד המקובל בהקשר זה למידת פיצול הוא המספר האפקטיבי של מפלגות בפרלמנט (Taagepara and Shugart, 1989) – מספר גבוה עשוי להעיד על רמה פחותה של משילות. מדד זה גבוה במיוחד בישראל, והוא עלה מאוד מאז שנות התשעים (קניג, רהט וחזן, 2004). ואולם יש הטוענים כי מספר גדול של מפלגות בפרלמנט הוא רק סימפטום של בעיית משילות עמוקה יותר ולא הבעיה עצמה. בישראל ייתכן דווקא שהקטנת מספר המפלגות בעקבות אחוז חסימה גבוה, וכתוצאה מכך הקטנה של מספר האפשרויות להקמת קואליציה, יובילו להגברת בעיית המשילות (דיסקין וקליין, 2013). יש לזכור כי בעשורים הראשונים של המדינה היה אחוז החסימה נמוך יותר, ודווקא בשנים הללו בעיית המשילות הייתה מתונה יותר מהיום.

המתנגדים להעלאת אחוז החסימה מייחסים לעתים מניע פוליטי למציעי הרפורמה, המתבסס על המפה הפוליטית הנוכחית. העלאת אחוז החסימה, לפי טענה זו, משרתת גורמים פוליטיים המבקשים למנוע ממפלגות מסוימות להיכנס לכנסת. בהסתכלות כזו יכול אחוז החסימה להיראות כלי צר ומידי לשינוי פוליטי. טענה זו לא הועלתה לראשונה בדיון האחרון באחוז החסימה. כך למשל, ב-1981 הציע הליכוד להעלות את אחוז החסימה מ-1% ל-2.5%. מפלגת העבודה התנגדה להצעה זו עקב חששה שהדבר יפגע במפלגות הערביות ובמפלגות אחרות בגוש השמאל, כמו רץ ושינוי, אשר קיבלו באותה תקופה פחות מ-2% מהקולות. בהיעדר הסכמה בין שתי המפלגות הגדולות נפלה ההצעה ברוב דחוק (Brichta, 2001: 11). ב-1991 היו אלה דווקא מפלגות הימין שנפגעו מעליית אחוז החסימה ל-1.5%, שכן מפלגת התחיה קיבלה רק 1.2% מקולות הבוחרים בבחירות 1992 ולא נכנסה לכנסת. אילו אחוז החסימה היה נשאר על כנו ועומד על 1%, גוש הימין בראשות יצחק שמיר היה מסוגל להרכיב קואליציה במקום יצחק רבין (דורון, 2006: 59).

גם ב-2014 נשמעו טענות מסוג זה בעניין העלאת אחוז החסימה. ניתן למצוא לכך ביטוי פורמלי בעתירות שהוגשו לבית המשפט העליון בעקבות העברת חוק המשילות באותה השנה. בעתירות נטען שהעלאת אחוז החסימה נועדה למנוע מהמפלגות הערביות להיבחר לכנסת, או לפחות להכריחן להתאחד, מתוך תפיסה פטרנליסטית שרואה בכל המיעוט הערבי מקשה אחת ואינה מאפשרת לו ויכוח פוליטי פנים-חברתי.² העתירות נדחו ברוב קולות, בניגוד לדעת המיעוט של השופט סלים ג'ובראן.

כמו כל שינוי בחוקי הבחירות, ההעלאה האחרונה של אחוז החסימה הובילה להיערכות אסטרטגית של המפלגות, שהתבטאה באיחוד רשימות. שלוש הרשימות הערביות שיוצגו בכנסות הקודמות אכן החליטו להתאחד. איחוד זה, שהביא תחת קורת גג אחת אידאולוגיה קומוניסטית,

2 בג"ץ 3166/14 גוטמן נ' היועץ המשפטי לממשלה (פורסם בנוב, 12.3.2015).

אידאולוגיה דתית-אסלאמיסטית ואידאולוגיה חילונית-לאומית, לא היה מובן מאליו, והוא הוכרע רק בימים האחרונים ממש לפני הגשת הרשימות. גם מהצד השני של המפה הפוליטית המפלגות נערכו: על אף מחלוקות פנימיות שדווח עליהן בתקשורת ולמרות הבדלים אידאולוגיים, בסופו של דבר החליטו מפלגת הבית היהודי ומפלגת תקומה להתמודד יחד בבחירות (תחת המותג "הבית היהודי") ולא להתפצל. גם מפלגתו החדשה של אלי ישי, שפרש ממפלגת ש"ס, בחרה להתאחד עם רשימת הימין הקיצוני "עוצמה לישראל", למרות ההבדלים ביניהן. בסופו של דבר, רשימה זו נכשלה בניסיון לעבור את אחוז החסימה הגבוה, אף שקיבלה מספר נכבד של קולות; אילו אחוז החסימה היה נמוך יותר, מספר זה היה מזכה אותה בעד שלושה מנדטים.

ב. אחוז החסימה כרכיב בשיטת הבחירות

ראינו אפוא שאחוז החסימה הוא רכיב בשיטת הבחירות שקל יחסית לשנותו. כעת עולה השאלה: האם השפעתו אכן פשוטה ואינה תלויה בשאר הרכיבים בשיטת הבחירות? במילים אחרות, האם יש לראות בו רכיב שהשפעתו תוספתית (incremental) בלבד לשיטת הבחירות או שמא זהו רכיב גורף שיש לו השפעת רוחב עמוקה גם על ההיבטים האחרים של שיטת הבחירות, ולכן יש לנהוג בו בזהירות (זובידה, 2008), ואם כך הדבר – כיצד הוא מתנהג בתנאים שונים?

כדי לענות על שאלה זו יש לחזור אל המנגנונים הבסיסיים המגדירים את שיטת הבחירה בצד אחוז החסימה: גודל מחוזות הבחירה ומספרם; מבנה פתק ההצבעה; ואופן ספירת הקולות או תרגומם למושבים (Farrell, 2011).³ הגורם הראשון, גודל המחוז (district magnitude), כלומר מספר הנציגים הנבחרים לפרלמנט מאותו מחוז, הוא אולי הרכיב החשוב ביותר המשפיע על שאר תכונותיו של הנוף הפוליטי (Duverger, 1954; Rae, 1967; Cox, 1997). מחוז בחירה קטן (ובמיוחד מחוז בגודל מושב אחד) מאפיין שיטות בחירה רוביות, כמו בארצות הברית ובריטניה. מחוזות בחירה גדולים, שבהם נבחרים נציגים רבים יחסית מאפיינים שיטות יחסיות, המאפשרות למפלגות רבות יותר לקבל ייצוג בפרלמנט (Clark and Golder, 2006).

אחת ההשפעות הישירות והחשובות של גודל המחוז היא קביעת סף חסימה אינהרנטי שעל מפלגה לעבור כדי לזכות במושב בפרלמנט. במחוז בחירה שבו מושב אחד בלבד תזדקק מפלגה (או מועמד) ל-50% מהקולות ולקול אחד נוסף כדי להבטיח את קבלת המושב. במחוז בחירה של 100 מושבים תזדקק מפלגה למעט פחות מ-1% מקולות הבוחרים כדי להבטיח לעצמה מושב בפרלמנט.

3 במאמר זה נתמקד בשני מנגנונים: גודל המחוז ואחוז החסימה. אף על פי כן, גם לגורמים האחרים נודעת השפעה משמעותית על תוצאות הבחירות. כך למשל, שיטת תרגום הקולות למושבים מסוג ד'הונדט על פי הממוצע הגדול ביותר למושב עודף (או נוסחת "בדר-עופר" כפי שהיא מכונה בשיטת הבחירות הישראלית) מייחסת בחישוב המתמטי משקל רב יותר לבוחרים שמצביעים למערכי מפלגות גדולות. אי-אפשר למצוא שיטה אחת שתחשב הוגנת ותתייחס באופן שווה לחלוטין לכל הבוחרים (Arrow, 1950).

נוסף על אחוז החסימה האינהרנטי, במדינות אחדות נקבע בשיטת הבחירות גם אחוז חסימה לגלי קשיח שעל מפלגה לעבור כדי לזכות במושב בפרלמנט. אחוז חסימה זה אמור להגביל מפלגות זעירות מלהיכנס לפרלמנט, גם אם הצליחו לעבור את אחוז החסימה האינהרנטי הנובע ישירות מגודל המחוז. שני מושגים מובחנים אלה, אחוז חסימה אינהרנטי ואחוז חסימה לגלי משלים, מתייחסים לסף הקולות שעל מפלגה לקבל בבחירות כדי לזכות במושב אחד בפרלמנט לפחות, אולם הם נבדלים מאוד זה מזה ויכולים כל אחד להשפיע בצורה שונה על התנהגות הבוחרים והמפלגות. רבים נוטים להתעלם מהבחנה זו ומשווים בין אחוז חסימה אינהרנטי בשיטות מסוימות לבין אחוז חסימה לגלי בשיטות אחרות. ספק אם נכון בכלל להשוות בין אחוז חסימה אינהרנטי לבין אחוז חסימה לגלי, אך ברור שהשוואה כזאת צריכה להיעשות בזהירות ומתוך תשומת לב להבדלים ביניהם. אין להתייחס אל אחוז החסימה הלגלי כמחליף של אחוז החסימה האינהרנטי בכל שיטה ושיטה, ואף לא נכונה הקביעה שאחוז החסימה הלגלי בהכרח מגביל יותר מאחוז החסימה האינהרנטי – בשיטות מסוימות הוא מחליף אותו, באחרות הוא משלים ובאחרות הוא חוסה בצלו.

1. אחוז חסימה אינהרנטי

במאמר זה אנו מגדירים אחוז חסימה אינהרנטי כאחוז הקולות התאורטי שבהיעדר מגבלה מפורשת אחרת בחוקי הבחירות היה מונע ממפלגות להיכנס לפרלמנט. הגדרה אמפירית מקובלת לסוג כזה של אחוז חסימה מתייחסת אל "סף ההכללה" (threshold of inclusion), המוגדר כמספר הקולות המרבי שמפלגה יכולה לקבל בבחירות אך שאינו מבטיח לה מושב בפרלמנט (Rokkan, 1968). כך, מפלגה שתעבור את סף ההכללה המרבי, ולו בקול אחד בלבד, תקבל בוודאות מושב אחד לפחות בפרלמנט. סף ההכללה מוגדר מתמטית כך (M הוא גודל מחוז הבחירה):

$$\frac{1}{(1+M)} = \text{סף ההכללה}$$

במקרה של מחוז של 120 מושבים, כמו בדוגמה הישראלית, צריכה מפלגה לקבל קול אחד יותר מ-1/121 מהקולות, כלומר 0.83%, כדי להבטיח זכייה במושב אחד לפחות.⁴ בפועל, ייתכן

4 הנוסחה שהוצגה לעיל נכונה עבור רוב שיטות תרגום הקולות למושבים, ובכל מקרה אינה יורדת מהסף המרבי התאורטי הדרוש בכל שיטת בחירות קיימת (Lijphart, 1994). ככל שידועים לנו יותר פרטים על מערכת בחירות מסוימת, ובעיקר על שיטת תרגום הקולות למושבים ועל מספר המפלגות המתמודדות בבחירות, כך ניתן להפחית מעט את אחוז החסימה המרבי. בכל מקרה, לשיטת תרגום הקולות למושבים על פי הממוצע הגדול ביותר מסוג ד'הונדט (שהיא השיטה הנפוצה ביותר במערכות בחירה יחסיות ונהוגה גם בישראל), הנוסחה לסף כניסה מרבי לא תהיה תלויה כלל במספר המפלגות המתמודדות ותישאר כפי שנכתבה מעלה.

שמפלגה תצליח להיכנס לפרלמנט גם עם שיעור קולות נמוך יותר מסף ההכללה המרבי, בהתחשב במספר המפלגות המתמודדות ובהתפלגות הקולות בתוצאות הבחירות. מסיבה זו הציעו בספרות גם אחוזי חסימה אינהרנטיים משלימים כמו סף האי-הכללה המינימלי (threshold of exclusion; Rae, Hanby, and Loosemore, 1971) ואחוז חסימה אפקטיבי, שהוא ממוצע של סף ההכללה המרבי וסף ההכללה המינימלי ומנסה לחזות על כמה יעמוד אחוז החסימה האינהרנטי בפועל (Lijphart, 1994; Taagapera and Shugart, 1993). בהמשך נתייחס אל אחוז החסימה האינהרנטי באופן תאורטי בעיקר, כסך החסמים הנובעים מגודל מחוז הבחירה בהיעדר חוקי בחירות אחרים. לצורך חישובים נתייחס אל נוסחת סף ההכללה שהוצגה לעיל.

2. אחוז חסימה לגלי

אחוז החסימה הלגלי, אם קיים, נקבע מפורשות בחוקי הבחירות של המדינה. מקובל להתייחס אל אחוז חסימה זה כאל חוק בחירות פשוט לכאורה: סף הקולות שמפלגה צריכה לעבור כדי להיכנס לחישובי המושבים בפרלמנט. כמעט בכל המדינות הדמוקרטיות המנהיגות שיטת בחירות יחסית מוגדר גם סוג כזה או אחר של אחוז חסימה לגלי עבור המושב, או המושבים, הראשונים. רק מדינות מעטות שבהן נהוגה שיטה יחסית או מעורבת אינן מנהיגות אחוז חסימה לגלי כלל (למשל, פינלנד, פורטוגל, דרום אפריקה ומקדוניה). יש גם דוגמאות ספורות לשיטות ייחודיות כמו "הפתק המדורג האירי".

במחקר בפוליטיקה השוואתית מקובל להתייחס לאחוז החסימה הלגלי כאחד הרכיבים העיקריים בשיטת הבחירות, בצד גודל המחוז במדינה (ראו למשל, Ferrara and Anckar, 1997; Herron, 2005; Tavits and Annus, 2006). לעתים משלבים את אחוז החסימה האינהרנטי (או את גודל המחוז) ואת אחוז החסימה הלגלי לכדי מדד אחד המוגדר "סגירות המערכת" או "גודל מחוז אפקטיבי" (להגדרה: Taagepera, 1998; לדוגמה למקרה: Solt, 2008).

ואולם על אף הנטייה לפישוט בהתבוננות מעמיקה יותר ניתן לראות שאחוז החסימה הלגלי פועל באופנים שונים בשיטות בחירה שונות ומשפיע עליהן אחרת. במילים אחרות, יש יחסי גומלין הדוקים בין שיטת הבחירות, ובייחוד בין גודל המחוז לפי שיטת הבחירות, לבין השפעתו האפשרית של אחוז החסימה הלגלי על התוצאות הפוליטיות. כדי להמחיש את משמעותו התאורטית והמעשית של אחוז החסימה הלגלי בשיטות בחירה שונות נתייחס להלן לארבעה אבות טיפוס של שיטות בחירה ונראה כיצד השפעתו הפוטנציאלית משתנה משמעותית משיטה לשיטה. יש להתייחס לדוגמאות אלה כמייצגות משפחות של שיטות בחירה הממוקמות על רצף.

אחוז חסימה לגלי בשיטה מחוזית: השיטה הספרדית. אחוז חסימה לגלי מחוזי הוא הצורה הפשוטה ביותר של אחוז חסימה זה, והוא גם ניתן להשוואה יותר מאחרים מסוגו לאחוזי חסימה אינהרנטיים. מדובר בסף חסימה שנקבע בחוק, שאליו צריכה להגיע מפלגה בכל מחוז בחירה כדי להיכלל בחישוב

חלוקת המושבים באותו מחוז. אחוז החסימה הלגלי הוא בר השוואה לאחוז החסימה האינהרנטי במקרה זה, היות שניתן להשוותם זה לזה בכל מחוז ומחוז ולהיווכח בכמה אחוז החסימה הלגלי המחוזי עולה על אחוז החסימה האינהרנטי. ככל שאחוז החסימה הלגלי המחוזי גבוה יותר מאחוז החסימה האינהרנטי, כך צפויה לו השפעה רבה יותר על מערכת הבחירות; אבל כאשר אחוז החסימה הלגלי נמוך יותר מאחוז החסימה האינהרנטי לגודל המחוז, כמעט שאין לו משמעות מעשית.⁵

אחוז החסימה הלגלי הנהוג בספרד קובע כי מפלגה חייבת לקבל 3% לפחות מקולות הבוחרים במחוז בחירה מסוים כדי לקבל מושבים באותו מחוז. מאחר שבספרד ישנם לא פחות מ-52 מחוזות בחירה בגדלים העומדים על בין מושב אחד ל-35 מושבים (העיר מדריד), אחוז החסימה הלגלי רלוונטי למעשה בשני מחוזות בלבד.⁶ כלומר, הוא אינו רלוונטי כלל, לא מעשית וכמעט שלא תאורטית, ביותר מ-50 מחוזות בחירה. אחוז חסימה לגלי מחוזי נהוג גם במדינות רבות אחרות דוגמת בלגיה, קרואטיה וקוסטה ריקה (ראו לוח 1).

אחוז חסימה לגלי במחוז בחירה ארצי יחיד: השיטה הישראלית. 5 דמוקרטיית בעולם זולת ישראל מנהיגות שיטה יחסית עם מחוז בחירה ארצי יחיד: הולנד, מולדובה, מונטנגרו, סלובקיה וסרביה. אחוז החסימה במדינות אלה דומה לאחוז החסימה המחוזי, אלא שבשיטה זו כל הבוחרים במדינה מצביעים במחוז בחירה אחד בלבד. מסיבה זו אחוז החסימה האינהרנטי במדינות אלו נמוך מאוד (ותלוי בגודל הפרלמנט כולו), ואילו אחוז החסימה הלגלי גבוה ממנו (או שווה לו בהולנד). אחוז החסימה הלגלי הגבוה ביותר במדינות אלו נהוג בסרביה ובסלובקיה – 5%. עם זאת, בסרביה החוק מבטל את אחוז חסימה הלגלי בכל הקשור למפלגות המייצגות מיעוטים אתניים המוכרים בחוק, כך שדה־פקטו, ודה־יורה, מפלגות אתניות זעירות יכולות להיכנס לפרלמנט. כך למשל, בבחירות הכלליות שהתקיימו במדינה זו ב־2014 קיבלה המפלגה לפעולה דמוקרטית (מפלגת המיעוט האלבני) 2 מושבים, אף שזכתה ב־0.68% מקולות הבוחרים בלבד. לפיכך סלובקיה היא הדוגמה הקיצונית ביותר מכלל המדינות המנהיגות אחוז חסימה לגלי ארצי בעולם – 5%, שהם 4.2 נקודות האחוז מעל אחוז החסימה האינהרנטי – וללא מנגנונים עוקפים. שיטה זו פוגעת פגיעה משמעותית ביכולת של הבוחרים בסלובקיה להיות מיוצגים על ידי מפלגות קטנות. כך למשל, במערכת הבחירות ב־2012 ירדו לטמיון חמישית מקולות הבוחרים, ואלו לא זכו לייצוג בפרלמנט הסלובקי. כל אחת משתי המפלגות שלא נכנסו לפרלמנט, המפלגה הלאומית ומפלגת המיעוט ההונגרי, זכתה ביותר מ־4% מקולות הבוחרים, המקבילים בסלובקיה ל־6 מושבים לפחות. לשם

5 תהיה לאחוז החסימה הלגלי משמעות בכל הנוגע להגבלה של כניסה פוטנציאלית של מפלגה או מועמד לפרלמנט במקרים נדירים שבהם מפלגה או מועמד מקבלים שיעור קולות הנמוך מסף הכניסה האינהרנטי, אך בגלל אופן חלוקת הקולות בין המפלגות הם בכל זאת זכאים למושב.

6 במדריד (35 מושבים) הוא יהיה גבוה יותר מסף ההכללה המרבי, ובברצלונה (31 מושבים) הוא יהיה גבוה יותר מסף האי־הכללה המינימלי (threshold of exclusion). בשאר המחוזות מוכתב בכל מקרה אחוז חסימה אינהרנטי גבוה יותר מ־3%.

השוואה, בישראל, עם 3.25% חסימה בבחירות 2015, רק 4.5% מהקולות הכשרים היו של מפלגות שלא עברו את אחוז החסימה, בראשן מפלגתו של אלי ישי שקיבלה 2.97% מהקולות, והייתה רחוקה רק 0.25% מסף החסימה הלגלי.⁷

אחוז חסימה לגלי על-ארצי: השיטה האיטלקית. במדינות רבות שבהן מונהגות שיטות בחירה יחסיות המחולקות לאזורי בחירה מרובים, בהן איטליה, טורקיה, צ'כיה ופולין, קבוע בחוק גם אחוז חסימה לגלי על-ארצי. אחוז חסימה זה הוא סף עליון המשלב את הממד הארצי בחישובי הקולות ברמה המחוזית. יש כמה סוגים של אחוז חסימה לגלי על-ארצי, אך לרוב הכוונה היא לשיעור הקולות שעל מפלגה לקבל מסך כל הקולות במדינה כדי להיכלל בחישוב חלוקת המנדטים ברמת המחוז. לשם ההמחשה, באיטליה, שבה מונהג אחוז חסימה לגלי ארצי של 4%, מפלגה שתקבל 3% בלבד מכלל הקולות במדינה לא תוכל לזכות במושבים, גם אם במחוז בחירה כלשהו היא זכתה ב-20% מסך הקולות. כיוון שמדובר בשיטה שעלולה להביא לביטול ייצוגם של מיעוטים המרוכזים גאוגרפית במקומות מסוימים, החוק במדינות אחדות מאפשר מנגנונים להתגברות על אחוז החסימה הארצי. כך למשל, באיטליה אחוז החסימה הארצי יורד מ-4% ל-2% כשמדובר במפלגה יחידה שמצהירה על עצמה מראש כחברה בקואליציה משותפת עם כמה מפלגות, ואינו רלוונטי כלל כשמדובר במפלגה שהגיעה ראשונה במניין הקולות של מחוז כלשהו. בטורקיה נקבע אחוז החסימה העל-ארצי הגבוה ביותר בעולם (10%); סף חסימה זה מוביל מצד אחד לבזבוז רב של קולות ומצד אחר להעצמה ניכרת בכוחם של קולות אחרים. כך למשל, מפלגה שקיבלה בבחירות רק שליש מקולות הבוחרים יכולה לזכות ברוב מוחלט של שני שלישים מהמושבים בפרלמנט. כך קרה בבחירות 2002, שבה נבחר לראשונה רג'פ טאיפ ארדואן לראשות הממשלה. יש התולים באחוז החסימה הגבוה לפחות חלק מהאחריות להתדרדרות הדמוקרטיה בטורקיה בשנים האחרונות (Alkin, 2011).

שלא כמו אחוז החסימה המחוזי, את אחוז החסימה העל-ארצי אי-אפשר להשוות ישירות לאחוז החסימה האינהרנטי, כיוון שניתן לקבוע רק בדיעבד, לאחר קבלת תוצאות הבחירות, איזה גורם הגביל את כניסת המפלגה לפרלמנט: האחוז האינהרנטי במחוז הבחירה או האחוז הלגלי העל-ארצי. במקרה כזה מפלגה צריכה לנקוט אסטרטגיה כפולה, ארצית ומחוזית, ולהביא בחשבון את שני ספי החסימה.

אחוז חסימה לגלי למושבי פיצוי: השיטה הגרמנית. במדינות אחדות מונהגות שיטות בחירה המשלבות מושבים ממחוזות בחירה עם פיצוי מושבים מהרמה הארצית. הכוונה לשיטות המקצות מראש מושבים לחלוקה ברמה הארצית (Upper Tier) (דנמרק); שיטות שבהן העודף שלא חולק במחוזות מחולק ברמה הארצית (רומניה); ושיטות שמכונות "מעורבות", שהמצביעים בהן בוחרים

7 שיעור הקולות המבזבזים בישראל ירד בבחירות 2015 בהשוואה ל-2013 למרות העלאת אחוז החסימה. אפשר ככל הנראה לייחס ירידה זו להיערכות מוקדמת של המפלגות הקיימות באמצעות פעולות של איחוד אסטרטגי וכן לסמיכות מערכת הבחירות הקודמת ב-2013, שמנעה ממפלגות חדשות להיערך מהבחינה הלוגיסטית. עוד מוקדם לקבוע אם מדובר במגמה שתמשיך גם במערכות הבחירות הבאות (בהנחה שאחוז החסימה לא ישתנה שוב).

בשני פתקים – אישי-מחוזי ומפלגתי-ארצי (גרמניה). במדינות עם שיטות אלה קבוע בדרך כלל אחוז חסימה לגלי הרלוונטי אך ורק למושבי הפיצוי או למושבים המחולקים ברמה הארצית. כך למשל, באוסטריה כל המושבים מועמדים לבחירה ברמה המחוזית, במחוזות בחירה קטנים, אולם את עודפי המושבים מעבירים לרמה גבוהה יותר של מושבים על-אזוריים ולבסוף לרמה הארצית. אחוז החסימה הלגלי, העומד על 4% מכלל הקולות, מופעל רק ברמה האחרונה, הארצית, של חישוב המושבים. לפיכך בהחלט ייתכן שבשיטות כאלה תיכנס לפרלמנט מפלגה מרמה נמוכה יותר, גם אם לא עברה את אחוז החסימה למושבי הפיצויים ברמה הגבוהה יותר. בגרמניה נהוג אחוז חסימה לגלי של 5% לכל המושבים הנקבעים על פי ההצבעה בפתק הארצי.⁸ בחוק נקבע גם שאם מפלגה זכתה ב-3 מושבים על פי ההצבעה בפתק האישי ברמה המחוזית, היא תשתתף בחלוקת המושבים על פי הפתק הארצי גם אם לא עברה את אחוז החסימה הלגלי. אמנם הדבר לא קרה בפועל במערכת הבחירות האחרונה, אבל בשנת 2002 למפלגת הסוציאליזם הדמוקרטי (PDS) היו בעקבות הבחירות 2 מושבים בפרלמנט אף שלא עברה את אחוז החסימה הלגלי וזכתה רק ב-4% מהקולות הארציים. בעקבות הבחירות של 1994 לאותה מפלגה היו 30 נציגים בפרלמנט לאחר שקיבלה 4.4% מהקולות, היות שקיבלה יותר מ-3 מושבים ברמה המחוזית, וכך זכתה להשתתף בחלוקת המושבים ברמה הארצית. בגואטמלה, בבחירות 2015, נכנסו 4 מפלגות נוספות לפרלמנט ממחוזות הבחירה, אף על פי שלא עמדו באחוז החסימה למושבי הפיצויים (4%).

סיכום השוואתי. בלוח 1 מוצגות 35 מדינות דמוקרטיות שהנהיגו אחוז חסימה לגלי כלשהו במערכת הבחירות האחרונה שהתקיימה בהן (כל המדינות קיבלו ציון 9 ומעלה במדד Polity IV).⁹ ב-5 מדינות מתוך מונהג אחוז חסימה לגלי מחוזי, ב-6 מדינות אחוז חסימה לגלי-ארצי, ב-10 מדינות אחוז חסימה על-ארצי, וב-13 – אחוז חסימה למושבי הפיצוי (8 עם שיטה מעורבת ו-5 עם רכיבים מעורבים או עם מושבי פיצוי). התייחסות לכל אחוזי החסימה הלגליים במדינות אלה כמקשה אחת והשוואה ביניהם, כלומר יציאה מנקודת הנחה שאחוז החסימה הלגלי בכל המדינות הללו הוא אחוז חסימה ארצי, הנע בין 0.67% בהולנד ועד 10% בטורקיה, הייתה מחמיצה את השונות הגדולה ביניהם באופן פעולתם ובהשפעתם האפשרית על תוצאות הבחירות. כך למשל, התייחסות לכל אחוזי החסימה הלגליים כאחוזי חסימה ארציים, גם לכאלה שאינם, הייתה מובילה לניבוי שפחות מפלגות יצליחו להיכנס לפרלמנט ממה שקרה הלכה למעשה – ב-16 מתוך 35 מערכות הבחירות שבדקנו. ב-9 מדינות נוספות יש למפלגות פוטנציאל תאורטי (שגם מומש בעבר) להכניס נציגים לפרלמנט גם אם קיבלו פחות קולות מאחוז החסימה, היות שנהוג בהן אחוז חסימה מסוג שונה או שפועל בהן מנגנון אחר בחוק העוקף אותו.

8 בגרמניה שיטה מעורבת שבה כל המושבים מחולקים בצורה יחסית על סמך ההצבעה פתק ההצבעה הארצי, אך איש חצי מהמושבים נקבע על ידי פתק הצבעה אישי ברמה מחוזית.

9 Polity הוא מדד המודד את מידת הדמוקרטיה של מדינות בעולם, שבחקר מדע המדינה עושים בו שימוש נרחב. המדד משתמש בציונים על הסקאלה שבין 10- ל-10 (10 מציינ דמוקרטיה מלאה). ישראל, למשל, קיבלה בעבר את הציון 9, אך מאז תחילת שנות האלפיים היא עומדת על ציון 10.

לוח 1 אחוזי החסימה בעולם היום

מדינה	שיטה	גודל פרלמנט	גודל מחוז מרבי	אחוז חסימה אינהרנטי (סף הכללה)	אחוז חסימה לגלי	סוג אחוז החסימה בפועל	שנת בחירות שנבדקה	האם נכנסו בפועל נציגים של מפלגות שקיבלו פחות מאחוז חסימה לגלי ארצי?
קוסטה ריקה	מחוזית	57	20	4.8	2.5	מחוזי	2014	כן
קפריסין	מעורבת למחצה	59	20	4.8	1.8	פיצויי	2011	לא
איסלנד	מעורבת למחצה	63	11	8.3	5.0	פיצויי	2013	לא
מונטנגרו	ארצית	81	81	1.2	3.0	ארצי	2012	כן
סלובניה	מחוזית	88	11	8.3	4.0	על־ארצי	2014	לא
לטביה	מחוזית	100	29	3.3	5.0	על־ארצי	2014	לא
מולדובה	ארצית	101	101	1.0	4.0	ארצי	2014	לא
אסטוניה	מעורבת למחצה	101	14	6.7	5.0	פיצויי	2015	לא
ניו זילנד	מעורבת	120	1	50.0	5.0	פיצויי	2014	כן
ישראל	ארצית	120	120	0.8	3.25	ארצי	2015	לא
אלבניה	מחוזית	140	32	3.0	3.0	מחוזי	2013	כן
קרואטיה	מחוזית	145	14	6.7	5.0	מחוזי	2015	כן
בלגיה	מחוזית	150	24	4.0	5.0	מחוזי	2014	כן
הולנד	ארצית	150	150	0.7	0.67	ארצי	2012	לא
סלובקיה	ארצית	150	150	0.7	5.0	ארצי	2012	לא
גואטמלה	מעורבת	158	31	3.1	4.0	פיצויי	2015	כן
נורווגיה	מחוזית	169	19	5.0	4.0	פיצויי	2013	כן
דנמרק	מעורבת למחצה	175	21	4.5	2.0	פיצויי	2015	לא
אוסטריה	מעורבת למחצה	183	8	11.1	4.0	פיצויי	2013	לא

מדינה	שיטה	גודל פרלמנט	גודל מחוז מרבי	אחוז חסימה (סך הכללה)	אחוז חסימה לגלי	סוג אחוז החסימה בפועל	שנת בחירות שנבדקה	האם נכנסו בפועל נציגים של מפלגות שקיבלו פחות מאחוז חסימה לגלי ארצי?
הונגריה	מעורבת	199	1	50.0	5.0	פיצויי	2014	לא
צ'כיה	מחוזית	200	25	3.8	5.0	על־ארצי	2013	לא
בולגריה	מחוזית	240	13	7.1	4.0	על־ארצי	2014	לא
סרביה	ארצית	250	250	0.4	5.0	ארצי	2014	כן
קוריאה	מעורבת	299	1	50.0	3.0	פיצויי	2012	כן
יוון	מחוזית	300	42	2.3	3.0	על־ארצי	2015	לא
שוודיה	מחוזית	310	36	2.7	4.0	על־ארצי	2014	לא
ספרד	מחוזית	350	35	2.8	3.0	מחוזי	2015	כן
רומניה	מעורבת	412	1	50.0	5.0	פיצויי	2012	כן
אוקראינה	מעורבת	450	225	0.4	5.0	פיצויי	2014	כן
פולין	מחוזית	460	19	5.0	5.0	על־ארצי	2015	כן
מקסיקו	מעורבת	500	40	2.4	3.0	פיצויי	2015	כן
טורקיה	מחוזית	550	30	3.2	10.0	על־ארצי	2015	לא
אינדונזיה	מחוזית	559	10	9.1	3.5	על־ארצי	2014	לא
גרמניה	מעורבת	600	1	50.0	5.0	פיצויי	2013	לא
איטליה	מחוזית	617	44	2.2	4.0	על־ארצי	2013	כן

הערה: מוצגות 35 הדמוקרטיות שמנהיגות שיטת בחירות יחסית עם אחוז חסימה לגלי בגובה כשלה, ושציונן במדד Polity IV הוא 9 ומעלה. הלוח מסודר לפי גודל הפרלמנט. בשיטות בחירה מעורבות גודל מחוז הבחירה המרבי מוצג רק בעבור גודלי המחוזות בפועל ברמה הראשונה ולא בעבור הרמה השנייה. במקרים אלו אנו מתייחסים אל שאר המושבים בפרלמנט כמושבי פיצוי (לשם פשטות השוואה). העמודה האחרונה מתארת תרחיש שלפיו מתייחסים אל כל אחוזי החסימה הלגליים כאחוזי חסימה ארציים במערכת הבחירות האחרונה. תשובה "כן" על שאלה משמעה שהיינו מנחשים באופן שגוי שמפלגה אחת לפחות שנכנסה בפועל לפרלמנט לא נכנסה.

לשיטת הבחירות יש אפוא חשיבות בקביעת מידת ההשפעה של אחוז החסימה על תוצאות הבחירות. שיטת בחירות אזורית עם חלוקה לאזורי בחירה קטנים ובינוניים, כמו בספרד, מעצימה את השפעתו של אחוז החסימה האינהרנטי ומעמעמת את השפעתו של אחוז החסימה הלגלי. לעומת זאת, בשיטה המתבססת על רמה ארצית יש משמעות מעשית יותר לאחוז החסימה הלגלי מלאחוז החסימה האינהרנטי, לדוגמה סלובקיה או איטליה. בשיטות מעורבות, כמו בגרמניה, אחוז החסימה הלגלי ישפיע רק על חלק מהמושבים המחולקים ולא על כולם. השפעות אלה של אחוז החסימה האינהרנטי ואחוז החסימה הלגלי אינן זהות זו לזו בשיטה האזורית לעומת השיטה המעורבת.

הבדל נוסף הוא שכאשר אין אחוז חסימה לגלי, מפלגה יכולה לקבל מושב אחד בלבד ובכל זאת להיכנס לפרלמנט. אחוז חסימה לגלי משנה מצב זה כיוון שהוא יכול להיות גבוה יותר מאחוז החסימה האינהרנטי, ולכן יידרש יותר ממושב אחד כדי להיכנס לפרלמנט. להבדיל משינויים באחוז החסימה האינהרנטי, המתבצעים על ידי הגדלה או הקטנה של המחוז (הכנסת רכיב אזורי), העלאה של אחוז החסימה הלגלי מגדילה דה־פקטו את מספר הבוחרים האבסולוטי הדרוש למפלגה על מנת לקבל ייצוג בפרלמנט. מנגנון זה, שסוגר את המערכת בפני קבוצות קטנות, הוא ייחודי לאחוזי החסימה הלגליים. עם זאת אין פירוש הדבר שאחוז חסימה אינהרנטי אינו יכול להגביל קבוצות אינטרס קטנות או קבוצות אתניות מלהיכנס לפרלמנט. קבוצה אתנית המפוזרת על פני מחוזות רבים, שבכל אחד מהם היא אינה מצליחה לעבור את אחוז החסימה האינהרנטי, תיפגע מאוד. אולם קבוצה אתנית המרוכזת דיה באזור אחד (או בכמה אזורים) תוכל לשמור על כוחה ואולי אף להעצים אותו, גם אם ברמה הארצית שיעורה בהשוואה לכלל הבוחרים הוא נמוך.¹⁰

ג. אחוז החסימה בישראל: סימולציות על בחירות 2015

כדי להמחיש את ההבדלים בין השפעותיהם של אחוזי החסימה, האינהרנטי והלגלי, בשיטות בחירה שונות, ערכנו סדרת סימולציות על תוצאות הבחירות לכנסת ה־20. השימוש בסימולציות לבחינת השאלה כיצד שיטות בחירה שונות ישפיעו על תוצאות הבחירות בישראל כבר נעשה בעבר. כך למשל, בריכטה מצא בסימולציה על תוצאות הבחירות לכנסת ה־12-15 שלרכיבים שונים בשיטת הבחירות, ובכללם מבנה שונה של מחוזות ונוסחת תרגום הקולות למושבים, השפעה מכרעת על תוצאות הבחירות בפועל (Brichta, 2001). אטמור ורהט (2008) ופרידברג ואטמור (2013) בחנו את תוצאות הבחירות לכנסת ה־16 וה־18 בשיטות אזוריות ומעורבות ומצאו הבדלים גדולים בתוצאות הבחירות לטובת המפלגות הגדולות. פרידברג, אטמור וקנפלמן

10 למשל, בספרד המיעוט הקטלוני, הבסקי ואפילו הקנרי מצליחים להעמיד כמה מפלגות, ובעקבות זאת עמדות שונות, ולהיכנס לפרלמנט. במערכת הבחירות של 2015 הצליחה מפלגה מקומית מהאיים הקנריים להיבחר לפרלמנט אף שקיבלה מושב אחד ו־0.33% מהקולות הארציים בלבד.

(2013) ערכו סימולציה ספציפית על אחוזי חסימה בשיעור של 2%-5% בשיטת הבחירות הקיימת.

להבדיל מן המחקרים המוזכרים מעלה, מטרתנו במחקר זה היא לבחון את מידת השפעתם של אחוזי חסימה לגליים על תוצאות הבחירות בשיטות בחירה שונות. בייחוד נרצה לזהות באילו שיטות בחירה תהיה להעלאת אחוז החסימה הלגלי או להורדתו השפעה של ממש על תוצאות הבחירות. לצורך כך הרצנו סימולציות שהתבססו על התפלגות קולות הבוחרים בישראל בבחירות 2015 על פי יישובים וקלפיות, כפי שפרסמה ועדת הבחירות המרכזית.

סימולציות מסוג זה יכולות לבחון רק את האפקט המכני של תרגום הקולות למושבים על פי שיטת הבחירות, ולשיטת הבחירות בכלל ולאחוזי החסימה בפרט שמור גם אפקט פסיכולוגי על הבוחרים ועל המועמדים (Duverger, 1954). כך, בוחרים יתאימו את הצבעתם לשיטת הבחירות ויעדיפו, למשל, למקסם את האפשרות שקולם ישפיע על התוצאות באמצעות הצבעה אסטרטגית (Cox, 1997). גם המפלגות והמועמדים יבחנו מחדש את סיכוייהם להיבחר בהתאם לשיטת הבחירות. בהמשך ייבחנו הערכות כאלה מצד המפלגות במערכת הפוליטית בהקשר של איחוד הרשימות הערביות, אבל היכולת למדוד ולהעריך השפעות מסוג זה תישאר בדרך כלל בגדר השערה בלבד.

1. חלוקה למחוזות: יישום השיטה הספרדית בישראל

כדי לבחון את ההשפעה האפשרית של אחוזי חסימה שונים בשיטת בחירות אזורית חילקנו את ישראל למחוזות בחירה בהתבסס על החלוקה הרשמית של משרד הפנים בבחירות ל-25 נפות. כדי לשמור על מפתח אחד של קולות למושבים בכל המחוזות, שעשוי היה להיפגע עקב מיעוט בוחרים במחוז יהודה ושומרון, קיבצנו יחד 5 נפות במחוז זה, כך שלפי החלוקה שלנו נוצרו 20 מחוזות בלבד.¹¹ המחוז הקטן ביותר הוא של מושב אחד בלבד (בית לחם), והגדול ביותר הוא של 11 מושבים (תל אביב). גודל המחוז הממוצע והחציני הוא 6 מושבים (חולון), וגודל המחוז שממנו מגיע המחוקק החציני¹² בפרלמנט הוא 8 (אשקלון).¹³ בהתאמה, אחוז החסימה האינהרנטי הממוצע בכל המחוזות הוא 14.3%. אחוז החסימה האינהרנטי הנמוך ביותר, בשיעור של 8.3%, התקבל במחוז תל אביב. שיעור זה הוא פי עשרה מאחוז החסימה האינהרנטי על פי השיטה

11 ראו ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-20, תוצאות הבחירות לפי יישוב, באתר ועדת הבחירות. נתונים מלאים על גודלי המחוזות שנוצרו ועל מספר בעלי זכות הבחירה בכל מחוז ראו בנספח.

12 היינו, גודל המחוז שבצירוף כל המחוזות הקטנים או השווים לו עובר או שווה לרוב פשוט מתוך מושבי הפרלמנט (50% ועוד מושב אחד). ראו Cox, 1997, Amorim Neto and Cox.

13 להתפלגות כזו יש גם היבט נורמטיבי תאורטי הקשור בגודל מחוז המאן היטב בין רכיבים רובניים לרכיבים יחסיים (Carey and Hix, 2011).

הנהוגה היום בישראל ללא חלוקה למחוזות. כצפוי, חלוקת הפרלמנט לאזורי בחירה מגדילה מאוד את אחוז החסימה האינהרנטי במערכת.

לעומת זאת, כיוון שאחוזי החסימה הלגליים שבדקנו בסימולציה זו (1%, 3.25%, 5%, 6%) היו ברמה המחוזית, כלומר רק מפלגות שעברו את אחוז החסימה הלגלי ברמת המחוז נכללו בחישובי המנדטים של אותו מחוז, צפינו שהשפעתם תהיה מזערית. הלכה למעשה מצאנו שלא הייתה לאחוז החסימה שום חשיבות מעשית, שכן המפלגה שקיבלה את שיעור הקולות הנמוך ביותר ונכנסה לכנסת לפי תוצאות הסימולציה (מפלגת יחד של אלי ישי) זכתה ב-6.6% מכלל הקולות הכשרים במחוז שממנו נבחרה (ירושלים), כך שעברה את כל אחוזי החסימה הלגליים שנבדקו. גם אם היינו מעלים את אחוז החסימה המחוזי אל מעל ל-6%, לרמה השוואתית קיצונית של 10%, הדבר היה משפיע על חלוקה של כ-2 מנדטים בלבד. ראוי לציין שמפלגת יחד קיבלה בסימולציה שיעור קולות נמוך מסף הכניסה האינהרנטי המרבי של ירושלים (9%), אך מספיק כדי לזכות במושב אחד מתוך ה-10 שחולקו במחוז. על כן לא נכון לקבוע שאין לאחוז החסימה הלגלי שום השפעה בשיטת הבחירה האזורית בישראל, אם כי השפעה כזו תתקבל רק במקרים נדירים ועל מנדט יחיד בכל פעם בלבד.

התוצאות הכלליות של הסימולציה (ראו לוח 2 להלן, טור ימני) מלמדות שבשיטה האזורית לא היה הבדל בין אחוזי חסימה לגליים שונים. לפי התוצאות היו נכנסות לכנסת 11 מפלגות, שהן כל המפלגות שנכנסו לכנסת ה-20 בשיטת הבחירות הנהוגה היום, נוסף על המנדט של יחד. להבדיל מהשיטה הנוכחית, בשיטה האזורית שתי המפלגות הגדולות מקבלות יחד 70 מנדטים (שהם 58% מסך המושבים בכנסת), לעומת 54 מנדטים (45% ממושבי הכנסת) בשיטה הנוכחית. הסיבה לכך היא בעיקר אפקט הפיזור, המקנה לשתי המפלגות הגדולות יתרון בולט במושבים הראשונים בכל מחוז בחירה (Monroe and Rose, 2002). הרשימה הערבית המשותפת מתחזקת גם היא ל-17 מנדטים בזכות אפקט הפיזור, בעיקר באזור הצפון. שאר המפלגות הבינוניות והקטנות נכנסות לכנסת, אך נחלשות מאוד לעומת השיטה הנוכחית.

בדומה לתוצאות שהראו אטמור ורהט (2008) ופרידברג ואטמור (2013), שיטה אזורית תשפיע במידה רבה על תוצאות הבחירות לעומת השיטה הארצית הנהוגה היום. עם זאת, כפי שראינו, שינויים באחוז החסימה הלגלי בתוך השיטה האזורית כמעט שאינם משפיעים על תוצאות הבחירות.

לוח 2: תוצאות סימולציות (במנדטים) על בחירות 2015 בשיטות בחירה שונות

ללא איחוד הרשימה המשותפת										
אזורית	ארצית		ארצית			מעורבת			אזורית	
6%-1%	6%	3.25%	6%	3.25%	1%	5%	3.25%	1%	6%-1%	
43	43	32	37	30	29	34	34	34	41	אחוז חסימה לגבי הליכוד
30	35	26	30	24	23	25	23	22	29	המחנה הציוני
-	-	-	17	14	13	14	13	12	17	הרשימה המשותפת
8	16	12	14	11	11	10	10	10	8	יש עתיד
6	14	10	12	9	9	10	9	9	6	כולנו
4	12	9	10	8	8	9	8	8	4	הבית היהודי
3	0	7	0	7	7	7	6	6	3	ש"ס
6	0	6	0	6	6	8	7	6	4	יהדות התורה
4	0	7	0	6	6	3	6	5	6	ישראל ביתנו
1	0	5	0	5	4	0	4	4	1	מרצ
1	0	0	0	0	3	0	0	3	1	יחד
0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	עלה ירוק
7	0	6	-	-	-	-	-	-	-	רע"ם-תע"ל
4	0	0	-	-	-	-	-	-	-	חד"ש
3	0	0	-	-	-	-	-	-	-	בל"ד

הערה: מוצגות תוצאות של סימולציות שונות על התפלגות הקולות בבחירות 2015. בחישוב תוצאות הבחירות התעלמנו מהמצביעים במעטפות הכפולות, אשר מדווחים על ידי ועדת הבחירות בנפרד. נוסחת הפיכת הקולות למושבים שבה השתמשנו בכל השיטות היא שיטת הממוצע הגדול ביותר למושב עודף (ד'הונדט), המיושמת גם בחוק הבחירות בישראל (נוסחת בדר'עופר). לשם ההשוואה ההוגנת והפשטות, בשום סימולציה לא הפעלנו הסכמי עודפים למערכי מפלגות (שהלכה למעשה הם חלק משיטת הבחירות בישראל), ומכאן השונות הקלה בין הסימולציה המוצגת כאן בשיטה ארצית עם 3.25% חסימה לבין תוצאות הבחירות עצמן.

כאשר עורכים סימולציות על השפעותיה האפשריות של שיטת הבחירות, לרוב לא מתייחסים להשפעה הפסיכולוגית על המפלגות ועל הבוחרים, כיוון שמידע זה הוא משוער ואינו זמין לחוקר. ואולם יש ערך בהצגת דוגמה סבירה אחת למה שיכול היה לקרות אילו מערכי המפלגות היו שונים מעט. לצורך בקרה על האי-השפעה של אחוז החסימה בשיטה האזורית הרצנו שוב את הסימולציה, אך הפעם עם תרחיש שלפיו הרשימה המשותפת לא הייתה קמה לפני הבחירות, כך שהמפלגות היו מתמודדות כ-3 רשימות נפרדות – חד"ש, רע"ם-תע"ל ובל"ד.¹⁴ לשם הסימולציה פיצלנו את הקולות שקיבלה הרשימה המשותפת בכל יישוב ויישוב ב-2015 בשיעור

14 סימולציה מסוג זה מתעלמת משינויים בהעדפות הבוחרים בעקבות מערך חדש או אחוזי חסימה משתנים, וכן משינויים פוטנציאליים בשיעורי ההצבעה. שינויים אלה יכולים לפעול בכיוונים שונים ומנוגדים, ואין אפשרות לעמוד על כולם בו בזמן.

זהה להתפלגות הקולות היחסית של 3 רשימות אלו בבחירות 2013. לאחר מכן ביצענו פעם נוספת את הסימולציה האזורית. התוצאות מראות שבשיטה האזורית 3 הרשימות הערביות היו זוכות לייצוג ומקבלות יחד 14 מושבים, גם אם לא היו מתאחדות לרשימה משותפת. 3 הרשימות היו מקבלות מושבים ב-6 מחוזות, ומתוכם 5 מושבים במחוז עכו (הכולל את אזור הגליל המערבי). גם בל"ד, שקיבלה רק 2.9% מכלל הקולות הכשרים בסימולציה ולא הייתה עוברת את אחוז החסימה בשיטה הנוכחית בישראל (3.25%), מקבלת בשיטה האזורית 3 מנדטים. גם בסימולציה זו לאחוז חסימה לגלי מחוזי בשיעור של 1%-6% אין שום השפעה על התוצאות הצפויות.

2. שיטה אזורית עם אחוז חסימה על-ארצי: השיטה האיטלקית

אפשרות אחרת באותה שיטה אזורית היא לקבוע אחוז חסימה לגלי ברמה על-ארצית שמפלגה שלא תעבור אותו לא תוכל לקבל מושבים גם ברמה המחוזית. תוצאות הסימולציה (המדווחות כאן ואינן מופיעות בלוח) מראות כי במצב כזה, וכאשר אחוז החסימה העל-ארצי הוא 3.25%, כמעט שלא חל שינוי בהשוואה לסימולציה הקודמת. ההבדל היחיד הוא שיחד, מפלגתו של אלי ישי, לא הייתה עוברת את אחוז החסימה העל-ארצי, ובסך הכול היה עובר מושב אחד בלבד במחוז ירושלים ממפלגת יחד לליכוד. באחוזי חסימה נמוכים יותר התוצאה האזורית לא הייתה משתנה, ובאחוזי חסימה גבוהים יותר היו נפגעות מפלגות לפי שיעוריהן הארציים. שיטה כזו, כמו השיטה הנהוגה היום, הייתה מעודדת את איחוד הרשימות הערביות ברשימה משותפת, שכן 3 הרשימות הערביות היו בסכנה שלא לעבור את אחוז החסימה העל-ארצי הגבוה.

אחוז חסימה על-ארצי הוא מעין שילוב של השיטה האזורית ושל השיטה הארצית, בכל הנוגע לאחוז החסימה לפחות. ניתן להעלות על הדעת סיטואציות שבהן אחוז חסימה לגלי על-ארצי ישפיע במידה ניכרת על התוצאות בשיטה האזורית, בייחוד אם מביאים בחשבון שינויים אפשריים בדפוסי הצבעה של בוחרים ואסטרטגיות הצבעה (אפקט פסיכולוגי).

3. סימולציה של שיטה מעורבת (גרמניה) מול ארצית (ישראל)

בהקשר הישראלי רבים מזכירים את סף החסימה הלגלי בגרמניה, שעומד על 5%, כסף ארצי גבוה בהשוואה לנהוג אצלנו. ואולם, כאמור, חשוב לזכור שאחוז החסימה הלגלי בגרמניה משפיע רק על הקול הארצי (יחסי), ולא על מחוזות הבחירה החד-נציגיים. אף על פי שהקול הארצי בגרמניה הוא שמכריע בסופו של דבר מה יהיה ההרכב הכולל של הפרלמנט, גם מפלגות שאינן זוכות במושבים מהקול הארצי (בגלל אחוז החסימה) יכולות בכל זאת להיכנס לפרלמנט הגרמני, אם זכו במושב אחד לפחות מהקול המחוזי, כפי שקרה כאמור במערכות בחירות קודמות בגרמניה, אם כי לא במערכת הבחירות האחרונה. במילים אחרות, אף על פי שתוצאות הבחירות בשיטה מעורבת (גרמניה) ובשיטה של מחוז אחד ארצי (ישראל) אמורות להיות דומות יחסית בהינתן אותה התפלגות קולות, אחוז החסימה הלגלי משפיע באופן שונה לגמרי בשתי השיטות. ההבדל

בתוצאות הסופיות של חלוקת המושבים ינבע מכך שמפלגות קטנות ואף מועמדים עצמאיים יכולים לזכות בשיטה הגרמנית במושבים למרות אחוזי החסימה הארצי הגבוה.

בדקנו אפוא מה היה קורה אילו בישראל, בשנת 2015, היו הקולות נספרים בשיטה הגרמנית. לשם כך חילקנו את ישראל, בהתבסס על רשימת בעלי זכות הבחירה ביישובים הרשומים ובנפות משרד הפנים, ל-60 מחוזות של נציג אחד. ניסינו ככל האפשר לאחד יישובים שכנים הרשומים באותה נפה, כך שמפתח הקולות למושב יישאר זהה אגב פיצול מינימלי של יישובים. את הערים הגדולות שנאלצנו בסופו של דבר לפצל חילקנו שרירותית על פי מספרי הקלפיות הרשומים במשרד הפנים (וספרנו את הקולות ברמת הקלפי). באופן חלוקה זה נדרשו כ-98,000 בעלי זכות בחירה לכל מחוז בחירה. מובן שחלוקה שונה מעט של האזורים הייתה מביאה לתוצאות שונות מעט, ועל כן יש להתייחס אל התוצאות המוצגות כאן כהמחשה עקרונית בלבד.

לפי תוצאות הסימולציה, בחלוקה הראשונה הוקצו 60 המושבים ל-5 מפלגות בלבד: הליכוד, המחנה הציני, הרשימה המשותפת, יהדות התורה והבית היהודי. בשלב השני חולקו יתר 60 המושבים בכנסת כך שישקפו, עם 60 המושבים שכבר חולקו, את התפלגות כלל הקולות הכשרים בבחירות. נציין שוב כי בשיטה הגרמנית ההצבעה היא בשני קולות נפרדים, אולם כאן פעלנו בהנחה שקול אחד נספר גם לרשימה וגם לנציג.¹⁵ תוצאות הסימולציה מוצגות גם הן בלוח 2 לעיל, באחוזי חסימה לגליים שונים בכל פעם. בשיטה המעורבת, באחוז חסימה זהה (3.25%), הליכוד הוא המפלגה היחידה שמתחזקת ב-4 מנדטים לעומת תוצאות הבחירות בפועל, בהשוואה לשאר המפלגות שהיו שומרות על כוחן או נחלשות במנדט אחד.

לאור הניסיון הגרמני ובמדינות אחרות, לא מפתיע ששיטה זו מביאה לתוצאות דומות מאוד לשיטת המחוז הארצי הנהוגה בישראל. עיקר ההבדל בין השיטות נעוץ בהיבט האישי הבא לידי ביטוי ברמה המחוזית, המאפשר קשר ישיר יותר בין הבוחר לנבחר. ואולם ההשוואה המעניינת יותר לענייננו היא מה היה קורה לתוצאות הבחירות בישראל אילו אחוזי החסימה הלגלי היה עומד על 5% כמו בגרמניה, הן בשיטה המעורבת והן בשיטה הארצית. כמו כן בדקנו מה היה קורה בתנאים הללו אילו במקום הרשימה הערבית המשותפת היו מתמודדות 3 הרשימות הערביות שהתמודדו בבחירות 2013.

התוצאות מראות כי בשיטת הבחירות הנהוגה בישראל, עם אחוז חסימה בשיעור של 5%, יהדות התורה, מרצ, חד"ש ובל"ד היו נדחקות מחוץ לחלוקת המושבים. לעומת זאת אם מצייבים אחוז חסימה בגובה של 5% בשיטה מעורבת על מושבי הפיצוי בלבד (כמו בגרמניה), רק מרצ הייתה מאבדת את אפשרות הכניסה, ואילו יהדות התורה, חד"ש ובל"ד היו נכנסות בחלוקה האזורית הראשונה. בחוק הבחירות של גרמניה יש גם סעיף הקובע שמפלגה שזכתה ב-3 מחוזות

15 הצעות לשיטה מעין זו כבר הועלו בעבר בישראל, למשל על ידי אופיר פז-פינס ואיתן כבל: הצעת חוק-סוד: בחירות אזוריות וארציות (תיקוני חקיקה) פ/11/18, או בוועדת מגידור שהציעה שיטה דומה אך בחלוקה לאזורים רב-נציגיים ולא חד-נציגיים (מגידור, 2007).

בחירה אזוריים תוכל ליהנות גם ממושבי פיצוי, אפילו אם לא עברה את אחוז החסימה הלגלי. אם סעיף כזה היה מונהג בארץ, על פי הסימולציה שלנו יהדות התורה, בל"ד וחד"ש היו נהנות אפילו ממושבי הפיצוי. אפשר גם לתאר תרחיש שלפיו בתחרות בין המועמדים ברמה המחוזית היה סיכוי שמועמד כריזמטי אחד או שניים ממפלגת מרצ, או מכל מפלגה קטנה אחרת, היו מצליחים לזכות בתמיכה של רוב בוחרי המחוז שלהם. כך יש למפלגות קטנות אפשרות ממשית לזכות במושבים בשיטה המעורבת, שאינה מתקיימת בשיטה ארצית שבה נהוגים 5% חסימה.

ראינו אפוא שאף שהשיטה הארצית והשיטה המעורבת הגרמנית דומות לכאורה ואמורות להפיק תוצאות דומות בגלל השפעתו המוחלטת של הקול היחסי בשיטה המעורבת, לא נכון להתייחס לאחוז החסימה הלגלי בשיטות אלה באופן זהה. בשיטה הישראלית הארצית אחוז חסימה לגלי גבוה מונע כניסת מפלגות לכנסת, כך שמפלגה תידרש להשיג 4, 6 או אפילו 7 מושבים (כאשר אחוז החסימה הוא 5%) כדי לעבור אותו, ואילו בשיטה המעורבת הגרמנית תוכל מפלגה לזכות בייצוג בפרלמנט אפילו אם קיבלה מושב אחד בלבד, ובתנאי שנציגיה ניצחו באזורי הבחירה האישיים שלהם. על כן אין בסיס להשוואה ישירה בין אחוז החסימה הלגלי הנהוג בישראל לבין אחוז החסימה על מושבי הפיצוי הנהוג בגרמניה.

לסיום נדון דיון פרטני בהשלכות של העלאת אחוז החסימה הלגלי בישראל בשיטת הבחירות הנהוגה היום. לצורך כך בדקנו גם מה היה קורה אילו ללא שום שינוי בקולות הבוחרים ובהעדפותיהם הייתה הרשימה המשותפת מתמודדת ב-3 רשימות נפרדות, כפי שהיה במערכות בחירות קודמות. הבדיקה העלתה כי בשיטת הבחירות הנוכחית ובאחוז החסימה הנוכחי בשיעור של 3.25%, מתוך 3 הרשימות רק רע"ם-תע"ל הייתה נכנסת לכנסת בבחירות 2015, עם 6 מנדטים. 8 המנדטים של בוחרי בל"ד וחד"ש היו מתחלקים בין הליכוד, המחנה הציוני, הבית היהודי וישראל ביתנו. באחוז חסימה לגלי שגובהו 6% היו כל 3 המפלגות הערביות נשארות מחוץ לכנסת, וכן גם מפלגות אחרות שנחשבות מגזריות: ש"ס, יהדות התורה, ישראל ביתנו ומרצ. תוצאות הסימולציה הארצית (נוסף על סימולציה של אחוז חסימה של 1%; ראו לוח 2 לעיל) מראות כי ככל שאחוז החסימה הלגלי גדל בשיטה הישראלית, כך נפגעת האפשרות של קבוצות מיעוט בחברה לזכות בייצוג בכנסת.

ד. סיכום

מתוך הרפורמות האפשריות בשיטת הבחירות בישראל העלאת אחוז החסימה הלגלי היא ככל הנראה השינוי הקל ביותר ליישום. למפלגות מכהנות, ובייחוד מפלגות גדולות ובינוניות שאינן חוששות מסף החסימה, נוח יותר לשנות רכיב קטן זה לכאורה בחוק הבחירות בלי לזעזע את אושיות השיטה שבחרה אותן עצמן לכנסת. ואולם אחוז החסימה איננו רכיב שיש להקל ראש בשימוש בו, היות שמשמעותו ואופן השפעתו משתנים בהתאם לשיטת הבחירות שבמסגרתה הוא מופעל.

במאמר זה הבחנו תאורטית בין אחוזי חסימה לגליים במדינות דמוקרטיות, על פי הרמה של חלוקת המושבים שאליה הם מתייחסים – רמת המחוז, הרמה הארצית, הרמה העל-ארצית או רמת מושבי הפיצוי – וטענו כי השפעתם הפוטנציאלית על תוצאות הבחירות משתנה מסוג אחד למשנהו. כך למשל, אחוז החסימה בישראל אינו פועל באופן זהה לאחוז החסימה בגרמניה (שיטה מעורבת) או בספרד (שיטה אזורית), ואינו צפוי להשפיע על המערכת הפוליטית באופן דומה למדינות אלה. על כן, העורכים השוואה בין אחוז החסימה בישראל, שהועלה במהלך כהונתה של הכנסת ה-19 ל-3.25%, לבין אחוז החסימה בגרמניה, שעומד על 5%, בלי להתייחס לשיטת הבחירות בשתי המדינות חוטאים באי־דיוק ניכר.

ממצאי הסימולציות על תוצאות בחירות 2015 בישראל שהבאנו כאן מראים שהעלאת אחוז החסימה הלגלי מ-2% ל-5% בשיטה הארצית הנהוגה היום מביאה לשינויים ניכרים הן בתוצאות הבחירות והן בהיערכות הנדרשת מהמערכת המפלגתית בעקבותיה, ואף יכולה להוביל לשינוי גורף ואולי קיצוני בנוף הפוליטי; לעומת זאת העלאה זהה באחוז החסימה בשיטה אזורית או מעורבת לא הייתה מביאה לשינויים גדולים כלל, וודאי שלא לשינויים קיצוניים.

הראינו, אם כן, שבשל התלות של השפעתו הפוטנציאלית של אחוז החסימה ברכיבי שיטת הבחירות האחרים, וספציפית בחלוקה למחוזות בחירה, יש צורך להיזהר באימוץ רכיב זה בלבד מתוך הצעות כוללות לשינוי השיטה. העלאת אחוז החסימה בשיטה הנוכחית והעלאת אחוז החסימה אגב הכנסת רכיב אזורי הם שני דברים שונים לחלוטין, ועל כן המערכת הפוליטית צריכה להביא זאת בחשבון בבואה לדון ברפורמות אלקטורליות. העלאתו של אחוז החסימה הלגלי ללא יישומן בד בבד של המלצות אחרות בעניין רכיבים אחרים בשיטה, כמו הכנסת רכיב אזורי, יכולה להוביל לתוצאות לא צפויות ואף בעייתיות בדמוקרטיה הייצוגית הישראלית. אנו מקווים כי מאמר זה יעודד דיון זהיר יותר בשינוי שיטת הבחירות בישראל, ומתוך תשומת לב מתאימה להשפעות השונות של אחוז חסימה לגלי בשיטות השונות.

נספח: מדינת ישראל לפי חלוקה למחוזות בחירה

מחוז	שם המחוז*	גודל המחוז	אחוז החסימה האינהרנטי (מרבי)	בעלי זכות בחירה	בוחרים למושב	שיעורי הצבעה בפועל
1	תל אביב	11	8.3	518,327	47,121	66%
2	פתח תקווה	10	9.1	507,871	50,787	74%
3	ירושלים	10	9.1	493,357	49,336	67%
4	חיפה	10	9.1	476,003	47,600	63%
5	באר שבע	9	10.0	451,366	50,152	59%
6	רחובות	9	10.0	428,423	47,603	72%
7	אשקלון	8	11.1	409,079	51,135	67%
8	עכו	8	11.1	399,582	49,948	67%
9	רמת גן	7	12.5	323,888	46,270	73%
10	השרון	6	14.3	316,179	52,697	69%
11	חולון	6	14.3	287,979	47,997	61%
12	חדרה	6	14.3	276,353	46,059	68%
13	עפולה	4	20.0	200,864	50,216	71%
14	רמלה	4	20.0	192,140	48,035	70%
15	נצרת	3	25.0	166,589	55,530	61%
16	כנרת	2	33.3	102,989	51,495	63%
17	רמאללה	2	33.3	99,206	49,603	80%
18	גולן וצפת	2	33.3	96,434	48,217	65%
19	יו"ש**	2	33.3	72,509	36,255	77%
20	בית לחם	1	50.0	62,558	62,558	78%

* המחוזות ושמות המחוזות מבוססים על 25 הנפות הרשמיות של משרד הפנים בישראל. לפי פנקס הבוחרים 2015, ממוצע בעלי זכות הבחירה למושב בחלוקת כלל הקולות הכשרים ב־120 היה 49,000 איש למושב. גודל המחוז נקבע לפי חלוקת בעלי זכות הבחירה במחוז חלקי הממוצע למושב, ומושבים נוספים ניתנו לפי שיטת העודף הגדול ביותר.

** מחוז יו"ש מורכב מנפות: טול כרם, שכם, ג'נין, יריחו וחברון. את נפות רמאללה ובית לחם השארנו כמחוזות נפרדים, אך ניתן היה להרכיב גם מחוז אחד הכולל את כל שטחי יהודה ושומרון בגודל 5 מושבים.

מקורות

אטמור, ניר, וגדעון רהט, 2008. "רפורמה בשיטת הבחירות של ישראל: שיטות יחסיות-אזוריות ותוצאותיהן הפוליטיות", בתוך: ארו כסיף (עורך), *לחלק את הארץ: על שיטת החלוקה האזורית ועל אודות צדק חלוקתי (סדרת מצב האומה בעריכת גדעון דורון)*, ירושלים: כרמל.

דורון, גדעון, 2006. *משטר נשיאותי לישראל (סדרת מצב האומה בעריכת גדעון דורון)*, ירושלים: כרמל.
דיסקין, אברהם, ויצחק קליין, 2013. *תיקוני משילות: הערות לחקיקה והצעות לשינוי*, פורום קהלת למדיניות, מחקרי מדיניות, 11.9.2013.

זובידה, הני, 2008. "שינוי שיטת הממשל בישראל: מה (אם בכלל) ניתן ללמוד מנסיון העבר?", בתוך: ארו כסיף (עורך), *לחלק את הארץ: על שיטת החלוקה האזורית ועל אודות צדק חלוקתי (סדרת מצב האומה בעריכת גדעון דורון)*, ירושלים: הוצאת כרמל.

יעקבי, גד, 2008. "שיטת הבחירות והממשל בישראל: סיפור היסטורי ומפנה חיוני", בתוך: ארו כסיף (עורך), *לחלק את הארץ: על שיטת החלוקה האזורית ועל אודות צדק חלוקתי (סדרת מצב האומה בעריכת גדעון דורון)*, ירושלים: הוצאת כרמל.

ליס, יהונתן, 2014. "אחוז החסימה: לפיד דרש 6%; לבני התעקשה על 3%", *הארץ*, 11.3.2014.
מגידור, מנחם, 2007. *דוח ועדת נשיא המדינה לבחינת מבנה הממשל בישראל*, תל אביב: המרכז הישראלי להעצמת האזרח.

פרידברג, חן, וניר אטמור, 2013. "שיטת בחירות יחסית אזורית", בתוך: גדעון רהט, שלומית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג (עורכים), *תיקון שיטת הממשלה בישראל*, ירושלים ותל אביב: המכון הישראלי לדמוקרטיה ועם עובד.

פרידברג, חן, ניר אטמור, ואנה קנפלמן, 2013. "השיטה היחסית וסף החסימה החוקי במבט השוואתי", בתוך: גדעון רהט, שלומית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג (עורכים), *תיקון שיטת הממשלה בישראל*, ירושלים ותל אביב: המכון הישראלי לדמוקרטיה ועם עובד.

קניג, עופר, 2007. *"העלאת אחוז החסימה"*, אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 6.3.2007.
קניג, עופר, גדעון רהט, וראובן חזן, 2004. "האימוץ והביטול של הבחירה הישירה לראשות הממשלה ותוצאותיהם הפוליטיות", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 2003*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

רובינשטיין, אמנון, ואדם וולפסון, 2012. *באין ממשלה: איך לתקן את חלוקת המשטר*, אור יהודה: זמורה-ביתן.

Alkin, Sinan, 2011. "Underrepresentative Democracy: Why Turkey Should Abandon Europe's Highest Electoral Threshold," *Washington University Global Studies Law Review* 10: 347–369.

Amorim Neto, Octavio, and Gary W. Cox, 1997. "Electoral Institutions, Cleavage Structures, and the Number of Parties," *American Journal of Political Science* 41 (1): 149–174.

Anckar, Carsten, 1997. "Determinants of Disproportionality and Wasted Votes," *Electoral Studies* 16 (4): 501–515.

Arrow, Kenneth, 1950. "A Difficulty in the Concept of Social Welfare," *Political Economy* 58: 328–346.

- Brichta, Avraham, 2001. *Political Reform in Israel: The Quest for a Stable and Effective Government*, Brighton: Sussex Academic Press.
- Carey, John M., and Simon Hix, 2011. "The Electoral Sweet Spot: Low-Magnitude Proportional Electoral Systems," *American Journal of Political Science* 55 (2): 383–397.
- Clark, William Roberts, and Matt Golder, 2006. "Rehabilitating Duverger's Theory Testing the Mechanical and Strategic Modifying Effects of Electoral Laws," *Comparative Political Studies* 39 (6): 679–708.
- Cox, Gary W., 1997. *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral System*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Duverger, Maurice, 1954. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, New York: Wiley.
- Farrell, M. David., 2011. *Electoral Systems: A Comparative Introduction*, New York: Palgrave (2nd edition).
- Ferrara, Federico, and Erik S. Herron. 2005. "Going It Alone? Strategic Entry under Mixed Electoral Rules," *American Journal of Political Science* 49 (1): 16–31.
- Lijphart, Arend, 1994. *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty Seven Democracies, 1945–1990*, Oxford: Oxford University Press.
- Monroe, Burt L., and Amanda G. Rose, 2002. "Electoral Systems and Unimagined Consequences: Partisan Effects of Districted Proportional Representation," *American Journal of Political Science* 46 (1): 67–89.
- Rae, Douglas W., 1967. *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Rae, Douglas, Victor Hanby, and John Loosemore, 1971. "Thresholds of Representation and Thresholds of Exclusion: An Analytic Note on Electoral Systems," *Comparative Political Studies* 3 (4): 479–488.
- Rokkan, Stein, 1968. "Elections: Electoral Systems," in: David L. Sills (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 5, London: Crowell-Collier Macmillan, pp. 6–21.
- Solt, Frederick, 2008. "Economic Inequality and Democratic Political Engagement," *American Journal of Political Science* 52 (1): 48–60.
- Taagapera, Rein, 1998. "Effective Magnitude and Effective Threshold," *Electoral Studies* 17 (4): 393–404.
- Taagapera, Rein, and Matthew Soberg Shugart, 1989. *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven, CT: Yale University Press.
- , 1993. "Predicting the Number of Parties: A Quantitative Model of Duverger's Mechanical Effect," *American Political Science Review* 87 (2): 455–464.
- Tavits, Margit, and Taavi Annus, 2006. "Learning to Make Votes Count: The Role of Democratic Experience," *Electoral Studies* 25 (1): 72–90.

מפלגות ובוחרים

מפלגת שלטון מול מפלגה השואפת להנהגה

הליכוד והבית היהודי בבחירות 2015

אשר כהן | מנחם לזר

במערכות בחירות מפלגות הקרובות זו לזו על פני הרצף הפוליטי מזמנות יחסי גומלין המשתרעים בין שני קטבים מנוגדים: בקוטב האחד, מאבקים אלקטורליים קשים על רקע ההתמודדות על אותו מאגר קולות פוטנציאלי, עד כדי שלילת שיתוף פעולה ביניהן לפני הבחירות ולאחריהן; בקוטב הנגדי, איחוד מפלגתי מלא עד כדי הפיכתן למפלגה אחת. בין שני הקטבים הללו ניתן לזהות אפשרויות מגוונות דוגמת הסכמים לאי־התקפה הדדית והסכם עודפים, המעידים על הקרבה האידאולוגית, אך גם מאבקים בעוצמות משתנות.

בשלב מוקדם מאוד במערכת הבחירות לכנסת ה־20, עוד בטרם נחקק סופית החוק להקדמת הבחירות, מפלגות הליכוד והבית היהודי סיכמו ביניהן לחתום על הסכם עודפים. הפרשנות המוסכמת לכך הייתה שמדובר בעדות להתקרבות בין שתי המפלגות, "חלק מהידוק היחסים" (בן פורת, 2014) בין "האחים החדשים" (בנדר, 2014). מקורביו של נפתלי בנט נאלצו אפוא להכחיש את האפשרות שיש מגעים בין המפלגות על התמודדות ברשימה משותפת. עם זאת, על פי דיווחיהם של פרשנים פוליטיים רבים, האפשרות לאיחוד המפלגות בהחלט עמדה על הפרק. הקרבה הפוליטית בין הבית היהודי לליכוד אף הביאה סוקרים לבחון בכמה נקודות זמן את מצב חלוקת המושבים ביניהן במקרה של איחוד (ליס, 2014; נענע, חדשות 10, 2015).

לנוכח הפוטנציאל לשיתוף פעולה יש לזכור שבבחירות 2013 התנהל בין שתי המפלגות מאבק מר וישיר. בניסיון לבלום את עליית הבית היהודי בסקרים בקרב אוכלוסיות מצביעים חדשות, היא הוצגה על ידי הליכוד כמפלגה מגזרית. הליכוד פנה ישירות אל הציבור הצינוני־דתי בסיסמה שדתי־לאומי־מגזרי מצביע לבית היהודי, אך דתי־לאומי לא־מגזרי מצביע לליכוד. נוסף על כך הוביל הליכוד מסע תעמולה נגד הבית היהודי בכותרת "מי מסתתר מאחורי בנט?", במטרה להבליט את קיצוניותה של המפלגה לעומת מפלגת הליכוד המתונה והפרגמטית יותר (כהן, 2015).

גורם משמעותי בריבות בין המפלגות היה ההצהרות המפורשות על כך שמפלגת הבית היהודי שואפת להחליף את מפלגת השלטון. בנט הצהיר על השאיפה להנהגה עוד לפני זכייתו בראשות המפלגה. ברוח הכותרת "רוצים להנהיג? תציגו חזון", הוא הבהיר כי "הצעד הראשון שלנו בדרך להנהגה" מחייב הצגת עמדות ברורות (בנט, 2012). בספטמבר 2014 פתח את קריאתו לחברי המרכז לתמוך בחוקה החדשה, שתוארה כחלק ממהלך היסטורי, במילים "בדרך להנהגה".

המחלוקת סביב החוקה הוצגה כוויכוח בין מי שמעוניינים שהבית היהודי תישאר מפלגת מחנה לבין האחרים, בראשות בנט, השואפים לפתיחת שורות ולהנהגה. הצהרות אלו על השאיפה להגיע לשלטון הן שעומדות ביסוד בחירתנו לדון דווקא ביחסי הגומלין בין הליכוד לבית היהודי (אגב התייחסות למפלגות שמימין לבית היהודי – האיחוד הלאומי ב־2009, עוצמה לישראל ב־2013 ויחד ב־2015 – על רקע העובדה שלמפלגות אלו רכיב ציוני־דתי קבוע). לעומת הבית היהודי, המפלגות החרדיות רחוקות משאיפה לשלטון והן בעלות מאפיינים מגזריים מובהקים; ישראל ביתנו בהנהגת ליכרמן היא מפלגת אישיות מובהקת, והיא אינה נשענת על תנועה אידאולוגית היסטורית כמו הציונות הדתית. קשה, למשל, לדמיין את הבית היהודי נשאת באופוזיציה לממשלת ימין בהובלת הליכוד כמו שעשתה ישראל ביתנו לאחר בחירות 2015.

לפנינו אפוא שתי אפשרויות מנוגדות בתכלית, ששתיהן עמדו על הפרק, בכל הנוגע ליחסים שבין שתי המפלגות הבולטות במחנה הלאומי: בקוטב האחד, איחוד כוחות ברשימה משותפת או אפילו איחוד מלא כביטוי לקרבה הפוליטית בין המפלגות; בקוטב האחר, מאבק קשה על אותו מאגר קולות בין מפלגת השלטון הוותיקה של המחנה הלאומי, הליכוד, לבין המפלגה האחות, שבמכתונתה החדשה בראשות בנט מצהירה על שאיפתה להפוך למפלגת שלטון.

בכמה נקודות זמן, גם אם קצרות, ניכר היה שיש בסיס של ממש להצהרות הבית היהודי בכל הנוגע לשאיפה לשלטון. ואולם בשתי מערכות הבחירות האחרונות, ב־2013 וב־2015, חזרה על עצמה אותה תופעה: הבית היהודי הגיעה בסקרים להישגים גבוהים במיוחד, מעל 15 מושבים, פעמים אפילו קרוב ל־20 מושבים, כפי שיפורט בהמשך, אבל בסופו של דבר הישגה היה נמוך בהרבה. בבחירות לכנסת ה־19, ב־2013, תהליך זה לא בלט כיוון שהמפלגה קיבלה 12 מושבים, הישג שנחשב להצלחה מסחררת בהשוואה לשנים ארוכות של דשדוש אלקטורלי וחולשה פוליטית. בבחירות לכנסת ה־20, ב־2015, נעשה התהליך של אובדן המושבים משמעותי ובולט במיוחד: לתופעת הירידה האלקטורלית שחזרה על עצמה בהשוואה לסקרים, נוספה עתה ירידתה בפועל של המפלגה ל־8 מושבים בלבד, ובכך היא איבדה שלישי מכוחה בהשוואה לבחירות הקודמות. לעומת זאת, הליכוד הגיע להישג של 30 מושבים ולמעמד המפלגה הגדולה ביותר, בניגוד לציפיות שעלו מהסקרים בימים שלפני הבחירות.

מיד עם היוודע תוצאות הבחירות התפתח ויכוח בין נציגי הבית היהודי לבין נציגי הליכוד, שבמרכזו המודעות לכך ששתי המפלגות נאבקות על אותו מאגר קולות במחנה הלאומי. אנשי הבית היהודי חזרו שוב ושוב על המסר שהמפלגה הקריבה את עצמה ותרמה מקולותיה לליכוד ולניצחוננו המכריע, שהוביל לניצחון המחנה הלאומי. אילת שקד, שלבסוף התמנתה לשרת המשפטים, תיארה זאת במונח "תרומת איברים" (ניר, 2015), ובנט תיאר את "הציבור שלנו שכהרגלו נכנס מתחת לאלונקה" (עזרא, 2015). אנשי הליכוד, מצדם, דחו את הטענות (בן פורת, 2015).

מטרתו העיקרית של מאמר זה היא לבחון את המאבק בין הליכוד לבין הבית היהודי, כשתי המפלגות הבולטות במחנה הלאומי המתחרות זו בזו על אותו מאגר קולות. בעיקר במערכות

הבחירות האחרונות, למאבק זה הייתה משמעות מיוחדת, מעבר לתחרות בין שתי מפלגות קרובות יחסית אידאולוגית, משתי סיבות: ראשית, כפי שצוין לעיל, משום שהבית היהודי הצהירה ומצהירה גם היום על שאיפתה להנהגה ולהחלפת הליכוד; שנית, עד להופעתו של בנט בבחירות 2013 המפד"ל ביקשה לתפקד כמפלגת מחנה מגורית בלבד. בנט פתח במהלך שתכליתו להפוך את הבית היהודי ממפלגת מחנה למפלגת מחנה פתוחה (כהן, 2015). ככזאת, הבית היהודי מדגישה עוד יותר את המאבק בליכוד על אותו מאגר קולות החורג מגבולות מאגר הקולות של המחנה הציוני-דתי.

בחלקו האחרון של המאמר נבחן את הגורמים המעודדים מצד אחד והבולמים מצד שני הקמה אפשרית של מפלגת מחנה לאומי, מעין מקבילה של המפלגה הרפובליקנית, על בסיס שתי המפלגות הבולטות במחנה – הליכוד והבית היהודי.

א. הבית היהודי והליכוד: ממפלגת מחנה למפלגת מחנה פתוחה, ומאופוזיציה לשלטון

1. מהקמת המדינה עד 1977: הבית היהודי כמפלגת מחנה, והליכוד כמפלגת אופוזיציה

עד 1977 תפקדה המפד"ל כמפלגת מחנה – כלומר כמפלגה המזוהה עם מחנה חברתי, תרבותי ואידאולוגי מוגדר ומובחן בחברה – מכמה היבטים עיקריים: הרכב הנהגתה, הרכב בוחריה, מסריה ודפוסי תפקודה. היא התמקדה במאמץ לשמר ולקדם את האינטרסים ואת האידאולוגיה של המחנה. בהקשר האלקטורלי מאופיינת מפלגת מחנה בשלוש תכונות: (א) רוב המשתתפים למחנה מצביעים עבורה; (ב) בוחרים המשתתפים למגורים אחרים ממעטים להצביע עבורה; (ג) במערכת המפלגתית טרם קמה מפלגה חזקה דיה המציגה את עצמה באופן ברור וישיר כחלופה ראלית למפלגת המחנה. המפד"ל תפקדה בכל המישורים כמפלגת מחנה, שמרה על יציבות אלקטורלית וזכתה בקביעות ב־10-12 מושבים בכנסת. מהערכת שיעורם הדמוגרפי של הציונים-דתיים ניכר שרובם הגדול הצביעו עבורה. עד המהפך הפוליטי ב־1977 הייתה המפד"ל השותפה הבולטת והקבועה בקואליציה עם מפא"י והמערך, לגלגוליהם, במערכת יחסים שכונתה "הברית ההיסטורית". על רקע הדומיננטיות של מפא"י, המונח "המחנה הלאומי" לא היה רלוונטי.

בתקופה זו היו חרות בראשות מנחם בגין, ולאחר מכן גח"ל כאיחוד של חרות עם הליברלים, מפלגות אופוזיציה למפא"י. עד בחירות 1973, לנוכח הדומיננטיות של מפא"י והמערך, לא היה ניכר בגח"ל שהיא מפלגת אופוזיציה ראשית המאיימת על השלטון. רק מפלגת הליכוד, שקמה לקראת בחירות 1973, הפכה למפלגת אופוזיציה חשובה ובולטת עם זכייתה בשנה זו ב־39 מושבים. בתקופה זו הלך והתבסס המתאם שבין תמיכה בליכוד לבין מסורתיות ומוצא מזרחי (כהן

וליאון, 2011). אוכלוסייה זו הייתה דומה במידה רבה לאוכלוסייה המזרחית הדתית בפריפריה שמסורתית תמכה במפד"ל. אם כן, כבר בתקופה זו ניכרה היטב הקרבה בין קבוצות האוכלוסייה של שתי המפלגות.

2. 1981-2012: פיצול ופיזור פוליטיים של הציונות הדתית מול הליכוד כמפלגת שלטון

בעקבות המהפך ב־1977 הפך הליכוד למפלגת שלטון בולטת, שלא רק מתחרה בקביעות על השלטון אלא אף זוכה בו ברוב המקרים. למעט הבחירות ב־1992, ב־1999 וב־2006, ב־8 מערכות הבחירות האחרות זכה הליכוד בשלטון או היה שותף בו במסגרת ממשלת אחדות. בתקופה זו הפכה המערכת המפלגתית לדו־גוּשית והתאפיינה בכמעט תיקו פוליטי בין המפלגות המתחרות על השלטון. לענייננו חשובה העובדה שהמערכת המפלגתית החלה להיתפס במונחים של גושי מפלגות בעיקר על בסיס הרצף ימין-שמאל (גולדברג, 1990; אריאן ושמיר, 2001). משנות האלפיים החל להיווצר גוש מרכזי שגדל בהדרגה אגב הצטמצמות גוש השמאל, למרות השינויים התכופים במסגרות המפלגתיות בגוש זה, דוגמת צמיחת קדימה והיעלמותה המהירה, הופעת יש עתיד, ובבחירות 2015 – הקמת מפלגת כולנו (שמיר, 2015, 14-15). חזרתם של החרדים לקואליציות הממשלתיות בשנת 1977 הלכה וביססה בתודעה ובפרקטיקה הפוליטיות את גוש המחנה הלאומי, שכלל בקביעות את הליכוד כמפלגה המובילה, את המפלגות שמיימן לו ואת המפלגות הדתיות.

בשלוש מערכות הבחירות האחרונות החלה לבלוט התופעה של מועמדים דתיים המתמודדים ברשימות לא דתיות כביטוי לפיזור האלקטורלי של הציונות הדתית. התופעה בלטה במיוחד בליכוד, שהציג מועמדים דתיים דוגמת ציפי חוטובלי, זאב אלקין ויולי אדלשטיין, ולאחר מכן במפלגות יש עתיד וכולנו. כפי שנראה בניתוח ההשוואתי של הקלפיות המובא בהמשך, על מאגר המצביעים הציונים־דתיים אכן מתחרות בעיקר מפלגות המחנה הלאומי – המפד"ל וגלגולה המאוחר הבית היהודי, הליכוד ומפלגות הימין האחרות. תחרות זו נובעת מכך שרובו המכריע של המחנה הדתי הלאומי משייך את עצמו לימין, למעט מיעוט קטן יחסית, כ־10%, המזדהים כמרכז (הרמן ואח', 2015).

המהפך הפוליטי ועליית הליכוד לשלטון הביאו להתרסקות המפד"ל כמפלגת מחנה. בשנת 1977 השיגה המפד"ל 12 מושבים, אך בבחירות לכנסת העשירית בשנת 1981 – 6 מושבים בלבד. בכך היא איבדה במובהק את תכונות היסוד של מפלגת המחנה: ראשית, היא איבדה מחצית מכוחה ולא הצליחה לזכות בתמיכת רוב המשתייכים למחנה; שנית, במערכת המפלגתית הופיעו שתי מפלגות שהציגו את עצמן כחלופה וזכו להצלחה: מפלגת התחיה, שבה שולבו נציגי גוש אמונים, שזכתה ב־3 מושבים (כהן, 1990), ותמ"י, שהוקמה על ידי פורש המפד"ל אהרן אבוחצירא וזכתה ב־3 מושבים. בתוך כך ניכר מעבר קולות של ציונים־דתיים לליכוד, תופעה שעתידה להתבסס עם השנים. מכאן ואילך הופיעו בכל מערכות הבחירות מפלגות שפנו במובהק לציבור הציוני־דתי

והציגו את עצמן כחלופה למפד"ל. מלבד שני מקרים חריגים, בשנים 1996 ו-2006 שבהן השיגו המפד"ל או רשימה מאוחדת של המפד"ל והאיחוד הלאומי 9 מושבים, בכל מערכות הבחירות האחרות בתקופה זו לא קיבלה המפד"ל יותר מ-6 מושבים. ערב תחילתה של התקופה השלישית על פי סקירה זו, תקופת מפלגת המחנה הפתוחה שראשיתה ב-2013, הגיעה הציונות הדתית לשפל אלקטורלי חסר תקדים: באביב 2012, פחות משנה לפני הבחירות, בישרה הכותרת באתר "סרוגים" כי "המפד"ל והאיחוד הלאומי מחוץ לכנסת" (שלום, 2012). סקר מכון דחף העניק לכל אחת משתי המפלגות הציוניות-דתיות – האיחוד הלאומי והבית היהודי – 2 מושבים, הישג גבולי בהשוואה לאחוז החסימה (שם).

3. מכרית קבועה לשאיפות הנהגה ומעבר למפלגת מחנה פתוחה: הבית היהודי בבחירות 2013

את בחירות 2013 יש אפוא לראות בנפרד מהתקופה שקדמה לה. לנוכח התהליכים שהצביעו בבירור על דעיכה הדרגתית של מפלגת המחנה, מתעוררת השאלה: כיצד הצליחה מפלגת הבית היהודי במקום שבו כשלה המפד"ל פעם אחר פעם מאז המהפך בשנת 1977? התהייה על הגורמים להצלחת הבית היהודי מתחזקת לאור הנסיבות שבהן התקיימו בחירות 2013: לאחר ארבע שנות שלטון הליכוד, ובהיעדר כל סימן לתהליך מדיני שעתידות להיות לו השלכות מעשיות, אי-אפשר להצביע על אירועים או על תהליכים מיוחדים בעלי אופי משברי שהיה בהם כדי לעורר חשש ודאגה במחנה הלאומי. חברי הכנסת הציונים-דתיים ברשימת הליכוד ב-2009, ובליכוד-ביתנו לקראת בחירות 2013, היו אמורים להפיג חששות אפשריים כאלה. על כך יש להוסיף מגמות פיצול הולכות וגוברות בזרמים דתיים שונים, שניכרו בצמיחתם ובהתבססותם של מונחים דוגמת "חרדים-לאומיים", "תורניים-לאומיים" ו"דתיים-ליברליים" (שלג, 2000; כהן, תשס"ה; שרלו, תשס"ז; מוזס, 2009; הרמן ואח', 2015). מגמות אלו התבררו כבעלות השפעה על הנטייה לפיצול פוליטי במערכות הבחירות מאז תחילת המאה ה-21 (כהן, 2003; 2010; 2007; Cohen). על רקע זה, מה הביא להצלחתה של מפלגת הבית היהודי דווקא ב-2013?

גורמים רבים חברו יחד להתאוששות המהירה של המפד"ל בגלגולה החדש – הבית היהודי, רובם לראשונה בהיסטוריה הפוליטית של המפלגה: בפעם ראשונה הונהגו פריימריז לראשות המפלגה ולרשימת המועמדים, לאחר מפקד שזכה להצלחה מסחררת וליותר מ-50,000 מתפקדים; לעומת הפיצול הפוליטי במחנה ב-2009, לקראת הבחירות ב-2013 נוצר איחוד בין הבית היהודי לתקומה; לאווירת ההתלהבות של התחדשות המפלגה נוספה ההתמודדות של נפתלי בנט על ראשות התנועה. בנט ייצג התחדשות פוליטית שטרם ניכרה כמותה בעבר: צעיר בראשית שנות הארבעים לחייו, יזם הייטק מצליח, קצין ביחידות מיוחדות ומי שהיה מנכ"ל מועצת יש"ע וראש לשכתו של נתניהו. בנט הביא אתו את השינוי, שבמרכזו המעבר ממפלגת מחנה למפלגת מחנה פתוחה. תרומה חשובה נוספת הייתה ההתמודדות ברשימה משותפת לליכוד ולישראל ביתנו.

זו הפכה את הניצחון של הליכוד-ביתנו לוודאי, מצב שאפשר לבוחרים לבטא את העדפותיהם בהצבעה למפלגה הציונית הדתית המתחדשת (כהן, 2015).

במובנים רבים, ההצלחה הפוליטית ביטאה את בולטותה ואת הצלחתה ההולכת וגוברת של הציונות הדתית בתחומים אחרים, דוגמת אמצעי התקשורת, ובעיקר השירות הצבאי המשמעותי ושיעורם הגבוה במיוחד של קצינים דתיים בצה"ל, הרבה מעבר לשיעורם היחסי בחברה. בולטות זו אף הביאה לשיח ציבורי, תקשורתי ואקדמי על משמעותה של תופעת ההדתה בצבא ושל השלכותיה (גל, 2012; לוי, 2007, 2010, 2015). נראה שהצלחה זו גם עומדת ביסוד הממצא הבולט בסקרים של מעגלי מזדהים ומצטרפים למחנה הציוני-דתי המקורי: לקבוצת הליכה, ששיעורה כ-11% בלבד בחברה היהודית, נוספו 11% המצהירים על שייכות למחנה הדתי-לאומי (הרמן ואח', 2015).

לבית היהודי כמפלגת מחנה פתוחה שלושה מאפיינים עיקריים: (א) היא מזוהה במידה רבה עם מחנה חברתי, תרבותי ואידאולוגי מובחן, אך הזיהוי אינו חד-משמעי כמו במפלגת מחנה; (ב) את רוב תמיכתה היא מקבלת ממחנה זה, אבל אין מדובר בהכרח ברוב מכריע ובולט כמו במפלגת מחנה; (ג) לציונות הדתית יש בולטות ברורה בהרכב המועמדים, אבל לא בלעדיות. ברעיון המפלגה הפתוחה מוטמעים רכיבים מובהקים מגישת ההשתלבות והייצוג הרב-מפלגתי, שבמרכזה התפיסה שעל הציונים-דתיים להשתלב במפלגות אחרות כחלק ממגמת ההשתלבות והמעורבות הכלליות בחברה הישראלית:

(א) הרכב המועמדים. ניכרת פתיחות עקרונית ומעשית כלפי מי שאינו משתייך למחנה ברמת הייצוג האלקטורלי, שאינה מאפיינת את מפלגת המחנה. בבית היהודי שקיפות זו משתקפת בשילוב מועמדים לא דתיים ברשימה. ב-2013, למשל, הגיעה איילת שקד להישג גבוה במיוחד בבחירות המקדימות והפכה למועמדת הלא דתית הראשונה בהיסטוריה של המפלגה. בבחירות 2015 נעשה ניסיון לשלב במפלגה את אלי אוחנה, כדורגלן בולט בעבר ומאמן נבחרת הנוער בהווה. אמנם ניסיון זה דווקא כשל על רקע התנגדות פנימית, אולם ברשימה שולב ינון מגל, עורך אתר וואלה. שקד חזרה על הישגה הקודם, והיא נחשבת ללא עוררין לדמות הבכירה במפלגה לאחר בנט.

(ב) אופי המסרים. מפלגת מחנה מפזרת בעיקר הצהרות וסיסמאות הקוראות לפתיחות במפלגה כמס שפתיים, ואילו במפלגת מחנה פתוחה מסרים אלה יובלטו ויודגשו יותר. בנט התווה את הקו הזה מיד עם הכרזתו על התמודדות בבית היהודי: "אנחנו הולכים למהפכה [...] להפוך מבית של דתיים לכלל ישראלים – דתיים, חילונים ונשים. אם אנחנו פונים לכלל ישראל אנחנו צריכים לפנות לכל עם ישראל" (עזרא, 2012). מלבד בנט, שחזר על כך בכל הזדמנות, מסר זה של פתיחות עלה שוב ושוב אצל כל מועמדי המפלגה במערכת הבחירות. אורי אורבך כתב כי "לאנשים מסורתיים וחילונים היהדות תיראה פתאום כאופציה נעימה ומאירת פנים, ולא רק גרסה מעצבנת של חלוקת שלל דתית" (אורבך, 2012). בדגשים שונים כתב אורי אריאל כי "הקמנו בית יהודי לכלל הציבור הדתי [...] בית יהודי שיש בו מקום לחילונים ולמסורתיים שרוצים ערכים" (אריאל, 2012).

(ג) ולבסוף, במבחן התוצאה תתאפיין מפלגת המחנה הפתוחה בהשגת תמיכה לא מבוטלת מצד מצביעים שאינם משתייכים למחנה. גם אם הללו הם מיעוט, מדובר במיעוט ניכר שיש לו תרומה של ממש להצלחת המפלגה. בבחירות 2013, מתוך 12 מושבים שהשיגה המפלגה, כ־5 מושבים הושגו מתומכים שאינם דתיים: כ־3 מושבים ממסורתיים וכ־2 מושבים מחילונים (כהן, 2015: 271-277). פירוט של נתונים אלה יוצג בפרק ג, העוסק בנייתן השוואתית של הקלפיות.

על רקע זה מובן עוד יותר פוטנציאל המאבק בין הליכוד לבית היהודי. הבית היהודי הפכה ממפלגה שותפה המתמקדת במאגר הקולות הציוני־דתי המוגבל בהיקפו למפלגה המתחרה על מאגר הקולות המסורתי של הליכוד, ובד בבד מצהירה על שאיפתה להנהגת המדינה במקום הליכוד.

ב. תוצאות הבחירות ב־2015: מפלגות המחנה הלאומי

1. רקע מתודולוגי

הניתוח ההשוואתי של הקלפיות המוצג במאמר זה משתרע על פני שלוש מערכות בחירות: מהבחירות לכנסת ה־18 ב־2009, עבור בבחירות לכנסת ה־19 ב־2013, וכלה בבחירות לכנסת ה־20 ב־2015. ההתייחסות אל בחירות 2009 כנקודת המוצא חיונית מכמה בחינות: האחת, זו נקודת השפל האלקטורלית של הציונות הדתית, עובדה המבליטה את ההצלחה של 2013 ומאפשרת לבחון השוואתית את הגורמים לה; שנית, זו מערכת הבחירות האחרונה שלפני התפתחות הדפוס של מפלגת מחנה פתוחה, ומעניין להשוות בין התקופות; שלישית, הדמיון בין התוצאות הכלליות במפלגות הציונות הדתית של 2009 (7 מושבים) לתוצאות 2015 (8 מושבים) מאפשר לעמוד על הדומה והשונה בין שתי מערכות בחירות אלו בעניין מקורות התמיכה של הבית היהודי וללמוד על משמעות התחרות האלקטורלית בינה לבין הליכוד; ולבסוף, בחינת שלוש מערכות הבחירות מסייעת לנו ללמוד על הכוח המשותף של מפלגות המחנה הלאומי לאורך זמן.

ניתוח תוצאות הבחירות נעשה בשיטת הקלפיות המובהקות, להבדיל מהניתוח האקולוגי הרגיל והמקובל לפי אזורים גאוגרפיים. קלפיות מובהקות הן קלפיות שבבחירות 2009 ניכרה בהן תכונה מובהקת של תמיכה גבוהה בהרבה מהממוצע הארצי במפלגות מסוימות או בגוש מוגדר של מפלגות. הקלפיות חולקו לשתי קבוצות על פי המפלגה הבולטת או לפי קבוצת המפלגות שזכתה להישג חריג במיוחד: קלפיות ציוניות דתיות (תמיכה גבוהה בהרבה מהממוצע באיחוד הלאומי ובבית היהודי במשולב); וקלפיות מובהקות של הליכוד שבהן המפלגה זכתה בלמעלה מ־45% מהקולות. נציין שקלפיות הליכוד מאופיינות בנטייה למסורתיות, במוצא מזרחי ובמעמד חברתי־כלכלי נמוך, בהשוואה למרכז־שמאל, המאופיין בנטייה לחילוניות, במוצא אשכנזי ובמעמד חברתי־כלכלי גבוה יחסית.

היתרון הבולט של ניתוח אקולוגי הוא בהיקף הגדול של הנתונים ובמידת דיוקם, בניגוד לסקרי דעת קהל המצומצמים בהיקפם ולפיכך עלולים להיות לא מדויקים. ואולם לשיטת הניתוח האקולוגי יש גם מגבלות, ששיטת הקלפיות המובהקות יכולה להפחית במידה מסוימת, ואלו העיקריות שבהן: ראשית, הידע הנצבר בניתוח אקולוגי מוגבל לכמה משתנים בלבד; שנית, וזהו החיסרון הרלוונטי במיוחד לדיוננו, העובדה שנמצאו קשר ומתאם סטטיסטיים ברמת האזור הגאוגרפי אינה מעידה בהכרח על אותו קשר ברמת הפרטים. במילים אחרות: הניתוח האקולוגי עלול להביא להכללות מטעות (Robinson, 1950; Freedman, 1999). על בעיות אלה עמדו גם חוקרים שהתייחסו לשיטה זו ולאופן השימוש בה ברמת התוצאות הארציות או המקומיות בישראל (דיסקין, 1988; גרדוס ובלושוטיין-לבנון, 2001; Diskin, 1984). על רקע זה בחרנו בשיטת הקלפיות המובהקות שהיא סלקטיבית יותר ומנטרלת במידה מסוימת את בעיית ההכללה הטמונה בניתוח גאוגרפי גורף: ערים או אזורים סטטיסטיים גדולים יחסית נוטים להיות הטרוגניים מעצם היקפם. אפילו ימצאו בהם תכונות מסוימות, ברור שאי-אפשר להחילן על כלל האוכלוסייה. לעומת זאת, כאשר מבדדים קלפיות על פי תכונה מסוימת, ההטיה האפשרית הזאת פוחתת. כך למשל, כאשר מבדדים קלפיות מובהקות שבהן גוש המרכז-שמאל זכה בלמעלה מ-80% גדלה ההסתברות שהקלפיות יתאפיינו באוכלוסייה אשכנזית, חילונית ומבוססת ופוחתת האפשרות לקיומם של פרטים שאינם תואמים את התכונה המובהקת. הסתברות זו גבוהה יותר מן ההכללה הגורפת המתייחסת, למשל, לעיר שלמה הממוקמת בדירוג כלכלי-חברתי גבוה. עם זאת יש תמיד לקבל בהסתייגות כלשהי את המסקנות העולות מהניתוח, שהרי גם בקלפיות המובהקות ביותר אין להסיק מסקנות לגבי כל הפרטים.

ניתוח הקלפיות המובהקות מתבסס על השוואה בין תוצאות הבחירות ב-2009 לתוצאות באותן קלפיות ב-2013 וב-2015. בהקשר זה נעיר שעקב שינויים מינהליים התרחשו במרוצת השנים גם שינויים מזעריים וזניחים במספר הקלפיות של כל אחת מהקבוצות המובהקות. שינויים אלו היו כ-2% בכל פעם ולכן הם זניחים בכל הנוגע לבחינה ההשוואתית של המגמות הכלליות. בשלב הראשון נבדקו קלפיות ציוניות-דתיות מובהקות כדי לבחון מגמות הצבעה במחנה הציוני-דתי בשלוש מערכות הבחירות. לאחר מכן נבדקו קלפיות מובהקות שבבחירות 2009 התאפיינו בתמיכה גבוהה בהרבה מהממוצע בליכוד. לבחינה זו שתי מטרות: האחת, לאתר את האוכלוסיות שבהן ניכרה עלייה גבוהה במיוחד בתמיכה בבית היהודי בבחירות 2013; השנייה, לבחון את תנועת הקולות בין בחירות 2013 לבחירות 2015.

בניתוח נתייחס לתוצאות בשתי צורות: האחת, השינוי שהתחולל בין מערכות הבחירות בהתייחס לכלל הבוחרים בקלפיות הנבחרות; השנייה, השינוי שהתחולל בהתייחס לכוחה המוגדר של מפלגה או של קבוצת מפלגות מוגדרת. לדוגמה: אם עלתה מפלגה מסוימת מ-50% ל-55% מהקולות, בהתייחס לכלל הבוחרים באותן קלפיות עלתה המפלגה ב-5 נקודות האחוז, שהן עלייה של 10% בכוחה של המפלגה. כל הנתונים נשענים על קובץ נתוני הבחירות כפי שפרסמה ועדת הבחירות המרכזית [באתר הכנסת](#).

2. הישגים כלליים של מפלגות המחנה הלאומי

כאמור, הדיון מתמקד במפלגות הליכוד והבית היהודי. אליהן צירפנו את המפלגות הממוקמות בקצה הרצף הימני, מפני שהן, בניגוד לישראל ביתנו, מתחרות על מאגר הקולות הציוני-דתי ויש להן רכיב ציוני-דתי בולט ברשימות המועמדים. בכל אחת משלוש מערכות הבחירות האחרונות התמודדו מפלגה או צירוף מפלגות שהיו ממוקמים מימינה של מפלגת הבית היהודי על הרצף הפוליטי, ושנאבקו בה ישירות על תמיכת מאגר הקולות הציוני-דתי, נוסף על הליכוד. בבחירות 2009 מדובר במפלגת האיחוד הלאומי. בבחירות 2013 התמודד הבית היהודי ברשימה משותפת עם תקומה בראשות אורי אריאל, שהייתה חלק מהאיחוד הלאומי. מולה התמודדה עוצמה לישראל, שהורכבה מהחלקים באיחוד הלאומי שלא הצטרפו לבית היהודי. ב-2015 מדובר ביחד בראשות אלי ישי, שפרש מש"ס וחבר לחלק מרכיבי האיחוד הלאומי ועוצמה לישראל בעבר. בכל המקרים מדובר בחלופה מפלגתית שהציגה את עצמה ימנית ונצית יותר, ובמקרה של יחד ב-2015 – אף דתית יותר.

בבחירות 2009 זכו יחדיו מפלגות האיחוד הלאומי והבית היהודי ב-7 מושבים (4 לאיחוד הלאומי ו-3 לבית היהודי), וב-209,335 קולות (112,570 לאיחוד הלאומי ו-96,765 לבית היהודי), שהם 6.2% מהקולות (3.3% לאיחוד הלאומי ו-2.9% לבית היהודי). הליכוד זכה ב-27 מושבים, שהם 21.6% מהקולות. בלוח 1 ניתן לראות שמדובר בהישג הנמוך ביותר, בשלוש מערכות הבחירות, למפלגות המחנה הלאומי במשותף: 34 מושבים ו-27.8% מהקולות.

בבחירות 2013 נכללה ברשימת הבית היהודי רק אחת ממפלגות האיחוד הלאומי – תקומה – בעוד שאר רכיבי האיחוד הלאומי התמודדו במסגרת רשימת עוצמה לישראל. רשימת הבית היהודי זכתה ב-12 מושבים וב-345,985 קולות, שהם 9.1% מהקולות. אולם יש לזכור שמדובר בעלייה גדולה יותר, כיוון שרשימת עוצמה לישראל, שלא עברה את אחוז החסימה, זכתה ב-66,775 קולות, שהם 1.8% בקירוב מהקולות. מדובר אפוא בהכפלת הכוח בקירוב. את כוחו של הליכוד קשה לאמוד, כיוון שבבחירות אלו הוא התמודד ברשימה משותפת עם ישראל ביתנו. איחוד זה התברר כגורם מחליש דווקא, משום שאפשר לבית היהודי להתחרות על חלק ממאגר הקולות המסורתי של הליכוד (כהן, 2015).

בבחירות 2015 התמודדה מפלגת יחד ואף שהשיגה כ-125,000 קולות, לא עברה את אחוז החסימה החדש. הנתונים בלוח 2 להלן מבהירים שאת עיקר כוחה השיגה המפלגה בריכוזים ציוניים-דתיים, שבהם עלתה בכשליש מכוחה בהשוואה לעוצמה לישראל ב-2013. הליכוד הגיע להישג מרשים בהתחשב בתנאים החדשים של בחירות 2015. ראשית, אף שהתמודד לבד ללא ישראל ביתנו, הגיע ל-30 מושבים, מושב 1 בלבד פחות מההתמודדות המשותפת; שנית, בבחירות אלו התמודדה מפלגת כולנו בראשות משה כחלון, המזוהה בכירור עם הליכוד שממנה פרש. את העלייה של הליכוד יש לבחון מול תוצאות 2009, שבהן התמודד לבד ללא ישראל ביתנו: הוא עלה מ-27 ל-30 מושבים, ומ-21.6 ל-23.4%.

בהקשר זה מוצע לראות דווקא את בחירות 2015 כבחירות המוצלחות יותר מתוך שלוש מערכות הבחירות האחרונות, אף ששתי המפלגות השיגו 38 מושבים לעומת 43 בבחירות 2013: ראשית, הישג זה הוא ללא ישראל ביתנו, שהתמודדה הפעם בנפרד; שנית, אובדן הקולות לימין בגלל מפלגת יחד נאמד ב-4 מושבים, כפול מהאובדן של עוצמה לישראל בבחירות 2013.

לוח 1 הישגים כללי-ארציים של הליכוד מול הבית היהודי והמפלגות שמימנה, בשנים 2009, 2013, 2015

מפלגות המחנה הלאומי במשולב	הליכוד	הבית היהודי והמפלגות שמימנה במשולב	הבית היהודי	המפלגות שמימין לבית היהודי		
938,389	729,054	209,335	96,765	האיחוד הלאומי 112,570	2009 הכנסת ה-18	במספרים
1,297,913	885,163	412,750	(+ תקומה) 345,985	עוצמה לישראל 66,775	2013 הכנסת ה-19	
1,394,476	985,408	409,068	(+ תקומה) 283,910	יחד 125,158	2015 הכנסת ה-20	
27.8%	21.6%	6.2%	2.9%	3.3%	2009	באחוזים
34.2%	23.3%	10.9%	9.1%	1.8%	2013	
33.1%	23.4%	9.7%	6.7%	3.0%	2015	
34	27	7	3	4	2009	במושבים
43	31	12	12	0	2013	
38	30	8	8	0	2015	

מקור: ועדת הבחירות המרכזית.

3. תנועת הקולות בין הבית היהודי לליכוד

להלן ייבחנו שני סוגים של קלפיות מובהקות – קלפיות ציוניות-דתיות וקלפיות של הליכוד – במטרה לבדוק את תנועת הקולות בין המפלגות ואת המאבק ביניהן על אותו מאגר קולות. כבסיס להשוואה קבענו שריכוז ציוני-דתי ייחשב מובהק בכל קלפי שבה זכו הבית היהודי והאיחוד הלאומי במשותף ב-40% לפחות מהקולות בבחירות 2009, שכן ב-2009 הגיעו מפלגות אלו להישג הנמוך ביותר של המפלגות הציוניות-דתיות מהבחינה האלקטורלית. בלוח 2 מוצגות התוצאות מ-203 הקלפיות הציוניות-דתיות המובהקות שנמצאו ב-2009. בקלפיות אלו מרוכזים כ-45,000 בוחרים של שתי המפלגות, המפד"ל והאיחוד הלאומי במשותף,

שהם רבע בקירוב מכלל בוחריו שתי המפלגות בקלפיות האזרחיות ב־2009. הגם שאין מדובר במדגם מייצג, בוודאי מדובר במדגם גדול שניתן להסיק ממנו על מגמות ההצבעה במחנה הציוני־דתי. בכל סוגי הריכוזים הציונים־דתיים – יישובים ביהודה ושומרון, קיבוצים, מושבים וקלפיות עירוניות בתחומי הקו הירוק – נמצאה בבחירות 2009 תמיכה גבוהה בהרבה מהממוצע הארצי בבית היהודי ובאיחוד הלאומי יחדיו (6.2%). התנהלה בהם תחרות בין האיחוד הלאומי לבין הבית היהודי על המקום הראשון וניכרה גם תמיכה בליכוד, שהגיע למקום השלישי בקלפיות אלו, הדומה לתמיכה הממוצעת במפלגה ברמה הארצית (כהן, 2015). כבר בשלב זה ניתן לראות שתמיכת הציונים־דתיים בליכוד עומדת על כחמישית בקירוב מכלל הקולות של מגזר זה.

כדי להבין את המאבק המתחולל בין הבית היהודי לבין הליכוד יש להבהיר מהם מקורות התמיכה שהביאו לעליית הבית היהודי ב־2013. הנתונים העולים מלוח 2 בעניין זה ב־2013 אינם משתמעים לשתי פנים: בקלפיות אלו, שתכונתן המרכזית היא היותן ציוניות־דתיות בהרכבן, לא רק שאין עלייה בשיעור המצביעים למפלגה, אלא שניכרת ירידה קלה של מעט יותר מ־2 נקודות האחוז מכלל הבוחרים, שהם קרוב ל־4% מכוון המשותף של שתי המפלגות (הבית היהודי והאיחוד הלאומי) ב־2009 (מ־61% בקירוב ל־59%). במספרים מוחלטים ניכרת תוספת מזערית ושולית של כ־3,500 קולות לבית היהודי ב־2013 בהשוואה לשתי המפלגות בבחירות 2009. הגידול הטבעי במספר המצביעים בקלפיות אלו גבוה בהרבה מן המספרים המוחלטים הזניחים הללו, המייצגים מעט יותר מעשירית ממשקלו של מושב בודד בכנסת ה־19, שעמד על למעלה מ־29,000 קולות. אפילו נניח שתי הנחות מחמירות: האחת, שמדגם זה של קרוב לרבע מכלל הבוחרים של המפלגות הציוניות־דתיות ב־2009 אינו משקף במדויק את כלל החברה הציונית־דתית; השנייה, שדפוס ההצבעה של ציונים־דתיים אחרים שונים במידה מסוימת ונוטים לתמוך בבית היהודי – ברור שאי־אפשר להסביר את הישגי הבית היהודי בצירוף תקומה (העולה מ־7 מושבים ב־2009 ל־12 מושבים ב־2013) באמצעות הקלפיות הציוניות־דתיות והבוחרים הציונים־דתיים. אנו רואים אפוא שחלק ניכר מהתמיכה בבית היהודי, בהיקף של כ־5 מושבים, הגיע מאוכלוסיות לא דתיות, כלומר ממסורתיות ומחילונים (כהן, 2015). לוח 3 (להלן) מלמד, למשל, על התמיכה בבית היהודי ועל מעבר הקולות הבולט בין 2009 ל־2013 בקלפיות המובהקות של הליכוד. מפלגת הבית היהודי הכפילה את כוחה בקלפיות הללו. תמיכה זו מצד אוכלוסיות חדשות, בייחוד מקרב תומכי הליכוד, הבליטה עוד יותר את המאבק בין הבית היהודי לליכוד על אותו מאגר קולות ב־2015.

בהשוואה לכוחה ב־2013, בבחירות 2015 איבדה הבית היהודי בסך הכול 62,075 קולות (מ־345,985 ל־283,910), ובאחוזים ירדה המפלגה מ־9.1% ב־2013 ל־6.7% ב־2015. בקלפיות הציוניות־דתיות ירדה המפלגה ב־8 נקודות האחוז, שהן כ־13.5% מכווה. כפי שיובהר בהמשך, ירידה זו אינה יכולה להסביר אובדן של 4 מושבים, שהם כשליש מכווה של המפלגה. הליכוד עלה בקלפיות הציוניות־דתיות ב־6.5 נקודות האחוז, שהן עלייה של 50% בקירוב בהשוואה לכוחו בבחירות ב־2013, שבהן כאמור התמודד במשותף עם ישראל ביתנו. מנתונים אלה עולה שהשיח שהתפתח על מאגר הקולות הציונים־דתיים בהקשר של תמיכה בליכוד מוגזם.

לוח 2 203 קלפיות ציוניות־דתיות מובהקות, 2009, 2013, 2015 (במספרים מוחלטים ובאחוזים)

מרכז־שמאל	הליכוד	הבית היהודי	המפלגות שמימין לבית היהודי	ש״ס	יהדות התורה	אחוזי הצבעה	בוחרים בפועל	כלל הבוחרים	
2,908 3.9%	18,083 21.5%	18,122 24.4% (+) האיחוד הלאומי 45,682 61.5%	האיחוד הלאומי 27,560 37.1%	4,805 6.5%	1,396 1.9%	78.3%	74,666	94,869	2009
4,418 5.4%	11,037 13.4%	(+) תקומה 48,671 59.2%	עוצמה לישראל 9,505 11.6%	3,713 4.5%	1,957 2.4%	80.5%	82,228	102,107	2013
6,103 7.1%	17,675 19.9%	(+) תקומה 43,755 51.2%	יחד 13,133 15.4%	2,101 2.5%	1,911 2.2%	81.0%	85,482	105,541	2015

הערות:

1. קלפיות מובהקות הן קלפיות שב־2009 היו בהן 40% ומעלה תמיכה בבית היהודי ובאיחוד הלאומי.
2. עקב שינויים מינהליים יש שינויים מזעריים במספר הקלפיות בין מערכות בחירות.

מקור: ועדת הבחירות המרכזית.

הערכת משקלם של הבוחרים הציונים-דתיים סבוכה ומורכבת מאוד (אלמוג, 2011; הרמן ואח', 2015). במחקר המעודכן ביותר על הציונות הדתית הוערך שיעור קבוצת הליכה הציונית הדתית ב-11% מהאוכלוסייה היהודית בישראל (הרמן ואח', 2015). מדובר בפחות מ-10% מכלל המצביעים, אלא שמדובר באוכלוסייה שמתאפיינת בשיעורי הצבעה גבוהים בהרבה מהממוצע (כ-80%; ראו לוח 2). לאחר שקלול נתוני יסוד אלה, בהערכה נדיבה ניתן לאמוד את משקל הציונים-דתיים ב-12-14 מושבים. אם נניח שמעבר של 6.5% מהקולות בקלפיות אלה לליכוד משקף את הציבור הציוני-דתי בכללותו, משקלם של הקולות הללו הוא מושב אחד בלבד לכל היותר.

חשוב לשים לב שבבחירות 2015 אינן מבטאות נקודת שיא בתמיכת הציונים-דתיים בליכוד. ב-2009 ניכרה בקלפיות הציוניות-דתיות תמיכה גבוהה יותר בליכוד מב-2015 (21.5% מול 19.9%). עם זאת, יש לזכור שבבחירות 2015 התמודדה מפלגת כולנו בראשות משה כחלון, שגם אם היא מוגדרת מפלגת מרכז, זיקתו של כחלון לליכוד ברורה. מבדיקת הקלפיות הציוניות-דתיות עולה שעלייתו של גוש מרכז-שמאל ב-2% בקירוב נובעת מהתמיכה בכולנו. להוציא את החריגה של שנת 2013, מבחירות 2009 ו-2015 עולה שהתמיכה בליכוד בקרב הציונים-דתיים עומדת על כ-20% מאוכלוסייה זו.

מעבר הקולות מהבית היהודי לליכוד לא התרחש רק בקלפיות ציוניות-דתיות מובהקות, אלא במידה רבה יותר בקלפיות המובהקות של הליכוד. בלוח 3 ניתן לראות שבקלפיות הללו השיג הבית היהודי חלק ניכר מעלייתו המטאורית שקרתה בין השנים 2009 ל-2013 – במחוזות הבחירה המסורתיים של הליכוד הכפילה הבית היהודי את כוחה מ-8% ל-16% בקירוב. בבחירות 2015 איבדה הבית היהודי כשליש מכוחה. גם כאן יש לשים לב שהבית היהודי לא חזרה להישגיה הנמוכים משנת 2009, שבה קיבלה רק 8% בקלפיות אלו.

יש לשים לב להבדל הברור שבין הקלפיות הציוניות-דתיות המובהקות לבין הקלפיות המובהקות של הליכוד בבחירות 2015. בעוד שבקלפיות הציוניות-דתיות ירד הבית היהודי ב-15% מכוחו בקירוב, בקלפיות הליכוד הוא ירד ביותר מכפליים, ב-33% בקירוב. ניתן לומר אפוא שעיקר המעבר של הקולות אינו נובע בהכרח ממצביעים ותיקים של הבית היהודי שעברו לתמוך בליכוד. רבים יותר הם מצביעי ליכוד ותיקים שעברו לבית היהודי ב-2013 ופשוט חזרו למפלגתם המקורית. על כך יש להוסיף את הנתון הבסיסי שהקלפיות המובהקות של הליכוד מייצגות אוכלוסיות נרחבות בהרבה מהקלפיות הציוניות-דתיות המובהקות. עובדה זו מחזקת עוד יותר את המסקנה שעיקר המעבר הוא של מצביעי ליכוד שתמכו באופן חד-פעמי בבית היהודי ב-2013 וחזרו לתמוך בליכוד ב-2015.

לוח 3 160 קלפיות ליכוד מובהקות (במספרים מוחלטים ובאחוזים)

מרכז- שמאל	הליכוד	הבית היהודי	המפלגות שמימין לבית היהודי	ש"ס	אחוזי הצבעה	בוחרים בפועל	כלל הבוחרים	
10,012 19.18%	25,608 49.02%	1,760 3.37% (+האיחוד הלאומי) 4,187 8.02%	האיחוד הלאומי 2,427 4.65%	5,396 10.33%	63.0%	52,245	82,966	2009
11,922 21.44%	22,786 40.98%	(+תקומה) 8,937 16.07%	עוצמה לישראל 1,674 3.01%	6,110 10.99%	66.74 %	55,603	83,318	2013
14,645 23.54%	30,149 48.46%	(+תקומה) 6,641 10.67%	יחד 2,516 4.04%	3,937 6.33%	72.49 %	62,214	85,829	2015

הערה: קלפיות ליכוד מובהקות הן קלפיות שבהן היו 45% ומעלה תמיכה בליכוד ב־2009.

מקור: ועדת הבחירות המרכזית.

4. גורמים מצטברים לירידת הבית היהודי ולעליית הליכוד

בהתייחס לנתונים שהוצגו, ניתן להציע ארבעה גורמים מצטברים כהסבר לירידתה של מפלגת הבית היהודי ולעליית הליכוד.

הסכם העודפים בין הבית היהודי לבין הליכוד. במספרים מוחלטים היה ערכם של הקולות שאיבד הבית היהודי (62,075) נמוך יותר מ־2 מושבים (33,511 קולות למושב). אם כן, כיצד ירדה המפלגה ב־4 מושבים? "תרומת האיברים" הראשונה של הבית היהודי לליכוד טמונה בהסכם העודפים בין שתי המפלגות. בשיטת חלוקת העודפים הנהוגה בישראל למפלגה הגדולה יותר בהתקשרות יש יתרון מובהק על פני המפלגה הקטנה. ככל שהפער בין השתיים גדול יותר, כך גדל היתרון של המפלגה הגדולה. ואכן, לאחר השלב ראשון של חלוקת המושבים נותר לבית היהודי עודף קולות גדול יותר מזה של הליכוד (15,822 לבית היהודי לעומת 13,589 לליכוד). ואולם בחישוב הסופי הליכוד הוא זה שזכה במושב נוסף. עריכת הסכם העודפים עם הליכוד ועודף הקולות הגבוה יחסית של הבית היהודי תרמו אפוא מושב נוסף לליכוד.

שיעורי ההשתתפות בהצבעה של תומכי הבית היהודי לעומת תומכי הליכוד. מפלגת הבית היהודי איבדה מכוחה היחסי בהשוואה למפלגות האחרות ומפלגת הליכוד עלתה בכוחה בשל השינוי הגדול בשיעורי ההשתתפות הכללית, ובשל כך ששינוי זה לא התחולל באותה מידה בקרב כלל אוכלוסיות המצביעים. בבחירות ב־2015 עלו שיעורי ההצבעה ב־4.57% (מ־67.77% ב־2013 ל־72.34% ב־2015). מלוח 2 ניתן לראות שבריכוזים ציוניים־דתיים מובהקים עלו שיעורי ההשתתפות ב־0.5% בלבד (מ־80.5% ל־81.0%). בריכוזים הללו מוצו היטב שיעורי ההשתתפות הגבוהים כבר במערכות הבחירות הקודמות, ובקביעות ניכרים שם שיעורי השתתפות גבוהים בהרבה מהממוצע הארצי. בבחירות 2015 עלו במידה ניכרת שיעורי ההשתתפות של קבוצות אוכלוסייה אחרות ושל תומכי מפלגות אחרות, ולכן ירד משקלם היחסי של תומכי הבית היהודי.

בריכוזי הליכוד המצב הפוך מזה שהתרחש במפלגת הבית היהודי. כפי שעולה מלוח 3, בריכוזים הללו עלה שיעור ההשתתפות בבחירות עוד יותר מהעלייה הממוצעת הכללית. בקלפיות הליכוד המובהקות ניכרה עלייה של 5.75%, הגבוהה יותר ב־1% מהעלייה הארצית. חשובה במיוחד ההשוואה לקלפיות מובהקות של גוש מפלגות המרכז־שמאל. לצורך זה איתרנו 830 קלפיות שבהן השיגו מפלגות המרכז־שמאל למעלה מ־70% (ושמהמיכה הממוצעת בגוש מרכז־שמאל הגיעה בהן ל־83%). בקלפיות אלו עלו שיעורי ההצבעה ב־1.4% בלבד: מ־72.25% ל־74.16%. שיעור הגידול באחוזי ההצבעה בריכוזי תמיכה בליכוד גבוה כמעט פי ארבעה משיעור הגידול בריכוזי מרכז־שמאל. נעיר כאן שייתכן מאוד שהטעויות הידועות בסקרי מערכת הבחירות לכנסת ה־20 בהערכת הפער הצפוי בין הליכוד למחנה הציוני נובעות, בין היתר, משיעורי גידול שונים לחלוטין של אחוזי ההצבעה בין שני המחנות הפוליטיים. לפיכך עליית הליכוד, בלי קשר לבית היהודי, נובעת בחלקה מעלייה ניכרת בשיעורי ההצבעה של תומכי ליכוד ותיקים שחזרו

להצביע. בתוך כך הם הורידו את משקלם היחסי של תומכי כל היריבים הפוליטיים שבקרבתם לא ניכרה עלייה כזאת בהשתתפות, ובכלל זה תומכי הבית היהודי.

אובדן הקולות של הבית היהודי למפלגת יחד. ראינו כי בכל אחת משלוש מערכות הבחירות התמודדה מפלגת הבית היהודי מול מפלגה או צירוף מפלגות שנאבקו בה ישירות על תמיכת מאגר הקולות הציוני-דתי. בבחירות 2009 זו הייתה מפלגת האיחוד הלאומי; בבחירות 2013 – עוצמה לישראל, שנוצרה מרכיבי האיחוד הלאומי שלא הצטרפו לבית היהודי; וב-2015 – יחד בראשות אלי ישי, שחבר לחלק מרכיבי האיחוד הלאומי ועוצמה לישראל בעבר.

ברכיזים ציוניים-דתיים מובהקים השיגה יחד ב-2015 15.36%, בהשוואה לעוצמה לישראל שהשיגה ב-2013 11.56%, פער של קרוב ל-4 נקודות האחוז מכלל הקולות באותן קלפיות; כלומר, עלייה יחסית של כ-33% בהשוואה לעוצמה לישראל. אי-אפשר להסביר פער זה רק בקולות שעברו מש"ס בעקבות אלי ישי. גם אם נניח שבקלפיות אלו איבדה ש"ס את כל הקולות רק ליחד, בכל זאת מדובר בירידה של 2% בלבד מכלל הבוחרים בקלפיות אלו. ניתן להניח שחלק לפחות מתומכי ש"ס בעבר עברו לליכוד ולא רק ליחד. ברור אפוא שהבית היהודי איבד קולות לא מעטים, 2%-3% בקלפיות אלו, לטובת מפלגת יחד. קולות אלה הם כ-5% בקירוב מכוחה של מפלגת הבית היהודי בקלפיות אלו. ניתן לנתח ירידה זו מזווית נוספת: הבית היהודי ירד ברכיזים ציוניים-דתיים ב-8% מכלל הקולות, מ-59.2% ל-51.19%. 2%-3% הם כשליש מהאובדן הכללי של המפלגה.

מעבר קולות לליכוד במבט משווה בשנים 2009-2015. בבחירות 2009 זכה הליכוד בקלפיות הציוניות-דתיות המובהקות ב-21.45% מהקולות. לאחר ירידה תלולה ל-13.42% ב-2013, שהיא כ-8% מכלל הקולות, השיג הליכוד ב-2015 19.88% מהקולות, כ-1.6% פחות מההישג בשנת 2009. במבט השוואתי על שלוש מערכות הבחירות, בבחירות 2009 הגיע הליכוד להישגים הגבוהים ביותר שלו ברכיזים הציוניים-דתיים, עוד יותר מהישגיו ב-2015. הרושם כאילו בבחירות 2015 נתרמו לליכוד קולות חדשים, שלא תמכו בו בעבר והתאפיינו מאז ומתמיד בתמיכה במפלגות הציוניות הדתיות, מוטעה במידה מסוימת. אכן בין מערכת הבחירות ב-2013 לבין הבחירות ב-2015 עברו לליכוד 7% מכלל הקולות הציוניים-דתיים. כאמור, אפילו אם קלפיות ציוניות-דתיות אלו אינן משקפות במדויק את המציאות, הן מייצגות מגמות עיקריות במחנה הציוני-דתי. אם נניח שערכם האלקטורלי של כלל הבוחרים הציוניים-דתיים הוא 12-14 מושבים, מדובר בתרומה של מושב אחד בקירוב לליכוד.

בהקשר זה חשוב להתייחס גם לבוחרים פוטנציאליים של הבית היהודי, כפי שהשתקף היטב מן הסקרים במערכת הבחירות, ונאמדו ב-15 מושבים לפחות. הישגים אלה בסקרים נשענו על אוכלוסיות שאינן ציוניות דתיות. להבהרת נושא זה נציג להלן שלושה סקרים של חברת פאנלס פוליטיקס לערוץ הכנסת בשלוש נקודות זמן, שהמכנה המשותף שלהם הוא הישג גבוה במיוחד לבית היהודי: 18 מושבים ב-11.9.2014; 19 מושבים ב-18.11.2014; ו-14 מושבים ב-26.12.2014. מפילוח פנימי על פי הגדרה עצמית עלו הממצאים האלה: בסקר בספטמבר הגדירו את עצמם 42%

מתומכי המפלגה דתיים, לעומת 58% שהגדירו את עצמם מסורתיים (35%) או חילונים (23%). בסקר בנובמבר היו הדתיים 46% לעומת 23% מסורתיים ו-27% חילונים. בסקר של דצמבר היה שיעור הדתיים 44% לעומת 36% מסורתיים ו-19% חילונים. נראה שהתחושה החזקה של קרב צמוד בין הליכוד לבין המחנה הציוני, ואף של הפסד אפשרי של הליכוד, הביאו מתלבטים רבים להעדיף בסופו של דבר את הליכוד. מעבר קולות זה תוך כדי מערכת הבחירות נשען, בין היתר, על התפיסה של הציבור שיש חשיבות רבה לגודל המפלגה ולא לגוש המפלגות בזמן הטלת התפקיד על מרכיב הממשלה.

כשמפלגה כלשהי זוכה במספר מוגדר של מושבים או מאבדת אותם בין בחירות לבחירות, בשיח הציבורי התקשורתי יש נטייה כמעט אוטומטית לייחס זאת לנדידת קולות בין המפלגות. אולם כפי שראינו, שינוי בהישגיהן של מפלגות אינו חייב לנבוע רק ממעבר קולות. ניידות זו חשובה, אך שינויים אפשריים במספר המושבים של מפלגות יכולים להישען על גורמים שלרוב אינם זוכים לתשומת לב מספיקה, כמו שינויים דיפרנציאליים בשיעורי ההצבעה בקרב אוכלוסיות שונות והסכמי עודפים. ואכן, ירידת הבית היהודי מ-12^ל 8^ל מושבים נובעת מהגורמים המצטברים האלה: ירידת משקלם היחסי של תומכי הבית היהודי בכלל אוכלוסיית המצביעים, שאחוזי ההשתתפות שלהם צמחו במידה ניכרת; מעבר קולות ליחד; הסכם העודפים עם הליכוד; ולבסוף, מעבר קולות ישיר מהבית היהודי לליכוד.

את עליית הליכוד ניתן לייחס לגורמים המצטברים האלה: הסכם העודפים היעיל עם הבית היהודי; מעבר קולות ציוניים דתיים לליכוד בהיקף של מושב אחד לכל היותר; עלייה גבוהה יותר מהעלייה הממוצעת בשיעורי ההשתתפות בקרב אוכלוסיות המזוהות עם המפלגה בעבר, בייחוד בהשוואה לגידול הנמוך של תומכי מרכז-שמאל, דבר שהגדיל את המשקל היחסי של תומכי המפלגה; מעבר קולות ציוניים דתיים מהבית היהודי לליכוד. יש להדגיש כי חישובים מדויקים המשקללים את הגורמים השונים הם בלתי אפשריים על רקע העובדה שהליכוד התמודד בבחירות 2015 לבד לעומת התמודדותו המשותפת עם ישראל ביתנו ב-2013.

ג. סיכום ומסקנות: בין המשך התחרות על ההנהגה לבין הקמת מפלגה רפובליקנית בגרסה ישראלית

גולדר (Golder, 2006a, 2006b) מציעה מגוון גורמים המעודדים הקמה של קואליציית טרום-בחירות ברמות שונות בצד גורמים הבולמים אותה. לדבריה, הסיכויים גוברים כאשר מתקיימים התנאים האלה: המפלגות קרובות זו לזו מהבחינה האידיאולוגית כך שהבחורים ישתכנעו באמינות השילוב; סביר שהקואליציה הפרלמנטרית העתידה לקום בעקבות השילוב הזה תהיה גדולה יותר מסך רכיביה; גודלן של השותפות לאיחוד דומה; המערכת המפלגתית מקוטבת ובעלת רכיב מבני המעניק עדיפות לרשימות גדולות על פני קטנות. במקרה של ישראל, הסכמי העודפים, חוק בדר-עופר והציפייה הציבורית, אף שאין לה תוקף חוקי, שתפקיד הרכבת הממשלה יוטל על המפלגה הגדולה – ממלאים אחר התנאים האלה.

הגורמים המונעים היתכנות של קואליציה כזו נוגעים בעיקר לשני רכיבים מהותיים בכל מערכת בחירות בפרט ובחיים הפוליטיים בכלל – המנהיגים והבוחרים. החסם העיקרי ליצירת חבירה בין שני גופים פוליטיים מתממש כאשר בין שני המנהיגים הנדרשים למיזוג אין די אמון הדדי ואין הכרה בעדיפות של האחד (המועמד לראשות הרשימה המשותפת) על פני האחר. הבוחרים, מצדם, יתמכו באיחוד כזה רק כאשר הם אינם צריכים להידרש לוותרים אידאולוגיים משמעותיים כדי להצביע לגוף המאוחד. כך למשל, המקרה של איחוד הרשימות הליכוד וישראל ביתנו בבחירות 2013 יצר מציאות שבה בנושאים ביטחוניים וכלכליים הייתה התאמה בעמדות המצביעים, אך בנושאים של דת ומדינה היה פער בין מפלגה חילונית מוצהרת (ישראל ביתנו) לבין הליכוד המסורתית, הן מבחינת הרכב הח"כים והנושאים שהם ניסו לקדם (ברית הזוגיות לדוגמה) והן מבחינת פרופיל הבוחרים.

את השפעת חוסר ההתאמה האידאולוגי ניתן לראות בלוח 4, המודד את נאמנות הבוחרים לליכוד ולישראל ביתנו באמצעות בחינת שיעורי ההצבעה החוזרת בבחירות 2009 ו-2013 לשתי המפלגות.

לוח 4 שיעורי הצבעה חוזרת בין מערכות בחירות (באחוזים)

שיעור הצבעה חוזרת	הצבעה ב-2009	הצבעה ב-2006
55.1	הליכוד	הליכוד
73.9	ישראל ביתנו	ישראל ביתנו

שיעור הצבעה חוזרת	הצבעה ב-2013	הצבעה ב-2009
43.6	הליכוד-ישראל ביתנו	הליכוד
41.9	הליכוד-ישראל ביתנו	ישראל ביתנו

השינוי בשיעור הנאמנות	המפלגה
-11.5	הליכוד
-32	ישראל ביתנו

מקור: מבוסס על [INES, 2009; 2013](#).

על בסיס תאורטי זה, ועל בסיס הנסיבות הייחודיות למקרה שלנו, ניתן להבחין הן בגורמים המעודדים את המשך התחרות והמאבקים בין הליכוד לבית היהודי, והן בגורמים המעודדים הקמה אפשרית של מפלגת מחנה לאומי.

1. גורמים המעודדים תחרות ומאבק

מנקודת המבט של הליכוד:

- (א) במפלגת הליכוד נצרב הזיכרון הטרי יחסית של הניסיון הכושל לאיחוד עם ישראל ביתנו ב-2013, בניגוד גמור להצלחה הבולטת ב-2015 בהתמודדות לבדה ללא שותפות כזו. כוחות במפלגה המעריכים שיצירת שותפות כזו תפגע בהם יפעלו נגד אפשרות האיחוד.
- (ב) הליכוד ניהל ב-2013 קמפיין שבמרכזו הניסיון להציג את הבית היהודי כמפלגה קיצונית (כהן, 2015). על רקע כישלונה של מפלגת יחד, הבית היהודי נחשבת למפלגה הימנית ביותר על פני הרצף הפוליטי, דבר שמחזק את הדימוי הקיצוני של המפלגה. בליכוד עשויים להעריך שחבירה כזו עלולה להזיק למפלגה במאבקה על קולות פוטנציאליים הקרובים למרכז הפוליטי.

מנקודת המבט של הבית היהודי:

- (א) במחנה הציוני-דתי מתנהל ויכוח פנימי נוקב על עצם השאלה אם רצוי לשאוף להנהגה ולהפוך למפלגת שלטון, בלי קשר להערכת הסיכויים לכך. מבקרי הגישה המבקשת להנהיג אף משתמשים בכינוי "ליכוד ב'" כביקורת על ניסיון כזה, המדגיש את אובדן הייחודיות הציונית-דתית. חלק מהציונים-דתיים שתמכו במפלגת יחד עשו זאת על רקע ויכוח זה. הדוגלים בשימור הייחודיות הציונית-דתית יתנגדו להצטרפות.
- (ב) בשתי מערכות הבחירות האחרונות ערכה מפלגת הבית היהודי סקרים שמהם למדה על הפוטנציאל הגבוה שיש לה – 20 מושבים בקירוב. נתונים אלה עולים בקנה אחד עם נתוני המחקרים המלמדים על הזדהות ועל השתייכות, בדרגות שונות, של כרבע מהציבור היהודי עם המחנה הציוני-דתי (הרמן ואח', 2015). במצב עניינים זה גובר הפיתוי לנסות ולממש במלואו את הפוטנציאל שהתגלה ולא להסתפק בהצטרפות לליכוד, שהתגמול בעבורה יכול להיות נמוך.
- (ג) בשנים האחרונות גובר שיח חילופי האליטות בציונות הדתית. במסגרת זו הולכים וגוברים הקולות המייצגים את התפיסה שאת האליטה הישנה, האחוס"לים (אשכנזי, חילוני, ותיק, סוציאליסט, לאומי-ציוני) על פי ברוך קימרלינג (2001), מיועדת להחליף הציונות הדתית. שיח זה מעודד את השאיפה לזכות בשלטון ולא להיעלם בתוך מסגרת מפלגתית גדולה יותר, כמו שקרה לליברלים במסגרת הליכוד.
- (ד) בטווח הקרוב אין לבית היהודי אינטרס לאיחוד כוחות. יחסי הכוחות לאחר מערכת הבחירות, 30 מושבים לליכוד לעומת 8 לבית היהודי, אינם כדאיים כבסיס ליצירת האיחוד. בבית היהודי יעדיפו לממש אפשרות כזו על בסיס יחסי כוחות טובים יותר.

2. גורמים המעודדים שותפות עד כדי הקמת מפלגת המחנה הלאומי

מנקודת המבט של הליכוד:

- (א) מנקודת המבט של הליכוד למפלגת חרות ולגלגולה המאוחר הליכוד יש ניסיון היסטורי מוצלח בכל הנוגע לאיחוד – המפלגה הליברלית, שנעלמה לבסוף ונבלעה בליכוד. בדומה, איחוד כוחות עם הבית היהודי יכול לשוות לליכוד מעמד של מפלגה גדולה, מובילה ובלטת.
- (ב) מערך יחסי הכוחות בין שתי המפלגות, 30 מושבים לליכוד לעומת 8 לבית היהודי, הוא בסיס נוח ליצירת שותפות בתנאים טובים יותר מן השותפות עם ישראל ביתנו. חלוקת מושבים פנימית כזאת מועילה לליכוד, אם כי מבחינת הבית היהודי, ההפך הוא הנכון.

מנקודת המבט של הבית היהודי:

- (א) בציונות הדתית שוררת שאיפה למעורבות גבוהה בחברה הישראלית וליציאה מהמגזריות המאפיינת אותה. במישור הפוליטי שאיפה זו כבר באה לידי ביטוי בולט בתוך הליכוד, בפעילותן של דמויות פוליטיות דוגמת יולי אדלשטיין, זאב אלקין וציפי חוטובלי. הצטרפות הבית היהודי לליכוד עד כדי איחוד כוחות מלא עשויה לשקף את המגמות הללו.
- (ב) בשתי מערכות הבחירות האחרונות חזרה על עצמה תופעת הפער הגדול בין הסקרים שהעניקו לבית היהודי הישג מרשים מאוד לבין התוצאות הטובות פחות של הבחירות עצמן. במצב זה ייתכן שגורמים בבית היהודי יעדיפו התמודדות במסגרת משותפת עם הליכוד על פני ניסיונות חוזרים ונשנים להתמודד בנפרד, שאינם זוכים להצלחה המיוחלת.
- (ג) יותר מכול, בין שתי המפלגות יש קרבה אידאולוגית בשני נושאים חשובים במיוחד: מדיניות חוץ וביטחון – שתי המפלגות הן מפלגות ימין. בהיעדר סיכוי ממשי להסדר מדיני, המחלוקות בעניין זה אינן משמעותיות; בתחום הדת והמדינה, הליכוד קרוב בעמדותיו למפלגות הדתיות, דבר המשתקף מהצטרפותן הקבועה לקואליציות בראשות הליכוד.

בפתח תשע"ז, למעלה משנה לאחר הבחירות, ניכרים ניסיונותיו של נפתלי בנט, יו"ר הבית היהודי, לבדל את מפלגתו מהליכוד ולהצהיר במפורש על שאיפות ההנהגה של הבית היהודי. בכמה הזדמנויות בשנה שלאחר הבחירות הוא מתח ביקורת על מדיניות הביטחון ועל שר הביטחון, תפקיד שבו הוא רצה ועל פי חלק מהפרשנים אף הובטח לו. בפברואר 2016 הצהיר בנט: "לפני עשור התחושה הייתה שהציונות הדתית נרמסה [...] מאז התקרבו ואנחנו על אוטובוס השלטון, והצעד הבא שלנו הוא השלטון" (קמפינסקי, 2016).

שאלת יכולתה של הבית היהודי לפרוץ קדימה ולהפוך לפחות למפלגה בינונית בגודלה, שבעתיד הרחוק יותר תצליח להתחרות על השלטון, נותרה פתוחה. באותה מידה נותרה פתוחה השאלה אם השאיפה לשלטון תתבטא בסופו של דבר בהצטרפות לליכוד לצורך הקמת מפלגת המחנה הלאומי.

מקורות

- אורבך, אורי, 2012. "יש חשש לאופטימיות", **בשבע**, 13.12.2012.
- אלמוג, עוז, 2011. "גבולות וממדי האוכלוסייה הדתית לאומית: מיעוט גדול שממדיו הם תעלומה", **אנשים: ישראל**.
- אריאל, אורי, 2012. "אחדות שלא הייתה כאן בעבר", **עולם קטן** 212, 14.12.2012.
- אריאן, אשר, ומיכל שמיר (עורכים), 2001. **הבחירות בישראל – 1999**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בן פורת, עדו, 2014. "הסכם עודפים בין הליכוד לבית היהודי", **ערוץ 7**, 5.12.2014.
- _____, 2015. "הבית היהודי תרמה לנו מנדטים? טענה מוזרה", **ערוץ 7**, 25.3.2015.
- בנדר, אריק, 2014. "ננתניהו ובנט מתקרבים: הסכם עודפים בין הליכוד לבית היהודי", **מעריב**, 5.12.2014.
- בנט, נפתלי, 2012. "רוצים להנהיג? תציגו חזון!", **גילוי דעת** 120, ט"ו באב תשע"ב.
- גולדברג, גיורא, 1990. **המפלגות בישראל: ממפלגות המון למפלגות אלקטורליות**, תל אביב: רמות.
- גל, ראובן (עורך), 2012. **בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל**, בן שמן: מודן.
- גרדוס, יהודה, ורוני בלושטיין-לבנון, 2001. **האקולוגיה העירונית של באר שבע בעידן הגלובליזציה**, באר שבע: מרכז הנגד לפיתוח אזורי.
- דיסקין, אברהם, 1988. **בחירות ובוחרים בישראל**, תל אביב: עם עובד.
- הרמן, תמר, גלעד בארי, אלה הלר, חנן כהן, יובל לבל, חנן מוזס, וקלמן נוימן, 2015. **דתיים? לאומיים! המחנה הדתי-לאומי בישראל 2014**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- כהן, אשר, 1990. "הולכים ביחד: יחסי דתיים-חילוניים במפלגה מעורבת", בתוך: ישעיהו ליבמן (עורך), **לחיות ביחד: יחסי דתיים-חילוניים בחברה הישראלית**, ירושלים: כתר, 1990, עמ' 116-130.
- _____, 2003. "הציונות הדתית והמפד"ל בבחירות 2003: שאיפה למפלגת מחנה נוכח אתגרי הפילוג הדתי, העדתי והפוליטי", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2003**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 277-310.
- _____, תשס"ה. "הכיפה הסרוגה ומה שמאחוריה: ריבוי זהויות בציונות הדתית", **אקדמות** טו: 9-30.
- _____, 2010. "מפלגות המחנה המתפור: הציונות הדתית ומפלגותיה בבחירות 2009", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2009**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 101-129.
- _____, 2015. " 'משהו חדש מתחיל': הבית היהודי בבחירות 2013 כמפלגת מחנה פתוחה", בתוך: מיכל שמיר (עורכת), **הבחירות בישראל – 2013**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 255-281.
- כהן, אורי, ונסים ליאון, 2011. **מרכז תנועת חרות והמזרחים, 1965-1977**, מחקר מדיניות 88, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- לוי, יגיל, 2007. **מצבא העם לצבא הפריפריות**, ירושלים: כרמל.
- _____, 2010. **מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאות**, ירושלים: מאגנס.
- _____, 2015. **המפקד האליון: התאוקרטיזציה של הצבא בישראל**, תל אביב: עם עובד.
- ליס, יהונתן, 2014. "סקר ערוץ 2: רשימה משותפת לליכוד ולבית היהודי תחליש את כוחן, אך תגבר על העבודה והתנועה", **הארץ**, 11.12.2014.

- מוזס, חנוך, 2009. *מציונות דתית לדתיות פוסט מודרנית: מגמות ותהליכים בציונות הדתית מאז רצח רבין*, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן.
- גיר, תומר, 2015. "הנתון שמראה כי הסרוגים תרמו מנדטים לליכוד", *סרוגים*, 19.3.2015.
- נענע, חדשות 10, 2015. "סקר: הליכוד והבית היהודי מקבלים 40 מנדטים אם ירוצו ביחד", *נענע, חדשות 10*, 20.1.2015.
- עזרא, חזקי, 2012. "אורבך תומך במועמדות בנט לראשות הבית היהודי", *בשבע*, 22.5.2012.
- , 2015. "בנט: המחנה הלאומי ניצח בגדול", *ערוץ 7*, 17.3.2015.
- קימרלינג, ברוך, 2001. *קץ שלטון האחוס"לים*, תל אביב: כתר.
- קמפינסקי, יוני, 2016. "בנט: הצעד הבא שלנו הוא השלטון", *ערוץ 7*, 8.2.2016.
- שלג, יאיר, 2000. *הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל*, ירושלים: כתר.
- שלום, ינון, 2012. "סקר מכון דחף: המפד"ל והאיחוד הלאומי מחוץ לכנסת", *סרוגים*, 30.4.2012.
- שמיר, מיכל, 2015. "מבוא: בחירות 2013 והדמוקרטיה הישראלית", בתוך: מיכל שמיר (עורכת), [הבחירות בישראל – 2013](#), ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- שרלו, יובל, תשס"ז. "האליטות הדתיות הלאומיות החדשות", בתוך: אליעזר בן-רפאל ויצחק שטרנברג (עורכים), *אליטות חדשות בישראל*, ירושלים: מוסד ביאליק, עמ' 334–354.
- Cohen, Asher, 2007. "The Religious Parties in the 2006 Elections," *Israel Affairs* 13 (2) (April): 325–345.
- Diskin, Abraham, 1984. "The Jewish Ethnic Vote: An Aggregative Perspective," in: Dan Caspi, Abraham Diskin, and Emanuel Gutmann (eds.), *The Roots of Begin's Success*, London and New York: Croom Helm and St. Martin's Press, pp.43–58.
- Freedman, David A., 1999. "Ecological Inference and Ecological Fallacy," *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Technical Report No. 549, pp. 1–7.
- Golder, Sona N., 2006a. "Pre-Electoral Coalition Formation in Parliamentary Democracies," *British Journal of Political Science* 36: 193–212.
- , 2006b. *The Logic of Pre-Electoral Coalition Formation*, Columbus, OH: Ohio State University Press.
- INES, 2009. [The Israel National Election Studies — 2009](#).
- , 2013. [The Israel National Election Studies — 2013](#).
- Robinson, William S., 1950. "[Ecological Correlations and the Behavior of Individuals](#)," *American Sociological Review* 15 (3): 351–357.

משותפת או מודרת? הרשימה המשותפת בבחירות 2015

דניאל צוקר

ב־23 בינואר 2015 הכריזו המפלגות הערביות בל"ד (ברית לאומית דמוקרטית), חד"ש (חזית דמוקרטית לשלום ולשוויון), רע"ם (רשימה ערבית מאוחדת) ותע"ל (התנועה הערבית להתחדשות) על התמודדות משותפת בבחירות לכנסת ה־20, במסגרת "הרשימה משותפת".¹ במשך השנים נשמעו קריאות לאיחוד המפלגות הערביות למסגרת פוליטית אחת שתמנע את הפיצול ואת אובדן הקולות ותוכל להשפיע על מוקדי קבלת ההחלטות. על רקע זה נתפסה הקמת הרשימה המשותפת כאירוע מכונן בפוליטיקה הערבית ויצרה ציפייה לשינוי במעמדם הפוליטי של חברי הכנסת הערבים וביכולת השפעתם. דוגמה לציפייה זו ניתן לראות בסקר שנערך לפני הבחירות לכנסת ה־20 בקרב האוכלוסייה הערבית, שבו העריכו 68.3% מהאזרחים הערבים כי בעקבות הקמת הרשימה המשותפת תהפוך הכנסת לזירה לפעילות אפקטיבית עבור האוכלוסייה הערבית בישראל (רדאי ורודניצקי, 2015: 9-10).

ואולם נראה כי על אף ההצלחה האלקטורלית והתמיכה הרחבה מצד האוכלוסייה הערבית, יכולת ההשפעה של הרשימה המשותפת תלויה במידת הלגיטימציה שהיא זוכה לה בדעת הקהל ומצד השחקנים האחרים במערכת הפוליטית. אפשר להדגים את מידת הלגיטימציה הנמוכה של המפלגות הערביות באירוע שהתרחש לאחר הבחירות לכנסת ה־19: עם פרסום תוצאות הבחירות עלתה הצעה להקים גוש חוסם בראשות יאיר לפיד כדי למנוע מבנימין נתניהו להרכיב קואליציה. יממה לאחר פרסום התוצאות פסל לפיד את הרעיון והודיע כי לא יקים גוש חוסם עם "זועביז" (חדשות 2, 2013). האמירה של לפיד ממחישה את התפיסה הרווחת במערכת הפוליטית בישראל שרק מפלגות יהודיות יכולות להשתתף בקואליציה, וכן את היעדר הלגיטימציה להקמת קואליציה הנשענת על תמיכת המפלגות הערביות. עם זאת, כפי שעולה מהמפה הפוליטית בעשורים האחרונים, שוררת הבנה שגוש המרכז-שמאל אינו יכול לגבור על גוש הימין ללא תמיכה מצד חברי הכנסת הערבים.

מטרת מאמר זה היא לבחון את אקלים הדעות בציבור היהודי כלפי הרשימה המשותפת במערכת הבחירות לכנסת ה־20. כדי לאמוד את פוטנציאל ההשפעה של הרשימה, איעזר בשני המבחנים שהציע קניג (2004) לבחינת עוצמתן הפוליטית של מפלגות מיעוט לאומי – מבחן

1 הצירוף "מפלגות ערביות" כולל את חד"ש שהיא מפלגה ערבית-יהודית, אך רוב בוחריה הם ערבים.

הרלוונטיות ומבחן הלגיטימציה. תחילה אציג את שני המבחנים ואסקור בקצרה את מעמדן הפוליטי של המפלגות הערביות במרוצת השנים. לאחר מכן אבחן כיצד השפיעה הקמת הרשימה המשותפת על מידת הרלוונטיות ועל מידת הלגיטימציה של נציגי האוכלוסייה הערבית בכנסת. כחלק מהמדידה של מידת הלגיטימציה אנתח את הסיקור התקשורתי של הרשימה המשותפת, מתוך הנחה שהשיח התקשורתי משקף את העמדות הרווחות בחברה ומשפיע עליהן. מניתוח השיח התקשורתי ניתן יהיה ללמוד אם הרשימה המשותפת נתפסה במהלך מערכת הבחירות כמפלגה שיכולה לשמש שחקן בולט יותר במערכת הפוליטית, בניגוד למעמד השולי המאפיין בדרך כלל את המפלגות הערביות. אטען כי הרשימה המשותפת נהנתה ממידה גבוהה של רלוונטיות במערכת הבחירות, בעקבות התמיכה הרחבה בה בקרב האוכלוסייה הערבית, הציפייה להפיכתה למפלגה השלישית בגודלה בכנסת והתחרות הצמודה בין המועמדים לראשות הממשלה. עם זאת, הרשימה ונציגיה בכנסת ממשיכים לסבול מדה-לגיטימציה, עד שעצם השתתפותם בבחירות ופעילותם בכנסת נתפסות כלא לגיטימיות בקרב חוגים רחבים בציבור הישראלי.

א. מעמדן של המפלגות הערביות במערכת הפוליטית

קניג (2004) דן בקושי של המפלגות הערביות ושל מפלגות מיעוט לאומי במדינות אחרות לתרגם את גודלן האלקטורלי לעוצמה פוליטית. לדבריו, מפלגת מיעוט לאומי צריכה לעמוד בשני מבחנים לשם השתתפות בקבלת ההחלטות ולהשפעה על המדיניות. המבחן הראשון הוא מבחן הרלוונטיות. מידת הרלוונטיות של מפלגה מוגדרת לפי הפוטנציאל הקואליציוני שלה או לפי השפעתה העקיפה על כינון קואליציה ויכולת המיקוח שלה (Sartori, 1976: 300). מידת הרלוונטיות של מפלגה מושפעת מכמה גורמים: מידת ההצלחה האלקטורלית שלה; מידת התמיכה שהיא זוכה לה בקרב קבוצת המיעוט; שיטת הבחירות; יחסי הכוחות הבין-מפלגתיים בפרלמנט; האפשרות לבסס את מעמדה בפעילות בזירות פוליטיות נוספות, כגון בית עליון או פרלמנט מחוזי. שיטת הבחירות היחסית הנהוגה בישראל והמערכת הפרלמנטרית הרב-מפלגתית, שבה למפלגת השלטון לבדה אין רוב פרלמנטרי והיא מחויבת לשתף פעולה עם מפלגות אחרות, יכולות לתרום לרלוונטיות של המפלגות הבינוניות והקטנות, ובהן המפלגות הערביות. לעומת זאת, מלבד הרשויות המקומיות הערביות ישראל דלה בזירות פוליטיות נוספות שיכולות לתרום לרלוונטיות של מפלגות המיעוט הלאומי.

המבחן השני שמפלגת המיעוט הלאומי נדרשת לעמוד בו הוא מבחן הלגיטימציה. מבחן זה קובע אם מפלגה היא שחקן אפשרי בכל הנוגע לשיתוף פעולה פרלמנטרי. מידת הלגיטימציה נקבעת על פי היחס למפלגה מצד דעת הקהל ומצד המפלגות האחרות. הלגיטימציה של מפלגת מיעוט לאומי מושפעת מעוצמת השסע הלאומי, מן היעדים והשיח הפוליטי שהמפלגה מקדמת וממיקומה על פני הציר האידיאולוגי. במקרה הישראלי, המפלגות הערביות סובלות מהיעדר לגיטימציה מצד חלק ניכר מהציבור הישראלי והשחקנים הפוליטיים בגלל כמה גורמים: השסע

הלאומי העמוק; השיח הפוליטי שמקדמות המפלגות הערביות, השואף לשינויים מהותיים במדיניות הישראלית ואף בעקרונות הסמייקונסטיטוציוניים שלה; ומיקומן בשולי השיח האידיאולוגי. היעדר הלגיטימציה ממקם את המפלגות הערביות מחוץ למוקדי ההשפעה ואף מחוץ לתחומי האופוזיציה הלגיטימית, שהקונסנזוס הציוני מסמן את גבולותיה (קניג, 2004; רוחאנא, סאלח וסולטאני, 2004; בלאנדר, 2014).

קניג בוחן את השינויים ביכולת ההשפעה של המפלגות הערביות למן שנת 1965, עם הפיצול במק"י (המפלגה הקומוניסטית הישראלית) והקמת רק"ח (הרשימה הקומוניסטית החדשה), שכללה את רוב חברי מק"י הערבים וקומץ חברים יהודים. למק"י קדמו רשימות המיעוטים, שהיו רשימות מטעם המפלגות הציוניות, ובעיקר מטעם מפלגת השלטון מפא"י, אשר מימנה אותן ובחרה את הנציגים הערבים שאישו אותן (נויברגר, 2010: 33-38). למרות תמיכתו של הציבור הערבי ברק"ח, הדומיננטיות של תנועת העבודה עד בחירות 1977 מנעה ממנה את האפשרות להפוך למפלגה רלוונטית במערכת הפוליטית. כמו כן, האידיאולוגיה הקומוניסטית בשילוב המסרים האנטי-ציוניים מיקמו אותה בשולי המפה הפוליטית ומנעו ממנה לעמוד במבחן הלגיטימציה (קניג, 2004).

המהפך הפוליטי שהביאו עמן בחירות 1977 ואובדן הדומיננטיות של תנועת העבודה הובילו למערכת פוליטית שמתאפיינת בשני גושים מפלגתיים של שמאל וימין (אריאן ושמיר, 2001). נויברגר מצביע על שתי מגמות מקבילות ביחס כלפי המפלגות הערביות לאחר ההיערכות מחדש במערכת הפוליטית: מחד גיסא, אינטגרציה ולגיטימציה מצד גוש השמאל, שזקוק לתמיכת המפלגות הערביות כדי להשיג רוב פרלמנטרי, ומאידך גיסא דה-לגיטימציה הולכת וגוברת מצד גוש הימין (נויברגר, 1998). על אף העלייה בערכן של המפלגות הערביות הקמת ממשלות האחדות בשנות השמונים והעמדות האידיאולוגיות של חד"ש, ממשיכתה של רק"ח, הותירו אותה במעמד שולי בכנסת, למרות התמיכה הרחבה שזכתה לה בקרב האוכלוסייה הערבית באותן שנים (קניג, 2004).

בזמן כהונת ממשלת האחדות, עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה, פרש ח"כ עבד אל-והאב דראושה ממפלגת העבודה במחאה על מדיניות הממשלה והקים את מד"ע (המפלגה הדמוקרטית הערבית). מד"ע, שהתמודדה לראשונה בבחירות 1988, תמכה בהכרה באש"ף ובהקמת מדינה פלסטינית, הציעה לאזרחים הערבים אפשרות להצביע עבור מפלגה ערבית ללא שותפות יהודית ובידלה את עצמה מהאידיאולוגיה הקומוניסטית של חד"ש. מד"ע גם שאפה להיות מפלגה בעלת יכולת השפעה והביעה נכונות להשתתף בקואליציה (רייטר, 1988; נויברגר, 2010: 83-85; Ghanem, 2001). שאיפתה של מד"ע התגשמה חלקית לאחר בחירות 1992, כאשר חד"ש ומד"ע השתתפו בגוש חוסם לטובת הקמת קואליציה בראשות יצחק רבין. כך, ממשלת רבין השנייה נשענה על תמיכה מבחוץ של המפלגות הערביות אך הן לא היו חלק ממנה, גם לאחר הפיכתה לממשלת מיעוט בעקבות פרישת ש"ס. במסגרת ההסכמות על הגוש החוסם תמכו חד"ש ומד"ע בתהליך המדיני שיזמה ממשלת רבין, היו שותפות לאישור הסכמי אוסלו והשפיעו על הגדלת

התקציבים שהופנו לאוכלוסייה הערבית ועל צעדים למען שוויון והעדפה מתקנת (נויברגר, 1998; קניג, 2004).

לקראת בחירות 1996 הצטרפו שתי מפלגות ערביות חדשות למערכת הפוליטית: הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית, שהתמודד ברשימה משותפת עם מד"ע, ובל"ד בראשות עזמי בשארה, שהתמודדה ברשימה משותפת עם חד"ש. שתי הרשימות זכו להצלחה אלקטורלית, אך ניצחונו של נתניהו בבחירות פגע ברלוונטיות של המפלגות הערביות, והן שבו למעמדן השולי באופוזיציה. בד בבד, בעקבות הנסיגה בתהליך המדיני, בצד הופעתן של המפלגות החדשות והגדלת התחרות על הקול הערבי, המסרים של המפלגות הערביות הקצינו ונעשו רדיקליים יותר, ומידת הלגיטימציה של המפלגות ירדה (קניג, 2004). מעמדן השולי של המפלגות הערביות נשמר גם לאחר הניצחון של אהוד ברק בבחירות לראשות הממשלה. ברק נמנע מלהזמין את המפלגות הערביות למשא ומתן הקואליציוני, למרות הגידול בכוחן האלקטורלי, שיעור ההצבעה הגבוה בעבורו בקרב האוכלוסייה הערבית והציפייה להגיע להסכמות עם הממשלה החדשה המשחזרת את שיתוף הפעולה עם ממשלת רבין. הקואליציה בראשות ברק כללה את המפד"ל, ישראל בעליה ו"ס, אשר תמכו בנתניהו בזמן מערכת הבחירות. הרכב הקואליציה בראשות ברק הדגיש את היחס למפלגות הערביות ואת היעדר הלגיטימציה לשילובן במוקדי הכוח של עיצוב המדיניות וקבלת ההחלטות (גאנס ואוסצקי-לזר, 2001; ג'מאל, 2002). ממשלות הימין שקמו משנת 2001 הותירו את המפלגות הערביות באופוזיציה, ללא יכולת השפעה ממשית. כאמור, עם פרסום תוצאות הבחירות לכנסת ה-19 עלתה הצעה להקמת גוש חוסם של מפלגות המרכז-שמאל, שזכתה לתמיכת ראשי המפלגות הערביות אחמד טיבי ומוחמד ברכה (יהב, 2013). עם זאת, איך לפיד, ראש המפלגה הגדולה בגוש, מיהר לפסול מהלך כזה (חדשות 2, 2013).

ב. הצלחה אלקטורלית ותחרות צמודה בין הגושים: מידת הרלוונטיות של הרשימה המשותפת

הקמת הרשימה המשותפת יצרה תקדים היסטורי בפוליטיקה הערבית בישראל. הקריאות להקמת מסגרת פוליטית מאוחדת שתוביל לייצוג פוליטי משמעותי של האוכלוסייה הערבית נשמעו כבר בראשית שנות השמונים וזכו לתמיכה רחבה בקרב האוכלוסייה הערבית. במרוצת השנים נוצרו שיתופי פעולה בין המפלגות לצורך התמודדות משותפת בבחירות, כגון החיבור בין חד"ש לבל"ד בבחירות לכנסת ה-14, החיבור בין חד"ש לתע"ל בבחירות לכנסת ה-16, וההתמודדות ברשימה משותפת של רע"ם ותע"ל החל בבחירות לכנסת ה-17. עם זאת, המחלוקות האידאולוגיות המהותיות, בצד אינטרסים פוליטיים ומאבקי כוח בין ראשי המפלגות, מנעו הקמת גוף פוליטי שיש בכוחו לאחד את כל המפלגות הערביות לרשימה משותפת (רכס, 2008; דסקל, 2015). גורם מכריע בהקמת הרשימה המשותפת לקראת הבחירות לכנסת ה-20 היה העלאת אחוז החסימה מ-2% ל-3.25%, במסגרת חוק המשילות שאושר בכנסת במרץ 2014. החוק נתפס כמהלך

פוליטי של מפלגות הימין לצמצום סיכוייהן של המפלגות הערביות להיבחר לכנסת. מאבקן של המפלגות הערביות ביוזמה להעלאת אחוז החסימה כלל הגשת עתירה לבג"ץ בטענה שהתיקון לחוק פוגע בזכות לבחור ולהיבחר ויוביל להדרת האוכלוסייה הערבית מהכנסת. שופטי בג"ץ דחו את העתירה אך הציעו לדון בה מחדש לאחר הבחירות, אם אכן יתברר שהתיקון לחוק פוגע בייצוג האוכלוסייה הערבית (סמוחה [בהכנה]: 20). גורם נוסף שהביא להקמת הרשימה המשותפת היו הלחצים הפנימיים בתוך החברה הערבית, שהתבטאו בירידה מתמשכת בשיעור ההשתתפות בבחירות, בירידה באמון ובהזדהות עם המפלגות הערביות מצד הציבור הערבי, בהיחלשות כוחן של המפלגות בשלטון המקומי ובפעילות ענפה ברשתות החברתיות למען הקמת מסגרת פוליטית חדשה (חידר, 2015; חריב, 2015). לקראת הבחירות קמה ועדת פיוס, שעם חבריה נמנו אנשי רוח, חברים בוועדת המעקב לענייני האוכלוסייה הערבית ופעילים ברשויות המקומיות הערביות. חברי הוועדה פעלו בשיתוף פעולה עם ראשי המפלגות הערביות הגדולות כדי לצמצם את הפער בין המפלגות ולהקים רשימה משותפת. ב־23 בינואר 2015, לאחר משא ומתן ממושך ורווי מחלוקות, הכריזו נציגי חד"ש, בל"ד, תע"ל ורע"ם על הגעתם להסכמות לגבי התמודדות ברשימה משותפת (דסקל, 2015; עלי, 2015).

זכות ההתמודדות במסגרת פוליטית משותפת וההתגייסות הרחבה של האוכלוסייה הערבית לתמיכה ברשימה המשותפת, הרשימה המשותפת קיבלה 13 מנדטים והפכה לסיעה השלישית בגודלה בכנסת. כפי שניתן לראות בלוח 1, ההתמודדות המשותפת הובילה לשיעור ההצבעה הגבוה ביותר בקרב האוכלוסייה הערבית מאז בחירות 1999, אם כי נמוך יותר ב־11.5% משיעור ההשתתפות בבחירות 1999. 63.5% מבעלי זכות הבחירה השתתפו בבחירות – 82.4% מהמצביעים הצביעו עבור הרשימה המשותפת, 16.8% הצביעו עבור מפלגות יהודיות וציוניות, ופחות מ־1% מהמצביעים – כ־4,000 קולות – הצביעו עבור הרשימות הערביות התקווה לשינוי והרשימה הערבית (רודניצקי, 2015). בסקר שנערך בקרב האוכלוסייה הערבית במהלך הבחירות השיבו 44.8% מהנשאלים כי החליטו להשתתף בבחירות בעקבות הקמת הרשימה המשותפת, ו־68.3% מהנשאלים ציפו כי בעקבות הקמת הרשימה המשותפת תהפוך הכנסת לזירת פעילות אפקטיבית עבור הציבור הערבי בישראל (רדאי ורודניצקי, 2015: 5-6, 9-10). ההישג האלקטורלי והתמיכה הגורפת של האוכלוסייה הערבית ברשימה המשותפת נחזו בסקרי הבחירות שהתפרסמו לאורך כל מערכת הבחירות. מיום ההכרזה על הקמת הרשימה העניקו הסקרים לרשימה כ־12 מנדטים, והיא דורגה בהם כרשימה השלישית או הרביעית בגודלה בכנסת.²

2 ראו סקרי בחירות שנשלחו אל ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה־20 באתר [ועדת הבחירות המרכזית לכנסת](#).

לוח 1 דפוסי ההצבעה ביישובים הערביים והדרוזיים, 1999–2015

2015	2013	2009	2006	2003	1999	
63.5	56.5	53.4	56.3	62.0	75.0	שיעור ההצבעה בבחירות לכנסת
82.4	77.2	81.9	71.9	69.2	68.6	שיעור ההצבעה למפלגות הערביות*

* בבחירות 2015 – שיעור ההצבעה לרשימה המשותפת.
מקור: רודניצקי, 2015.

בצד השינוי בדפוסי ההצבעה והתקווה לעלייה בהשפעת חברי הכנסת הערבים, שוררת בקרב האוכלוסייה הערבית תמיכה רחבה בשיתוף פעולה עם המפלגות היהודיות. בסקר שנערך בחודשים מאי-אוגוסט 2015, במסגרת מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל, הסכימו 75.7% מהערבים שהרשימה המשותפת צריכה לדבר עם השלטונות ועם המפלגות היהודיות כדי לקדם את ענייני האוכלוסייה הערבית. 72.4% הביעו הסכמה כללית להצטרפות המפלגות הערביות לקואליציה, ו-57.6% מהערבים מצפים מהרשימה המשותפת להסכים להצטרף לקואליציה בראשות גוש שמאל-מרכז ולשאת באחריות משותפת לכל החלטות הממשלה ופעולותיה. יש לציין שתמיכת האוכלוסייה הערבית בהשתתפות המפלגות הערביות בקואליציה בלטה גם בסקרים קודמים, שנערכו לפני הקמת הרשימה המשותפת: בשנת 2013 תמכו 79.8% מהערבים בהשתתפות המפלגות הערביות בקואליציה, ב-2012 – 72.8% וב-2003 – 80.7% (סמוחה [בהכנה]: 24, 70). כאמור, בחינה של מפת הגושים הפוליטיים בעשורים האחרונים מראה כי גוש המרכז-שמאל זקוק לקול הערבי כדי לנצח את גוש הימין, להקים גוש חוסם ולקדם מהלכים פוליטיים (נוברגר, 1998; גאנם ואוסצקי-לזר, 2001; ג'מאל, 2002). התחרות הצמודה בין המועמדים לראשות הממשלה, כפי שהצטיירה בסקרים שפורסמו בזמן מערכת הבחירות, הדגישה את הרלוונטיות של הקול הערבי ושל נציגיו בכנסת בבחירות האחרונות. סקרי הבחירות שפורסמו באמצעי התקשורת לאורך כל מערכת הבחירות הראו כי לגוש המרכז-שמאל בראשות המחנה הציוני אין יתרון על גוש הימין והמפלגות החרדיות ללא תמיכה מצד הרשימה המשותפת. שלושת הסקרים שפורסמו ב"קול ישראל" בשלושת השבועות שקדמו ליום הבחירות העניקו, למשל, 48-50 מנדטים למפלגות המרכז-שמאל, 57-59 מנדטים למפלגות הימין והמפלגות החרדיות, ו-13 מנדטים לרשימה המשותפת.³

במהלך מערכת הבחירות התנהל במחנה הציוני דיון בנושא פסילת מועמדותה של ח"כ חנין זועבי, שיכול להעיד על הרלוונטיות של הרשימה המשותפת ועל ההבנה של גוש המרכז-שמאל

3 ראו ממצאי סקרי דעת קהל שנערכו עבור קול ישראל בתאריכים 26.2.2015, 5.3.2015 ו-12.3.2015, [קול ישראל, 2015](#).

ששיתוף פעולה עם הרשימה הכרחי לשם ניצחון בבחירות. מנהיגי המחנה הציוני החליטו להצטרף למפלגות הימין ולתמוך בפסלית מועמדותה של זועבי בוועדת הבחירות המרכזית, בניגוד לעמדת היועץ המשפטי לממשלה. מהלכם זה נתפס כניסיון למצב את המחנה הציוני כמפלגת מרכז ולגייס תמיכה במפלגה מצד מצביעי ימין מתונים. מנגד, הביעו אנשי המפלגה חשש שתמיכתם בפסלית מועמדותה של זועבי תמנע את האפשרות שהרשימה המשותפת תמליץ לפני הנשיא על יצחק הרצוג כמועמד להרכבת הממשלה ותרחיק את האפשרות להחלפת נתניהו (ליס, 2015א, 2015ב).

ג. "נעים בכמויות אל הקלפי": מידת הלגיטימציה של הרשימה המשותפת

כאשר בוחנים את מידת הלגיטימציה של הרשימה המשותפת, יש לזכור כי מערכת הבחירות התקיימה בצל התדרדרות ביחסים בין יהודים לערבים. חודשים ספורים לפני חלה החרפה בסכסוך הישראלי-פלסטיני בעקבות רצח הנערים איל יפרח, נפתלי פרנקל וגיל-עד שער, רצח הנער מוחמד אבו-ח'דיר ומבצע צוק איתן (חילו, 2014). בד בבד עם האירועים הביטחוניים, בזמן כהונת הכנסת ה-19 עלו יוזמות והליכי חקיקה שנתפסו על ידי הציבור הערבי כמהלכים שנועדו להצר את צעדיו ולפגוע בזכויותיו, כמו הצעת חוק הלאום ותכנית פראוור להסדרת ההתיישבות הבדואית בנגב. אחד המהלכים הבולטים היה העלאת אחוז החסימה מ-2% ל-3.25% שאושרה בכנסת במרץ 2014. כאמור, העלאת אחוז החסימה, שהייתה עלולה לפגוע בסיכוייהן של המפלגות הערביות להיבחר לכנסת, היא אחד הגורמים החשובים שהובילו להקמת הרשימה המשותפת (חידר, 2015; חריב, 2015).

הצעדים של מפלגות הימין נגד נציגי הציבור הערבי בכנסת נמשכו גם במערכת הבחירות. במהלך קמפיין הבחירות עלו טענות מצד ראש הממשלה בנימין נתניהו על עמותות זרות שפועלות להגדלת שיעור ההצבעה במגזר הערבי במטרה להחליף את ממשלתו (טוכפלד, 2015; צזנה וטוכפלד, 2015). הקמפיין נגד הרשימה המשותפת ונגד המצביעים הערבים הגיע לשיאו ביום הבחירות, כאשר נתניהו פרסם את האזהרה השנויה במחלוקת בפייסבוק ש"שלטון הימין בסכנה. המצביעים הערבים נעים בכמויות אל הקלפי. עמותות השמאל מביאות אותם באוטובוסים".⁴ על פי סמוחה ([בהכנה]: 38-39), 85.8% מהערבים ו-42.2% מהיהודים הגדירו את האמירה גזענית. הביקורת על האמירה, שאליה הצטרף גם נשיא ארצות הברית ברק אובמה, הביאה את נתניהו להתנצל על הדברים ימים אחדים לאחר הניצחון בבחירות.

למרות המתח בין יהודים לערבים, מסרים אחדים של הרשימה המשותפת מעידים על נכונותה להשתלב בפוליטיקה הישראלית ולשתף פעולה עם מפלגות המרכז-שמאל. כך למשל, הצבתו של איימן עודה, חבר מפלגת חד"ש הערבית-יהודית, בראש הרשימה המשותפת הייתה

מסר של שיתוף פעולה עם הציבור היהודי. בניגוד לשאר המפלגות הערביות, חד"ש פועלת בשנים האחרונות למצב את עצמה כמפלגת שמאל ושואפת להשגת מעמד לגיטימי במערכת הפוליטית ובחברה הישראלית (רוחאנא, שחאדה וסבאע'ח'ורי, 2010). יושב הראש הנבחר עודה, אשר לא היה מוכר לרוב הציבור היהודי, זכה לחשיפה תקשורתית ראשונה בתקשורת העברית בעימות הבחירות ששודר בערוץ 2 כשבועיים לפני יום הבחירות. בעימות הציג עודה מסרים חברתיים-כלכליים הפונים לכלל הציבור הישראלי וקרא לשיתוף פעולה ערבי-יהודי. בעקבות דבריו נתפס עודה בתקשורת כפוליטיקאי המציע שיח חדש, מתון ושונה משאר חברי הכנסת הערבים, וכמי שיכול להוביל את הרשימה המשותפת לשיתוף פעולה מהותי עם מפלגות המרכז-שמאל (אברמוביץ', 2015; דסקל, 2015; הארץ, 2015).

לעומת זאת, כשבוע לאחר עימות הבחירות נכשלו המגעים לחתימה על הסכם עודפים בין מרצ לרשימה המשותפת. צעדים אלו נהנו מתמיכתו של עודה אך נתקלו בהתנגדות מצד אנשי בל"ד והתנועה האסלאמית. מטרת המהלך הייתה למנוע אובדן קולות ולהגדיל את מספר המנדטים בגוש המרכז-שמאל, אחרי שיש עתיד והרשימה המשותפת נותרו ללא הסכמי עודפים. המחנה הציוני ומרצ הציעו לפתוח את הסכם העודפים שחתמו עליו בתחילת מערכת הבחירות ולחתום על הסכמים חדשים: המחנה הציוני עם יש עתיד ומרצ עם הרשימה המשותפת. הפנייה לרשימה המשותפת מעידה על הרלוונטיות שלה במערכת הבחירות, ויכולה להעיד גם על מידה מסוימת של לגיטימציה שניתנת לה מצד מפלגות השמאל. בעקבות כישלון המגעים האשימו מפלגות המרכז-שמאל את אנשי הרשימה המשותפת בלאומנות ובבדלנות. מנגד טענו גורמים ברשימה המשותפת כי הפנייה "לא הייתה רצינית" ונעשתה ברגע האחרון (אלדר, 2015; ליאור וחורי, 2015). בעקבות כישלון המגעים פרסם עודה תגובה בדף הפייסבוק שלו שקראה להמשך השותפות:

בזמן הקצר שעמד לרשותי פעלתי לקידום הסכם עודפים במטרה לחסום את הימין. בין המפלגות ברשימה המשותפת התקיים בסוגיה הזו ויכוח עמוק, לחץ הזמנים לא הועיל. הפעם הוויכוחים לא הבשילו לכדי קבלת ההסכם. אני מאמין בפוליטיקה של שותפות רחבה למען שינוי אמיתי בארץ הזו ואת הדרך הזו אנו לא מתכוונים לעזוב. כי זו הדרך היחידה לבנות כאן עתיד אחר לכולנו.⁵

על פי סקרי דעת קהל שנערכו בזמן מערכת הבחירות, נראה שהמסרים של עודה בדבר שיתוף פעולה יהודי-ערבי לא שיפרו את מידת הלגיטימציה של המפלגה באוכלוסייה היהודית. לדוגמה, על פי סקר מדד השלום שנערך זמן קצר לאחר ההכרזה על הקמת הרשימה המשותפת, 64.6% מהציבור היהודי הביעו חוסר שביעות רצון מהקמת הרשימה, לעומת 18.6% שהיו מרוצים

מהקמתה (יער והרמן, 2014). על פי מדד יחסי ערבים-יהודים שנערך לאחר הבחירות, 29.5% מהיהודים תומכים בהוצאת הרשימה המשותפת מחוץ לחוק. יש לציין שבשנים 2012-2013 תמכו כ-45% מהיהודים בהוצאת חד"ש מחוץ לחוק, ולכן ניתן לומר שיש עלייה מסוימת בסובלנות הפוליטית כלפי חברי הכנסת הערבים (סמוחה, בהכנה: 51, 70). עם זאת, בסקר הבחירות INES, שבו התבקשו המשיבים תוך כדי מערכת הבחירות לדרג את מידת אהדתם כלפי המפלגות וכלפי ראשי המפלגות על פני סולם בין 0 ל-10, דורגה הרשימה המשותפת כמפלגה השנואה ביותר בקרב הציבור היהודי, עם ציון ממוצע 1.3. לשם השוואה, המפלגות הבאות אחריה הן יחד וש"ס, עם ציון ממוצע 2.8 לכל אחת, ואחריהן מרצ (2.9) וישראל ביתנו (3.7). ראש המפלגה השנוא ביותר בקרב הציבור היהודי הוא איימן עודה, עם ציון ממוצע של 1.45. אחריו דורגו אריה דרעי (2.6), אלי ישי וזהבה גלאון (3) וציפי לבני (3.64) (INES, 2015).

למרות חוסר שביעות הרצון מהקמת הרשימה המשותפת נראה שהעמדות בציבור היהודי חצויות בעניין האפשרות לשיתוף פעולה בינה ובין המפלגות היהודיות. על פי מדד יחסי ערבים-יהודים, 51.5% מהציבור היהודי מסכימים שמפלגות ערביות ישתתפו בקואליציות ממשלתיות. בשנת 2012, לפני הקמת הרשימה המשותפת, 52.8% מהציבור היהודי תמכו בשיתוף מפלגות ערביות בקואליציה. כלומר, העמדה בנושא זה נותרה יציבה ולא הושפעה מהקמת הרשימה המשותפת. בכל הנוגע לרשימה המשותפת נקודתית, 46.7% מהיהודים סברו שהמפלגות היהודיות צריכות לקבל את הרשימה המשותפת כמועמדת לגיטימית לחברות בקואליציה ממשלתית כמו כל מפלגה אחרת (סמוחה [בהכנה]: 24, 70). מסקר מדד הדמוקרטיה הישראלית, שנערך לאחר הבחירות בחודשים אפריל-מאי 2015, עולה כי 73.6% מהציבור היהודי סוברים כי החלטות גורליות למדינה בנושאי שלום וביטחון צריכות להתקבל ברוב יהודי. 53.6% מהיהודים טענו כי החלטות גורליות בנושא שיטת הממשל ומבנה הכלכלה והחברה צריכות להתקבל ברוב יהודי. השוואה למדדים הקודמים מראה יציבות בעמדות לגבי החלטות בנושאי שלום וביטחון – ב-2014, לפני הקמת הרשימה המשותפת, 73.8% מהיהודים טענו כי החלטות בנושאים הללו צריכות להתקבל ברוב יהודי, ב-2013 – 66.7% וב-2011 – 77.8%. בנושאי ממשל, חברה וכלכלה חלה ירידה קלה בשנה האחרונה – ב-2013 – 56.9% וב-2011 – 69.5% (הרמן ואח', 2015: 123-125).

ד. חנין זועבי והרשימה הערבית המאוחדת: הסיקור התקשורתי של הרשימה המשותפת

כדי ללמוד עוד על מידת הלגיטימציה שהרשימה המשותפת זכתה לה בבחירות, ניתחתי את הסיקור התקשורתי של הרשימה בזמן קמפיין הבחירות, מתוך הנחה שאמצעי התקשורת שותפים לעיצוב גבולות השיח ומשקפים את העמדות הדומיננטיות בחברה. בתקופת בחירות חשיבותם של אמצעי התקשורת מגיעה לשיאה, בהיותם המתווכים העיקריים בין המתמודדים לבוחרים.

הסיקור התקשורתי הוא כלי עיקרי להפצת מסריהם הפוליטיים של המועמדים, ומקור מידע חשוב עבור הבוחרים, התורם לגיבוש עמדותיהם בכל הנוגע למועמדים ולנושאים המרכזיים במערכת הבחירות. במאבק על דעת הקהל ועל עיצוב סדר היום שמורה חשיבות למספרן ולבולטותן של ההופעות בתקשורת, והקבוצות או האישים שזוכים לסיקור הנרחב ביותר נתפסים כמי שמשפיעים על המתרחש במדינה (אברהם, 2001; צפתי, שפר ווימן, 2010).

אברהם (2001) טוען כי דפוסי הסיקור של קבוצות מיעוט משפיעים על הלגיטימציה הנתפסת שלהן. לדבריו, העיתונאים מאמצים בדרך כלל את מדיניותם של מוקדי הכוח בחברה כלפי מושאי הסיקור. מחקרים שבחנו את הסיקור התקשורתי של קבוצות מיעוט מצאו כי התקשורת ממעטת לעסוק בנושאים הקשורים לקבוצות אלו. ואולם כאשר קבוצות המיעוט זוכות להתייחסות מצד אמצעי התקשורת, ניתן לזהות כמה דפוסים ומסגורים המאפיינים את הסיקור התקשורתי שלהן: הופעת בני הקבוצה בעיקר בסיקור של אירועי אי-סדר ובהקשרים שליליים, כגון אסונות, מקרי אלימות, חתרנות ואיום על הסדר הציבורי; שימוש רב בסטראוטיפים; סיקור שטחי של ההתפתחויות החברתיות והפוליטיות הקשורות לקבוצת המיעוט; והצגת בני הקבוצה כלא רציונליים, כמפולגים וכמי שאינם מסוגלים להתאחד כדי לשפר את מצבם (אבו־ריא, אברהם וולפספלד, 1998; Gross, 1998; Campbell, 1995; Van Dijk, 1988; Hall, 1977).

מחקרים שבחנו את הסיקור התקשורתי של האוכלוסייה הערבית בתקשורת העברית העלו דפוסים דומים: הסיקור התקשורתי של האוכלוסייה הערבית מתאפיין בהיקף דל ובבולטות נמוכה. האזרחים הערבים מוצגים בעיקר בהקשרים שליליים, תוך כדי שימוש בסטראוטיפים ומתוך אימוץ נקודת מבט יהודית המבחינה בין "הם" ל"אנחנו". במצבי קונפליקט חברי הכנסת הערבים מוצגים כגורם שלילי המסית את הציבור הערבי, ופעולות המחאה של האזרחים הערבים מוצגות כמעשי חתרנות לא לגיטימיים, המסכנים את קיומה של המדינה. אפשר לזהות בסיקור את ההיכרות השטחית של העיתונאים היהודים עם האוכלוסייה הערבית, המתבטאת למשל בטעויות בציון שמות יישובים ומנהיגים מקרבה (אבו־ריא, אברהם וולפספלד, 1998; אברהם, 2001; פירסט ואברהם, 2004; מסאלחה וג'מאל, 2011; אלבו, 2013).

אבו־ריא, אברהם וולפספלד (1998) קושרים בין כמות ואיכותו של הסיקור התקשורתי של קבוצת המיעוט לבין העוצמה הפוליטית והלגיטימציה החברתית של הקבוצה. לטענתם, השוליות החברתית-פוליטית, האי-הכרה במסגרות הפוליטיות הערביות וההדרה מתהליכי קבלת ההחלטות במדינה גורמות להתייחסות מועטה לאוכלוסייה הערבית בתקשורת העברית. לעומת זאת, החוקרים מצאו כי התמיכה של המפלגות הערביות בממשלת רבין השנייה הובילה לעלייה ניכרת בהיקף הסיקור של האוכלוסייה הערבית. לטענתם, האזרחים הערבים זוכים לתשומת לב תקשורתית רק כאשר הם נתפסים כבעלי יכולת להשפיע על חיי האזרחים היהודים. לשם השוואה, באומגרטנר וצ'קס-בונפונט (Baumgartner and Chaques-Bonafont, 2015), שבחנו את הסיקור התקשורתי של המפלגות הספרדיות בעיתונים המרכזיים בספרד, מצאו תופעה דומה לזו שמציינים אבו־ריא, אברהם וולפספלד. החוקרים מצאו כי עיקר הסיקור התקשורתי מוקדש

למפלגות השלטון, וכי מפלגות המיעוט הלאומי – CiU ו-ERC הקטלוניות ומפלגת PNV הבסקית – ממלאות בו מקום שולי, בהיקף נמוך יותר מכוחן האלקטורלי בפרלמנט. עם זאת, כאשר מפלגות המיעוטים יכולות לשמש שחקן חשוב בהקמת קואליציה, ערכן החדשותי עולה, והן זוכות לסיקור תקשורתי בהיקף ובבולטות גבוהים יותר.

ניתוח הסיקור התקשורתי במאמר זה כולל את כל הידיעות העוסקות ברשימה המשותפת שהתפרסמו בעמודי החדשות של שלושת העיתונים המרכזיים בישראל – הארץ, ידיעות אחרונות וישראל היום – במשך 46 ימים, מיום ההכרזה על הקמת הרשימה, 23 בנואר 2015, ועד יום הבחירות, שהתקיימו ב־17 במרץ 2015. כיוון שניתוח הסיקור התקשורתי משמש כאן למדידת הלגיטימציה מצד קבוצת הרוב היהודית כלפי הנציגות הפוליטית של הציבור הערבי, הניתוח מתמקד בעיתונות העברית ואינו כולל עיתונים בערבית. הבחירה בידיעות אחרונות, כעיתון המייצג עיתונות פופולרית, ובהארץ, כעיתון המייצג עיתונות איכותית ואליטיסטית, מקובלת במחקרים מסוג זה (אבו־ריא, אברהם וולפספלד, 1998). בחרתי לנתח גם את כל הידיעות שהתפרסמו בישראל היום בשל החשיפה הגבוהה שהוא זוכה לה. כמו כן, ישראל היום, הנמצא בבעלותו של שלדון אדלסון המקורב לבנימין נתניהו, נחשב לעיתון הנוטה לתמוך בנתניהו ולבקר את יריביו, ולכן ייתכן שבחר להתמקד בהיבטים אחרים של ההתמודדות בבחירות ולמסגר אותה באופן שונה (מן ולב־און, 2015: 31-33).

כדי למדוד את היקף הסיקור התקשורתי שהוקדש לרשימה המשותפת בהשוואה לכלל הסיקור של מערכת הבחירות, נספרו כל הידיעות העוסקות במערכת הבחירות בכל אחד מהעיתונים. בכל אחת מהידיעות העוסקות ברשימה המשותפת נבחן הנושא המרכזי של הידיעה ומיקומה בעיתון, מתוך הנחה שמיקום הידיעות מלמד על חשיבותו של נושא הידיעה בהשוואה לנושאים אחרים. מיקום הידיעה בעמודים הראשונים של העיתון משמעותי במיוחד עבור קבוצות המבקשות להשפיע ולהעלות נושאים לסדר היום הציבורי (אבו־ריא, אברהם וולפספלד, 1998; McCombs and Shaw, 1972). לאחר קריאה שיטתית של הידיעות התברר גם כמה מסגרות ודפוסים שיכולים להעיד על הדה־לגיטימציה של הרשימה המשותפת: התמקדות במועמדותה של ח"כ חנין זועבי, הבלטת אירועי אי־סדר וסיקור שטחי, הכולל שגיאות בציון שם המפלגה, וחוסר נכונות לאמץ את שמה הרשמי.

כפי שניתן ללמוד מלוח 2, היקף הסיקור התקשורתי של הרשימה המשותפת בשלושת העיתונים היה כ־9% מהסיקור התקשורתי של מערכת הבחירות – 75 ידיעות מתוך 841 ידיעות בנושא הבחירות. כלומר, היקף הסיקור התקשורתי בשלושת העיתונים היה קרוב לחלקה היחסי של הרשימה בכנסת – כ־10% מחברי הכנסת. בעיתון הארץ פורסמו 26 ידיעות שעסקו ברשימה המשותפת – 13.8% מתוך הידיעות שעסקו בבחירות. בידיעות אחרונות ובישראל היום היה היקף הסיקור התקשורתי של הרשימה דומה ונמוך יותר לעומת הארץ: בידיעות אחרונות פורסמו 21 ידיעות שעסקו ברשימה המשותפת, שהן 7.9% מהידיעות שעסקו בבחירות, ובישראל היום פורסמו 28 ידיעות שעסקו במפלגה – 7.2% מתוך הידיעות שעסקו בבחירות.

לוח 2 היקף הסיקור התקשורתי של הרשימה המשותפת, 17.3.2015–23.1.2015

שלושת העיתונים	ישראל היום	ידיעות אחרונות	הארץ	
841	387	265	189	מספר הידיעות שעסקו בבחירות
75 (9%)	28 (7.2%)	21 (7.9%)	26 (13.8%)	מספר הידיעות שעסקו ברשימה המשותפת

בצד הפער בהיקף הסיקור התקשורתי, ניתן למצוא הבדלים בין הארץ לבין ישראל היום וידיעות אחרונות גם בבולטות הסיקור של הרשימה המשותפת. כפי שניתן לראות בלוח 3, כשליש מהידיעות שפורסמו בהארץ מוקמו בעמוד הראשון של העיתון. לעומת זאת, חלק ניכר מהידיעות שפורסמו בעיתונים ידיעות אחרונות וישראל היום מוקמו בעמודים הפנימיים של העיתון והתאפיינו ברמת בולטות נמוכה. הדגמה למידת הבולטות הנמוכה של הידיעות העוסקות במפלגה ניתן למצוא בגיליון יום הבחירות של ישראל היום, אשר כלל סיקור נרחב של הערכות המפלגות ביום הבחירות. למרות התחזיות בעניין גודלה הצפוי של המפלגה, הידיעה שעסקה ברשימה המשותפת הופיעה בתחתית עמוד 21, לאחר כל המפלגות האחרות (סיריוטי, 2015ג). בימים שקדמו ליום הבחירות פורסמו גם בידיעות אחרונות כמה ידיעות העוסקות בקמפיין המפלגה בעמודים הפנימיים ובתחתית העמוד, בצד ידיעות העוסקות במפלגות העומדות על סף אחוז החסימה (קלנר, 2015א, 2015ב). מנתונים אלו ניתן ללמוד על החשיבות הפחותה ועל יכולת ההשפעה המוגבלת שמייחסים עורכי העיתונים לרשימה.

לוח 3 בולטות הסיקור התקשורתי של הרשימה המשותפת לפי המיקום בעיתון

שלושת העיתונים	ישראל היום	ידיעות אחרונות	הארץ	
12 (16%)	3 (10.7%)	0	9 (34.6%)	עמוד ראשון
17 (22.7%)	2 (7.2%)	6 (28.6%)	9 (34.6%)	עמוד 2-5
46 (61.3%)	23 (82.1%)	15 (71.4%)	8 (30.8%)	עמוד 6 ומעלה
75	28	21	26	סך הכול

בשנים האחרונות הסיקור התקשורתי של מערכות הבחירות מתמקד בתעמולת הבחירות ויעדיה, באסטרטגיות הסברה, בספקולציות לגבי איש תפקידים ובקואליציות אפשריות (צפתי, שפר ווימן, 2010). במקרה של הרשימה המשותפת נראה שרוב הסיקור התקשורתי הוקדש להגבלת

הזכות להיבחר. כפי שניתן לראות בלוח 4, 40% מהידיעות שפורסמו מיום הקמת הרשימה עד יום הבחירות עסקו בעתירות לוועדת הבחירות המרכזית. רוב הידיעות עסקו בעתירות לפסילת מועמדותם של ח"כ חנין זועבי ושל פעיל הימין ברוך מרזל, בהחלטת ועדת הבחירות לפסול את מועמדותם ובהחלטת בג"ץ לבטל את הפסילה ולאפשר להם להתמודד. היוזמות לפסילת מועמדותה של זועבי, בדומה לניסיונות קודמים להגביל את הזכות להיבחר של נציגי האוכלוסייה הערבים, יכולות להעיד על עוינות ועל חוסר סובלנות כלפי האוכלוסייה הערבית (וינשל-מרגל ושמיר, 2015).

לוח 4 ידיעות שעסקו ברשימה המשותפת, לפי נושא הידיעה

שלושת העיתונים	ישראל היום	ידיעות אחרונות	הארץ	
30 (40%)	15 (53.6%)	7 (33.3%)	8 (30.8%)	עתירות לוועדת הבחירות המרכזית
20 (26.7%)	3 (10.7%)	8 (38.1%)	9 (34.6%)	קמפיין המפלגה (אירועי קמפיין והיערכות לבחירות)
10 (13.3%)	3 (10.7%)	2 (9.5%)	5 (19.2%)	שיתוף פעולה אפשרי עם גוש המרכז-שמאל
5 (6.6%)	1 (3.6%)	1 (4.8%)	3 (11.5%)	תקיפת חנין זועבי בכנס פוליטי
7 (9.3%)	4 (14.3%)	3 (14.3%)	0	אירועים שליליים במהלך מערכת הבחירות
3 (4%)	2 (7.1%)	0	1 (3.8%)	תמיכת הרשות הפלסטינית במפלגה

כמו בעניין הפער בין העיתונים הארץ, ידיעות אחרונות וישראל היום בהיקפו ובבולטותו של הסיקור התקשורתי, נמצאו הבדלים ניכרים גם בנושאי הידיעות שפורסמו בעיתונים. העתירות לוועדת הבחירות המרכזית תפסו מקום מרכזי בסיקור הרשימה המשותפת בשלושת העיתונים, אך יש לציין ש-53.6% מהידיעות שפורסמו בישראל היום עסקו בנושא זה לעומת כשליש מהידיעות שפורסמו בידיעות אחרונות והארץ. נושא נוסף שסוקר בהיקף דומה בידיעות אחרונות והארץ הוא קמפיין הבחירות של המפלגה. לעומת זאת, בישראל היום פורסמו 3 ידיעות שעסקו בקמפיין המפלגה – 10.7% בלבד מכלל הידיעות שעסקו ברשימה המשותפת. יש לציין כי בניגוד לנושא פסילת המועמדים, סיקור הקמפיין יכול להעניק מידה מסוימת של לגיטימציה להשתתפות המפלגה במערכת הפוליטית, ככל המפלגות האחרות.

כמו כן, נמצאו הבדלים בין הארץ לבין ידיעות אחרונות וישראל היום במספר הידיעות שהקדישו בעיתון לשיתוף פעולה אפשרי עם מפלגות המרכז-שמאל, בעיקר בנושא הסכם

העודפים, ולתקיפתה של זועבי בכנס בחירות ברמת גן. הבדלים אלו מעידים על סיקור תקשורתי מקיף ומעמיק יותר של הרשימה המשותפת בעיתון הארץ לעומת ישראל היום וידיעות אחרונות. לעומת זאת, 14.28% מהידיעות שפורסמו בעניין הרשימה בידיעות אחרונות ובישראל היום עסקו באמירות ובאירועים המציגים את המפלגה באור שלילי, ובהם תלונה שהוגשה נגד יושב ראש הרשימה בחשד להסתה וטענות על קריאה לחרם תרבותי על ישראל מצד אנשי בל"ד (סיריוטי 2015א; פרי, 2015).

מעניינים ההבדלים בין העיתונים בסיקור התקיפה של ח"כ זועבי בכנס ברמת גן ובהצגת ההסברים לתקיפה זו. בצד אזכור הגיוניים לתקיפה הדגישו בישראל היום את אחריותה של זועבי לאירוע וטענו כי היועץ המשפטי לממשלה ביקש לבדוק את התבטאויותיה, וכי האירוע "הפך למפגן אלימות משמאל ומימין [...] התומכים של זועבי הניפו דגלים של פלשתין" (אדטו, ברנבסקי וסיריוטי, 2015). לעומת זאת, בהארץ נכתב כי ברוך מרזל, מועמד מפלגת יחד, קרא "למחוק לה את החיוך", ודווח כי היועץ המשפטי לממשלה ביקש לבחון את דבריו של מרזל נגד זועבי ולא את התבטאויותיה של זועבי. במסגרת הידיעה הובאה תגובה מטעם מפלגת יחד שטענה כי "קשה להתעלם מהפרובוקציות של זועבי ומההתנהלות המתסיסה שלה. קשה להבין מה חיפשה בכנס ברמת גן כאשר התומכים הפוטנציאליים שלה נמצאים בעזה" (סקופ, חובר, 2015).

ההתמקדות התקשורתית בחנין זועבי וההבלטה של הטענות נגדה מצד פוליטיקאים מהימין תופסות חלק מרכזי בהצגה הסטראוטיפית של חברי הכנס הערבים ושל פעולות מחאה מצד הציבור הערבי כחתרנות המסכנת את קיומה של המדינה. כפי שניתן לראות בלוח 5, 48% מכל הידיעות שפורסמו בשלושת העיתונים כללו אזכורים למועמדותה של ח"כ זועבי, שמוקמה במקום השביעי ברשימה המשותפת. 57.1% מהידיעות שפורסמו בישראל היום וכ-42% מהידיעות שפורסמו בידיעות אחרונות והארץ עסקו במידה כלשהי במועמדותה. מעניין לציין שזועבי מוזכרת כסמל לשיתוף הפעולה עם האויב גם בידיעות שכלל אינן עוסקות בה. בידיעה העוסקת בדברים שאמר פעיל המפלגה רג'א זעאתרה בכנס בחירות, למשל, מובאת תגובתו של ח"כ דני דנון, הטוען כי "הרשימה המשותפת מאמצת את קו בשארה-זועבי ותכליתה לפגוע במדינת ישראל" (סיריוטי, 2015ב). בידיעה אחרת המביאה מדבריו של ח"כ אביגדור ליברמן נגד איימן עודה נכתב "אין הבדל בינו לבין חנין זועבי, הוא מזדהה עם חמאס, הוא שקרן ובוגד" (ברנבסקי, 2015). אמנם מדובר בציטוטים של יריבים פוליטיים, אך הבחירה לשלב אותם בידיעות שאינן עוסקות בזועבי היא חלק ממסגור הטקסט החדשותי. פעולת מסגור זו, הכוללת בחירה במידע מסוים והבלטתו בצד השמטה והתעלמות ממידע אחר, מדריכה את הקוראים כיצד להבין את הטקסט ומעניקה לו, במקרה הזה, משמעות שלילית ומסוכנת (Entman, 1993).

לוח 5 דפוסים של דה-לגיטימציה בסיקור הרשימה המשותפת

שלושת העיתונים	ישראל היום	ידיעות אחרונות	הארץ	
36 (48%)	16 (57.1%)	9 (42.9%)	11 (42.3%)	מועמדותה של ח"כ חנין זועבי
27 (36%)	13 (46.4%)	6 (28.2%)	8 (30.8%)	אירועי אי-סדר
24 (32%)	15 (53.6%)	8 (38.1%)	1 (3.8%)	שגיאות בציון שם המפלגה

כשליש (36%) מכלל הידיעות שעסקו ברשימה המשותפת התמקדו ב"חדשות אי-סדר", המוגדרות חדשות שליליות אשר מתמקדות באיומים, בהרס, בחתרנות ובפגיעה ברכוש ובנפש. לעומתן, "חדשות סדר" עוסקות בנושאים חיוביים, כגון יציבות חברתית ושגשוג כלכלי, ומציגות את הקבוצה הנסקרת באור חיובי (Gans, 1979). גם במקרה הזה ניתן לראות פער בין שיעור חדשות האי-סדר בישראל היום לבין שיעורן בידיעות אחרונות והארץ. 46.4% מהידיעות שפורסמו בישראל היום התייחסו לאירועי אי-סדר, לעומת 30.8% מהידיעות בהארץ ו-28.2% מהידיעות בידיעות אחרונות. בין האירועים ניתן למצוא, למשל, אזכורים חוזרים של השתתפותה של ח"כ זועבי במשט לעזה, או התייחסות להפגנה של "מאות ערבים תושבי עכו" אשר "הניפו דגלי פלשתיין" ושרו "עכו ערבית כולה", בתוך ידיעה שעסקה בסירובם של אנשי הרשימה המשותפת לחתום על הסכם עודפים עם מרצ (סיריוטי ויעקב, 2015).

בדומה לשגיאות שמצא אברהם (2001) בפרסום שמות יישובים ערביים בעיתונות העברית, 32% מכלל הידיעות שעסקו ברשימה המשותפת כללו שגיאות ושיבושים בציון שמה של המפלגה. ב-53.6% מהידיעות שפורסמו בישראל היום ו-38.1% מהידיעות שפורסמו בידיעות אחרונות נעשה שימוש בכינויים "הרשימה הערבית המאוחדת" (אליזרע, 2015), "הרשימה הערבית המשותפת" (נוביק, 2015) או "הרשימה הערבית" (סיריוטי, 2015). בשל החזרה על השמות השגויים נראה שהשימוש בהם אינו מקרי. ניתן לטעון כי הוספת שם התואר "הערבית" לשמה של הרשימה המשותפת מבטלת את הבחירה של המפלגה לפנות לכלל האוכלוסייה ומחדדת את ההבחנה בין "אנחנו" לבין "הם" – בין המפלגה הערבית לבין המערכת הפוליטית הישראלית ובין המצביעים היהודים לבין המצביעים הערבים. כמו כן, ההתייחסות לרשימה כ"מפלגה ערבית מאוחדת" מתעלמת מן ההבדלים בין הקבוצות שחברו להקמת הרשימה ומהגורמים שהובילו להקמתה ומציירת מפלגה שחבריה מחזיקים בזהות ובאידיאולוגיה אחידות. תפיסה זו עולה מדבריו של אביגדור ליברמן, שצוטטו בישראל היום עם הקמת הרשימה המשותפת: "האיחוד בין המפלגות הערביות מוכיח לכולם שכנראה אין הבדל בין חנין לחנין, ודב חנין הוא בדיוק כמו חנין זועבי" (ברנובסקי, סיריוטי ויעקב, 2015). לעומת הסיקור בישראל היום ובידיעות אחרונות,

נראה כי עיתונאי הארץ בחרו להתייחס למפלגה כרשימה משותפת של כמה מפלגות ולהציג את ההבדלים בין הקבוצות שחברו להקמת הרשימה, את הקשיים שליוו את הקמתה ואת הסכסוכים וחילוקי הדעות בין חבריה.

ה. סיכום

הקמת הרשימה המשותפת היא נקודת ציון חשובה בתולדות הפוליטיקה הערבית בפרט והפוליטיקה הישראלית בכלל. לאחר שנים של פיצול ומאבקים פנימיים ראשי המפלגות הערביות שיתפו פעולה, הקימו מסגרת פוליטית משותפת ועוררו ציפיות בקרב האוכלוסייה הערבית להעצמת כוחה הפוליטי ולשיפור יכולת ההשפעה של חברי הכנסת הערבים. לנוכח ציפיות אלו, בחנתי את מעמדה של הרשימה המשותפת במערכת הפוליטית במהלך מערכת הבחירות. הראיתי כי הרשימה המשותפת הנתנה מרלוונטיות רבה בזמן מערכת הבחירות. מידת הרלוונטיות שלה הושפעה מכוחה האלקטורלי ומהציפייה שתהפוך למפלגה השלישית בגודלה בכנסת; מהתמיכה הרחבה בה בקרב האוכלוסייה הערבית; מהתחרות הצמודה בין המועמדים לראשות הממשלה; ומחוסר היכולת של גוש המרכז-שמאל להקים גוש חוסם ללא חברי הכנסת הערבים. בראש הרשימה המשותפת הוצב יושב ראש חד"ש, איימן עודה, שהקפיד לפנות לכלל האוכלוסייה הישראלית במסרים של שוויון ושלום ואימץ שיח כלכלי-חברתי המאפשר שיתוף פעולה עם המפלגות הציוניות. עם זאת סבלה הרשימה מדה-לגיטימציה מצד פוליטיקאים והרתיעה חלקים גדולים בציבור הישראלי, כפי שעולה מסקרי דעת קהל. האמירה של נתניהו ביום הבחירות היא דוגמה בולטת לאופן שבו מפלגות הימין ניצלו לטובתן את הרתיעה והחשש מפני כניסתה של הרשימה המשותפת אל מוקדי קבלת ההחלטות.

מניתוח כל הידיעות שעסקו ברשימה המשותפת בשלושת העיתונים המרכזיים בעברית, ניתן ללמוד על החשיבות המעטה שהעיתונים מייחסים למפלגה. ניתן ללמוד גם על הדה-לגיטימציה של הרשימה הרווחת בציבור ובמערכת הפוליטית. ידיעות אחרונות וישראל היום, שבמהלך סיקור מערכת הבחירות נאבקו זה בזה, סיקרו את הרשימה המשותפת באופן דומה: היקף הסיקור התקשורתי שלה היה נמוך ביחס לסיקור התקשורתי של מערכת הבחירות בכלל וביחס לגודלה המצופה של המפלגה. רוב הידיעות פורסמו בעמודים הפנימיים של העיתון וכללו שגיאות בציון שם המפלגה. למרות הדפוסים הדומים בסיקור העיתונאי נראה שהסיקור התקשורתי של ישראל היום, המזוהה עם נתניהו, היה שלילי וסטראוטיפי יותר לעומת ידיעות אחרונות. לעומת זאת, בעיתון הארץ, המזוהה עם השמאל הציוני, זכתה הרשימה המשותפת להתייחסות רחבה ומעמיקה יותר ולבולטות גבוהה יותר בסיקור מערכת הבחירות.

נראה שעיקר תשומת הלב התקשורתית הופנתה לדיון בנושא ח"כ חנין זועבי, פסילת מועמדוּתה על ידי ועדת הבחירות המרכזית וביטול הפסילה על ידי שופטי בג"ץ. השיח בנושא מועמדוּתה של זועבי התמקד בשאלת עצם הזכות של נציגי הציבור הערבי להיבחר לכנסת והתרחק

מן העיסוק באפשרות שנציגים אלו ישתתפו בשלטון וייקחו חלק של ממש בקבלת ההחלטות במדינה. נוסף על כך, ידיעות רבות כללו דיווחים על אירועי אי-סדר, המאפיינים סיקור תקשורת של קבוצות מיעוט, ולו בשגיאות בציון שם המפלגה, המעידות על סיקור שטחי ומשמרות את ההבחנה בין המפלגה הערבית לבין המערכת הפוליטית הישראלית. הופעתם של דפוסי סיקור תקשורת האופייניים לסיקור קבוצות מיעוט מלמדת על התפיסה הרווחת בקרב הציבורי היהודי ובקרב המערכת הפוליטית, שאין לאפשר השתתפות אמיתית של נציגי הציבור הערבי במרחב הפוליטי, למרות העלייה בכוחם האלקטורלי ולמרות הלכידות הפנימית חסרת התקדים שהפגינו במערכת הבחירות.

קשה להעריך כיצד היו פועלים במחנה הציוני וברשימה המשותפת במקרה שבו תוצאות הבחירות היו דומות לסקרי הבחירות, והיה אפשר להקים גוש חוסם בתמיכת הרשימה המשותפת; ואולם ניתן לשער כי ההתמודדות עם סוגיית ההמלצה לנשיא על הרצוג הייתה יכולה להפוך לוויכוח סוער בין המפלגות המרכיבות את הרשימה המשותפת. כמו כן, אפשר להניח שפנייה לרשימה המשותפת מצד המחנה הציוני הייתה מלווה בביקורת נוקבת מצד חלק גדול של המערכת הפוליטית.

בחודשים הראשונים לכהונת הכנסת ה-20 חזינו בעימותים חריפים בין חברי הכנסת היהודים לחברי הכנסת הערבים באופוזיציה, שחושפים את הפער בין הצורך הפוליטי של מפלגות המרכז-שמאל הציוניות בתמיכתם של חברי הכנסת הערבים לבין החשש להיתפס כ"ידידי" הערבים בעיני דעת הקהל. ניתן לשער שהפער התרחב על רקע ההחמרה במצב הביטחוני שחלה חודשים ספורים לאחר מערכת הבחירות. בד בבד, נמשכים המהלכים הפרלמנטריים הפוגעים באוכלוסייה הערבית, ובראשם הצעת חוק ההשעיה, המבקשת לאפשר הדחה של חבר כנסת מכהן ברוב של 90 חברי כנסת. אירועים אלו מלמדים עד כמה רחוק שיתוף הפעולה בין המפלגות הציוניות והרשימה המשותפת.

על רקע ההימנעות מהצבעה של האוכלוסייה הערבית בבחירות המיוחדות לראשות הממשלה ב-2001 הזהיר ג'מאל (2002) כי המשך הדה-לגיטימציה של האוכלוסייה הערבית והיעדר יכולת ההשפעה הפוליטית של המפלגות הערביות עלולים להביא להתדרדרות ברמת האמון של האזרחים הערבים בפוליטיקה הפרלמנטרית, לחזק את המאבק החוץ-פרלמנטרי ולפגוע באיכות הדמוקרטיה הישראלית. כמו שעולה מסקרי דעת קהל, הקמת הרשימה המשותפת הפיחה תקווה מחודשת בקרב האוכלוסייה הערבית, שהתבטאה גם בעלייה מרשימה בשיעור ההשתתפות בבחירות. עם זאת, הקושי של חברי הרשימה המשותפת להגשים את הציפיות הגבוהות של בוחריהם להפוך את הכנסת לזירת פעילות אפקטיבית עלול להוביל לירידה בשיעור ההשתתפות בבחירות בעתיד ולהאיץ את המגמות המנתקות את האזרחים הערבים מן המדינה.

מקורות

- אברוריא, עסאם, אלי אברהם, וגדי וולפספלד, 1998. האוכלוסיה הערבית בעיתונות העברית: תקשורת ודה-לגיטימציה סוציו-פוליטית, רעננה וגבעת חביבה: המרכז לחקר החברה הערבית בישראל והמכון לחקר השלום.
- אברהם, אלי, 2001. ישראל הסמויה מעיני התקשורת: הקיבוצים, ההתנחלויות, ערי הפיתוח והישובים הערביים בעיתונות, ירושלים: אקדמון.
- אברמוביץ, אמנון, 2015. ["עיומות בחירות 2015: שלב הסיכומים"](#), mako, 27.2.2015.
- אדטו, עדנה, יעל ברנובסקי, ודניאל סיריטי, 2015. "זועבי הותקפה בכנס: שפכו מיץ על ראשה", ישראל היום, 4.3.2015.
- אלדר, שלומי, 2015. ["איימן עודה נכשל בהחלטה הראשונה של הרשימה המשותפת"](#), Al Monitor, 9.3.2015.
- אלבו, שגיא, 2013. דעת מיעוט בעיתונות העברית: ייצוג האוכלוסייה הערבית במרחב ציבורי משתנה, תל אביב: דיונון.
- אליזרע, רותם, 2015. "ערבית בעברית", ידיעות אחרונות, 12.2.2015.
- אריאן, אשר, ומיכל שמיר, 2001. "מועמדים, מפלגות וגושים: ישראל בשנות ה-90", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), [הבחירות בישראל – 1999](#), ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 15-46.
- בלאנדר, דנה, 2014. ["המפלגות הערביות: מחסימה להעצמה"](#), אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 21.12.2014.
- ברנובסקי, יעל, 2015. "ליברמן: עודה שקרן ובוגד, נגיע למספר ח"כים דו-ספרתי", ישראל היום, 15.3.2015.
- ברנובסקי, יעל, דניאל סיריטי, ונצחיה יעקב, 2015. "ישראל ביתנו: לפסול את הרשימה הערבית המאוחדת", ישראל היום, 25.1.2015.
- גאנם, אסעד, ושרה אוסצקי-לזר, 2001. "ישראל כדמוקרטיה אתנית: מבחן ההצבעה הערבית בבחירות לכנסת ה-15", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), [הבחירות בישראל – 1999](#), ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 171-202.
- ג'מאל, אמל, 2002. "הימנעות כהשתתפות: על תעוועי הפוליטיקה הערבית בישראל", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), [הבחירות בישראל – 2001](#), ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 57-100.
- דסקל, שלומי, 2015. "מנהיג בעל חזון? אימן עודה והזירה הפוליטית הערבית בישראל", ביאן 5: 19-21.
- הארץ, 2015. ["השד העדתי, המאבק על קולות הימין ומורשת המרן: ראשי המפלגות התעמתו בלי הרצוג ונתניהו"](#), הארץ, 26.2.2015.
- הרמן, תמר, אלה הלר, חנן כהן, ודנה בובליל, 2015. מדד הדמוקרטיה הישראלית 2015, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- וינשל-מרגל, קרן, ומיכל שמיר, 2015. "'כבוד השופטים, תחזיקו אותנו': הדינמיקה הפוליטית של הזכות להיבחר בדמוקרטיה הישראלית", בתוך: מיכל שמיר (עורכת), [הבחירות בישראל – 2013](#), ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 70-101.
- חדשות 2, 2013. ["לפיד הבהיר: לא יהיה גוש חוסם"](#), mako, 23.1.2013.

- חידר, עזיז, 2015. "הרשימה המשותפת בבחירות 2015: כינונה, מצעה והאתגרים העומדים בפניה", **ביאן** 5: 16-13.
- חילו, נדיה, 2014. "יחסי יהודים-ערבים בישראל: לאן?", **ביאן** 2: 7-9.
- חריב, מנאל, 2015. "הרשימה הערבית המשותפת בבחירות 2015: שותפות שהיא כורח המציאות", **ביאן** 4: 10-9.
- טוכפלד, מתי, 2015. "לא אהיה ראש ממשלה ברוטציה", **ישראל היום**, 13.3.2015.
- יהב, ניר, 2013. "המפלגות הערביות: נהיה הראשונים לחסום את הימין", **וואלה News**, 23.1.2013.
- יער, אפרים, ותמר הרמן, 2014. **מדד השלום – 2014**, תל אביב וירושלים: אוניברסיטת תל אביב והמכון הישראלי לדמוקרטיה (ינואר).
- ליאור, אילן, וג'קי חורי, 2015. "**גלאון: סירוב הרשימה המשותפת לחתום על הסכם עודפים – לאומנות ובדלנות במקום שותפות**", **הארץ**, 7.3.2015.
- ליס, יהונתן, 2015א. "המחנה הציוני יתמוך בעתירות לפסילת מועמדות זועבי לכנסת", **הארץ**, 6.2.2015.
- , 2015ב. "זעם במחנה הציוני על תמיכה הרצוג ולבני בפסילת זועבי", **הארץ**, 13.2.2015.
- מן, רפי, ואזי לב-און, 2015. **דוח שנתי: התקשורת בישראל 2014 – סדרי יום, שימושים ומגמות**, אריאל: המכון לחקר מדיה חדשים, חברה ופוליטיקה, אוניברסיטת אריאל.
- מסאלחה, ח'לוד, ואמל ג'מאל, 2011. **לתקשורת העברית דרושים כתבים ערבים: דפוסי סיקור האזרחים הערבים-פלסטינים בעיתונות הישראלית המודפסת, נצרת: אעלאם – מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל**.
- נוביק, עקיבא, 2015. "המבוכה של ישי", **ידיעות אחרונות**, 13.3.2015.
- נוברגר, בנימין, 1998. "הקול הערבי: בין אינטגרציה לדה-לגיטימציה", בתוך: אלי רכס (עורך), **הערבים בפוליטיקה הישראלית: דילמות זהות, תל אביב: מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל אביב**, עמ' 31-40.
- , 2010. **החברה הערבית בישראל – קול אחד לכל אחד: מפלגות ובחירות**, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- סירוטי, דניאל, 2015א. "'תלונה נגד יו"ר הרשימה המשותפת: הסית נגד גיוס ערבים נוצרים'", **ישראל היום**, 2.3.2015.
- , 2015ב. "בכיר ברשימה המשותפת: 'דאעש למדו מהציונים לאנוס ולרצוח'", **ישראל היום**, 11.3.2015.
- , 2015ג. "יו"ר הרשימה המשותפת: 'נשקול להמליץ על הרצוג'", **ישראל היום**, 17.3.2015.
- סירוטי, דניאל, ונצחיה יעקב, 2015. "**גלאון: 'הרשימה המשותפת בחרה בלאומנות ובדלנות'**", **ישראל היום**, 8.3.2015.
- סמוחה, סמי, [בהכנה]. **לא שוברים את הכלים: מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2015**.
- סקופ, ירדן, רויטל חובל, וג'קי חורי, 2015. "פעילי ימין תקפו את זועבי, ומרזל הכריז: הורדנו לה את החיוך", **הארץ**, 4.3.2015.
- עלי, נואה, 2015. "האם כולנו מוחמד או אחמד?: צירי לידתה של הרשימה המשותפת והעמדות כלפיה", **ביאן** 4: 4-6.

פירסט, ענת, ואלי אברהם, 2004. ייצוג האוכלוסייה הערבית בתקשורת העברית: השוואה בין סיקור "יום האדמה" הראשון (1976) לבין סיקור "אינתיפאדת אל-אקצא" (2000), תל אביב: אוניברסיטת תל אביב ומרכז תמי שטינמן למחקרי שלום.

פרי, סמדר, 2015. "בל"ד למשורר המצרי: תחרים את ישראל", ידיעות אחרונות, 9.2.2015.
 צזנה, שלמה, ומתי טוכפלד, 2015. "מיליוני ש' מחו"ל: להגדיל הצבעת השמאל והערבים", ישראל היום, 6.3.2015.

צפתי, יריב, תמיד שפר, וגבריאל וימן, 2010. "המלחמה על סדר היום: המערכה בעזה ומערכת הבחירות 2009 בתקשורת", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2009**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 101-333.

קול ישראל, 2015. "**ממצאי סקר דעת קהל**", ירושלים: קול ישראל, 13.3.2015.

קלנר, ירון, 2015א. "הפנצ'ר של עודה", ידיעות אחרונות, 12.3.2015.

_____, 2015ב. "נשיקה לאבא", ידיעות אחרונות, 15.3.2015.

קניג, עופר, 2004. "מפלגות ערביי ישראל במבט השוואתי: מחסום השוליות והדילמה של השפעה מול מחאה", **תרבות דמוקרטית** 8: 109-143.

רדאי, איתמר, ואריק רודניצקי, 2015. **סקר עמודות פוליטית בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל**, תל אביב: תוכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל אביב.

רודניצקי, אריק, 2015. "ניתוח תוצאות הבחירות לכנסת ה-20 בקרב הערבים בישראל", **ביאן** 5: 3-12.

רוחאנא, נדים, נביל סאלח, ונימר סולטאני, 2004. "לא משפיעים אך מצביעים: על הצבעת המיעוט הפלסטיני בבחירות לכנסת השש עשרה", בתוך: אשר אריאל ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2003**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 311-349.

רוחאנא, נדים, אמטאנס שחאדה, ואריז' סבאע'ח'ורי, 2010. "תפניות בפוליטיקה הפלסטינית בישראל: בחירות 2009", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2009**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 131-170.

רייטר, יצחק, 1988. "המפלגה הדמוקרטית הערבית ומקומה באוריינטציה של ערביי ישראל", בתוך: יעקב לנדאו (עורך), **המגזר הערבי בישראל**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 63-84.

רכס, אלי, 2008. "המיעוט הערבי בישראל והבחירות לכנסת ה-17: תחילת עידן חדש?", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2006**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 201-234.

Baumgartner, Frank R., and Laura Chaques-Bonafont, 2015. "All News is Bad News: Newspaper Coverage of Political Parties in Spain," *Political Communication* 32 (2): 268–291.

Campbell, Christopher P., 1995. *Race, Myth and the News*, California: Sage Publications.

Entman, Robert M., 1993. "Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm," *Journal of Communication* 43 (4): 51–58.

Gans, Herbert J., 1979. *Deciding What's News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek and Time*, New York: Pantheon Books.

- Ghanem, As'ad, 2001. *The Palestinian-Arab Minority in Israel 1948–2000*, New York: State University of New York Press.
- Gross, Larry, 1998. "Minorities, Majorities and the Media," in: Tamar Liebes and James Curran (eds.), *Media, Ritual and Identity*, London and New York: Routledge, pp. 315–348
- Hall, Stuart, 1977. "Culture, Media and 'The Ideology Effect'," in: James Curran, Michael Gurevitch, and Janet Woollacott (eds.), *Mass Communication and Society*, London: Open University Press, pp. 48-315.
- INES, 2015. [*The Israel National Election Studies – 2015*](#).
- McCombs, Maxwell E., and Donald L. Shaw, 1972. "The Agenda-Setting Function of Mass Media," *Public Opinion Quarterly* 36 (2): 176–187.
- Sartori, Giovanni, 1976. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Dijk, Teun A., 1988. *News as Discourse*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

העלייה מברית המועצות לשעבר בפוליטיקה הישראלית על פרשת דרכים

וצ'סלב קונסטנטינוב | רעות איצקוביץ'-מלכה

במאמר זה ננתח את דפוסי ההצבעה של עולי ברית המועצות לשעבר בבחירות 2015, במטרה לבחון אם ניתן להצביע על תהליך של חברות מחדש שעוברים העולים, שבעקבותיו הם נעשים דומים יותר בעמדותיהם הפוליטיות ובדפוסי הצבעתם לאוכלוסייה המקומית הישראלית. במילים אחרות, נבקש לבדוק אם העולים עברו תהליך של התאקלמות, היטמעות או היקלטות בחברה הישראלית – שנכנה מכאן ואילך "ישראליוזיה" – המביא לירידת ההשפעה של הרכיב האתני כמנבא הצבעה בקרב העולים, בעקבות חברות פוליטי ההופך את התנהגותם לדומה יותר לזו של האוכלוסייה הוותיקה.

תחילה נמקם את העלייה מברית המועצות ואת דפוסי הצבעתה בתוך מסגרת רחבה יותר של תאוריות הגירה וחברות, ונסקור גם את ספרות המחקר הייחודית לעלייה זו ולאופן הצבעתה. בהמשך נשווה בין עולים לבין ותיקים משני היבטים: עמדות על הציר המדיני-ביטחוני, שהוא ציר ההצבעה עיקרי בפוליטיקה הישראלית; ודפוסי ההצבעה. כדי לבחון את תאוריית הישראליוזיה נחלק את העולים לשתי קבוצות – דור המהגרים, הדור ראשון לעלייה, וילדיהם בני הדור השני לעלייה – ונבחן כל אחת מהן בהשוואה לקבוצת הישראלים הוותיקים. לאחר מכן נשווה בין דפוסי ההצבעה של כלל העולים ובין אלה של הוותיקים ונבחן באיזו מידה משפיע הרכיב האתני של המצביע, כלומר עובדת היותו עולה, בן עולה או ותיק, על הצבעתו. בחלקו האחרון של המאמר נתמקד בקבוצת העולים מהדור הראשון ונפלאח אותה על פי משתנים חברתיים-דמוגרפיים שנקשור לדפוסי ההצבעה.

השערותנו העיקרית הייתה שאכן ניתן להצביע על תהליך של ישראליוזיה פוליטית המשפיע על דפוסי הצבעתם של העולים. באופן טבעי מדובר בתהליך אטי והדרגתי, ולכן הדרך הטובה ביותר להדגימו – מאחר שמאמר זה מסתמך על נתונים מבחירות 2015 בלבד ואינו עורך ניתוח לאורך זמן – היא באמצעות המחשת ההבדלים בעמדות ובדפוסי ההצבעה שבין מהגרים, בני מהגרים וישראלים ותיקים, והדגמת ההבדלים ומגמות ההצבעה השונות בתוך קבוצת העולים בני הדור הראשון עצמה.

הניתוח שלנו מעלה שתי תובנות עיקריות, שתיהן תומכות בהשערת הישראליוזיה. ראשית, נראה כי ההבדלים בעמדות ובדפוסי ההצבעה בין הישראלים הוותיקים לבין בני הדור השני להגירה זניחים במרבית המקרים, ובכל מקרה קטנים יותר מאלה שבין הוותיקים למהגרים. כלומר, אמנם

עדיין יש הבדלים בעמדותיהם ובדפוסי הצבעתם של העולים מברית המועצות לשעבר לעומת ישראלים ותיקים, אבל ההבדלים הללו מיטשטשים, ואפילו נעלמים כמעט לגמרי, כאשר מדובר בדור השני של המהגרים. ניכרת אפוא התקרבות בדפוסי ההצבעה של הדור השני של העולים לבין הדפוסים של הישראלים הוותיקים כחלק מתהליך ההתאקלמות שעוברים העולים, בעיקר בתחום החברתי-כלכלי. שנית, נראה כי גם בתוך קבוצת העולים בני הדור הראשון אפשר לזהות מגמה של ישראליזציה. מגמה זו ניכרת בקיומן של תתי-קבוצות בתוכה שאינן משקפות עוד את דפוסי ההצבעה המסורתיים המוכרים לנו מן המחקר העוסק בעלייה מברית המועצות, אלא מתקרבות בדפוסי הצבעתן לחלקים אחרים בציבור הישראלי הוותיק, בהתאם למאפיינים החברתיים-דמוגרפיים.

א. השפעת תהליך הישראליזציה על עמדותיהם ועל התנהגותם הפוליטית של עולי ברית המועצות לשעבר וילדיהם

מאז החלה העלייה הגדולה מברית המועצות לשעבר ב־1990 חלפו 25 שנים. בתקופה זו התקיימו 9 מערכות בחירות ארציות לכנסת או לראשות הממשלה, ולקולות העולים נודעה השפעה רבה ולעתים אף מכרעת על תוצאותיהן. הניסיון להסביר את עמדותיהם הפוליטיות ואת התנהגותם האלקטורלית של העולים אינו חדש, והשאלה מהם הגורמים המשפיעים על עמדות אלו ועל התנהגות זו העסיקה חוקרים רבים, בייחוד בהקשר של "הקול הרוסי". עם זאת, רוב ההסברים אינם ייחודיים דווקא לעולים מברית המועצות לשעבר וניתן להבינם בתוך מסגרת כללית יותר של תאוריות בתחום החברות וההגירה.

השאלה העיקרית בהקשר זה היא: האם וכיצד מהגרים מאמצים לעצמם בתהליך ההגירה או לאחריו אוריינטציה והתנהגות פוליטיות חדשות, התואמות את דפוסי המקום שאליו היגרו (Jones-Correa, and Andalon, 2008)? בקצרה, ספרות המחקר מוצאת כי מהגרים אכן מסתגלים להקשר הפוליטי החדש לאורך זמן, אבל החברות הפוליטי שעברו בארצות מוצאם מוסיף גם הוא להשפיע במידת מה על עמדותיהם ועל התנהגותם הפוליטית. כך למשל, מחקרים רבים מצאו שככל שמהגרים רכשו את השפה המקומית ועברו תהליכים של התאזרחות – בהתאמה לזמן שעבר מאז ההגירה – כך השתתפו יותר בבחירות ובסוגים אחרים של השתתפות פוליטית בארץ הקולטת (Junn, 1997; Jones-Correa, 1998; Tam Cho, 1999; Wong, 2000; Ramakrishnan, 2005). תהליך זה מדגיש לדברי החוקרים את החברות המחודש בקרב מהגרים בוגרים. בדומה, חוקרים (Cain, Kiewiet, and Uhlaner, 1991) הראו כי מהגרים אסיאתיים ולטינו-אמריקאים בארצות הברית פיתחו עם הזמן הזדהות מפלגתית ותמיכה במפלגות במדינה הקולטת. לטענת החוקרים אין מדובר בהשפעת הגיל על תהליך החברות, אלא בלמידה התנסותית של המהגרים לאורך זמן. בלאק ועמיתיו מעלים במחקרם (Black et al., 1987) טיעון דומה באשר למהגרים לקנדה, וגם הם מייחסים את ההבדלים בהתנהגות בין מהגרים ותיקים לחדשים לתהליך החברות שעברו הוותיקים ולא לגיל או לתהליכי התבגרות.

כמו הדור הראשון של מהגרים, גם הדור השני חווה קונפליקט תרבותי בתהליך התברות לנורמות החברה הקולטת. במקרה של בני הדור השני, קונפליקט זה בא לידי ביטוי בהתנגשות שבין תרבות החברה הקולטת לבין נורמות בית ההורים המהגרים (גולצמן ופרוג, 2010). כמה חוקרים השתמשו במונחים "התבוללות מקוטעת" (segmented assimilation) ו"התאמה תרבותית סלקטיבית" (selective acculturation) כדי לתאר את תהליך השתלבותם של בני הדור השני להגירה בחברה הקולטת (Portes and Zhou, 1993; Portes and Rumbaut, 2001). לטענת החוקרים הללו, שבחנו את השתלבותם של בני מהגרים ספרדים, קובנים, מקסיקנים ואחרים בחברה האמריקאית, רק מעטים מבני הדור השני נטמעים בה היטמעות מלאה, דבר המאפשר להם להכיר ולשמר את המסורת, הערכים והשפה של קבוצתם האתנית בד בבד עם היקלטותם בחברה הסובבת. במילים אחרות, בני הדור השני משמשים מעין גשר או דור מעבר, שמצד אחד נטמע בחברה הקולטת טוב יותר מדור ההורים, ומצד אחר משמר במידה מסוימת גם את מסורת בית אבא. גם פארק (Park, 2008), שחקר את בני הדור השני של מהגרים מאסיה החיים בארצות הברית, דיווח כי אלו מגדירים את עצמם אסיאתים-אמריקאים ומייחסים לעצמם זהות כפולה.

מחקרים שנעשו על בני דור שני למהגרים ישראלים יהודים בארצות הברית מצאו כי בני דור זה חשופים יותר מבני הדור הראשון לחברה הלא-יהודית הסובבת אותם, וכי הם מזהים באותה המידה הן עם קבוצתם האתנית והן עם הקבוצה הלא-יהודית המקומית (Gold, 2002). מחקרים אחרים על קבוצה זו מצאו כי הם אימצו בעיקר דפוסי תרבות כלל-אמריקאיים (רוזנטל, כפיר ופרידברג, 1994) ואף לא היו מעוניינים להתערות בחברה היהודית האמריקאית והעדיפו את החברה הלא-יהודית (Gold, 2002). מחקר נוסף, שבחן את האינטגרציה הכלכלית בקרב בני מהגרים ישראלים בארצות הברית, מצא כי תהליך השתלבותם הכלכלית של בני המהגרים מוצלח עד כדי כך שהם זוכים להצלחה כלכלית גדולה מזו של הוריהם (Cohen and Habersfeld, 2003). גם מחקרים על בני ישראלים באירופה הראו כי הם עוברים תהליך הסתגלות מהיר יותר משל הוריהם ומבינים ביתר קלות את התרבות החדשה שאליה הגיעו. הילדים הללו מגבשים אפוא זהות אתנית שונה משל הוריהם (Hart, 2004).

ניתן בקלות רבה לגזור מן המחקרים הללו, הן העוסקים בבני הדור הראשון והן העוסקים בבני הדור השני, מסקנות התקפות גם למהגרים מברית המועצות לשעבר לישראל. לפיכך הם יסייעו לנו לבחון את תהליכי התברות וההתאקלמות שחוו שני הדורות הללו בחברה הישראלית ואת השפעת התהליכים האלה על התנהגותם הפוליטית ועל דפוסי הצבעתם של העולים. נציין בהקשר זה כי יש חוקרים המדגישים את התברות הפוליטי שהביאו עמם העולים מארצות מוצאם כגורם מכריע בהתנהגותם הפוליטית, ואילו חוקרים אחרים מדגישים דווקא את תהליכי הישראליזציה שעוברים העולים ואת השפעתם על התנהגות זו. כך למשל, חוקרים אחדים טוענים שעולי ברית המועצות הביאו מארצות מוצאם מנטליות טוטליטרית ("סטליניסטית") ואימפריאלית, ומכך נובעות עמדותיהם הימניות והתנגדותם לווייתורים טריטוריאליים (Al-Haj and Leshem, 2000; Philippov, 2010; Philippov and Knafelman, 2011). אחרים מסבירים את עמדותיהם

הימניות של העולים בכך שמרבית יהודי ברית המועצות לשעבר (בעיקר בגילאים הצעירים וגילאי הביניים) השתייכו ל"אופוזיציה השקטה" למשטר הסובייטי בגלל מדיניותו האנטי־ציונית ואף האנטישמית (גיטלמן וגולדסטיין, 2001). עקב כך, בקרב רבים מהם נוצרו תחושות לאומיות ולאומניות, שאף התחזקו בעקבות פירוק ברית המועצות, בדומה לתחושות הלאומניות שהיו נחלת עמים אחרים במדינות הפוסט־סובייטיות (בייחוד במדינות קווקז ומרכז אסיה). העולים גם מאופיינים בחשיבות הגבוהה שהם מייחסים לנושאי ביטחון על פני נושאים אחרים ובדרישתם שהשלטון יעמיד בראש סולם עדיפויותיו את ביטחון האזרחים. אמנם גם הישראלים מייחסים חשיבות רבה לנושא הביטחון, אך במידה פחותה מזו של העולים (גולדסטיין וגיטלמן, 2004).

חוקרים אחרים טוענים כי אי־אפשר להסביר את דפוסי ההצבעה של העולים בישראל רק בחברות הפוליטי שהגיעו אתו מארצות מוצאם, וכי יש צורך להתייחס הן לחוויית ההגירה עצמה והן לתהליכי השינוי וההתאקלמות הפוקדים את העולים בישראל. בהקשר זה נזכיר את תאוריית "הצבעת המחאה", הגורסת שעולים מצביעים בדרך כלל נגד הממשלה שבשלטון במחאה על קשוי קליטתם (הורוביץ, 1999; Fein, 1995). ואולם בהקשר של העלייה הרוסית תאוריה זו נכונה חלקית בלבד, בעיקר בכל הנוגע לשלוש מערכות הבחירות הראשונות מאז תחילת העלייה (1992, 1996 ו־1999). בשנים אלו רוב העולים טרם הספיקו להשתלב מן הבחינה החברתית־כלכלית, אך במערכות הבחירות המאוחרות יותר נטו רוב העולים לתמוך בממשלות שבשלטון.

חוקרים רבים מראים שתהליכי השינוי וההתאקלמות שעוברים העולים אכן משפיעים על התנהגותם הפוליטית ועל דפוסי הצבעתם. כך למשל, זאב חנין מראה דואליות מסוימת בקרב העולים: יש שממקמים את בעיות הביטחון והזהות היהודית של המדינה בראש סדר עדיפויותיהם, ולפיכך תומכים בליכוד ובמפלגות ימין אחרות, ואחרים מעלים לראש סדר היום דווקא את הסוגיות החברתיות־כלכליות, ולפיכך תומכים במפלגות מגזריות (Khanin, 2009a, 2009b). קן גולדסטיין וצבי גיטלמן מראים גם הם שבמהלך הקליטה בארץ דפוסי ההצבעה של העולים נעשים מגוונים יותר. הם מדגישים שהצבעת העולים הצעירים היא "אתנית" פחות מזו של העולים המבוגרים. לטענתם, אף שהעולים נשארו כממוצע ימניים יותר מן האזרחים הוותיקים, הדור הצעיר של העולים סובר שנושא הדת והמדינה חשוב לא פחות מסוגיית הביטחון (גולדסטיין וגיטלמן, 2004).

אולנה בגנו ערכה מחקר השוואתי על העולים בישראל, המהגרים היהודים בגרמניה ויהודי אוקראינה, העוסק הן בבני הדור הראשון והן בבני הדור השני לעלייה. במחקרה זה היא טוענת שהחברה הקולטת יכולה באמצעות המערכת הפוליטית, הכלכלית והתרבותית להשפיע על עמדותיהם ודפוסי התנהגותם (בכלל זה הקניית ערכים דמוקרטיים) של המהגרים גם בגיל הבוגר ולא רק על מי שהגיעו בהיותם ילדים או שנולדו באותה המדינה (דור שני). עם זאת, בגנו מראה שהשפעה זו תלויה בסביבה הספציפית של המהגר. בין היתר היא מדגישה את התרומה הרבה של ההשתלבות החברתית־כלכלית להשתלבות בתחומים אחרים כמו תרבות ופוליטיקה (Bagno, 2009).

ההסברים השונים, ולעתים גם הסותרים, הללו מובילים אותנו לבחון במאמר זה כיצד ניתן לסווג ולהסביר את דפוסי הצבעתם של המהגרים מברית המועצות לשעבר לישראל. האם מדובר בקבוצה מובחנת המצביעה הצבעה אתנית על בסיס החברות הפוליטי המשותף שחוותה בארצות המוצא? האם בהתאם לתאוריית הרב-תרבותיות הפוליטית, הגורסת כי החברה הישראלית מתחלקת לכמה מגזרים, שלכל אחד מהם יש דפוסי הצבעה משלו (הורוביץ, 1999; Bick, 1998; Al-Haj, 2004), עלינו להוסיף גם את עולי ברית המועצות לשעבר כקבוצה מובחנת (קונסטנטינוב, 2008)? ואולי ייתכן, כפי שאנו טוענים במאמר זה, שעם הזמן עולי ברית המועצות נטמעים יותר ויותר בחברה הישראלית ולפיכך זונחים את הרכיב האתני בהצבעתם? השערה זו תתאמת אם נוכיח שהצבעתם של עולי ברית המועצות דומה להצבעתם של פרטים ממעמד חברתי-כלכלי דומה לשלהם בקבוצת הישראלים.

ב. השערת המחקר

אין חולק על כך שעולי ברית המועצות לשעבר הצליחו במידה רבה להשתלב בחברה הישראלית, בייחוד בתחומים התעסוקתי והכלכלי-חברתי, ולכן הגיוני שהשתלבות זו תשפיע גם על עמדותיהם ועל התנהגותם הפוליטית. כידוע, עם הגיעם ארצה חוו רוב עולי ברית המועצות לשעבר תהליך של ירידה תלולה במעמד החברתי-כלכלי הקשור לחוסר שליטתם בעברית, באנגלית ובמחשבים, להיעדר קשרים חברתיים בארץ ולמעבר של רבים מהם לפריפריה, שבה קשה היה להם יותר למצוא עבודה במקצועם. העולים גרו ועבדו אפוא בסביבת דומיהם, דבר שגרם בין היתר להיבדלות חברתית-תרבותית ולתחושות קיפוח ואי-שוויון. אחת התוצאות של תהליך זה הייתה הקמת מפלגות עולים מגזריות שנאבקו למען שוויון זכויות העולים.

ואולם ב-25 השנים שחלפו מאז תחילת העלייה הגדולה התקדמו העולים באופן ניכר מבחינה חברתית-כלכלית. ניתוח הניעות התעסוקתית של עולי ברית המועצות לשעבר בישראל – המביא בחשבון את גילם, הוותק שלהם בארץ ורמת השכלתם (Cohen-Goldner, Eckstein, and Weiss, 2012; Konstantinov, 2015) – מפריך את טענותיהם של חלק מהחוקרים (למשל, Dubson, 2007) שהירידה במעמד המקצועי של העולים בארץ הייתה תהליך בלתי הפיך. לפי סקרי כוח האדם, מאז 1991 ועד 2012 גדל שיעור עולי ברית המועצות המועסקים בארץ במקצועות אקדמיים, חופשיים, טכניים וניהוליים מ-20% ל-32%, ואילו שיעור הפועלים המקצועיים בתעשייה ירד מ-42% ל-22%. שיעור הפועלים הלא מקצועיים ירד גם הוא – מ-25% ל-11%. למעלה ממחצית (52%) מהעולים בעלי השכלה גבוהה בשנת 2012 עבדו במקצועות המתאימים להשכלתם, ואילו בקרב העולים שקיבלו תואר בארץ עמד שיעור זה על כ-75%, בדומה לכלל האקדמאים הישראלים. גם הפער בשכר הממוצע בין עולי ברית המועצות לשעבר לבין כלל היהודים הישראלים המועסקים הצטמצם מ-35% בשנת 1995 ל-21% בשנת 2012. משנת 2000 ואילך נבלם תהליך מעבר עולי ברית המועצות לפריפריה, והתחיל, אם כי באטיות, תהליך הפוך של מעבר מהפריפריה למרכז (קונסטנטינוב, 2015).

בקרב העולים ניכר תהליך של החלפת דורות: העולים המבוגרים, שרובם עבדו בארץ לא במקצועם, פרשו לרוב לגמלאות או הלכו לעולמם; ואילו העולים שהגיעו ארצה כילדים, ואף חלק גדול מבני הדור השני להגירה, קרי הילדים שנולדו לעולי שנות התשעים בישראל, כבר הגיעו לגיל 18 וקיבלו זכות הצבעה. אלו סיימו את לימודי התיכון בישראל, שירתו בצה"ל, וחלקם אף סיימו את לימודיהם באוניברסיטאות ובמכללות בארץ. שליטתם בעברית, באנגלית ובמחשבים טובה ואינה מהווה עוד מכשול בדרכם. יתרה מזו, החברים בקבוצה זו חוו את רוב, ואפילו את כל, תהליך התברות הפוליטי שלהם בישראל. העובדה שגדלו בבית מהגרים השפיעה ללא ספק על חינוכם, תרבותם ועמדותיהם הפוליטיות, אך אין לזלזל בהשפעת הסביבה הישראלית שבה גדלו. ידיעת השפה העברית על בוריה, הלמידה בבתי ספר ישראליים והתרועעות עם קבוצת שווים ישראלית שימשו מקור ראשון במעלה לתברות פוליטי, העשוי להוביל לדמיון רב בין קבוצת הדור השני להגירה לקבוצת לבין קבוצת הישראלים הוותיקים.

ההכרה בגיוון הרב המאפיין את קבוצת העולים חשובה מאוד להבנת ההשערה המרכזית של מחקרנו בדבר התברות הפוליטי שעוברים העולים. אין אנו מצפים למצוא כי קבוצת העולים, כמקשה אחת, נעשתה דומה בערכיה הפוליטיים ובדפוסי הצבעתה לקבוצת הישראלים הוותיקים, כשם שאין בנמצא דפוס הצבעה אחיד בקרב אוכלוסיית הישראלים הוותיקה. נהפוך הוא, הגיוני מאוד לצפות שחלקים מקבוצת העולים ימשיכו להחזיק בתברות הפוליטי המוקדם שחוו בארצות מוצאם ולהשתמש בה כמצפן להצבעה. כך למשל סביר שזוהה בקרב חלק מן העולים עמדות ימניות-לאומניות, בין שמקורן בתפיסה ה"סובייטית" (Philippov, 2010) ובין שבתפיסה ה"אנטי-סובייטית" (גיטלמן וגולדסטיין, 2001), עמדות אנטי-סוציאליסטיות או עמדות חילוניות, הכול בהתאם לידוע לנו מהמחקרים על אודות עולי ברית המועצות לשעבר ותפיסותיהם הפוליטיות. עם זאת, על פי השערותנו, בצד קבוצה זו נמצא גם קבוצת אחרות שעברו תהליך של תברות מחדש ועקב כך שינו את עמדותיהן הפוליטיות ואת דפוסי הצבעתן. בייחוד תקף הדבר בנוגע לקבוצת העולים שעברו ניעות תעסוקתית וכלכלית-חברתית ולקבוצת הדור השני להגירה. לנוכח הגיוון באוכלוסייה הישראלית הוותיקה ובדפוסי הצבעתה, אנו סוברים כי יש לצפות שהצבעתן של קבוצת העולים הדומות במאפייניהן החברתיים-כלכליים לקבוצת של הישראלים הוותיקים תהיה דומה.

ג. מקורות הנתונים ומתודולוגיה

מחקרנו מתבסס על 3 מקורות מידע עיקריים: סקרי הבחירות בישראל (INES, 2015), שנערכו בכל מועדי הבחירות, ממדי הדמוקרטיה הישראליים השנתיים (The Israeli Democracy Index, 2015) ומדדי השלום החודשיים (The Peace Index, 2015), שערך ב-2015 מרכז גוטמן של המכון הישראלי לדמוקרטיה. שלושת המקורות כוללים מידע רב על עמדות בנושאים פוליטיים וחברתיים וכן על התנהגות האלקטורלית של אוכלוסיית ישראל בחתכים חברתיים-דמוגרפיים

שונים. במחקר זה אנו מתייחסים רק למערכת הבחירות האחרונה לכנסת העשרים ולעמדות העולים בתקופה זו. לניתוח לאורך זמן נייחד מחקר מקיף יותר.

המידע על העמדות הפוליטיות הכלליות בציר של ימין-שמאל ועל דפוסי ההצבעה בבחירות האחרונות של הנסקרים מובא בכל שלושת המקורות שבידינו: סקר הבחירות מ-2015, מדד הדמוקרטיה הישראלית, 2015, ומדדי השלום.¹ כיוון שניתוח של כל אחד מן המקורות בנפרד מקטין את מספר העולים שנבדקו ומגדיל את טעויות הדגימה, אין אפשרות לנתח באופן זה לעומק את מגמות ההצבעה בקרב העולים ובני העולים לעומת הוותיקים ולבדוק את הגורמים המשפיעים על המגמות הללו. בשל כך בנינו קובץ נתונים משותף המאחד את שלושת המקורות. קובץ זה כולל הן מידע על עמדות כלליות בתחום המדיני-ביטחוני בציר של ימין-שמאל, הן על אופן הצבעה בבחירות האחרונות,² והן נתונים חברתיים-דמוגרפיים הדרושים לניתוח, דוגמת מין, גיל, אזור מגורים, רמת השכלה, רמת הכנסה, רמת מסורתיות, מוצא ולגבי עולים – גם שנת העלייה. נציין כי הניתוח כולל נסקרים יהודים בלבד. כמו כן, התייחסנו רק לעולים ולבני עולים משנת 1990 ואילך, ולא לגלי העלייה הקודמים.

את מגמת הישראליות בקרב העולים נדגים באמצעות שני אפיקי השוואה. אפיק ההשוואה הראשון כולל מדגם של 3 קבוצות מכלל האוכלוסייה: (א) ישראלים ותיקים – כל היהודים שאינם עולים ואינם בני עולים מברית המועצות לשעבר; (ב) בני עולים (הדור השני) – ילידי ישראל שנולדו לעולי ברית המועצות לשעבר משנת 1990 ואילך ומי שעלו לישראל כילדים עד גיל 5 (שעברו חברות בחברה ישראלית כבר מהגיל הרך);³ (ג) עולים (הדור הראשון) – עולי ברית המועצות משנת 1990 ואילך שעלו לישראל בגיל 5 שנים ומעלה (או בגיל לא ידוע). ההבחנה בין 3 הקבוצות הללו מאפשרת לבחון שינויים בין-דוריים בתפיסות הפוליטיות הכלליות ובדפוסי ההצבעה בקרב 2 קבוצות העולים בהשוואה לישראלים הוותיקים.

האפיק השני שהשתמשנו בו הוא השוואה בתוך קבוצת העולים עצמה (רק בני הדור הראשון במקרה זה) על בסיס מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים דוגמת מין, גיל, ותק, רמת השכלה, רמת הכנסה, אזור מגורים ורמת מסורתיות, בהתאם לפרופיל ההצבעה של העולים. במילים אחרות, בדקנו אם ניתן להבחין בין עולים מצביעי מפלגות מרכז-שמאל, הליכוד, ישראל ביתנו והבית היהודי על בסיס המאפיינים שנזכרו לעיל. ניתוח זה מאפשר גם הוא להצביע על קשר בין מידת השתלבותם של העולים בחברה הישראלית לבין דפוסי הצבעתם, כלומר על מגמת הישראליות ועל השפעתה על ההצבעה.

- 1 מדדי השלום שבהם השתמשנו הם ממדדים חודשיים מינואר 2015 עד פברואר 2016. נתונים על הצבעה בבחירות 2015 מופיעים במדדי השלום ממרץ 2015.
- 2 במחקר INES נשאלו שאלות גם על כוונת ההצבעה של הנסקר לפני הבחירות וגם על הצבעתו בפועל לאחר הבחירות. במחקר זה השתמשנו רק בנתונים על ההצבעה בפועל.
- 3 כלומר מדובר בילידי ישראל בני עולי ברית המועצות לשעבר וגם בעולי שנות 1990-1995, שבשנת הבחירות 2015 היו בני 25 שנים לכל היותר.

ד. ממצאי המחקר

1. עמדות עולים לעומת עמדות ותיקים על ציר הימין-שמאל המדיני-ביטחוני⁴

נפתח בבחינת עמדות העולים בנושאים שעל ציר הימין-שמאל המדיני-ביטחוני, ללא חלוקה בין עולים לבין בני עולים.⁵ ככלל, עמדות העולים בתחום זה נותרו ימניות יותר בהשוואה לעמדותיהם של הישראלים הוותיקים, בהתאם לממצאי מחקרים קודמים (גיטלמן וגולדסטיין, 2001; גולדסטיין וגיטלמן, 2004; קונסטנטינוב, 2008; 2015; Khanin, 2009b). למשל, לפי סקר הבחירות, בשנת 2015 היה שיעור העולים שחשבו ש"על ישראל להסכים להקמת מדינה פלסטינית ביהודה ושומרון וחבל עזה במסגרת הסדר קבע" 28% בלבד, לעומת כמחצית בקרב הוותיקים. שיעור המוכנים להעביר לפלסטינים את השכונות הערביות בירושלים במסגרת הסדר קבע עמד על 19% בקרב העולים ועל 47% בקרב הוותיקים (INES, 2015).

מסקר הבחירות עולה גם שכשלושה רבעים מן העולים (74%) חושבים שהמטרה הסופית של הערבים היא לכבוש את מדינת ישראל או להשמיד חלק ניכר מן האוכלוסייה היהודית, ולא רק להחזיר שטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. הקבוצה המקבילה בקרב הוותיקים שמסכימה עם עמדה זו קטנה יותר ועומדת על 61%; 88% מהעולים (לעומת 62% הוותיקים) מפחדים שהם או בני משפחותיהם ייפגעו מערבים; רק 13% מהעולים חושבים שישראל אינה צריכה להמשיך להחזיק ביהודה ושומרון (לעומת 26% מהוותיקים); נציין שרוב העולים (56%) חושבים שיש להחזיק ביהודה ושומרון "מטעמים ביטחוניים", לעומת 43% בקרב הוותיקים, ואילו שיעור החושבים שיש להחזיק ביהודה ושומרון "כי זו זכותנו על הארץ" דומה בקרב שתי האוכלוסיות ועומד על כשליש.

העמדות הימניות של העולים מתבטאות ביחסם לא רק כלפי הפלסטינים אלא גם כלפי הערבים אזרחי ישראל. לפי מדד הדמוקרטיה האחרון (2015), למעלה ממחצית העולים סבורים ש"רוב הערבים אזרחי ישראל לא השלימו עם קיומה ותומכים בחיסולה" (56%) וגם ש"האזרחים הערבים הם סיכון ביטחוני לישראל" (62%), ואילו בקרב הוותיקים פחות ממחצית חושבים כך; 70% מהעולים חושבים שהממשלה צריכה לעודד את הגירת הערבים מן הארץ, לעומת 38% מהוותיקים.

4 המפה הפוליטית בישראל בנויה על בסיס 3 שסעים מרכזיים: המדיני-ביטחוני, החברתי-כלכלי והאזרחי (יחסים בין הדת והמדינה, חופש הפרט ושוויון זכויות). עם זאת מקובל לחשוב שהציר המרכזי ביותר, שעל פיו גם מתבססת הצבעתם של מרבית האזרחים, הוא המדיני-ביטחוני. מפאת קוצרו של מאמר זה ומפאת מחסור בנתונים בדבר עמדותיהם של בני העולים בכל אחד מן הצירים, בחרנו להציג את עמדות העולים רק בציר המדיני-ביטחוני. יש לציין כי גם בשני הצירים האחרים יש פערים בין עמדות העולים לישראלים הוותיקים, בהתאם לאפיונים שנצפו זה מכבר בספרות המחקר. ראו למשל פיליפוב, 2008; גיטלמן וגולדסטיין, 2001.

5 חלוקה זו אינה מתאפשרת לצערנו בניתוח זה כיוון שהוא אינו מתבסס על המאגר המאוחד של 3 הסקרים שנזכרו לעיל, אלא רק על סקר אחד שבו מספר בני העולים נמוך מאוד ואינו מייצג.

אף שכאמור בחינה של עמדות בני הדור השני לעלייה אינה מתאפשרת בכל הנוגע לשאלות הספציפיות שנוכרו לעיל (ראו הערה 5), אפשר להשוות את עמדות בני העולים לעמדות הוריהם ולעמדות הישראלים הוותיקים לפי הדיווח העצמי של הנסקרים בעניין מיקומם הפוליטי על הציר של ימין-שמאל, בהתבסס על קובץ הסקרים המאוחד.⁶ כאשר בוחנים את עמדות בני הדור השני לעלייה, קרי בני העולים, ניתן לראות כי הם מחזיקים בעמדות ימניות פחות מעמדות הדור הראשון של העולים: שיעור בני העולים המגדירים את עצמם ימין או ימין מתון (65%) נמוך במקצת בהשוואה לבני הדור הראשון לעלייה (70%), אך גבוה יותר לעומת הישראלים הוותיקים (53%). לעומת זאת שיעור בני העולים המגדירים את עצמם שמאל או שמאל מתון עומד על 11%, לעומת 8% בלבד בקרב קבוצת הדור הראשון ו-20% בקרב הישראלים הוותיקים (לוח 1). ממצא זה מצביע על התקרבות מסוימת בעמדות הפוליטיות של בני העולים, בני הדור השני, לאלה של הישראלים הוותיקים.

לוח 1 עמדות העולים, בני העולים והישראלים הוותיקים על ציר ימין-שמאל פוליטי, 2015' (באחוזים)

ותיקים	בני עולים	עולים	(N)
6,798	111	1,141	
100	100	100	סה"כ משיבים
53.0	64.9	69.7**	ימין/ימין מתון
26.9	24.3	22.5	מרכז
20.1	10.8	7.8	שמאל/שמאל מתון

** P<0.01 (הבדלים מובהקים בין עולים לבין ותיקים בלבד).

1 במדד הדמוקרטיה וכן במדד השלום נשאלו הנסקרים במשירן: "מבחינה מדינית-ביטחונית, כיצד אתה מגדיר את עצמך?", בסקר INES נשאלו הנסקרים באופן כללי יותר על הגדרתם העצמית הפוליטית, ללא התייחסות לממד כזה או אחר. התשובות האפשריות היו: ימין, ימין מתון, מרכז, שמאל מתון, שמאל.

6 במדד הדמוקרטיה וכן במדד השלום – שהם הם רוב המדגם שלנו – נשאלו הנסקרים ישירות: "מבחינה מדינית-ביטחונית, כיצד אתה מגדיר את עצמך?", והתשובות האפשריות היו: ימין, ימין מתון, מרכז, שמאל מתון, שמאל. בסקר INES נשאלו הנסקרים באופן כללי יותר על הגדרתם העצמית הפוליטית והתבקשו למקם את עצמם על הציר שמאל-ימין. אמנם לציר זה נודעת משמעות פוליטית-מפלגתית ואידאולוגית כוללת ומורכבת ממדים, אך ניתן להניח כי ממד המדיניות העיקרי שמגדיר אותו הוא הממד המדיני-ביטחוני, ולכן אנו מחברים בין השאלות לבין יצירת הממד הכולל בקובץ הסקרים המאוחד. חשוב להדגיש כי אין זהות בין המיקום העצמי של הנסקר על הרצף ימין-שמאל לבין עמדותיו הספציפיות בשאלות מדיניות-ביטחונית, דוגמת אלה שנותחו לעיל, אך יש קשר הדוק למדי בין השניים. ראו למשל Arian and Shamir, 1983.

הנתונים עד כה הציגו את בני הדור הראשון לעלייה כמקשה אחת, אך גם בקרבו ניתן להצביע על הבדלים בעמדות שעל ציר ימין-שמאל, על בסיס מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים. כך למשל, אנו רואים כי העמדות הימניות חזקות יותר בקרב העולים המבוגרים (מעל גיל 60), לעומת עמדותיהם של הצעירים (18-39 שנים): 75% לעומת 64% (בהתאמה); בקרב בעלי הכנסות נמוכות לעומת בינוניות וגבוהות: 75% לעומת 63% (בהתאמה); בקרב המסורתיים והדתיים לעומת החילוניים: 80% לעומת 67% (בהתאמה). העמדות הימניות החזקות ביותר נפוצות בקרב העולים המתגוררים באזור הדרום (79%). לא נמצאו הבדלים משמעותיים בנושא זה לפי מין, רמת השכלה ושנת העלייה. כדי לנתח לעומק את ההבדלים בעמדות הפוליטיות בקרב העולים, בני העולים והישראלים הוותיקים ערכנו ניתוח רב-משטני באמצעות רגרסיה לוגיסטית. המשתנה התלוי הוא ההגדרה העצמית של הנסקר על ציר ימין-שמאל⁷ ואילו המשתנים הבלתי תלויים הם: מין, גיל, רמת השכלה, רמת הכנסה, רמת מסורתיות, מחוז מגורים ומשתנה העולים, שהוכנס למודל כשני משתנים בינריים: עולים ובני עולים (מול קבוצת ההתייחסות של הישראלים הוותיקים). תוצאות הניתוח מוצגות בלוח 2.

לוח 2 מקדמי רגרסיה לוגיסטית (B) להסבר עמדות ימניות בקרב מרואיינים יהודים, 2015

מקדם B	
	מוצא (לעומת ישראלים ותיקים):
** 1.43	עולים (דור I)
0.37	בני עולים (דור II)
	מין:
** -0.22	נשים
	גיל (לעומת 18-39):
* -0.17	59-40
** -0.77	+60
	השכלה:
** -0.30	בעלי תואר אקדמי
	רמת הכנסה:
** -0.45	בינונית/גבוהה
	מסורתיות (לעומת חילוני):
** 1.74	דתי/מסורתי
	מחוז (לעומת תל אביב/מרכז):
** 0.39	ירושלים וסביבה
0.09	חיפה/צפון
** 0.42	דרום
0.285	Nagelkerke R²

* P<0.05 ; ** P<0.01

7 משתנה זה הוגדר לצורך הניתוח כמשתנה דיכוטומי, שבו שתי קטגוריות המתבססות על הגדרתו העצמית של הנסקר: ימין וימין מתון (1) אל מול מרכז, שמאל ושמאל מתון (0).

התוצאות המוצגות בלוח 2 מלמדות כי יש הבדל מובהק בעמדות הפוליטיות בין בני הדור הראשון לבין הישראלים הוותיקים. הבדל זה מתבטא בכך שהעולים, על פי הגדרתם העצמית, מפגינים עמדות ימניות יותר. היותו של אדם עולה מברית המועצות (דור ראשון) מגדילה את הסיכוי (odds) שיגדיר את עצמו כמחזיק בעמדות ימניות פי 4.17 (b=1.43), בהשוואה לישראלי ותיק. לעומת זאת, לא נמצאו הבדלים בהגדרה עצמית של ימין-שמאל בין בני העולים לבין הישראלים הוותיקים. במילים אחרות, אמנם ניתן להצביע על הבדל מובהק סטטיסטית בהגדרה העצמית של העמדה הפוליטית של בני הדור הראשון לעומת הישראלים הוותיקים, אבל הבדל זה מיטשטש ונעלם כאשר מדובר בדור השני, שאינו מהווה עוד בהיבט זה קבוצה מובחנת ושונה בהשוואה לקבוצת הוותיקים.

2. דפוסי ההצבעה של העולים, בני העולים והישראלים הוותיקים בבחירות לכנסת בשנת 2015

נעבור כעת לניתוח ההבדלים בדפוסי הצבעת העולים, בני העולים והישראלים הוותיקים. לוח 3 מציג נתונים על שיעורי ההצבעה של 3 הקבוצות הללו בפילוח למפלגות שונות בבחירות 2015. ניתן לראות כי כשליש מהעולים הצביעו עבור מפלגת ישראל ביתנו בראשות אביגדור ליברמן, ואילו בקרב הוותיקים היה שיעור ההצבעה למפלגה זו 1% בלבד. כשליש נוסף מן העולים הצביעו עבור הליכוד, לעומת כרבע בקרב הוותיקים. שתי מפלגות אלה, למרות ההבדלים ביניהן, נחשבות מפלגות ימין, אך לא מפלגות דתיות, דבר שעולה בקנה אחד עם הידוע לנו לגבי עמדותיהם הפוליטיות של העולים. מנגד, ההצבעה למפלגות השמאל בקרב העולים הייתה נמוכה בהרבה לעומת ההצבעה למפלגות אלה בקרב הוותיקים: עבור המחנה הציוני הצביעו 7% מהעולים, לעומת 24% מן הוותיקים, ועבור מרצ – כ-2% לעומת 5.5% (בהתאמה). ההצבעה למפלגות המרכז בקרב העולים הייתה נמוכה במקצת בהשוואה לוותיקים: 10% מהעולים הצביעו למפלגת יש עתיד, לעומת 12% מהוותיקים, ו-5.5% מהעולים הצביעו לכולנו, לעומת 7% מן הוותיקים. לבסוף, ההצבעה למפלגות הדתיות בקרב העולים הייתה נמוכה בהרבה בהשוואה לוותיקים: עבור הבית היהודי הצביעו רק 4.5% מהעולים, לעומת 11% מן הוותיקים, ולשתי המפלגות החרדיות יחד, יהדות התורה וש"ס, הצביעו פחות מ-1% של העולים, לעומת 10% בקרב הוותיקים.

קבוצת בני העולים הציגה דפוסי הצבעה שונים במהותם מן הדפוסים של העולים, ובכך היא הופכת לקבוצה מעניינת ומובחנת, גם אם קטנה. ראשית, להבדיל מהתמיכה הרחבה שזכתה לה מפלגת ישראל ביתנו בקרב כלל העולים, בקרב קבוצת בני העולים זכתה המפלגה לתמיכה של 9% בלבד. שנית, שיעור מצביעי הליכוד בקרב בני העולים נמוך יותר מאשר בקרב העולים וזהה לזה שבקרב הוותיקים (24%). שלישית, התמיכה שלה זכו מפלגות השמאל, המחנה הציוני ומרצ, בקרב קבוצה זו הייתה גבוהה הרבה יותר מהתמיכה בקרב ציבור העולים הכללי, וכך גם התמיכה במפלגת הבית היהודי, הממוקמת בצד השני של המפה הפוליטית. מעניינת גם התמיכה הרבה יחסית שלה זכתה מפלגת כולנו בקרב בני העולים וכן מפלגות שלא עברו את אחוז החסימה (לוח 3).

ממצאים אלה יש בכוחם להעיד על תהליך של ישראליזציה בקרב הדור שני של העולים, שבמסגרתו העדפותיהם הפוליטיות ודפוסי הצבעתם נעשים דומים יותר לאלה של הישראלים הוותיקים, או שונים לפחות מאלה של הוריהם, בני הדור הראשון לעלייה. עם זאת יש לציין כי ההבדלים בין קבוצת הדור הראשון לקבוצת בני הדור השני אינם מובהקים בניחות זה. ההבדלים המובהקים היו כצפוי ההבדלים בין הישראלים הוותיקים לבין בני הדור הראשון לעלייה, וכן בניגוד לציפיות, בין הישראלים הוותיקים לבין בני הדור השני. עם זאת, ההבדל שבין הישראלים הוותיקים לבין בני הדור השני נעלם בניחות הרגסיה, כאשר מפקחים סטטיסטית על משתנים נוספים, כפי שנראה מיד.

לוח 3 הצבעה לכנסת בקרב העולים והוותיקים, 2015 (באחוזים מהקולות הכשרים)

ותיקים	בני עולים (דור II)	עולים (דור I)**	(N)
(5,593)	(93)	(1,095)	
100	100	100	סך כל המצביעים
24.0	12.9	6.7	המחנה הציוני
5.5	7.5	1.6	מרצ
12.1	6.5	9.5	יש עתיד
6.7	14.0	5.5	כולנו
24.2	23.7	34.6	הליכוד
1.1	8.6	32.8	ישראל ביתנו
11.3	15.0	4.5	הבית היהודי
5.4	0.0	0.5	יהדות התורה
4.7	1.1	0.4	ש"ס
5.0	10.7	3.9	אחרים

** $P < 0.01$

כדי לבחון לעומק את ההבדלים בדפוסי ההצבעה בין העולים לבין הוותיקים כאשר מפקחים על משתנים חברתיים-דמוגרפיים המשמשים מנבאי הצבעה מקובלים על פי הספרות, ערכנו ניתוח רב-משתני על ידי מודלים של רגרסיות לוגיסטיות (לוח 4). מדובר בסדרת רגרסיות לוגיסטיות אשר בכל אחת מהן המשתנה המוסבר הוא הצבעה או אי-הצבעה למפלגה או לקבוצת מפלגות בקרב כלל הבוחרים היהודים בשנת 2015. המשתנה המעניין אותנו הוא מוצא, כלומר היותו של האדם עולה או בן עולה מברית המועצות לשעבר או ישראלי ותיק (המוצג כשני משתנים דיכוטומיים, כאשר קבוצת ההתייחסות היא הישראלים הוותיקים). משתני הפיקוח, שהורכבו כאמור ממנבאי ההצבעה המקובלים בספרות, הם: מין, גיל, רמת השכלה, רמת הכנסה, רמת מסורתיות ומחוז מגורים. נציין כי בניחות זה נבחן אך ורק את חשיבות משתנה המוצא, כיוון שעניינו של מאמר זה אינו בניחות השפעתם של משתנים חברתיים-דמוגרפיים אחרים על ההצבעה, ואלה משמשים כאן כמשתני בקרה בלבד.

לוח 4 מקדמי רגרסיה לוגיסטית (B) להסבר הצבעה למפלגות נבחרות בבחירות לכנסת בשנת 2015 בקרב כלל הבוחרים היהודים

המפלגות החרדיות ³	הבית היהודי	ישראל ביתנו	הליכוד	מפלגות המרכז ²	מפלגות השמאל ¹	
מוצא (לעומת ישראלים ותיקים):						
** -1.81	* -0.39	** 3.52	** 0.87	** -0.47	** -2.24	עולים (דור I)
* -1.87	* 0.81	** 2.22	0.09	-0.10	-0.38	בני עולים (דור II)
מין:						
** 0.40	-0.14	-0.15	0.00	-0.10	** 0.19	נשים
גיל (לעומת 18-39):						
-0.13	** -0.40	** 0.61	** 0.23	-0.05	* 0.17	59-40
** -1.18	** -1.10	** 0.89	** 0.31	** -0.32	** 0.80	+60
השכלה:						
** -0.82	** 0.68	** -0.39	** -0.42	0.00	** 0.53	בעלי תואר אקדמי
רמת הכנסה:						
** -0.92	** 0.31	** -0.52	0.01	** 0.34	** 0.35	בינונית/גבוהה
מסורתיות (לעומת חילונית):						
** 3.58	** 1.97	** -0.68	** 0.91	** -0.66	** -2.01	דתי/מסורתי
מחוז (לעומת תל אביב/מרכז):						
** 0.58	** 0.47	-0.34	-0.15	** -0.56	* -0.20	ירושלים והסביבה
** -0.52	0.00	* 0.37	0.11	-0.10	-0.06	חיפה/צפון
-0.21	0.18	* 0.31	* 0.20	-0.04	** -0.42	דרום
0.348	0.198	0.434	0.081	0.051	0.325	Nagelkerke R²

* P<0.05 ; ** P<0.01

1 המחנה הציוני ומרצ

2 יש עתיד וכולנו

3 ש"ס ויהדות התורה

באופן בולט ומובהק ניתן לראות כי היותו של אדם עולה מברית המועצות לשעבר מן הדור הראשון, לעומת הישראלי הוותיק, משפיעה על האופן שבו יצביע. הדבר נכון לכל המפלגות ולכל קבוצות המפלגות שנבחנו, וכל ההשפעות מובהקות. יתרה מזו, ניתן לראות כי מקדם הרגרסיה של משתנה המוצא חיובי ומובהק רק עבור שתי מפלגות: ישראל ביתנו ובמידה פחותה – הליכוד. כלומר, היותו של אדם עולה מברית המועצות לשעבר מגדילה את הסיכוי (odds) שיצביע למפלגת הליכוד פי 2.4 לעומת ישראלית ותיק (b=0.87) ואת הסיכוי שיצביע למפלגת ישראל ביתנו פי 33.8 לעומת ישראלית ותיק (b=3.52). מנגד, תפחת במידה הרבה ביותר הצבעתם למפלגות השמאל (המחנה הציוני ומרצ) ולמפלגות החרדיות (ש"ס ויהדות התורה).

המשמעות היא שהיותו של אדם עולה מקטינה את הסיכוי שיצביע למפלגות השמאל ב-90% ואת הסיכוי שיצביע למפלגות חרדיות ב-84%, בהשוואה לישראלי ותיק ($b = -2.24$ ו- $b = -1.81$, בהתאמה). באשר למפלגות המרכז יש עתיד וכולנו וכן למפלגת הבית היהודי, גם להן מצביעים העולים פחות, אך ההבדלים מתונים יותר, כלומר הנטייה להצביע למפלגות אלה בקרב העולים נמוכה במקצת בהשוואה לוותיקים. הנתונים מראים, אם כן, כי בקרב עולי ברית המועצות מהדור הראשון ההצבעה האתנית שרירה וקיימת, וכי היותו של אדם עולה משפיעה על האופן שבו יצביע, ללא קשר למאפייניו החברתיים-דמוגרפיים האחרים.

תמונה שונה לגמרי התגלתה בהשוואה בין הצבעת בני הדור השני לעלייה לבין הצבעת הישראלים הוותיקים. כאן מתברר כי בהצבעה למפלגות השמאל והמרכז וגם בהצבעה לליכוד אין הבדל בין בני העולים לישראלים הוותיקים. המקדם של משתנה המוצא כאשר מדובר בבני עולים מובהק סטטיסטית רק כשבוחנים את ההצבעה בשלושה מקרים: למפלגת ישראל ביתנו, למפלגת הבית היהודי ולמפלגות החרדיות. יתרה מזו, אמנם נותר הבדל מובהק באשר להצבעה לישראל ביתנו, אך מקדם הרגרסיה נמוך יותר בהשוואה לזה של עולים מהדור הראשון. משמע, ההבדלים בין בני הדור השני לבין הישראלים הוותיקים, גם אם הם קיימים בהצבעה למפלגת ישראל ביתנו, קטנים יותר מן ההבדלים בין הדור הראשון לבין הישראלים הוותיקים בהצבעה למפלגה זו. נבהיר כי בשל העובדה ששיעור הצבעת הישראלים הוותיקים למפלגת ישראל ביתנו נמוך מאוד (1% בלבד), גם שיעור הצבעה נמוך למדי למפלגה זו בקרב בני העולים (כ-9%) הופך את התוצאה למובהקת סטטיסטית. בהתייחס להצבעה למפלגות החרדיות, יש לומר כי בקרב בני העולים, כמו בקרב עולים מהדור הראשון, התגלה קשר שלילי מובהק.

באשר למפלגת הבית היהודי, נמצאו מגמות הפוכות כשמדובר בעולים לעומת בני עולים: בקרב העולים התגלה קשר שלילי מובהק בין היותו של אדם עולה לבין ההסתברות שיצביע למפלגה זו בהשוואה לישראלים הוותיקים (אם כי מקדם הרגרסיה לא היה גבוה במיוחד), ואילו בקרב בני העולים הקשר הוא חיובי, כלומר השתייכותו של אדם לקבוצת בני העולים מגדילה את ההסתברות שיצביע עבור הבית היהודי בשיעור גבוה יותר אפילו מזה של הישראלים הוותיקים. ייתכן שהבדל זה נובע מכך שבני עולים המגדירים את עצמם מסורתיים, בוחרים להצביע לבית היהודי, ואילו בקרב הדור הראשון, מי שמגדירים את עצמם מסורתיים מעדיפים להצביע לליכוד. תוצאות הניתוח הרב-משתני בלוח 4 מצביעות גם הן, בדומה לניתוח בלוח 3, על תהליך ישראליזציה המתרחש בקרב בני הדור השני לעלייה לעומת העולים מהדור הראשון. בעוד יש הבדלים מובהקים בין דפוסי ההצבעה של עולים בני הדור הראשון לבין הישראלים הוותיקים, כשמדובר בבני הדור השני לעלייה ההבדלים מיטשטשים מאוד. אמנם ההבדלים אינם נעלמים לגמרי, אך בעוד שלעובדת היותו של אדם עולה מברית המועצות לשעבר השפעה מכרעת על דפוסי הצבעתו, גם בשליטה על מרבית מנבאי ההצבעה האחרים, לעובדת היותו של אדם דור שני לעלייה מברית המועצות השפעה פחותה בהרבה. בני העולים, כקבוצה, הופכים אפוא להיות דומים בדפוסי הצבעתם לישראלים הוותיקים, כלומר עוברים תהליך של ישראליזציה.

3. מגמות ההצבעה בקרב הדור הראשון של העולים

עד עתה ניתחנו את מגמות ההצבעה של העולים ושל בניהם בהשוואה לאלה של הישראלים הוותיקים. כעת ננתח את ההבדלים בהצבעה בתוך קבוצת העולים עצמה. בנייתו זה נגביל את עצמנו רק לבני הדור הראשון לעלייה כדי לענות על השאלה הזאת: האם ניתן להצביע על תהליך של ישראליזציה פוליטית רק באשר לבני הדור השני של העולים, או שמא אפשר לזהות הבדלים בדפוסי ההצבעה גם בתוך קבוצת העולים מהדור הראשון?

כדי לענות על השאלה פילחנו את קבוצת העולים על פי מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים מקובלים בספרות בהקשר להצבעה: מין, גיל, רמת השכלה, רמת הכנסה, רמת מסורתיות ושנת עלייה. כדי לקבץ את הנתונים באופן שיאפשר לנו להסיק מסקנות מהותיות בעניין דפוסי ההצבעה של העולים, חילקנו את הבוחרים העולים ל-4 פרופילים: מצביעי ישראל ביתנו, מצביעי הליכוד, מצביעי מפלגות מרכז-שמאל ומצביעי הבית היהודי, ובחנו את מאפייניהם החברתיים-דמוגרפיים של העולים המשתייכים לכל אחד מהפרופילים האלה (לוח 5). הבחינה הזאת אפשרה לנו להעריך אם יש הבדלים חברתיים-דמוגרפיים בקרב קבוצת העולים על בסיס המפלגות שלהן מצביעים. ואכן, תוצאות הבחינה מראות כי בהחלט ניתן להצביע על פרופילים חברתיים-דמוגרפיים שונים של העולים בהתאם למפלגות שלהן הם מצביעים.

אנו רואים שמצביעי ישראל ביתנו הם המבוגרים ביותר, החדשים יותר בארץ, העניים יותר ואלה שמתגוררים יותר בפריפריה. לעומת זאת, מצביעי מפלגות המרכז-שמאל הם צעירים יותר, ותיקים יותר בארץ, מבוססים יותר מהבחינה הכלכלית ומתגוררים פחות בפריפריה. מצביעי הליכוד נמצאים בתווך בין שתי הקבוצות הללו כמעט בכל המדדים שזכרו. יוצאת מן הכלל היא רמת המסורתיות: בקרב מצביעי הליכוד שיעור העולים המסורתיים או הדתיים מגיע לשליש בקירוב, ואילו בקרב מצביעי ישראל ביתנו ומפלגות המרכז-שמאל שיעור זה דומה ועומד על 15%-16%. באשר לרמת ההשכלה, גם כאן מצביעי ישראל ביתנו משכילים פחות, אך ההבדל אינו מובהק, כיוון שבמקרה של עולי ברית המועצות לשעבר רמת ההשכלה הפורמלית אינה משפיעה רבות על דפוסי ההצבעה אלא דווקא מימושה בארץ (אך לצערנו אין לנו מידע על משלח היד בארץ של העולים). באשר לאזור מגורים, ניתן לומר כי ההצבעה למפלגת ישראל ביתנו בקרב תושבי הפריפריה בולטת במיוחד, וכי לעולים תושבים הפריפריה ייצוג יתר בקרב מצביעי מפלגה זו (מעל ל-60% ממצביעי המפלגה מתגוררים בפריפריה). שיעור העולים תושבי הפריפריה המצביעים לשאר המפלגות דומה למדי לשיעורם בקרב אוכלוסיית העולים. קבוצה מיוחדת, אם כי קטנה, שבוולטת בלוח 5 היא זו של עולים מצביעי הבית היהודי. במאפייניהם החברתיים-דמוגרפיים דומה קבוצה זו למצביעי המרכז-שמאל, למעט רמת המסורתיות הגבוהה של חבריה (למעלה ממחצית המצביעים) ושיעור גבוה של מצביעים המתגוררים באזור ירושלים (18%).

לוח 5 ממחיש בבירור את השפעת האינטגרציה של העולים בחברה הישראלית, גם בדור הראשון, על התנהגותם האלקטורלית. ככל שהעולים מתאקלמים טוב יותר בחברה הישראלית – השתלבות המקבלת ביטוי באמצעות משתנים דוגמת מקום מגורים, רמת השכלה, ותק בארץ וגיל – כך הם נוטים פחות להצבעה אתנית מגורית למפלגת ישראל ביתנו ואף פחות להצבעה לימין, למשל לליכוד.

לוח 5 מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים של עולי ברית המועצות לשעבר משנת 1990 ואילך שהצביעו עבור ישראל ביתנו, הליכוד, מפלגות המרכז-שמאל והבית היהודי, 2015 (באחוזים)

הבית היהודי	מרכז-שמאל ²	הליכוד	ישראל ביתנו	סה"כ עולים ¹	(N)
(57)	(280)	(388)	(363)	(1,095)	
54.4	60.4	60.1	54.3	57.9	אחוז הנשים
גיל: ^{**}					
64.9	54.6	29.2	18.7	34.1	39–18
21.1	26.8	30.2	28.4	28.3	59–40
14.0	18.6	40.6	52.9	37.6	+60
18.6	21.0	27.0	34.5	27.7	שנת עלייה 1996+ [*]
66.7	68.3	64.9	59.2	64.0	בעלי תואר אקדמי
50.9	56.2	40.4	28.9	41.1	הכנסה בינונית/גבוהה ^{**}
52.6	16.4	30.7	15.2	23.0	מסורתיים/דתיים ^{**}
מחוז מגורים: ^{**}					
42.1	45.4	44.3	33.4	40.8	תל אביב/מרכז
17.5	9.6	7.7	5.5	8.0	ירושלים והסביבה
19.3	25.7	26.3	33.3	28.1	חיפה/צפון
21.1	19.3	21.7	27.8	23.1	דרום

* P<0.05 ; ** P<0.01

1 כל העולים שהשתתפו בבחירות (כולל מצביעי מפלגות אחרות).
2 יש עתיד, כולנו, המחנה הציוני ומרצ

הפילוח שהצגנו מראה כי מנבאים חברתיים-דמוגרפיים יכולים להסביר הבדלים בהצבעה בקרב קבוצת העולים. כדי לבדוק זאת לעומק ולהסביר את ההבדלים בהצבעת העולים, ערכנו ניתוח רב-משטני באמצעות מודלים של רגרסיה לוגיסטית מולטינומית. המשתנה התלוי במודל זה הוא הצבעה למפלגות מרכז-שמאל, הליכוד או הבית היהודי, וקטגוריית ההתייחסות (reference category) היא הצבעה למפלגת ישראל ביתנו. המשתנים הבלתי תלויים שנבחנו במודל הם: מין, גיל, רמת השכלה, רמת הכנסה, רמת מסורתיות, מחוז מגורים ושנת עלייה (ראו לוח 6).

מן הניתוח עולה כי משתנה הגיל קשור בקשר שלילי ומובהק עם הצבעה לכל המפלגות הנבדקות, בהשוואה להצבעה לישראל ביתנו. קרי, עולים מבוגרים נוטים יותר להצביע למפלגת ישראל ביתנו ופחות למפלגות האחרות שנבחנו. עם העלייה בגיל גם מתחזקת הנטייה להצביע לישראל ביתנו לעומת המפלגות האחרות. לעומת זאת השכלה קשורה בקשר חיובי ומובהק עם הצבעה לכל המפלגות הנבדקות, בהשוואה להצבעה לישראל ביתנו. כלומר, היותו של אדם בעל השכלה גבוהה יותר מעלה את ההסתברות שיצביע למפלגות אחרות ולא למפלגת ישראל ביתנו. רמת ההכנסה קשורה בקשר חיובי עם הצבעה למפלגות המרכז-שמאל ולמפלגת הליכוד, בהשוואה לישראל ביתנו, אך לא למפלגת הבית היהודי. ותק בארץ קשור בקשר חיובי עם הצבעה לכל המפלגות הנבדקות, בהשוואה למפלגת ישראל ביתנו. כלומר, עולים שנמצאים זמן רב יותר בארץ יצביעו פחות לישראל

ביתנו בהשוואה למפלגות האחרות. רמת מסורתיות קשורה בקשר חיובי עם הצבעה למפלגות הליכוד, ובייחוד למפלגת הבית היהודי, בהשוואה להצבעה לישראל ביתנו. באשר למקום המגורים, מגורים בפריפריה (צפון ודרום) מגדילים את ההסתברות להצביע למפלגת ישראל ביתנו בהשוואה לכלל המפלגות האחרות שנבדקו, אם כי הדפוס מובהק וחזק יותר לגבי אזור הצפון וחיפה.

תוצאות הרגרסיה מאששות את המגמות שראינו בלוח 5: בקרב "הקול הרוסי" באשר הוא ההצבעה לישראל ביתנו היא בעיקרה הצבעה אתנית, ותמיכה זו באה מקבוצה מובחנת מאוד בקרב העולים: המבוגרים יותר, הוותיקים פחות, המתגוררים בפריפריה, המשכילים פחות, המסורתיים פחות ומי שהכנסתם נמוכה בהשוואה לשאר העולים. ככל שהעולים בני הדור הראשון משתלבים ומתאקלמים בחברה הישראלית הקולטת, כך הם עוברים תהליך של ישראליות, והצבעתם הופכת אתנית פחות. הדברים אמורים לא רק בהקשר של הצבעה למפלגה המגזרית ישראל ביתנו, אלא גם בהקשר של הצבעה ימנית, למשל הליכוד, שגם היא מאפיינת את קבוצת העולים שהתערטה טוב פחות בארץ, ומחזיקה עדיין בעמדות השייכות לחברות הפוליטי שהביאה עמה מארץ המוצא.

לוח 6 מקדמי רגרסיה לוגיסטית מולטינומית (B) להסבר הצבעה למפלגות נבחרות בבחירות לכנסת בשנת 2015, בקרב עולי ברית המועצות לשעבר משנת 1990 ואילך¹

	מרכז-שמאל ²	הליכוד	הבית היהודי
מין:			
נשים	*0.43	0.27	0.25
גיל (לעומת 18-39):			
59-40	** -1.36	* -0.55	** -1.90
+60	** -2.08	** -0.74	** -2.88
השכלה:			
בעלי תואר אקדמי	**0.49	*0.35	*0.64
רמת הכנסה:			
בינונית/גבוהה	**0.61	*0.37	0.29
מסורתיות (לעומת חילונית):			
דתי/מסורתי	0.13	**1.01	**2.10
מחוז (לעומת תל אביב/מרכז):			
ירושלים והסביבה	0.18	-0.05	0.61
חיפה/צפון	* -0.47	* -0.41	* -1.22
דרום	* -0.43	-0.35	-0.08
שנת עלייה (לעומת 1990-1995):			
+1996	** -0.94	* -0.40	* -1.15
Nagelkerke R²	0.258		

* P<0.05 ** P<0.01

1 קטגוריית ההתייחסות: מצביעי ישראל ביתנו.

2 יש עתיד, כולנו, המחנה הציוני ומרצ.

ה. סיכום

בחנית מקורות המידע שלנו אפשרה לנו להצביע על תהליך הישראליוציה שעוברים העולים בשני אופנים: ראשית, הדגמנו את השינוי שחל בדפוסי הצבעתם של בני הדור השני לעלייה לעומת בני הדור הראשון, שנעשים בהדרגה דומים לישראלים הוותיקים; שנית, הראינו שגם בקרב קבוצת העולים בני הדור הראשון לעלייה יש תתי־קבוצות המציגות דפוסי הצבעה שונים זה מזה. דפוסי ההצבעה שלהן מבוססים בעיקרם על מאפיינים חברתיים־דמוגרפיים הקשורים במידת השתלבותם של העולים בחברה הישראלית (מקום מגורים, הכנסה, גיל, ותק בארץ).

כאשר בחנו את דפוסי הצבעת העולים בבחירות 2015 אל מול דפוסי הצבעת הוותיקים, ראינו שישנם הבדלים מובהקים בין שתי הקבוצות, המעידים על קיומה של הצבעה אתנית בקרב עולי ברית המועצות. ואולם כאשר בוחנים את בני הדור השני לעלייה, התמונה משתנה בתכלית השינוי. להיותו של אדם דור שני להורים עולים מברית המועצות לשעבר אין השפעה מכרעת על דפוסי הצבעתו, בניגוד לממצא המקביל באשר לעולים בני הדור הראשון. עם זאת, חובה עלינו לציין כי הדמיון שנמצא בין בני העולים לבין הישראלים הוותיקים אינו בהכרח סימן להשתלבותם בחברה הישראלית השבטית. ייתכן דווקא שדמיון זה מסווה נטיות ימניות שעדיין רווחות בקרב בני קבוצה זו, כיוון שעל בסיס השיוך החילוני והאשכנזי של בני העולים היה ניתן לצפות שיצבעו יותר למפגלות בצד השמאלי של המפה הפוליטית.

כאשר ניתחנו את דפוסי הצבעת העולים על בסיס המשתנים החברתיים־דמוגרפיים שנזכרו לעיל, אך הפעם רק בתוך קבוצת העולים ובלא השוואה לוותיקים, מצאנו כי אפשר להצביע על 3 קבוצות מובחנות למדי בתוך אוכלוסייה מגוונת זו: הקבוצה הראשונה מורכבת מהעולים המבוגרים יותר, הפחות משכילים, החדשים יותר בארץ והגרים בפריפריה. אלו מהווים את גרעין התמיכה המשמעותי ביותר של מפלגת ישראל ביתנו בקרב קבוצת העולים, והם מי שמצביעים הצבעה אתנית במהותה; הקבוצה השנייה מורכבת מעולים צעירים יותר, משכילים יותר וותיקים יותר בארץ, המתגוררים במרכז הארץ. בקרב אלו ניכרת תמיכה במפלגות מרכז־שמאל, או לחלופין תמיכה במפלגת הבית היהודי בשיעור גבוה למדי (בקרב העולים שנוסף על המאפיינים שנזכרו גם מגדירים עצמם "מסורתיים"). קבוצה זו כבר אינה מצביעה על פי הרכיב האתני בזהותה, אלא על פי רכיבים אחרים, בדומה לוותיקים באוכלוסייה. בעקבות זאת קבוצת עולים זו נעשית דומה לקבוצות אחרות בצייבוריות הישראלית, על פי רמת הכנסה, מסורתיות, מקום מגורים ועוד; הקבוצה השלישית, הנמצאת בתווך בין שתי הקבוצות שתיארנו לעיל במאפייניה החברתיים־דמוגרפיים, מהווה גרעין של עולים מצביעי הליכוד. עולים אלו מצביעים לליכוד בדומה לישראלים ותיקים בעלי מאפיינים חברתיים־כלכליים דומים (משלח יד בארץ, הכנסות, מקום מגורים).

הניתוח שלנו מראה כי השסע המבחין בין עולים לוותיקים מתקיים בצד השסעים האחרים המנבאים הצבעה בחברה הישראלית, דוגמת השסע העדתי, השסע הדתי ושסע המרכז לעומת הפריפריה. מצד אחד, אפשר לומר שיש חפיפה לא קטנה בין השסע המבחין בין עולים לוותיקים לבין השסעים האחרים. כך למשל, כפי שצינו לעיל, קבוצה גדולה מקרב העולים מתגוררת בפריפריה,

מרבית העולים מגדירים עצמם חילונים, וישנה קבוצה לא מבוטלת של עולים שדומים במאפייניהם החברתיים-כלכליים (אך לא התרבותיים) לבני עדות המזרח. מצד שני, ראינו שגם כאשר נעשתה בקרה על השסעים האחרים במודל המנבא הצבעה, לשסע המבחין בין עולים לוותיקים נותרה השפעה משמעותית ומובהקת על הצבעת הנסקרים. במילים אחרות, גם אם ישנה חפיפה בין שסע העולים לשסעים האחרים נדמה כי שסע זה אינו מוכל לגמרי בשסעים האחרים, ויש לו עדיין השפעה בפני עצמו.

דפוסי הצבעת העולים ובני העולים מספרים סיפור מעניין וחשוב על אחת העליות הגדולות ביותר בתולדות ישראל והשתלבותה בארץ. בחירות 2015 מראות כי בעוד שישנה עדיין קבוצה משמעותית בקרב העולים שדפוסי הצבעתה משויכים לחברות הפוליטי שעמו הגיעה מארצות המוצא, ישנה קבוצה גדלה והולכת של עולים שהרכיב האתני כבר אינו שיקול בהצבעתה. עולים אלה, בצד בני הדור השני לעלייה, עוברי תהליך של ישראליות, קרי תהליך של התאקלמות במקום מושבם החדש, היוצר שינוי בחברות הפוליטי שלהם. תוך כדי התהליך הם מאמצים לעצמם עמדות ודפוסי הצבעה הדומים לדפוסים של החברה הקולטת. במקרה של החברה הישראלית מרוכת השסעים, יש לדייק ולומר כי דפוסי הצבעת העולים נעשים דומים לקבוצות בחברה הישראלית שאליהם דומים העולים מבחינה חברתית-כלכלית.

מקורות

- גולצמן, לנה, ואינה פרוג, 2010. "ניתוח קבוצת נערים יוצאי חבר המדינות השייכים לדור שני או 'דור וחצי' בראייה רב תרבותית", *מניתוק לשילוב* 16: 181-200.
- גולדסטיין, קן, וצבי גיטלמן, 2004. "מרוסים לישראלים?", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 2003*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 349-369.
- גיטלמן, צבי, וקן גולדסטיין, 2001. "המהפכה הרוסית בפוליטיקה הישראלית", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 2003*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 203-232.
- הורוביץ, תמר, 1999. "אידיאולוגיות, זהות ותסכול כגורמים שהשפיעו על דפוסי ההצבעה של עולי ברית-המועצות לשעבר", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 1996*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 145-170.
- פיליפוב, מיכאל, 2008. "עולי שנות התשעים בבחירות 2006: התגשמות החלומות הפוליטיים של האדם הפוסט-סובייטי?", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 2006*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 173-199.
- קונסטנטינוב, וצ'סלב, 2008. "העלייה הרוסית והבחירות מ-1992 עד 2006: גיבוש 'ישראל השלישית'?", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 2006*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 139-168.
- _____, 2015. *מגמות בהשתלבותם של עולי ברית המועצות לשעבר בחברה הישראלית בשני העשורים האחרונים*, דוח מחקר, ירושלים: ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- רוזנטל, מירה, אהרן כפיר, ואשר פרידברג, 1994. "ישראלים בני-יורק: חבלי התערות", *כיוונים* 6: 117-127.

- Al-Haj, Majid, 2004. *Immigration and Ethnic Formation in a Deeply Divided Society: The Case of the 1990s Immigrants from the Former Soviet Union in Israel*, Leiden and Boston: Brill.
- Al-Haj, Majid, and Elazar Leshem, 2000. *Immigrants from the Former Soviet Union in Israel: Ten Years Later*, Haifa: The Center for Multiculturalism and Educational Research, The University of Haifa.
- Arian, Asher, and Michal Shamir, 1983. "The Primarily Political Functions of the Left-Right Continuum," *Comparative Politics* 15 (2): 139–158.
- Bagno, Olena, 2009. "The Invasion of Neo-Khazars or the Arrival of Democratic Man? Democratic and Political Participation of Immigrants from the Former Soviet Union in Comparative Perspective," Ph.D. dissertation, Tel-Aviv University.
- Bick, Etta, 1998. "Sectarian Party Politics in Israel: Case of Yisrael Ba'Aliya, the Russian Immigrant Party," in: Daniel Elazar and Shmuel Sandler (eds.), *Israel at the Polls, 1996*, London: Frank Cass, pp. 121–148.
- Black, Jerome H., Richard G. Niemi, and G. Bingham Powell Jr., 1987. "Age, Resistance, and Political Learning in a New Environment: The Case of Canadian Immigrants," *Comparative Politics* 20 (1): 73–84.
- Cain, Bruce E., D. Roderick Kiewiet, and Carole J. Uhlaner, 1991. "The Acquisition of Partisanship by Latinos and Asian Americans," *American Journal of Political Science* 35 (2): 390–422.
- Cohen, Yinon, and Haberfeld Yitchak, 2003. "Economic Integration among Children of Israeli Immigrants in the United States," *International Migration* 41 (4): 141–159.
- Cohen-Goldner, Sarit, Zvi Eckstein, and Yoram Weiss, 2012. *Immigration and Labor Market Mobility in Israel, 1990 to 2009*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Dubson, Boris, 2007. "Social-Professional Mobility among Immigrants," in: Moshe Kenigstein (ed.), *The "Russian" Face of Israel*, Jerusalem: Gesharim [in Russian].
- Fein, Aharon, 1995. "Voting Trends of Recent Immigrants from the Former Soviet Union," in: Asher Arian and Michal Shamir (eds.), *The Elections in Israel – 1992*, Albany: SUNY Press, pp. 161–173.
- Gold, J., Steven, 2002. *The Israeli Diaspora*, London and New York: Routledge.
- Hart, Rona, 2004. "Altarity: Choosing Schools: Choosing Identities in London," Ph.D dissertation, London: Kings College.
- INES, 2015. [The Israel National Election Studies – 2015](#), SPSS data file.
- Jones-Correa, Michael, and Mabel Andalon, 2008. "The Prior Socialization of Immigrants and Their Political Participation in the United States," Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Boston, MA.
- Junn, Jane, 1997. "Assimilating or Coloring Participation? Gender, Race and Democratic Political Participation," in: Cathy Cohen, Kathleen B. Jones, and Joan Tronto (eds.), *Women Transforming Politics: An Alternative Reader*, New York: New York University Press, pp. 387–397.

- Khanin, Vladimir, 2009a. "The Revival of 'Russian' Politics in Israel: The Case of 2006 Elections," in: Shmuel Sandler, Manfred Gerstenfeld, and Jonathan Rynhold (eds.), *Israel at the Polls, 2006*, London: Routledge, pp. 118–139.
- , 2009b. "[Israeli Russian Voting Trends in the 2009 Knesset Elections](#)," Friedrich-Ebert-Stiftung, Israel Office.
- , 2011. "The Israel Beiteinu (Israel Our Home): Party between the Mainstream and 'Russian' Community Politics," in: Shmuel Sandler, Manfred Gerstenfeld, and Hillel Frisch (eds.), *Israel at the Polls, 2009*, London: Routledge, pp. 146–180.
- , 2015. "The Political Transformation of the Israeli 'Russian' Street in the 2013 Elections," in: Eithan Orkibi and Manfred Gerstenfeld (eds.), *Israel at the Polls, 2013: Continuity and Change in Israeli Political Culture*, pp. 245–261.
- Konstantinov, Viacheslav, 2015. "The Professional Mobility of FSU Immigrants in Israel, 1990-2010," in: Eli Lederhendler and Uzi Rebhun (eds.), *Research in Jewish Demography and Identity*, Boston: Academic Studies Press, pp. 169–196.
- Park, Jerry Z., 2008. "Second-Generation Asian American Pan-Ethnic Identity: Pluralized Meanings of a Racial Label," *Sociological Perspectives* 51 (3): 541–561.
- Philippov, Michael, 2010. *Ex-Soviets in the Israeli Political Space: Values, Attitudes, and Electoral Behavior*, Research Paper 3, Washington, D.C.: The Joseph and Alma Gildenhorn Institute for Israel Studies, University of Maryland.
- Philippov, Michael, and Anna Knafelman, 2011. "Old Values in the New Homeland: Political Attitudes of FSU Immigrants in Israel," *Israel Affairs* 17 (1): 38–54.
- Portes, Alejandro, and Min Zhou, 1993. "The New Second Generation: Segmented Assimilation and its Variants among Post-1965 Immigrant Youth," *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* 530: 74–96.
- Portes, Alejandro, and Ruben G. Rumbaut, 2001. *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*, Los Angeles: University of California Press.
- Ramakrishnan, Karthick, 2005. *Democracy in Immigrant America: Changing Demographics and Political Participation*, Palo Alto: Stanford University Press.
- Tam Cho, K. Wendy, 1999. "Naturalization, Socialization, Participation: Immigrants and (Non) Voting," *Journal of Politics* 61 (4): 1140–1155.
- The Democracy Index*, 2015. [The Israeli Democracy Index, 2015](#), SPSS data file, The Israel Democracy Institute, The Guttman Center for Surveys.
- The Peace Index*, 2015. [The Israeli Peace Index, January 2015–February 2016](#), SPSS data files, The Israel Democracy Institute, The Guttman Center for Surveys.
- Wong, S. Janelle, 2000. "The Effects of Age and Political Exposure on the Development of Party Identification among Asian American and Latino Immigrants in the United States," *Political Behavior* 22 (4): 341–371.

שבויים בשסע הזהות הקולקטיבית

ימין ושמאל בבחירות 2015

מיכל שמיר | שירה דביר-גבירצמן | רפאל ונטורה

כמו כל מערכות הבחירות מאז המהפך של 1977, מערכת הבחירות לכנסת ה-20 התנהלה בתוך השסע הפוליטי של הזהות הקולקטיבית. ואולם הפעם השסע היה חשוף יותר מבעבר ובלטו בו יותר מאי פעם מאפיינים של פוליטיקה סימבולית.¹ מאפיינים אלו בלטו במיוחד בקמפיין הליכוד ובהתבטאויות פומביות של ראש הממשלה בנימין נתניהו בימים האחרונים שלפני הבחירות וביום הבחירות עצמו שנפוצו ברשת. מערכת הבחירות דיברה בשפת השסע: לאו דווקא מבחינת התכנים, אלא בהדגשת הזהות והנאמנות למחנה "שלנו" ובשליטת המחנה ה"אחר". יתר על כן, בעקבות הניצחון המפתיע של נתניהו בניגוד לסקרים האחרונים שהתפרסמו יש שייחסו את הניצחון לתעמולה זו.

במאמר זה ננתח את השסע הפוליטי בקרב ציבור הבוחרים, בעיקר בקרב הציבור היהודי.² נפתח בהצגת המערכת הפוליטית הישראלית במונחי התאוריות העוסקות בשסעים פוליטיים, זהות קולקטיבית והזדהות פוליטית. לאחר סקירת המתודולוגיה, החלק המרכזי במאמר יתמקד בבחינה אמפירית של השסע הפוליטי בדעת הקהל על פני זמן, ויותר לעומק בבחירות 2015. נחקור את השסע על סמך המשמעות המיוחסת לתוויות "ימין" ו"שמאל" במונחים של העדפות אידאולוגיות ונושאים השנויים במחלוקת וכן במונחים של זהויות קבוצתיות. לאחר מכן נבחן את ההשלכות של שסע זה על קיטוב פוליטי ועל היחס לרשימה המשותפת המייצגת את אזרחי ישראל הערבים בכנסת. לסיכום נציג את מסקנות המחקר ונציע כיווני מחקר נוספים.

* אנו מודים לשני הקוראים האנונימיים על הערותיהם המועילות.

- 1 פוליטיקה המשתמשת בסמלים פוליטיים מוכרים וארוכי טווח המעוררים תגובות רגשיות עמוקות, בניגוד לשיקולים רציונליים המתמקדים באינטרסים אישיים (Sears et al., 1980).
- 2 המאמר יציג נתונים על בוחרים יהודים וערבים בבחירות 2015, אך יתמקד בציבור היהודי. כל הנתונים שעליהם אנחנו נסמכים לקוחים מסקרי הבחירות הישראלים (INES). כל ההשוואות על פני זמן מתייחסות ליהודים בלבד, מאחר שרק מבחירות 1996 ואילך כללו הסקרים את כלל אוכלוסיית בעלי זכות הבחירה ולא רק יהודים. כמו כן, מקובל בניתוח בחירות ובוחרים בישראל לנתח ערבים ויהודים בנפרד, כיוון שמערכת הבחירות, המפלגות שלהן מצביעים ומסגרות ההתייחסות של שתי קבוצות אלה שונות. בכל מקום שלא מצוין בו אחרת במפורש, ההתייחסות היא לנשאלים יהודים.

א. רקע היסטורי: מערכת פוליטית בשבי שסע הזהות הקולקטיבית

שסע פוליטי אינו זהה לשסע חברתי, והוא איננו פונקציה פשוטה וישירה של קונפליקט ושל ריבוד חברתי. השסע הפוליטי נשען על 3 רגליים: (א) בסיס חברתי של קבוצות סוציולוגיות; (ב) בסיס נורמטיבי אידאולוגי וערכי של אמונות ושל עמדות מדיניות; (ג) בסיס ארגוני של תנועות ובעיקר של מפלגות. כאשר שלושת הרכיבים הללו מתקיימים וחופפים, השסע הוא מלא, עקבי, משולב ועוצמתי (Bartolini and Mair, 1990; Deegan-Krause, 2007; Arian and Shamir, 2008).

השסע המגדיר את המערכת המפלגתית בישראל היום טומן בחובו את שלושת הרכיבים הללו. השסע נוצר בעקבות מלחמת ששת הימים, התגבש במה שמכונה "המהפך של 1977" והבשיל בשנות השמונים של המאה העשרים. הסכסוך הישראלי-פלסטיני והוויכוח על עתיד השטחים שבשליטת ישראל, שבהם מתגוררת אוכלוסייה פלסטינית גדולה, ממקדים את השסע, אולם הוא רחב ועמוק הרבה יותר ועוסק בהגדרת הזהות הקולקטיבית של ישראל.

בהגדרת זהות הכוונה לגבולות המפרידים קבוצות ליחידות קהילתיות וחברתיות ומבדלים ביניהן גם מהבחינה הטריטוריאלית. גבולות של זהות קולקטיבית מסמנים הן הבחנות משמעותיות בין חברי הקבוצה לבין מי שאינם חברי הקבוצה (outsiders) והן דמיון ואחידות בתוך הקבוצה, והם עושים זאת במונחי קטגוריה חברתית משמעותית ובמונחי האוריינטציה והמטרות של הקבוצה. לזהות קולקטיבית יש ממד חיצוני וממד פנימי. במקרה הישראלי הממד החיצוני מתייחס לגבולות הגאוגרפיים וליחסים של ישראל עם העולם בכלל ועם העולם הערבי והפלסטינים בפרט, והוא מתבטא בסכסוך הישראלי-פלסטיני, בתהליך השלום ובסוגיות הפשרה הטריטוריאלית ומדינה פלסטינית. הממד הפנימי של הזהות הקולקטיבית מגדיר את המשותף לקהילה מבפנים, ובישראל הוא נוגע למשמעות של הציונות, הלאומיות, האזרחות, יחסי דת-מדינה והמתח שבין מדינה יהודית לבין מדינה דמוקרטית (Shamir and Arian, 1999). מתוך שני ממדי המחלוקת, הממד החיצוני – הטריטוריאלי והביטחוני – הוא הדומיננטי יותר בשסע הפוליטי, ואולם החפיפה בין שני הרכיבים, הפנימי והחיצוני, חזקה ואף התחזקה והלכה על פני זמן, כפי שנראה בהמשך.

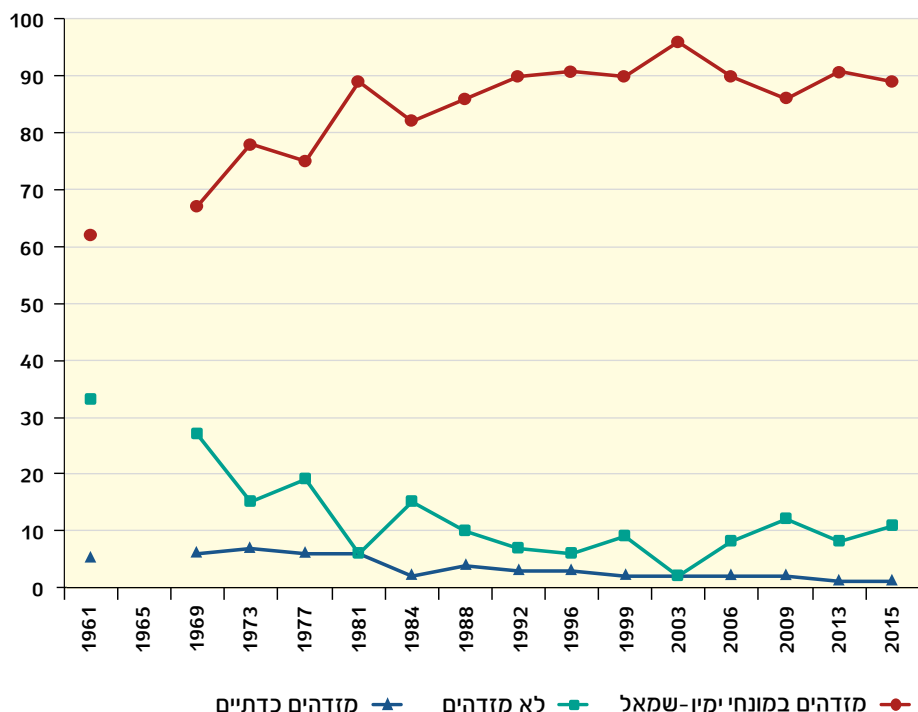
עד מלחמת ששת הימים הייתה המערכת הרב-מפלגתית רב-ממדית, והיא אופיינה בשסעים צולבים: השסע של הסכסוך הישראלי-ערבי בצד שסעים פנימיים משמעותיים בנושאים האלה: מדיניות כלכלית, יחסי דת-מדינה, מזרחים ואשכנזים, יהודים וערבים וציונים מול לא ציונים (נויברגר, 1997). בעקבות מלחמת ששת הימים ועם המהפך של 1977 הפך שסע הזהות הקולקטיבית לשסע הדומיננטי, ושסעים אחרים נדחקו הצדה או נבלעו בקרבו. כך, המערכת המפלגתית נערכה לאורך ממד מרכזי אחד שהוגדר על ידי שסע זה. תהליך ההיערכות מחדש החל עוד לפני המהפך של 1977, בבחירות 1973, התגבש בשנות השמונים (Shamir, 1986) ואף התעצם בשנות התשעים. בד בבד התרחשו שני תהליכים: התהליך המדיני בעקבות הסכמי אוסלו והקייטוב שהוא הביא עמו; ותהליך התרופפות המערכת המפלגתית (dealignment), המאופיין בהיחלשות המפלגות וההזדהות המפלגתית בקרב הבוחרים (אריאן ושמיר, 2001; שמיר ואח', 2008; קניג וטוטנאור בקובץ זה).

המושגים "ימין" ו"שמאל" נעשו מרכזיים בשיח הפוליטי. עבור הבוחרים התוויות "שמאל" ו"ימין" משמשות כלי יוריטי נוח כדי להתמצא במערכת הרב-מפלגתית המורכבת והדינמית וכדי למקם את עצמם ביחס אליה; תגיות אלו הפכו למושאי הזדהות והן מגדירות זהויות פוליטיות עבור הבוחרים (ונטורה ושמיר, 1991; Arian and Shamir, 1983). ההזדהות הגושת או המחנאית במושגי "ימין" ו"שמאל" תפסה במידה רבה את מקומה של ההזדהות המפלגתית, ואלה הזהויות שרוב ההורים בישראל מעבירים לילדיהם בתהליך הסוציאליזציה הפוליטית (Ventura, 2001). בהזדהות פוליטית כזו יש שני היבטים: היבט אינסטרומנטלי, המבטא העדפות אידאולוגיות ועמדות בנושאים חשובים הקשורים לאינטרסים ולערכים של הבוחרים; והיבט אקספרסיבי-זהותי, המבטא זהות ארוכת טווח ותחושה סובייקטיבית של שייכות, המעוגנת בזהויות חברתיות (Campbell et al., 1960; Green, Palmquist, and Schickler, 2002; Huddy, Mason, and Aaroe, 2015).

ואכן כפי שניתן לראות בתרשים 1, בשנות השישים, השבעים והשמונים גדל בהתמדה שיעור האנשים המזהים את עצמם כבעלי זהות פוליטית במונחים אלו. אם בשנות השישים המוקדמות קצת יותר מ-60% ענו על השאלה: "עם איזה זרם פוליטי אתה מזדהה – ימין, ימין מתון, מרכז, שמאל מתון, שמאל?" מתחילת שנות התשעים ואילך גדל שיעור זה ל-90%. האפשרות להזדהות כדתי לא הוצגה כלל לפני המרוואיינים, ובכל זאת חלק מהם השיבו כך ביוזמתם. עם זאת בוחרים המזדהים כבעלי זהות דתית (כתחליף לתוויות של ימין ושמאל) נעלמים והולכים, בתהליך שבו השסע של הזהות הקולקטיבית כולל גם את השסע בין דתיים לחילונים. מאז שנות השישים ועד שנות השמונים היה שיעורם של הבוחרים שהשיבו בסקרים "דתי" 5%-7%, ובסקרים מסוף שנות התשעים ואילך פחת מספרם עד כדי 1%-2% בלבד.

כאמור, מטרתנו במאמר זה היא לבחון לעומק את משמעותו של שסע הזהות הקולקטיבית בדעת הקהל, ובהמשך לעמוד על השלכותיו. נחקור זאת לאורך זמן ונתמקד בבחירות 2015 על בסיס ההזדהויות הפוליטיות של הציבור היהודי בישראל והמשמעות שציבור זה מייחס לתוויות "ימין" ו"שמאל". לאור הסקירה ההיסטורית והתאורטית, אנו מניחים כי שסע הזהות הקולקטיבית התגבש והפך למרכזי בהגדרת הפוליטיקה ורצף הימין-שמאל עבור הבוחרים בעקבות התבססות ההיערכות מחדש של המערכת המפלגתית בשנות השמונים; כי מתוך שני הממדים של הזהות, הממד החיצוני הוא המשמעותי יותר; אך גם שהקשר בין שני הממדים של הזהות הקולקטיבית התחזק והלך במשך הזמן. תפיסת מונחי השמאל והימין משקפת את השסע הפוליטי המרכזי במונחי הזהות הקולקטיבית, הן ברכיבים תוכניים-ערכיים והן ברכיבים קבוצתיים-זהותיים. אנו משערים גם כי שסע הזהות הקולקטיבית הוא מרכזי יותר בימין ועבור ימנים, בהתבססו על תאוריות וממצאים אמפיריים לגבי מערכת הערכים והמבנה הפסיכולוגי של אנשי הימין לעומת אנשי השמאל, שלפיהם קונפורמיות, מסורת וביטחון ממלאים מקום מרכזי בתפיסת הימין (Feldman, 2003; Jost et al., 2003; Piurko, Schwartz, and Davidov, 2011). עתה נדון בכמה השלכות של השסע הפוליטי.

תרשים 1 הזדהות פוליטית במונחי ימין-שמאל, 1962-2015

ב. השלכות אפשריות של השסע הפוליטי: קיטוב פוליטי ויחס ל"קבוצת האחר"

קיטוב פוליטי הוא ממד מרכזי המאפיין מערכות מפלגתיות ומבחין ביניהן, ויש לו השלכות רבות על פוליטיקה, על הבחירות ועל התנהגות הבוחרים (Sartori, 1976; Dalton and Anderson, 2011). כאשר השסע הפוליטי המרכזי בחברה הוא שסע של זהות קולקטיבית, והמחנות מוגדרים ביחס אליו – ועל אחת כמה וכמה על רקע של סכסוך מתמשך ואלים – ניתן לצפות למרחק חברתי גדול בין מחנות ומפלגות שניתן להגדירו "קיטוב רגשי" (affective polarization; ראו, Iyengar, 2012; Sood, and Lelkes, 2012), וכן לעלייה בקיטוב כזה ככל שהשסע מתגבש ומתעצם. ואכן, על פי תאוריית הזהות החברתית (social identity theory) (ראו Tafel and Turner, 1979), הזדהות פוליטית כמו זו השוררת בישראל בשמאל וימין טומנת בחובה הטיה לטובת המחנה "שלך" (ingroup bias), והטיה זו כרוכה בשאיפה להבחין בצורה חיובית את המחנה "שלך" מן המחנה האחר. היא גם מסמנת מרחק חברתי שיכול להתפתח לעוינות, תיעוב ושנאה כלפי קבוצת האחר (outgroup), בדומה להזדהות של אוהדי ספורט עם הקבוצה שלהם. אנשים מבחינים בין המחנה

שלהם לאחרים כדי לכוון זהות קבוצתית חיובית, וזהות זו כרוכה במוטיבציה להגן על מעמד המחנה שלך ולקדם את כוחו הפוליטי. ככל שהזהדהות והמחויבות למחנה מופנמות וחזקות יותר, כך תגדל הנכונות להתגייס ולפעול כדי להגן על מעמד המחנה ולטפח אותו (Huddy, Mason, and Aaroe, 2015).

התבססות השסע הפוליטי יכולה להגביר את הקיטוב הרגשי בשל הנטייה הטבעית הטמונה בנו להעדיף את המחנה שלנו ולשפוט לשלילה את המחנה הנגדי. הגבולות הקבוצתיים והאידיאולוגיים מסורטטים בכירור, ולכן ניתן לצפות שכאשר המאבק הפוליטי מתהדק ומתחדד, כך גם יגדל הריחוק החברתי ויקצינו רגשות העוינות. אולם יחסי הכוחות במערכת הפוליטית הישראלית בין הימין והשמאל השתנו, שכן השמאל היהודי קטן והמרכז התרחב, ובמובן זה לא גדל הקיטוב הפוליטי בתוך המערכת. לנוכח הקשר בין הקיטוב של המערכת הפוליטית לבין הקיטוב בקרב ציבור הבוחרים (Lupu, 2015), ייתכן אפוא שגם הקיטוב בקרב הציבור הישראלי לא גדל. נוסף על כך, הממד הדומיננטי בשסע הוא כאמור הממד החיצוני של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ולא הממד הפנים-ישראלי והפנים-יהודי, ולכן מודגש במידה רבה בחברה הישראלית ובפוליטיקה שלה האָקור הערבי. לפיכך ייתכן שהתפיסה של "כולנו יהודים" ממסכת תחושות עוינות פנים-יהודיות בפוליטיקה וממקדת את המתח, את המרחק ואת הקיטוב בערבים אזרחי ישראל כשחקנים פוליטיים.

אם כן, עניינו בהשלכות ארוכות הטווח של התבססות השסע של הזהות הקולקטיבית על הקיטוב הרגשי ועל הריחוק הפוליטי בקרב הבוחרים. בבחירות 2015 הביאו עמן עניין מיוחד בהקשר זה על רקע ניסיונותיו לגייס בוחרים על בסיס שסע זה. נתניהו עשה זאת מתוך הדגשת קבוצת הפנים וקבוצת החוץ, הן בהקשר של ימין ושמאל והן בהקשר של יהודים לעומת ערבים, ואף מתוך חיבור מפורש בין השמאל לבין הערבים (סגל, 2016). שאלת המחקר היא אפוא: האם חלה עלייה בקיטוב הפוליטי הרגשי בקרב ציבור הבוחרים בבחירות 2015? ובאופן כללי יותר, האם יש דינמיקה של קיטוב גדל על פני זמן בין ימין ושמאל בקרב הציבור היהודי בישראל? שאלת מחקר נוספת בהקשר זה היא: האם יש הבדל בין אנשי הימין לבין אנשי השמאל בקיטוב הפוליטי הרגשי, כלומר בהבעת אהדה כלפי מפלגות במחנה שלהם לעומת גילויי סלידה כלפי מפלגות בצד האחר. לנוכח אופיו של שסע הזהות הקולקטיבית, נבדוק גם את הריחוק הפוליטי ואת העוינות כלפי הרשימה המשותפת, השחקן הערבי החדש בבחירות 2015. בניגוד לקיטוב הפוליטי בין ימין לשמאל בדעת הקהל, שלגביו אין לנו השערה בדבר כיוון הקשר, לגבי היחס לרשימה המשותפת אנו משערים כי הימנים יביעו מרחק גדול יותר ממנה לעומת השמאל, לאור הממצאים הרבים על היחס של דעת הקהל היהודית כלפי ערבים,³ וגם לאור ההבדלים בין השחקנים הפוליטיים בימין ובשמאל במערכת המפלגתית.

ג. מתודולוגיה

המאמר מתמקד בהזדהות הפוליטית הגושית במושגים של "ימין" ו"שמאל", ובאמצעותה במשמעות שמייחס הציבור לשסע הפוליטי בישראל. הוא משלב בחינה לאורך זמן בהתבסס על שאלות שחזרו בסקרי הבחירות (INES) משנת 1969 ועד היום והתמקדות בסקר הבחירות של 2015.

1. ניתוח לאורך זמן

כדי לבחון את התגבשות השסע הפוליטי בקרב הציבור היהודי בחנו את חוזק הקשרים בין עמדות פוליטיות המייצגות את ממדי השסע (וכן את הממד הכלכלי-חברתי כבקרה) לבין מיקום עצמי על סולם ימין-שמאל.

כדי לבחון את הקיטוב הפוליטי לאורך זמן בחנו לאורך השנים את שיעור המצביעים היהודים שמיקומו את עצמם על סולם ימין-שמאל בקצה השמאלי או בקצה הימני. כדי לבחון קיטוב גשי, השתמשנו בפער האהדה-שנאה בתחושות המצביעים כלפי המפלגות מהצד שלהם וכלפי מפלגות מהצד הנגדי של המפה הפוליטית, על בסיס שאלות חוזרות שבהן התבקשו הנשאלים לדרג את מידת הדחייה או התמיכה שהם חשים כלפי מפלגות שונות. נתונים אלה קיימים עבור הליכוד ומפלגת העבודה (על גלגוליה השונים במרוצת השנים) מ-1988, ומ-1996 גם כלפי מרצ והמפד"ל/הבית היהודי, כמפלגות המייצגות באופן מוזקק את שסע הזהות הקולקטיבית (קימרלינג, 1999). ניתוח זה בוצע בקרב נשאלים שהגדירו את עצמם בעלי נטייה לשמאל או לימין על סולם ימין-שמאל (כלומר הושמטו מהניתוח כל המשיבים שהגדירו את עצמם במרכז).

2. סקר הבחירות 2015

נתוני סקר הבחירות 2015 מאפשרים לנו בחינה מעמיקה יותר. בסקר שלאחר הבחירות נשאלו שאלות פתוחות על המשמעות של ימין ושמאל, וכאן ניתחנו את התשובות בדגש על ביטויים הקשורים לנושאי מחלוקת פוליטיים (כלומר ערכים ועמדות) וציון של שייכות קבוצתית. כמו כן בחנו את היחס לרשימה המשותפת כדי להעריך את היחס לערבים אזרחי ישראל כשחקנים בפוליטיקה הישראלית ובדקנו את מקורות הקיטוב הפוליטי והיחס לערבים.

3. מדידה

הזדהות פוליטית. לניתוח בחירות 2015 השתמשנו בשאלה: "הרבה מדברים על שמאל וימין בפוליטיקה. היכן היית מדרג את עצמך על פני רצף שמאל-ימין, כאשר 1 הקצה הימני ו-7 הקצה השמאלי?" (ממוצע 3.6; סטיית תקן 1.9). לניתוח לאורך זמן (תרשים 1; לוח 1) השתמשנו

בשאלה החוזרת בכל סקרי הבחירות מאז שנת 1969: "עם איזה זרם פוליטי אתה מזדהה: שמאל, שמאל מתון, מרכז, ימין מתון, ימין?"

ממדי המחלוקת. הממד הפנימי של שסע הזהות הקולקטיבית נמדד על ידי שאלה בתחום היחסים בין דת למדינה שנשאלה במרבית סקרי הבחירות: "האם לדעתך ממשלת ישראל צריכה או לא צריכה לדאוג לכך שהחיים הציבוריים במדינה יתנהלו על פי המסורת הדתית היהודית?"; הממד החיצוני של השסע נמדד על ידי שאלה על החזרת שטחים (עד 1988 כולל) או על הסכמה למדינה פלסטינית (החל בבחירות 1992). נוסח השאלה בסקר 2015 היה: "האם לפי דעתך על ישראל להסכים או לא להסכים להקמת מדינה פלסטינית ביהודה, שומרון וחבל עזה במסגרת הסדר קבע?"; הממד הכלכלי-חברתי נמדד על ידי שאלה שחזרה בכל הסקרים: "בקשר למבנה החיים הכלכליים בארץ, האם אתה תומך יותר בגישה סוציאליסטית או בגישה קפיטליסטית?" בכל השאלות המודדות את ממדי המחלוקת הוצעו לנשאלים 4 אפשרויות תשובה (1-4).

קיטוב פוליטי רגשי. קיטוב זה נמדד בהתבסס על שאלות שבהן התבקשו הנשאלים לדרג את המפלגות על סולם שנע בין 0 (דחייה או שנאה) ל-10 (תמיכה או אהדה). על בסיס שאלות אלה חישבנו מדד לקיטוב פוליטי רגשי המבוסס על המרחק המוחלט בין זוג מפלגות, בדומה לאיינגר ועמיתיו (Iyengar, Sood and Lelkes, 2012). מרחק זה חושב למפלגות המרכזיות, כלומר ההפרש בין הציון שניתן לליכוד ולמחנה הציוני (ממוצע 3.5; סטיית תקן 3.20), ולמפלגות האידאולוגיות המובהקות על שסע הזהות הקולקטיבית: מרצ והבית היהודי (ממוצע 4.3; סטיית תקן 3.07).

את היחס לרשימה המשותפת מדדנו בסקר הבחירות 2015 על ידי מידת האהדה או הדחייה כלפיה.

משמעות המושגים "ימין" ו"שמאל". סוגיה זו נמדדה בשאלה פתוחה בסקר שבו חזרנו לנשאלים מיד לאחר בחירות 2015. המדגם חולק אקראית לשתי קבוצות שוות, וכל קבוצה קיבלה נוסח שונה. נוסח א': "בבחירות האלה דיברו הרבה על ימין ועל שמאל בפוליטיקה. מהם לדעתך הדברים העיקריים שמבחינים בין שמאל לימין?"; נוסח ב': "בבחירות האלה דיברו הרבה על ימין ועל שמאל בפוליטיקה. מה זה להבנתך ימין? ומה זה להבנתך שמאל?" (סדר ההקראה של ימין ושמאל עורבל). המראיינים הונחו לרשום את התשובות מילולית, בדיוק כפי שאמרו המראיינים, ואורך התשובות נע בין מילה אחת לכמה משפטים.

בסקר הבחירות של שנת 1981 נשאלה שאלה פתוחה בנוסח א כפי שמופיע בפסקה הקודמת. זו נקודת הזמן הנוספת היחידה הקיימת להשוואה לאורך זמן של משמעות המושגים "ימין" ו"שמאל" בעיני ציבור המצביעים, ונציג השוואה זו בהמשך.

4. קידוד השאלות הפתוחות

השאלות הפתוחות קודדו בשני היבטים: מבחינת תוכני מדיניות ואידאולוגיה ומבחינת אזכורים של קבוצות חברתיות.

עקרונות הקידוד של התכנים. הקידוד נבנה כך שיאפשר לקודד באמצעות מפתח אחד את התשובות שניתנו לשני הנוסחים של השאלה הפתוחה, וכך גם יתאפשר לנתח את התשובות שניתנו בשני הנוסחים כמקשה אחת.

המפתח נחלק ל-4 חלקים: (א) הגדרת משמעות "השמאל" (לדוגמה: השמאל תומך בפינוי התנחלויות; שמאל=סוציאליזם; השמאל אינו ציוני); (ב) הגדרת משמעות "הימין" (לדוגמה: הימין שומר על הביטחון; הימין מתנגד להפרדת הדת מהמדינה; ימין=גזענות); (ג) הגדרת נושאים המבחינים בין "שמאל" ל"ימין" (לדוגמה: החזרת שטחים או אי-החזרת שטחים; היחס לדמוקרטיה; דרך חשיבה והסתכלות על דברים); (ד) חוסר יכולת להבחין בין "שמאל" ל"ימין" (לדוגמה: היו הבדלים בעבר אך היום אין; כולם אותו דבר; המושגים אינם מובנים לי).⁴ לכל תשובה הוקצו עד 3 קודים, וקידוד הרכיבים נעשה לפי סדר הופעתם בתשובות. אם תשובה כללה יותר מ-3 רכיבים, נבחרו שלושת הרכיבים המשמעותיים ביותר והמייצגים עולמות תוכן שונים. לדוגמה, אם בתשובה מסיימת הוזכרו תחילה כמה עניינים ביטחוניים בדגש על עתיד השטחים, בהמשך כמה עניינים כלכליים בדגש על משבר הדיור, ולבסוף הנושא העדתי, הוקצו הקודים "החזרת שטחים או לא", "יחס למשבר הדיור" ו"הגורם העדתי" בסדר זה. כל התשובות קודדו על ידי שני מקודדים ורמת המהימנות הייתה: $Krippendorff's\ Alpha=0.80$.

סוגי תשובות לעומת סוגי תכנים. על בסיס קידוד התכנים המילוליים של התשובות נבנו שני סוגי משתנים, אחד המאפשר לתייג כל אחד מהמרואיניים לפי סוג התשובה שנתן, ואחר המונה את מספר האזכורים של כל רכיב תוכני. כדי לסווג את המרואיניים לפי סוגי תשובותיהם, נבדק עבור כל נשאל מכלול הרכיבים התוכניים בתשובתו, ובהתאם לכך נקבע סוג התשובה (לדוגמה: תשובה המשלבת רכיבים ביטחוניים וכלכליים). כדי לבדוק את שכיחותו של כל רכיב תוכני, נבנתה סדרת משתנים דיכוטומיים עבור כל אחד מהרכיבים התוכניים (לדוגמה: היחס לדת). בניגוד לסיווג הנשאלים בהתאם לסוג התשובה, בסיווג לפי סוגי תכנים האחוזים של הקטגוריות השונות מסתכמים ליותר מ-100%, שכן אותה תשובה יכולה לכלול כמה סוגי תכנים.

- 4 עקרונית ניתן היה להשתמש בכל קוד במפתח עבור כל אחד משני הנוסחים, אם כי ברור שהקודים מסוג (ג) שימשו בעיקר לנוסח א ואילו הקודים מסוגים (א) ו-(ב) שימשו בעיקר לנוסח ב.
- 5 כיוון שכל תשובה יכלה להכיל יותר מנושא אחד, בחינת המהימנות נערכה כאשר היחידה המנותחת היא קידוד ולא תשובה. במצב זה היו לנו 2,766 השוואות בין מקודדים. כאשר בוחנים את רמת המהימנות בניקוי המקרים שבהם מקודד אחד קודד נושאים רבים יותר בתשובה מהמקודד האחר, רמת המהימנות היא 0.86.

זהות. נוסף על קידוד התכנים של כל תשובה, קודד גם כל אזכור בטקסט של קבוצות או של קטגוריות חברתיות (פירוט הקבוצות בלוח 3) וכן שימוש במילים כמו "אנחנו" או "הם", המסמלות תחושת שייכות לקבוצה. לדוגמה, קודדו ביטויים כמו: "נמנה עם המגזר העשיר"; "אשכנזי מתנשא"; "שמאלנים" ו"ימנים" (אך לא "שמאל" ו"ימין"); קודד כל אזכור של יהודים וערבים (למשל, תשובה שהימין זה "לשנוא את הערבים", ביטוי המכיל קבוצות חברתיות), אך לא קודדה תשובה בנוגע לשמאל דוגמת "שתי מדינות לשני עמים", שבה אין אזכור לקבוצות.

בדיקת המהימנות בין שני מקודדים על בסיס מדגם של כ-10% מהתשובות הניבה $Krippendorff's\ Alpha=0.83$.

ד. ממצאים: שטח הזהות הקולקטיבית בהזדהות הפוליטית בקרבת הציבור

1. התבססות השטח לאורך זמן

לוח 1 מציג נתונים מסקרי הבחירות מאז 1969 המאפשרים לבחון את הקשרים בין הזדהות פוליטית במונחי ימין-שמאל לבין ממדי המחלוקת המרכזיים, בין הזדהות פוליטית לבין הצבעה, וכן את הקשר בין שני ממדי הזהות הקולקטיבית. ניתן לראות כי משנות השמונים ואילך, עם התבססות ההיערכות מחדש של המערכת המפלגתית בעקבות מהפך 1977, מתחזק בהדרגה הקשר בין הזדהות הפוליטית על רצף ימין-שמאל לבין שני ממדי המחלוקת של שטח הזהות הקולקטיבית.⁶ השורה התחתונה בלוח מציינת את המתאם בין ממד הזמן לבין מדדים אלה, והיא מעידה על קשר חיובי מובהק וחזק, כלומר, על עלייה לאורך זמן בעוצמת הקשר בין הזדהות על סולם ימין-שמאל לבין ההצבעה והעמדות שמייצגות את שטח הזהות הקולקטיבית, אך לא את הממד הכלכלי-חברתי. אף על פי שהממד המגדיר את הרצף ימין-שמאל במידה הרבה ביותר הוא הסכסוך הישראלי-הפלסטיני, דפוסי ההתחזקות על פני זמן הבולטים ביותר הם של הקשר בין הממד הפנימי לממד החיצוני (73 ו-76). לעומת (59). הממד הכלכלי-חברתי, כאמור, מציג דפוס שונה: כאן אין דפוס של התחזקות על פני זמן, ומבחירות 1992 ואילך, ובכלל זה בחירות 2013 ובחירות 2015 שנערכו לאחר המחאה החברתית בקיץ 2011, הנושא הכלכלי-חברתי הוא ללא יוצא מן הכלל החלש מתוך הממדים (עמודה שנייה בלוח 1).⁷ גם הקשר בין הזדהות פוליטית

6 המדדים כאן הם מקדמי רגרסיה לינארית פשוטה בין כל אחד מממדי המחלוקת לבין רצף ימין-שמאל.

7 דפוסי הקשרים בין ממדי המחלוקת להצבעה גושית דומים מאוד לאלה עם רצף ימין-שמאל.

לבין הצבעה התחזק⁸ והגיע לשיאו בשנות התשעים על רקע תהליך אוסלו, הקיטוב שבעקבותיו והתרופפות המערכת המפלגתית. ניתן לראות קפיצת מדרגה במתאם בין הממד הפנימי לבין הממד החיצוני של הזהות הקולקטיבית בבחירות 1996 – שנערכו לאחר הסכמי אוסלו ורצח רבין. ואכן, דפוס ההתחזקות וההתגבשות של השסע זוהה ברגע ההיסטורי שבו התרחש, בספר "הבחירות בישראל – 1996" (1999). שמיר ואריאן (1999) התייחסו לבחירות במונחים של זהויות פוליטיות וערכיות של "ימין" ו"שמאל", בהקבלה לזהויות כ-"יהודי" ו"ישראלי" (ראו גם Shamir and Arian, 1999); וקימרלינג (1999) התייחס לכך במונחי זהות קולקטיבית קמאית ואזרחית. קימרלינג אף הגדיר את 1996 כ"פעם הראשונה בתולדותיה של ישראל [שבה] התקיימו בחירות שנועדו לקבוע לא רק מי תהיינה המפלגות אשר תשלוטנה במדינה ואיזו מדיניות תינקט בתחומים שונים, אלא גם איזה חלק מן הישות החברתית-פוליטית המפוצלת של ישראל יתפוס מקום מרכזי ויכתוב את אופי השלטון" (שם, 35; וראו גם Kimmerling, 1985). ממצאינו במאמר זה מראים כי לא מדובר בתגובה נקודתית של הבוחרים לאירועים הפוליטיים המשמעותיים שהביאו לבחירות ב-1996, אלא בתחילתו של דפוס יציב המדגים את העמקתו של שסע הזהות הקולקטיבית ואת יחסי הגומלין בין שני ממדיו.

8 הן הזדהות פוליטית והן הצבעה נמדדו על סולם של 3 קטגוריות: ימין, מרכז ושמאל, והמספרים המוצגים בלוח 1 הם המתאמים ביניהם. משתנה ההצבעה מייצג מפלגות כדלקמן: 1 – מפלגות ימין, כולל דתיים; 2 – מפלגות מרכז; 3 – מפלגות שמאל.

מפלגות ימין: גח"ל, המרכז החופשי, הליכוד, התחיה, צומת, גשר (1996), כ"ך, מולדת, האיחוד הלאומי, ישראל ביתנו, ישראל בעלייה (2003), חזית לאומית יהודית, חרות, הליכוד ביתנו, עוצמה לישראל, עם שלם, כוח להשפיע.

מפלגות דתיות: פאג"י, מפד"ל, אגודת ישראל, חזית דתית תורנית (פאג"י-אגודת ישראל), תמ"י, ש"ס, מורשה, מימ"ד, דגל התורה, יהדות התורה, הבית היהודי, יחד.

מפלגות מרכז: רשימה עדתית, ל"פ, ליברלים עצמאיים (ל"ע), רשימה ממלכתית (ע"מ), ד"ש, תל"ם, שינוי, תנועת מרכז שינוי, יחד, אומ"ץ, הדרך השלישית, ישראל בעלייה (1996-1999), מפלגת המרכז, קדימה, ח"ץ, הגימלאים, גיל, תפנית, ישראל חזקה, התנועה, יש עתיד, כולנו.

מפלגות שמאל: מרי – העולם הזה, מפ"ם, מערך, העבודה, רק"ח, חד"ש, מק"י, מוקד, ר"צ, מרצ, דמוקרטים ישראלים (פנתרים), שלי, לובה אליאב, הרשימה המתקדמת לשלום, ישראל אחת, גשר (1999), עם אחד, הירוקים, עלה ירוק, התנועה הירוקה – מימד, ארץ חדשה, המחנה הציוני, הרשימה המשותפת.

לוח 1 הקשרים בין הזדהות פוליטית במונחי ימין-שמאל, שני ממדי שסע הזהות הקולקטיבית, הממד הכלכלי-חברתי והצבעה, 1969–2015¹

שנת בחירות	ימין-שמאל X כלכלה-חברה	ימין-שמאל X חוץ וביטחון	ימין-שמאל X דת-מדינה	ימין-שמאל X חוץ וביטחון	ימין-שמאל X הצבעה
1969	0.15	0.15	0.08	0.12	0.50
1973	0.08	0.25	—	—	0.27
1977	0.16	0.19	0.11	0.25	0.44
1981	0.14	0.22	0.11	0.16	0.40
1984	0.37	0.38	—	—	0.69
1988	0.22	0.42	0.25	0.27	0.82
1992	*0.01	0.47	0.25	0.18	0.85
1996	0.10	0.50	0.29	0.35	0.88
1999	0.19	0.41	0.35	0.43	0.86
2001	0.08	0.42	0.22	0.30	0.68
2003	0.10	0.49	0.25	0.35	0.80
2006	0.09	0.36	0.24	0.39	0.66
2009	0.09	0.29	0.21	0.27	0.67
2013	0.18	0.37	0.30	0.38	0.76
2015	0.18	0.39	0.26	0.36	0.78
המתאם בין הזמן לבין ממדי הקשר	-0.12	**0.59	**0.73	**0.76	**0.66

* לא מובהק.

** p<.05

1 ימין-שמאל (3-1); הצבעה (3-1); משתני העמדות (4-1); המקדמים הם מקדמי רגרסיה של כל אחד מהממדים על הזדהות פוליטית ב-3 הטורים הראשונים, ומקדמי מתאם ב-2 הטורים האחרונים.

סקר הבחירות של 2015 מעשיר את הניתוח בעזרת התשובות על השאלות הפתוחות העוסקות במשמעות של שמאל וימין, המאפשרות הצצה בלתי אמצעית למסגרות ההתייחסות של הנשאלים ללא שום הכוונה. ציפיינו הייתה שהמשמעות שהנשאלים ייחסו למושגים משקפת עבורם את השסע הפוליטי המרכזי במונחי הזהות הקולקטיבית, על הממד הפנימי והחיצוני שלה, וכן שמשמעות זו נעשתה מגובשת יותר, והיא נחלת הכלל.

כמה מרואיינים ביטאו זאת במפורש ובתחכום, ואף השתמשו במילה "זהות" כבואם להגדיר את המשמעות של המושגים "ימין" ו"שמאל" ואת ההבחנה ביניהם. דוגמאות לתשובות כאלה הן: "האם מדינת ישראל היא מדינה תל אביבית ליברלית עם זהות יהודית מטושטשת, או מדינת ישראל

עם מדיניות ארץ-ישראלית שמרנית וזהות יהודית חזקה – זהו שורש הוויכוח; "שאלת הזהות – השמאל יותר קוסמופוליטי והומניסטי והימין יותר פרטיקולרי, לאומי ומודרני"; "שמאל=זהות מערבית; ימין=זהות יהודית".

כאמור, הפעם הנוספת היחידה שנשאלה בה שאלה פתוחה דומה בסקרי הבחירות הייתה ב-1981. בתחילת שנות השמונים, כאשר השסע היה עדיין בהליכי גיבוש, רק קצת יותר מ-40% מהנשאלים השיבו על השאלה הפתוחה על משמעות הימין והשמאל, ואילו ב-2015, כמעט 90% ענו על השאלה, וגם אם לא נספור את אלה שסברו כי אין הבדלים, כ-80% סיפקו תשובה עם תוכן. במילים אחרות, לא רק שהרבה יותר אזרחים מגדירים את עצמם על הרצף ימין-שמאל (תרשים 1), אלא שגם רוב רובם יוצקים למושגים הללו תוכן של ממש ב-2015, הרבה יותר מבעבר.⁹

כפי שראינו בלוח 1, ממד התוכן המרכזי של השסע הפוליטי הוא הסכסוך הישראלי-פלסטיני, כלומר נושאים מדיניים-ביטחוניים, ועוצמתו גדלה מאז 1981. כמחצית מהנשאלים היהודים שענו על השאלה ב-2015 הגדירו את מושגי הימין-שמאל אך ורק במונחי ממד זה, ו-20% נוספים הגדירו ימין-שמאל באמצעות הממד הביטחוני והכלכלי גם יחד. כלומר בסך הכול כ-70% חושבים במונחים של הממד המדיני-ביטחוני; בראשית שנות השמונים היה שיעור החושבים במונחים אלו 60% בקירוב. אנו רואים אפוא כי בולטותו של הסכסוך בהגדרת השסע הפוליטי גדלה, הן בקרב מי שמודעים למשמעויות תוכניות שלו, ועוד יותר בקרב כלל המצביעים היהודים (שהרי ההשוואה בין 70% ל-60% נעשתה לגבי מי שהשיבו על השאלה הפתוחה, ומספרם היה קטן בהרבה ב-1981 לעומת 2015).

ההתייחסות לממד הפנימי של הזהות הקולקטיבית נמוכה בהרבה מן ההתייחסות לממד החיצוני, אך גם היא גדולה יותר ב-2015, מאחר שב-1981 לא תועדו התייחסויות לממד זה בקרב הציבור (ונטורה ושמיר 1991, 36, לוח 4).¹⁰ לעומת כמעט 70% מהתשובות שהתייחסו לנושאים הקשורים בסכסוך הישראלי-פלסטיני, 9% בלבד מהתשובות התייחסו לסוגיות של דת ומדינה, ו-14% הזכירו את שמירת עקרונות הדמוקרטיה – שני נושאים המתייחסים לממד הפנימי של הזהות (לוח 2). חלק גדול מהתייחסויות אלה מופיעות בתשובות המדברות בו בזמן גם על הממד החיצוני של הסכסוך, דבר המעיד על החיבור בין הממדים. בסך הכול 75% הזכירו ממד אחד לפחות של הזהות הקולקטיבית כאשר דיברו על המשמעות של שמאל-ימין (72% מתוכם הזכירו רק את הממד החיצוני, 9% מתוכם דיברו רק על הממד הפנימי, ו-19% הזכירו את שני הממדים).

9 נתונה הגולמיים של התשובות המילוליות שניתנו בשנת 1981 אינם בידינו, ולכן אנו מוגבלים לקידוד כפי שנעשה אז. לפיכך גם ההשוואות שביכולתנו לערוך מוגבלות. בין היתר, בטקסטיביות ה"אין תשובה" נכללו גם תשובות שבהן תכנים נדירים שלא קודדו בנפרד. מספרן מן הסתם קטן, אך איננו יכולים להפרידן מהיעדר תשובה כלשהי. כפי שהעיר אחד מן הקוראים ששפטו את המאמר, ייתכן גם שמכוני הסקרים שינו את ההנחיות למראיינים. עם זאת הפער בשיעורי ה"אין תשובה" גדול כל כך עד שאיננו מהססים לייחס אותו לשינוי מהותי באופי השסע. לפרטים נוספים על הנתונים מ-1981 ראו ונטורה ושמיר, 1991.

10 אם כי בהמשך להערה 9 סביר שהיו התייחסויות ספורות לכך.

ברור, אם כן, שהתכנים של שני ממדיה של הזהות הקולקטיבית נקשרים במושגי שמאל-ימין, אך ממד הסכסוך בולט הרבה יותר מהממד הפנימי של שסע הזהות.¹¹ בצד שסע הזהות הקולקטיבית, מזכירים הנשאלים היהודים תחום תוכן נוסף, והוא הממד הכלכלי-חברתי. ב־2015 כללו 23% בתשובתם את הרכיב הקלסי הזה, לעומת 28% ב־1981. מעניין שכמה מרואיינים ציינו בתשובתם שהם עצמם מפרשים את המושגים "ימין" ו"שמאל" בהקשר הכלכלי-חברתי, אך מודעים לכך שרוב הציבור מבין אותם בהקשר המדיני-ביטחוני. למשל: "אני רואה את ההבדל בין שמאל וימין בעיקר ככלכלי – השמאל=יותר מדינת רווחה, יותר סוציאליזם, שכבות חלשות; הימין דואג לשכבות החזקות ועל ידי זה להצמיח את הכלכלה. אבל רוב העם רואה ימין ושמאל בהקשר המדיני: שמאל=יותר פשרות". היו גם מרואיינים שהסבירו שבישראל רווח הפירוש המדיני-ביטחוני אך במדינות אחרות הפירוש הוא בעיקר כלכלי-חברתי; למשל: "יש שני סוגים של שמאל – מדיני וחברתי. בארץ מתייחסים רק לשמאל המדיני".

ערבים עונים פחות על השאלה הפתוחה מיהודים, ואלה מהם שעונים, עושים זאת בקצרה יחסית.¹² 20% מאלה שהשיבו (לוח 2) טענו שאין כלל הבדלים בין ימין ושמאל, לעומת 5% בקרב היהודים. נתונים אלה מבטאים את שוליותם ואת ריחוקם מהפוליטיקה הלאומית, שהיא בעיקרה יהודית. אולם מבחינת התוכן, גם הערבים כמו היהודים מזהים בשסע הפוליטי בין ימין לשמאל בעיקר את שסע הזהות הקולקטיבית. עם זאת 39% מהם מתייחסים אליו במונחי השסע הפנימי ולא החיצוני, לעומת 14% בקרב היהודים. הערבים משתמשים בעיקר במושגים המביעים יחס לדמוקרטיה, ובכללם שוויון זכויות לערבים, פשיזם, לאומנות, גזענות, דמוקרטיה, הומניזם, צדק וסובלנות.¹³ לעומת זאת רק 35% מתוכם מדברים על הסכסוך הישראלי-הפלסטיני במונחים של ביטחון, שטחים ומדינה פלסטינית, לעומת 68% בקרב היהודים.

11 ממצאים אלה תואמים את הקשרים שהצגנו בין עמדות מדיניות על ממדים אלה והזדהות פוליטית בלוח 1, וגם את השיקולים המשפיעים על הצבעה, בכל הבחירות שלגביהן יש לנו נתונים. ראו פרסומים בסדרת הספרים הבחירות בישראל על פני השנים.

12 בשאלה בנוסח א על הדברים העיקריים שמבחינים בין שמאל לימין לא השיבו 21% מהערבים לעומת 12% מהיהודים, ומתוך אלה שענו, 51% הזכירו היבט אחד בלבד, ורק 3% ציינו שלושה היבטים שונים או יותר (לעומת 42% ו־18%, בהתאמה, בקרב היהודים). בנוסח ב, שבו הנשאלים התבקשו לפרט את המשמעות של ימין ושמאל בשתי שאלות נפרדות, שיעור הלא משיבים בקרב יהודים וערבים היה דומה לאלה שבנוסח א, אך שתי הקבוצות סיפקו פחות תשובות (בשל הפרדה לשתי שאלות). עם זאת הפערים בפירוט התשובה בין יהודים לערבים נותרו בעינם: כמחצית מהיהודים נתנו רק תשובה אחת לעומת כשני שלישים מהערבים, בעוד ש־10% בקרב היהודים הזכירו 3 היבטים שונים או יותר לעומת 3% בקרב המרואיינים הערבים.

13 לדוגמה, 14% מהמרואיינים הערבים הגדירו את הימין גזעני, ו־8% אמרו שהימין מפלה את אזרחי ישראל הערבים לרעה, לעומת רק 1% ו־4%, בהתאמה, בקרב היהודים. חלק מהמשיבים הערבים התייחסו גם לימין וגם לשמאל כגזעניים, והסבירו שההבדל ביניהם הוא שהשמאל גזעני פחות מהימין. לדוגמה: "ימין – גזעני בקיצוניות; שמאל – פחות גזעניים". ובהקשר דומה: "ימין=פשיזם; שמאל=רבע פשיזם".

לוח 2 תוכן התשובות על השאלה הפתוחה על משמעות ימין-שמאל, יהודים וערבים, 2015¹
(באחוזים)

תוכן התשובה	(יהודים) N=960	(ערבים) N=132
נושאים ביטחוניים ומדיניים*	68	35
נושאים כלכליים וחברתיים*	23	8
היחס לדת [†]	9	3
היחס לדמוקרטיה [†]	14	39
היבטים אידאולוגיים כלליים*	12	23
זיהוי ערכי (חיובי/שלילי) ללא תוכן מהותי	14	9
הימין עוסק בביטחון והשמאל בכלכלה	6	2
זיהוי עם מפלגה או אישיות פוליטית	3	5
תכנים אחרים*	8	4
אין הבדלים*	5	20

1 האחוזים הם מתוך המשיבים. האחוזים אינם מסתכמים ל-100%, מאחר שחלק מהמראיינים השיבו יותר מתשובה אחת.
* הבדלים מובהקים בין ערבים ליהודים ($p < 0.05$).

סמן נוסף המעיד על עומק השסע של הזהות הקולקטיבית הוא הביטויים הקבוצתיים-זהותיים. 34% מקרב המשיבים היהודים ו-25% מקרב הערבים הביעו ביטויי זהות, ורובם ככולם ביטאו את שסע הזהות הקולקטיבית כשסע בין יהודים לערבים. בקרב הערבים, כל הביטויים התייחסו לשסע זה. בקרב היהודים (לוח 3), כ-80% מהנשאלים שהזכירו קטגוריות זהות חברתית או פוליטית הזכירו את השסע שבין יהודים לערבים; 5% דיברו על ימין ושמאל במונחים של דתיים מול חילונים, ועוד אחוזים מעטים דיברו על ישראליות מול היהודיות ועל המתנחלים. שאר השסעים בחברה הישראלית המשוסעת באו לידי ביטוי מועט בלבד: השסע המעמדי, השסע העדתי והשסע שבין מרכז לפריפריה.¹⁴

14 רגרסיה לוגיסטית לניבוי אזכור זהות בשאלה הפתוחה על משמעות ימין ושמאל הראתה כי משכילים פחות ובעלי ידע פוליטי פחות ($p = 0.06$) מזכירים לעתים קרובות יותר בתשובתם מונחי זהות של יהודים מול ערבים. תוצאות אלה תואמות את הידוע לנו על שימוש בקבוצות בולטות במערכת אמונות פוליטית מהמחקרים הקלסיים בנושא בשנות השישים (Converse, 1964; Kinder, 2006). כמו כן, ככל שמרואיין ימני יותר, צעיר יותר ($p = 0.06$), ואם הוא אישה ($p = 0.07$), כך הוא ייטה יותר להשתמש במונחי זהות על ממד זה.

לוח 3 קטגוריות זהות חברתית ופוליטית בשאלה הפתוחה על משמעות ימין-שמאל, יהודים, 2015 (באחוזים)¹

סוג הזהות	אחוז
יהודים-ערבים	79
עשירים-עניים	8
אשכנזים-מזרחים	7
דתיים-חילונים	5
שמאלנים-ימנים	4
מרכז-פריפריה	3
אליטה-עמך	3
ישראליות	2
אנחנו-הם, הצבעה שבטית	2
מתנחלים	1

1 האחוזים הם מתוך המשיבים שהשתמשו במונחי זהות בתשובתם; N=325, שהם 34% מהמשיבים.

2. הבדלים בין המגדירים את עצמם בשמאל לעומת הימין במערכת הבחירות של 2015

שיערנו ששסע הזהות הקולקטיבית יהיה מרכזי יותר עבור המגדירים את עצמם ימנים, ואכן זהו הדפוס שהעלו ממצאי המחקר. בקרב יהודים המגדירים את עצמם ימין קיצוני (1 בסולם), 83% דיברו על ימין ושמאל במונחי שסע הזהות הקולקטיבית, בין שבממד החיצוני או שבממד הפנימי, לעומת 61% בשמאל הקיצוני (7 בסולם). הדפוס איננו לינארי על פני הסולם, אך הימנים מזהים במושגי השמאל והימין את שסע הזהות הקולקטיבית יותר ממי שממקמים את עצמם במרכז ובשמאל. ואולם כאשר אנו מבחינים בין ממד הפנים לבין ממד החוץ של הזהות, מתגלה דפוס מורכב יותר (לוח 4). הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא הממד העיקרי המגדיר את המושגים "ימין" ו"שמאל" בקרב כלל הציבור היהודי, הן בימין והן בשמאל, והגדרה זו אכן נפוצה יותר בימין מאשר בשמאל. לעומת זאת הממד הפנימי של שסע הזהות הקולקטיבית מופיע יותר בקרב המגדירים את עצמם בשמאל מאשר בקרב הימין. מעניין עוד יותר שהשסע הפנימי מתנסח במסגרות שונות: בימין מתייחסים אליו מעט יותר מתוך המסגרת של יחסי הגומלין שבין דת ומדינה (אם כי פער זה איננו מובהק סטטיסטית), ואילו בשמאל ממסגרים זאת בעיקר במונחי היחס לדמוקרטיה ומזכירים את התכנים האלה הרבה יותר. בסך הכול, כאמור, השמאל מגדיר את השסע ימין-שמאל לעתים קרובות יותר מהימין במונחי ממד הפנים של הזהות הקולקטיבית, והימין יותר במונחי הממד החיצוני (הסכסוך). אלא שהפער הגדול ביותר בין שמאל לימין הוא דווקא בהתייחסות לממד הכלכלי-חברתי. תכנים כאלה מוזכרים הרבה יותר בקרב מי שמיקמו את עצמם בצד שמאל של הרצף, מאחר שהם משמעותיים יותר ונוחים יותר לשמאל. הנתונים שיש לנו מ-1981 מוגבלים, אבל גם אז נשאלים

שמיקמו את עצמם בצד הימני של הרצף הציגו לעתים קרובות יותר את התכנים הביטחוניים-מדיניים, ונשאלים שמיקמו את עצמם בשמאל אזכרו יותר את הממד הכלכלי-חברתי (ונטורה ושמיר, 1991: 41, לוח 8). עם זאת, הפער ב-2015 בכל הקשור לממד הכלכלי-חברתי גדול יותר. אפשר שהוא מבטא את בריחת השמאל למחוזות אלה לאור חולשתו בממד השסע העיקרי וכן את השפעות המחאה החברתית והפוליטיזציה שלה (רוזנהק ושל, 2013). בהקשר זה נציין גם כי כ-6% מהנשאלים, ללא קשר להגדרתם העצמית על פני הרצף, מתארים את הימין והשמאל על פי סדר היום השונה הזה שלהם, באומרים כי הימין עוסק בביטחון ואילו השמאל בכלכלה וחברה.¹⁵ עוד ממצא ראוי לציון העולה מניתוח התשובות בהתאם למיקום עצמי על הרצף ימין-שמאל: ככל שאדם ממקם את עצמו יותר על הרצף, כך הוא ייטה יותר לספק תשובה הרואה בימין ערך חיובי ובשמאל ערך שלילי, ללא רכיבים תוכניים (לדוגמה: "הימין חיובי, והשמאל שלילי"; "הימין טוב למדינה, והשמאל רע"; "שמאל: אנשים רעים ומתנשאים; ימין: אנשים פשוטים וטובים"; "שמאל=עוכרי ישראל; ימין=אוהבי ישראל"). נשאלים מהימין גם השתמשו יותר בתשובותיהם במונחים של יהודים וערבים: 83% מקרב נשאלים בימין שאזכרו זהות ציינו זהות זו, לעומת 69% בשמאל ו-75% מהנשאלים שמיקמו את עצמם במרכז (וממצא זה עומד גם במבחן רב-משתני¹⁶).

לוח 4 תוכן התשובות על השאלה הפתוחה לגבי משמעות ימין-שמאל לפי מיקום עצמי על הרצף, יהודים, 2015 (באחוזים)¹

שמאל	7	6	5	4	3	2	1	ימין	
	N=39	N=54	N=120	N=236	N=157	N=119	N=178		תוכן התשובה
	54	67	66	64	76	67	77		נושאים ביטחוניים ומדיניים*
	3	4	10	8	11	12	8		היחס לדת
	21	22	26	15	10	8	10		היחס לדמוקרטיה*
	31	35	38	28	20	18	9		נושאים כלכליים וחברתיים*
	18	17	15	12	9	12	8		היבטים אידאולוגיים כלליים
	3	4	5	7	19	23	25		זיהוי ערכי ללא תוכן מהותי*
	8	7	6	6	5	9	4		ימין – ביטחון; שמאל – כלכלה
	8	2	2	5	3	3	3		זיהוי עם מפלגה או אישיות
	8	7	7	6	4	10	7		תכנים אחרים
	8	2	4	11	7	3	1		אין הבדלים*

1 האחוזים הם מתוך המשיבים על השאלה. האחוזים אינם מסתכמים ל-100% מאחר שחלק מן המרואיינים השיבו יותר מתשובה אחת.

* הבדלים מובהקים ($p < 0.05$).

15 רק 1% מהמשיבים הערבים בסקר ציינו היבט זה.

16 ראו לעיל הערה 14.

כסיכום ביניים ניתן לומר כי במרוצת השנים אכן מתרחש תהליך התגבשות והתחזקות של ההמשגה של רצף ימין-שמאל בקרב הציבור. תהליך זה מתמקד בסכסוך הישראלי-פלסטיני – הממד החיצוני של הזהות הקולקטיבית – ובו בזמן, שני ממדי הזהות, החיצוני והפנימי, מתכנסים והולכים. תהליכים אלה עולים בקנה אחד עם העובדה שההבחנה בין יהודים דתיים ליהודים חילונים הופכת למשתנה המשמעותי ביותר מהבחנה הפוליטית – בערכים, בעמדות ובהצבעה – נוסף על ההבחנה בין יהודים לערבים (Shamir and Arian, 1999). אמנם ניכרים הבדלים בין הממקמים את עצמם בימין או בשמאל, אבל הם שוליים בהשוואה לדפוס הכללי, שהפך לנחלת הכלל.

ה. ממצאים: שסע הזהות הקולקטיבית, קיטוב פוליטי רגשי והיחס לערבים

1. קיטוב פוליטי רגשי

מהן ההשלכות של מאפיינים אלה של ההזדהות הפוליטית? כאמור, נתמקד בקיטוב וביחס לערבים ונבדוק תחילה את הקיטוב הפוליטי הרגשי בקרב ציבור הבוחרים. נעשה זאת באמצעות בחינה של תחושת הריחוק בין המפלגות במחנה "שלך" לבין מפלגות המחנה הנגדי. מדידת קיטוב באופן זה תואמת את תאוריית הזהות החברתית הטוענת ליחס חיובי לקבוצה שלך וליחס שלילי כלפי הקבוצות שמחוצה לה.

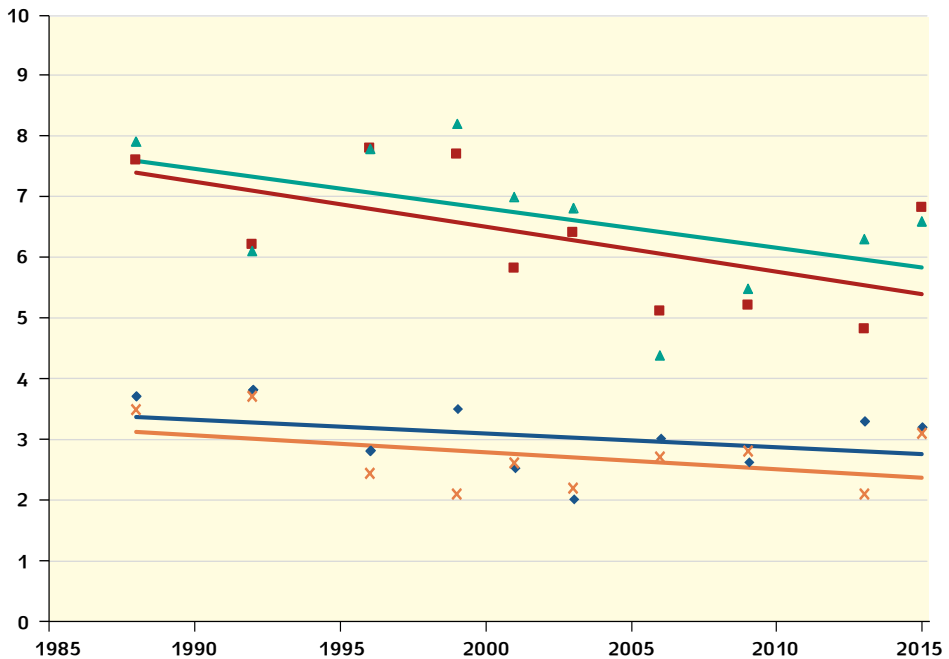
האם הקיטוב הפוליטי הרגשי בבחירות 2015 היה גבוה במיוחד בהשוואה לעבר? תרשימים 2 ו-3 מציגים נתונים אלה על פני זמן:¹⁷ מאמצע שנות השמונים ביחס לשתי המפלגות המרכזיות בגושי הימין והשמאל, הליכוד והעבודה, שהפכה למחנה הציוני בבחירות 2015 (תרשים 2); ומאמצע שנות התשעים ביחס לשתי המפלגות האידאולוגיות המייצגות באופן המובהק ביותר את שסע הזהות הקולקטיבית מימין ושמאל – המפד"ל, שהפכה בבחירות 2013 ו-2015 לבית היהודי, מול מרצ (תרשים 3). בחינה שיטתית זו לאורך זמן סותרת כל טענה בדבר עלייה בקיטוב הפוליטי הרגשי בבחירות 2015 לעומת שנים קודמות. מהתרשימים לא מצטיירת שום מגמה על פני זמן אלא תמונה כללית המעידה על יציבות. הדפוס המעניין העיקרי הוא דווקא הירידה באהדה שחשו בוחרים כל גוש כלפי המפלגה המרכזית בגוש שלהם. בדקנו גם אם בזמן מערכת הבחירות לכנסת ה-20 חלה עלייה בקיטוב ולא מצאנו שום תמיכה במגמה כזאת.

במבט השוואתי נציין שהקיטוב הרגשי המתועד כאן נמוך מעט מזה שתועד בארצות הברית בבחירות 2008 ו-2012 (Iyengar, Sood, and Lelkes, 2012; Garrett et al., 2014) ובבריטניה בבחירות 2014, אך גבוה יותר מאשר בגרמניה (Dvir-Gvirsmann [n.d.]). בארצות הברית היה

17 ההשוואות לאורך זמן מוגבלות לשאלות שנשאלו בסקרי הבחירות.

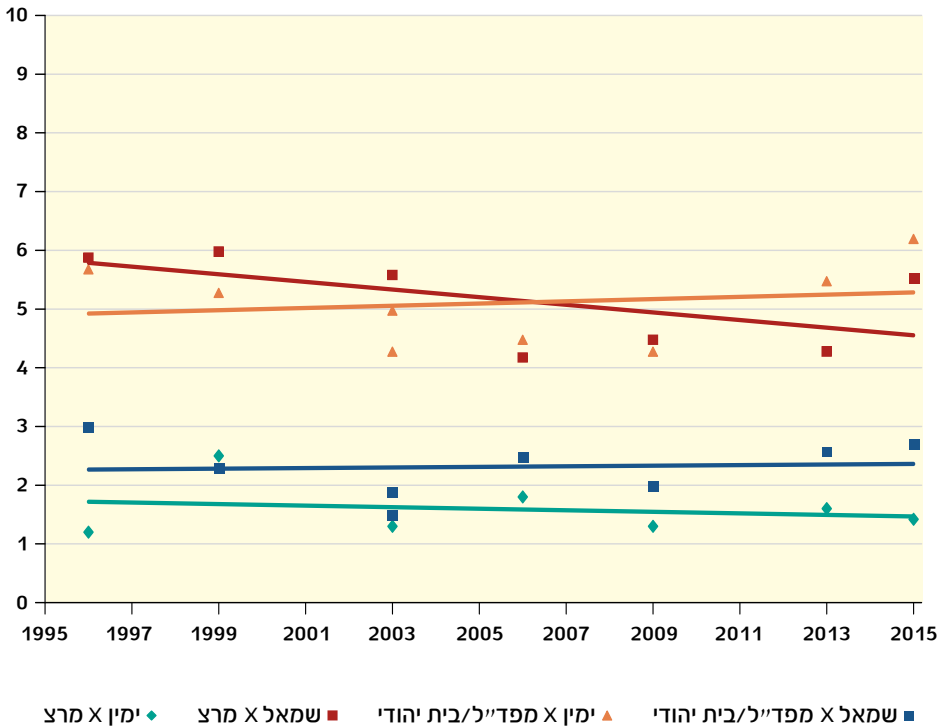
הפער בתחושות האהדה בין המפלגה הרפובליקנית למפלגה הדמוקרטית 4-5 נקודות, בבריטניה בבחירות 2014 היה הפער בין המפלגה השמרנית ללייבור 3.5-4.5 נקודות, ואילו בישראל עמד הפער בין המפלגות המרכזיות, העבודה והליכוד, על 3.5; בגרמניה בבחירות 2013 היה הפער בין מפלגת האיחוד הנוצרי-דמוקרטי לבין המפלגה הסוציאל-דמוקרטית 1.5-2.5 נקודות.

תרשים 2 קיטוב פוליטי רגשי, מפלגות מרכזיות (ליכוד ועבודה) בחלוקה לימין ולשמאל, 1988-2015

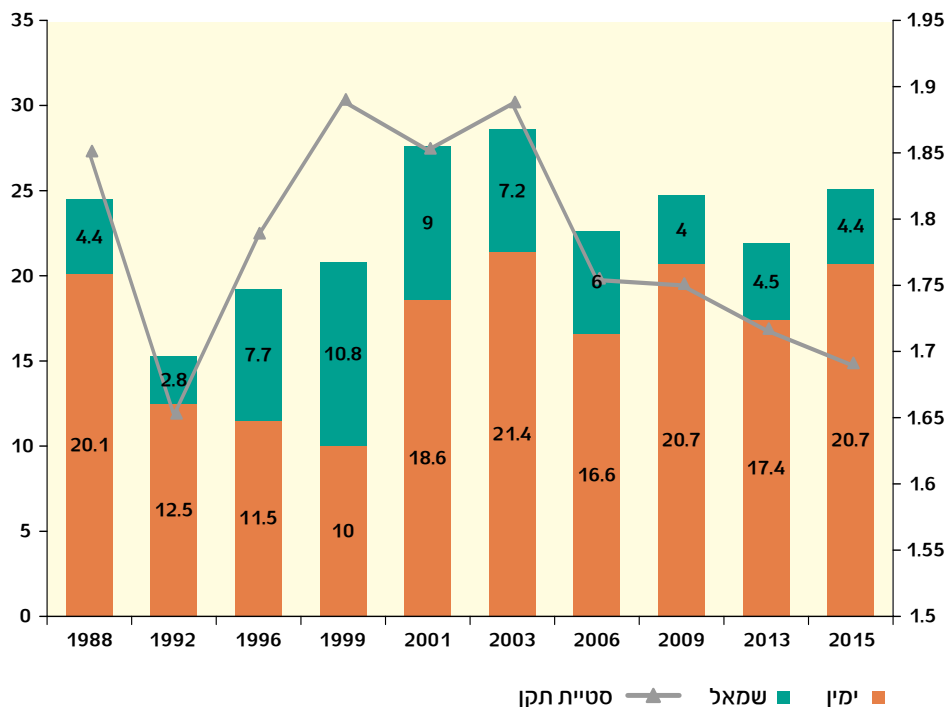
× שמאל ליכוד ▲ ימין ליכוד ■ שמאל עבודה ♦ ימין עבודה

תרשים 3 קיטוב פוליטי רגשי, מפלגות אידאולוגיות (מרצ והמפד"ל/ל הבית היהודי) בחלוקה לימין ולשמאל, 1996-2015

היציבות בדפוסי הקיטוב הפוליטי אינה בממד הרגשי בלבד. תרשים 4 מראה את שיעור הבוחרים היהודים שמיקמו את עצמם בקצות הרצף הפוליטי של ימין-שמאל לאורך השנים (דרגות 1 ו-7 על הרצף). כפי שניתן לראות, שיעור זה היה יציב בעשור האחרון ועמד על 22%-25%. מדובר ברידה לעומת 28% במערכות הבחירות שהתקיימו בתקופת האינתיפאדה השנייה, אך בדמיון לבחירות 1988 שנערכו כשנה לאחר פרוץ האינתיפאדה הראשונה. כמעט בכל מערכות הבחירות מאז 1988 שיעור המגדירים את עצמם בימין הקיצוני גבוה בהרבה משיעור המגדירים את עצמם בשמאל הקיצוני. היוצאות מן הכלל הן שתי מערכות הבחירות שהתקיימו במחצית השנייה של שנות התשעים, בזמן תהליך אוסלו, ושבהן היו הקצוות מאוזנים הרבה יותר. בתרשים סימנו גם את מדד סטיית התקן של סולם הימין-שמאל המתמצת את הפיזור הכללי על פני הרצף (ולא רק בקטגוריות הקצה). מדד זה מצביע על מגמת ירידה בקיטוב הכללי בקרב הציבור מאז 2006 לעומת 1999, 2001 ו-2003 (וגם 1988). הגורם המרכזי לכך הוא העלייה בשיעור המגדירים את עצמם "מרכז" על חשבון השמאל.

תרשים 4 שיטור המצביעים שהגדירו את עצמם בקצות הרצף ימין-שמאל (באחוזים);
2015-1988

* תשובות 1 ו-7 בסולם ימין-שמאל

אם כך, כאשר בוחנים את המפה הפוליטית בגבולות המפלגות היהודיות, ניכר שאין עלייה בקיטוב ב-2015 וגם לא כמגמה לאורך זמן, למרות התבססות השסע הפוליטי של הזהות הקולקטיבית. ממצא נוסף שראוי לציון הוא היחלשות הקשר בין מיקום בקצות הרצף הימין-שמאל לבין מרחק רגשי בין המפלגות בצד "שלך" לצד שמנגד מבחירות 2006 ואילך. ממצא זה מסמן דווקא ירידה בקיטוב הפוליטי ולא התחזקות שלו. כלומר, אף שהשסע מתגבש ומתעצם, איננו מוצאים קיטוב גבוה ועלייה בקיטוב. ייתכן שכאשר הממד החיצוני בשסע הוא הדומיננטי, הוא אינו מתבטא כקיטוב וכאיבה פנימית בין יהודים ובין מפלגות יהודיות, אלא בעיקר כקיטוב כלפי ערבים אזרחי ישראל והמפלגות המייצגות אותם במערכת הפוליטית. כלומר, ייתכן שהציבור היהודי מפתח קיטוב רגשי ותחושת ריחוק ממפלגות ערביות, אך תחושות אלה אינן גולשות למפלגות שמאל יהודיות בקרב ימנים, ובד בבד השיח הביטחוני האנטי-ערבי אינו גורם לבוחרים יהודים מהצד

האחר להפנות את גבם למפלגות הימין ולסלוד מהן.¹⁸ עם זאת יש לציין כי 15% מהמשיבים היהודים על השאלה הפתוחה, העוסקת במשמעות של ימין ושמאל, טענו שהשמאל היהודי משתף פעולה עם הערבים, אינו פטריוט, אינו ציוני או אינו מגבה את צה"ל בזמן מלחמה; 1% דיברו על הימין כמונחים של פשיזם או גזענות, ועוד 9% הגדירו את הימין כלאומנות.

2. היחס לרשימה המשותפת

בפוליטיקה הישראלית, בשיח ובדפוס ההצבעה ההבחנה בין מפלגות יהודיות לבין מפלגות ערביות חדה וברורה.¹⁹ בבחירות 2015, בעקבות העלאת אחוז החסימה ל-3.25% (4 מנדטים), התמודדו המפלגות הערביות במסגרת הרשימה המשותפת. הרשימה נכללה במפלגות שהנשאלים בסקר התבקשו לציין את מידת האהדה או השנאה כלפיהן על סולם שנע בין 0 (שנאה, דחייה) ל-10 (תמיכה, אהדה). ממוצע הציון שקיבלה הרשימה בקרב הנשאלים היה 1.3 (סטיית תקן של 2.01) לעומת ציון ממוצע של 2.9 (סטיית תקן של 3.0) למרצ, המפלגה היהודית הקרובה אליה ביותר בעמדות הפוליטיות; ציוניהן של שאר המפלגות עומדים על בין 2.8 ל-5.2 לליכוד. מטבע הדברים אין לנו נתוני השוואה לעבר, אבל ברור שהיחס לרשימה המשותפת מבטא ריחוק רב שחש הציבור היהודי כלפיה, ודפוס זה הוא במידה רבה נחלת הכלל.²⁰

3. הבדלים בקיטוב הפוליטי הרגשי וביחס לרשימה המשותפת בין המגדירים את עצמם "ימין" לעומת המגדירים את עצמם "שמאל"

דפוס הקשר בין קיטוב פוליטי רגשי ובין הזדהות פוליטית עם הימין מול השמאל מורכב. על מדד המפלגות המרכזיות אין הבדל בין תומכי ימין ושמאל, אך ימנים מביעים מרחק גדול יותר על מדד המפלגות האידאולוגיות. ואולם תוצאות אלה אינן עומדות בניחות רב-משתני שבו מובאים

18 ניתן להעלות שני הסברים נוספים לכך שאין עלייה בקיטוב הפוליטי הרגשי שהצגנו. ראשית הדפוס יכול לנבוע מכך שההזדהויות המפלגתיות נחלשו כחלק מתהליך ההתרופפות של המערכת המפלגתית, כלומר, שהציבור באופן כללי אינו מייחס למפלגות משמעות וחשיבות ואינו מפתח כלפיהן אהבות ושנאות כפי שעשה בעבר, ולכן מדדי הקיטוב הרגשי המבוססים על יחס למפלגות אינם מצביעים על שינוי, ואולי הם אינם מדדים מתאימים. הסבר אחר אפשרי הוא שהעלייה בקיטוב הרגשי התרחשה מוקדם יותר, באמצע שנות השמונים, ואילו הנתונים מסקרי הבחירות מאפשרים לנו לבחון את המגמה רק מ-1988 בכל הקשור למפלגות המרכזיות, ורק מ-1996 בכל הקשור למפלגות האידאולוגיות המבטאות את השטח באופן הצרוף ביותר. גם אם הסברים אלה תקפים – ולצערנו איננו יכולים לבדוק אותם – הרי הממצא בעניין 2015 לעומת בחירות קודמות בעינו עומד.

19 על אף העובדה שאחת המפלגות "הערביות" היא מפלגה משותפת יהודית-ערבית, וברשימות יהודיות נכללים גם מועמדים ערבים.

20 ראו מאמרו של דניאל צוקר בקובץ זה.

בחשבון מאפיינים נוספים של הבוחרים. לוח 5 מציג תוצאות של ניתוח רגרסיה רב-משתנית לניבוי קיטוב פוליטי רגשי ביחס למפלגות אידאולוגיות וביחס למפלגות מרכזיות, וכן ביחס לרשימה המשותפת. כפי שניתן לראות, סולם הימין-שמאל לא מנבא באופן מובהק קיטוב פוליטי רגשי על מדד המפלגות האידאולוגיות (שני הטורים הראשונים בלוח), ואילו נשאלים מהשמאל דווקא מביעים קיטוב גדול יותר מנשאלים מהימין על מדד המפלגות המרכזיות (הטור השלישי והרביעי בלוח). נראה שההבדלים בין הקשרים הגולמיים לבין תוצאות הניתוח הרב-משתני טמונים בקשר ההדוק בין ימניות לבין מיקום בקצות הרצף (כפי שניתן לראות בתרשים 4, יש פי 5 יותר קיצונים בימין מאשר בשמאל) וגם בקשר ההדוק בין ימניות לדתיות. מקדמי משתנה החילוניות מול דתיות ברגרסיות הקיטוב הפוליטי הרגשי בלוח 5 לא מובהקים ברמת $p=0.05$ המקובלת, אך הם מעידים על קשר שלילי בין חילוניות וקיטוב ברמת מובהקות קרובה לסף המקובל (לגבי מפלגות מרכז הקשת הפוליטית מבטאים מרחק גדול יותר בין מפלגות במחנה שלהם ובמחנה המנוגד, והדבר נכון לגבי שני המדדים שלנו, אבל חזק יותר לגבי המפלגות האידאולוגיות המובהקות, מרצ והבית היהודי. אם כן, מכלול התוצאות מעיד שהנמצאים בקצוות האידאולוגיים והדתיים יותר מבטאים קיטוב גבוה יותר. מכיוון שהם רבים יותר בימין הפוליטי, בסופו של דבר ימנים מבטאים קיטוב פוליטי רגשי רב יותר ביחס למפלגות האידאולוגיות; ואילו ביחס למפלגות המרכזיות גורמים אלה "מאזנים" את הנטייה של אנשי שמאל לבטא מרחק גדול יותר מהליכוד (לעומת המרחק של אנשי ימין מהמחנה הציוני), ובסופו של דבר אין הבדל בין תומכי ימין ושמאל בקיטוב פוליטי רגשי ביחס למפלגות המרכזיות.

יתר המאפיינים הסוציולוגיים של הנשאלים אינם קשורים למדדי הקיטוב הפוליטי הרגשי, אך הניתוח מצביע על כך שהקיטוב גדול יותר בקרב אזרחים החשופים יותר לתקשורת. הפרשנות הסבירה ביותר לתופעה זו טמונה בדפוס הכיסוי התקשורתי השלילי של הפוליטיקה בכלל ובעת מסעות בחירות בפרט. כך בדיוק טענו איינגר ועמיתיו ביחס לארצות הברית: הם מייחסים את העלייה בקיטוב הרגשי לעלייה בטון השלילי של קמפיין הבחירות ושל התקשורת באופן כללי יותר (Iyengar, Sood, and Lelkes, 2012). גם חוקרי תקשורת בישראל מדגישים את הסיקור השלילי של הבחירות ואת הדפוס של עליית הקיטוב במהלכו (צפתי, שפר ווימן 2010: 318, תרשים 3).²¹

21 פרשנות המתמקדת בקהל הצופים, במובן שחשיפה לתקשורת מסמנת עניין ומעורבות גבוהים יותר בפוליטיקה, סותרת את הנתונים. אמדנו מודלים דומים לאלה שבלוח 5 הכוללים גם משתני ידע פוליטי, שיחות פוליטיות וחוללות פוליטיות כמנבאים, והם נמצאו לא מובהקים. נעיר כי גם במודלים אלה היו לחשיפה לתקשורת מקדמים מובהקים הדומים למקדמים כאן.

לוח 5 מודל רגרסיה לניבוי קיטוב פוליטי רגשי והיחס לרשימה המשותפת, יהודים, 2015

יחס לרשימה המשותפת		מדד מרחק מפלגות מרכז		מדד מרחק מפלגות אידאולוגיות		
B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.	
-2.35**	0.70	0.00	1.18	1.65	1.16	קבוע
0.01*	0.01	0.00	0.01	-0.02*	0.01	גיל
0.18**	0.07	-0.21***	0.11	-0.18****	0.11	חילוניות
-0.04	0.07	-0.07	0.11	0.05	0.11	הכנסה
0.08**	0.03	-0.03	0.05	-0.05	0.05	שנות לימוד
-0.17	0.17	-0.07	0.28	-0.19	0.27	מגדר
-0.75**	0.28	0.17	0.47	-0.61	0.45	רוסי
-0.48**	0.23	-0.05	0.39	0.37	0.37	מזרחי
0.26	0.26	-0.16	0.43	0.55	0.41	אשכנזי
0.18**	0.08	0.71**	0.13	0.88**	0.13	קיצוניות אידאולוגית
0.39**	0.06	0.25*	0.10	0.12	0.09	סולם ימין-שמאל
-0.03	0.08	0.51**	0.14	0.40**	0.13	צריכת תקשורת
.22		.07		.14		Adj. R ²
483		493		486		N

* p<.05 ; ** p<.01 ; *** p=0.06 ; **** p=.10

משתנים בלתי תלויים: גיל, בשנים; חילוניות: סולם הנע בין 1 – דתי מאוד, ל-5 – לא דתי; חילוני; הכנסה: הוצאה חודשית למשפחה, סולם הנע בין 1 – הרבה מתחת לממוצע, ל-5 – הרבה מעל הממוצע; שנות לימוד, בשנים; מגדר: 0 – גברים, 1 – נשים; מוצא – יליד ישראל אב יליד ישראל משמש כקבוצת השוואה; קיצוניות אידאולוגית: סולם הנע בין 1 – מתון, ל-4 קיצוני; סולם שמאל- ימין: נע בין 1 – ימין, ל-7 – שמאל; צריכת תקשורת: האם אתה נוהג להתעדכן בחדשות בעיתון יומי, בטלוויזיה, ברדיו? סולם הנע בין 1 – כמעט אף פעם לא, ל-6 יותר מפעם ביום.
משתנים תלויים: מדד מרחק מפלגות: רמת הקיטוב בדירוג המפלגות. נע בסולם של 0 – היעדר קיטוב, ל-10 – קיטוב גבוה. הרשימה המשותפת, מדד התמיכה במפלגה. נע בין 0 – דחייה/שנאה, ל-10 – תמיכה/אהדה.

שני הטורים השמאליים בלוח 5 מציגים את המודל עבור היחס לרשימה המשותפת.²² כל המשתנים הידועים מהספרות כמנבאים יחס לערבים ולוונטיים גם במקרה זה, כאשר המיקום העצמי על סולם ימין-שמאל הוא המנבא המשמעותי ביותר ביחס לרשימה המשותפת.²³ ימנים אוהדים פחות או שונאים יותר את הרשימה המשותפת לעומת מצביעי השמאל, וכך גם דתיים, עולים מברית המועצות לשעבר ומזרחים, בעלי השכלה נמוכה יותר וצעירים – בלא קשר לזהות הפוליטית.

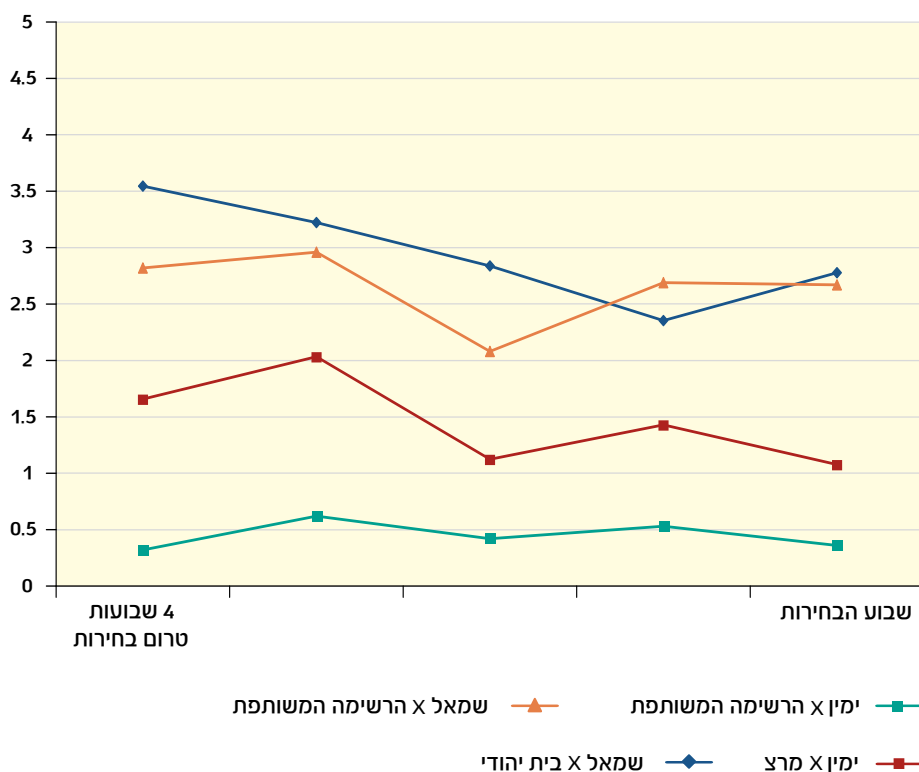
22 יש לשים לב שהערך הגבוה על משתנה היחס לרשימה המשותפת הוא אהדה כלפיה, ואילו הערך הגבוה על שני משתני הקיטוב הפוליטי הרגשי הוא מרחק או קיטוב גבוה.

23 על פי המדד המתוקן ב.

בהחזקה קבוע של הזדהות פוליטית כימין או שמאל, הקיצוניות קשורה דווקא בקשר חיובי לאהדה לרשימה המשותפת. תוצאה זו נובעת מכך שכימין לא ניכרו כמעט הבדלים ביחס לרשימה המשותפת לפי מיקום על הרצף, ואילו הדירוג הממוצע של מרואיינים בקצה השמאלי ביותר היה גבוה בנקודה שלמה ממרואיינים שאמנם דירגו את עצמם בשמאל, אך קרוב יותר למרכז. תרשים 5 מציג את הערכותיהם של אנשי השמאל לעומת הימין כלפי הרשימה המשותפת לאורך תקופת מערכת הבחירות לכנסת ה-20, ובד בבד את יחסם למפלגה האידיאולוגית היהודית מהמחנה השני (מרצ עבור הימין והבית היהודי עבור השמאל).²⁴

תרשים 5 יחס לרשימה המשותפת ולמפלגות האידיאולוגיות במחנה הנגדי בקרב הימין והשמאל, מערכת הבחירות לכנסת ה-20

24 הקיטוב הרגשי על פי שני המדדים שלנו (כלפי המפלגות האידיאולוגיות וכלפי המפלגות המרכזיות) לא השתנה במהלך מערכת הבחירות. גם אם בתרשים 5 נראית לכאורה ירידה באהדתם של אנשי השמאל כלפי הבית היהודי ושל אנשי הימין כלפי מרצ, ההבדלים בין נקודות הזמן אינם מובהקים סטטיסטית, ומגמת האהדה של כל קבוצה למפלגה במחנה שלה משתנה במקביל, כך שבקיטוב הרגשי אין שום שינוי.

כפי שניתן לראות, הערכותיהם של הימנים כלפי הרשימה המשותפת הן יציבות ונמוכות ביותר. הרשימה המשותפת אינה זוכה להערכה גבוהה גם בקרב מצביעי השמאל, וההערכות כלפיה דומות (ורוב הזמן נמוכות יותר) להערכות שמקבל הבית היהודי. ממצאים אלה משקפים את המתח הפנימי שבו נמצאים אנשי השמאל בהתאם למיקומם "הבעייתי" בשסע. כמו כן, ראוי לשים לב שדירוג הנשאלים הימנים לרשימה המשותפת (כ-0.5) ולמרצ (1-2) נמוך יותר בכל נקודות הזמן לאורך הקמפיין מדירוג הנשאלים מהשמאל לרשימה המשותפת (2-2.8) ולבית היהודי (2.5-3.5).

1. סיכום ומסקנות: בחירות 2015 בראי שסע הזהות הקולקטיבית

בבחירות 2015 נחשף השסע הפוליטי של הזהות הקולקטיבית יותר מאי פעם בעבר על עומקו ועל האפשרויות לנצלו להשגת כוח פוליטי. במאמר זה חקרנו כיצד התבטא השסע בקרב הבוחרים על ידי בחינה של המשמעות שהם מייחסים למושגים "ימין" ו"שמאל" המבנים את המערכת הפוליטית הישראלית. ממצאנו כי שסע הזהות הקולקטיבית מגדיר את ההזדהות הפוליטית במושגי "ימין" ו"שמאל" הן בתכנים והן בזיהוי הקבוצתי. רבות מהתשובות שקיבלנו השתמשו במונחים של דילמות מדיניות ושל כיווני מדיניות מוגדרים, אף שמקומם במערכת הבחירות האחרונה נפקד כמעט לחלוטין. המחקר העלה כי הפן החיצוני של הזהות, שעיקר ביטויו בסכסוך הישראלי-פלסטיני, אכן ממקד את השסע בקרב כלל הציבור. פן הזהות הפנימי התגלה כמשני, אבל מחובר לפן הזהות החיצוני. ממצאנו גם ביטוי לזהות הקבוצתית של השסע, המתמקדת ביהודים מול ערבים. תמונה זו תואמת את השיח במערכת הבחירות במובן של בולטות שסע הזהות הקולקטיבית על רכיביו האידיאולוגיים והסמליים, והיא מאפיינת יותר את הימין ואת הימנים. שסע זה מרכזי יותר עבורם, הן מבחינת נושא הסכסוך והביטחון והן מן הבחינה הזהותית בחיבור עם זהותם כיהודים מול ערבים. חשוב לציין כי מרואיינים המזדהים עם הימין מגדירים את עצמם היום בקצה הרצף הפוליטי בשיעורים גבוהים בהרבה מאלו המזדהים עם השמאל, ככל הנראה מפני שהימין והקצה הימני נתפסים כלגיטימיים יותר מהקצה השמאלי.

במאמר בחנו גם השלכות אפשריות של התבססות החשיבה במונחים אלה על הפוליטיקה. התמקדנו בקיטוב פוליטי רגשי במובן של תפיסת מרחק בין מפלגות במחנה "שלך" לבין מפלגות במחנה הנגדי ובמובן של היחס לרשימה הערבית המשותפת (תרשימים 2, 3 ו-5). ממצאנו, כפי שניתן היה לצפות, קיטוב רגשי בין מפלגות יהודיות במחנות המנוגדים. ואולם קיטוב זה לא גדל על פני זמן ואף לא תוך כדי מערכת הבחירות.²⁵ ניתן לומר כי מערכת הבחירות של 2015 לא השפיעה על הקיטוב בדעת הקהל במובן הנידון במאמר, לא בטווח הארוך ולא בטווח הקצר. לכן אנחנו נוטים להסיק כי הקיטוב שמצאנו אינו נובע מקמפיין הבחירות האלה. אנו נוטים דווקא

25 אין הבדל מובהק בין המרואיינים שרואיינו במועד קרוב יותר למועד הבחירות לבין אלה שרואיינו במועד חרוק יותר ממועד הבחירות ($p=0.20$).

לפרשנות המתמקדת בציבור ובהבדלים בקרבו בין המזדהים עם הימין ובין המזדהים עם השמאל במקומה של הזהות הקולקטיבית במערכת הערכים ובמבנה הפסיכולוגי שלהם, וכן בפתחותם למסרים כאלה, בייחוד בעת קונפליקט ותחת איום. כלומר, בהמשך לספרות המחקר הטוענת כי לזהות קולקטיבית ולגבולות ברורים יש חשיבות עליונה בקרב ימנים, גם בקרב הבוחרים הימנים הישראלים זהות, ובעיקר זהות התוחמת גבולות בין "אנחנו היהודים" ל"הם הערבים", היא מהותית ביותר. קמפיין הבחירות של הליכוד נבנה על מאפייניו אלה של ציבור הבוחרים וניצל אותו, אך לא הוא שיצר אותו.

היחס כלפי הרשימה המשותפת, המפלגה המייצגת את הערבים אזרחי ישראל בכנסת,²⁶ מעיד על תחושת ריחוק רב של הציבור היהודי כלפיה. בולט במיוחד הציון הנמוך של הימנים, הן ביחס לרשימה המשותפת והן ביחס למפלגה האידיאולוגית היהודית במחנה השמאל (מרצ). גם הערכותיהם של מרואיינים מהשמאל כלפי הרשימה המשותפת אינן גבוהות במיוחד, ובמרבית נקודות הזמן אף נמוכות יותר מהערכותיהם כלפי הבית היהודי. מכלול ממצאים אלו משקף מצד אחד את המתח שבו נתונים אנשי שמאל בהתאם למיקומם "הבעייתי" בשסע, ומצד אחר את הריחוק הרגשי הרב יותר שחשים הימנים כלפי השמאל וכלפי הערבים, לעומת הריחוק שחשים אנשי השמאל הן כלפי הימין והן כלפי הערבים.

איננו יכולים להשוות את הריחוק מהרשימה המשותפת לעומת הריחוק בעבר, ואולם מחקריו של סמוחה, הבוחנים את היחסים בין יהודים לערבים באופן שיטתי בסקרים בקרב היהודים והערבים בישראל מאז 1980, ולאחרונה לאחר הבחירות האחרונות ביוני 2015 (בהכנה), מלמדים על יציבות ואפילו על התמתנות בחלק מעמדותיו של הציבור היהודי. סמוחה מציין כי היציבות בעמדות היהודים בשנים 2013-2015 ראויה במיוחד לציון לאור מבצע צוק איתן והבחירות לכנסת 2015, שהן היהודים והן הערבים דיווחו כי אלו הגדילו את הריחוק ביניהם (שם: 99). נראה, אם כן, שגם ביחס כלפי הערבים בכלל, וכשחקנים במגרש הפוליטי בפרט, לא חל שינוי בדעת הקהל ב-2015. ממצאיו של סמוחה מספקים עדות נוספת לפרשנותנו שהקמפיין של מפלגות הימין השתמש במערכת אמונות קיימות ולא עיצב תפיסות אלה.

השאלה מדוע אין עלייה בקיטוב למרות התבססות השסע דורשת עיון נוסף. ההסברים שהעלינו במאמר אינם שלמים, אם כי אפשר למצוא בהם תשובות חלקיות: ייתכן שהתרופפות המערכת המפלגתית מחלישה את האיתותים המתקבלים מהמערכת הפוליטית בכל הקשור למפלגות, ולכן התבססות השסע אינה מתבטאת ברגשות כלפי המפלגות הפוליטיות. ייתכן גם שבולטות הממד החיצוני של הסכסוך מקהה תחושות שליליות כלפי המפלגות הפוליטיות. ייתכן גם הממוקמות בצד האחר של המפה הפוליטית. פרשנות כזו תואמת את הממוצע הנמוך שהתקבל באשר ליחס כלפי הרשימה המשותפת, אך לא את ממצאיו של סמוחה, שלפיהם התחושות השליליות כלפי הערבים אינן עולות לאורך זמן.

הנתונים שלנו, וגם מחקרים קודמים שנעשו בארץ (Garrett et al., 2014), מראים כי השיפה לתקשורת קשורה בקיטוב רגשי. לפיכך ייתכן שהתבססות השטח משפיעה על הקיטוב בקרב ציבור הצרכנים הכבדים יותר של התקשורת, ואולי בייחוד בקרב צרכנים של ערוצי תקשורת המזוהים פוליטית. ייתכן גם שההשפעה רווחת בקרב קבוצות בוחרים אחרות, כגון אלה המזוהות עם הקצוות האידאולוגיים. כל אלה ראויים למחקר נוסף.

ואולם כאשר אנו מתייחסים לדעת הקהל הכללית, הממצאים מדגימים פערים בין שיח האליטה הפוליטית ואקלים הדעות מצד אחד לבין עמדות הציבור הכללי מצד אחר. מערכת הבחירות הותירה רושם של חרפה ושל קיטוב גדל והולך בשטח הזהות הקולקטיבית בין יהודים לערבים ובין שמאל לימין. גם לאחר הבחירות תרמו השיח הפוליטי ויוזמות החקיקה בשנה הראשונה לכהונת הכנסת ה-20 והממשלה ה-34 בראשות נתניהו, וכן בולטותו של הימין הקיצוני בשיח הכללי וברשתות החברתיות, לאקלים דעות זה.²⁷ אולם הנתונים שבידינו על עמדות הציבור אינם תומכים בכך, וכך גם הנתונים שהציג סמוחה. התבוננות שיטתית לאורך זמן מצביעה דווקא על יציבות בתחושות הבוחרים היהודים הן כלפי מפלגות יהודיות מהמחנה השני והן כלפי ערבים. אם כך, חשוב להבין כי לא תמיד יש הקבלה בין השיח הפוליטי ואקלים הדעות לבין עמדות הציבור הרחב, ואין להקיש מהאחד לאחר. חשוב להמשיך ולבדוק פערים אלה המכונים בספרות דעת הקהל "בורות קיבוצית".

שאלה אחרת הדורשת מחקר נוסף נוגעת למערכת יחסי הגומלין בין דעת הקהל והמסרים של פוליטיקאים בזמן מערכת בחירות ובין מערכות בחירות. נתוני יום הבחירות בדבר העלייה בהשתתפות בבחירות, בייחוד בשעות האחרונות ובעיקר בקלפיות שבהן היה שיעור הצבעה גבוה לליכוד,²⁸ מספקים תמיכה ליכולת של מסרי זהות לגייס מצביעים, אך לא דווקא לדפוס ההזדהות הפוליטית והקיטוב הפוליטי שמייפנו. נראה שתעמולת ה"הערבים הנעים בכמויות אדירות לקלפי על אוטובוס השמאל" של נתניהו²⁹ הצליחה לרתום תחושות חזקות השוררות ממילא בקרב הציבור ולגייס מצביעים מתלבטים או מצביעים שלא התכוונו להגיע לקלפי, יותר

27 לגבי שיח הרשתות, ניתן לטעון כי הוא קיצוני כיוון שהוא מייצג בעיקר אוכלוסיות קיצוניות וצרכניות תקשורת כבדות שכבר עמדנו על הקיטוב הגדול יותר שלהן. אקלים הדעות המדובר בא לידי ביטוי בסקר מדד הדמוקרטיה (2015) שנערך באפריל-מאי 2015, מיד לאחר הבחירות. הסקר כלל, בדומה לסקרים בסדרה מאז 2012, שאלות שבהן התבקשו המרואיינים להעריך את עוצמת "המתחים העיקריים בחברה הישראלית". 60% העריכו את "המתח בין ימין לשמאל מדיני-בטחוני" כחזק, ו-67% אמרו כך לגבי המתח בין יהודים לערבים. אלה שני הנתונים הגבוהים ביותר מבין המתחים שנסקרו, והנתון הראשון הוא הגבוה ביותר מאז 2012; הנתון השני איננו שונה לעומת שנים קודמות. ראו מדד הדמוקרטיה, 2015: 192-193.

28 ראו מאמרו של קמיל פוקס בקובץ זה.

29 אפשר לצפות בסרטון בערוץ היוטיוב של בנימין נתניהו תחת הכותרת "[שלטון הימין בסכנה – חייבים לצאת ולהצביע מחל](#)".

מליצור תחושות עיונות כלפי ערבים בקרב קהל המצביעים.³⁰ ואולם אנחנו לא בחנו במישרין שאלה זו, ויש חשיבות רבה למחקרים שיבחנו אותה.

נחוץ גם מחקר מעמיק יותר בתחושות הציבור כלפי השסע הפוליטי. אמנם יש מחקר מצטבר ועקבי על עמדות של יהודים כלפי ערבים בישראל ולהפך, אך ניכר חסרונו של מחקר לגבי עמדות אנשי הימין כלפי אנשי השמאל ולהפך. במחקר זה התבססנו על נתונים קיימים המתארים תחושות כלפי מפלגות במערכת הפוליטית בלבד ולא מצאנו עדות לתהליכי קיטוב. אך כפי שהודגם לאחרונה במחקרים אמריקאיים (Iyengar, Sood, and Lelkes, 2012; Mason, 2014) ייתכן שקיטוב פוליטי אינו מכוון אך ורק כלפי המערכת הפוליטית אלא דווקא כלפי ציבור הבוחרים, על מחנותיו. רוצה לומר, ייתכן שבעקבות התהליך הכפול שבו מאבדות המפלגות ממרכזיותן ונדבדבד מתחזקת הגדרת הזהות הפוליטית במונחי גושים בציבור, העיונות לא תופנה כלפי מעלה אלא דווקא כלפי ציבור תומכי המחנה הנגדי, בשמאל או בימין. לצערנו, איננו מכירים נתונים מצטברים על הציבור הישראלי שמאפשרים לענות על השאלה אם הקיטוב והמרחק החברתי הזה גדל עם השנים, מלבד נתוני מדד הדמוקרטיה בדבר תפיסות בעניין עוצמת המתח בין ימין לשמאל, שאליהם התייחסנו לעיל.³¹ יש אפוא מקום למחקר הבוחן שאלות אלה היום.

לבסוף, כאשר המאבק הפוליטי מתנהל במגרש הזהות בתוך שסע הזהות הקולקטיבית בישראל, יש יתרון מובנה לימין על פני השמאל, בייחוד בהקשרים שבהם מתחדדת ההבחנה בין יהודים לערבים כמו בעת מלחמה ובתקופות של פיגועי טרור. ההבחנה בין קבוצת הפנים לבין קבוצת החוץ, כלומר בין "אנחנו" ל"הם", ברורה לגמרי ועקבית עבור הימין והמגדירים את עצמם בראש ובראשונה "יהודים", אך היא כרוכה במתחים ובסתירות עבור המאמצים הגדרת זהות "ישראלית", ובוודאי אוניברסלית, בשמאל. ואכן ראינו לכך ביטוי בנתונים. שסע זה, אם כן, מועיל מהבחינה הפוליטית לימין ומקשה על השמאל (פרסיקו, 2015). במובן העמוק ביותר ניתן לטעון שכאן טמון בסיס ההיחלשות של השמאל וההתחזקות של הימין בישראל מאז מלחמת ששת הימים. לנוכח המצב הגאו-פוליטי באזורנו ובהתחשב במגמות הדמוגרפיות, סביר להניח שיתרון הימין בהקשר זה צפוי לגדול עוד יותר בשנים הקרובות. סוגיות אלה הן ליבת הפוליטיקה בישראל, והן יקבעו את כיווני התפתחותה.

30 ראו בנושא זה את מאמרם של כהן ולור בקובץ זה; וכן את מאמרן של האדי ועמיתותיה המפתחות טיעון זה באופן תאורטי ומדגימות אותו בארצות הברית (Huddy, Mason, and Aaroe, 2015).

31 ראו לעיל הערה 27. אנו מודים לקורא האנונימי על ההפניה לנתונים הללו.

מקורות

אריאן, אשר, ומיכל ושמיר, 2001. "מועמדים, מפלגות וגושים: ישראל בשנות ה־90", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 1999*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 15–46.

הרמן, תמר, אלה הלר, חנן כהן, ודנה בובליל, 2015. *מדד הדמוקרטיה הישראלית 2015*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ונטורה, רפאל, ומיכל שמיר, 1991. "שמאל ו'ימין' בפוליטיקה הישראלית", *מדינה ממשל ויחסים בינלאומיים* 50: 21–35.

נויברגר, בנימין, 1997. *המפלגות בישראל*, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

סגל, עמית, 2016. "*מיוחד: כך ניצח נתניהו את הבחירות*", *חדשות ערוץ 2*, 2016.1.25.

סמוחה, סמי, [בהכנה]. *לא שוברים את הכלים: מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2015*.

פרסיקו, תומר, 2015. "*פוסט בחירות: המפתח להבנת נסיקתו של נתניהו בימים האחרונים של מערכת הבחירות*", *אתר לולאת האל: החוויה הדתית לסוגיה*.

צפתי, יריב, תמיר שפר, וגבריאל וימן, 2010. "המלחמה על סדר היום: המערכה בעזה ומערכת הבחירות 2009 בתקשורת", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 2009*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 301–332.

קימרינג, ברוך, 1999. "בחירות כזירת מאבק על זהות קיבוצית", בתוך אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 1996*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 35–56.

רוזנהק, זאב, ומיכאל שלו, 2013. "הכלכלה הפוליטית של מחאת 2011: ניתוח דוויימעמדי", *תיאוריה וביקורת* 68: 45–41.

שמיר, מיכל, ואשר אריאן, 1999. "זהות קיבוצית ובחירות 1996", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 1996*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 57–83.

שמיר, מיכל, רפאל ונטורה, אשר אריאן, ואורית קדר, 2008. "קדימה במערכת מפלגתית מתרופפת", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 2006*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 25–61.

Arian, Asher, and Michal Shamir, 1983. "The Primarily Political Functions of the Left-Right Continuum," *Comparative Politics* 15: 139–158.

—, 2008. "A Decade Later, the World Had Changed, the Cleavage Structure Remained: Israel 1996–2006," *Party Politics* 29: 685–705.

Bartolini, Stefano, and Peter Mair, 1990. *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilization of European Electorates, 1885–1985*, Cambridge: Cambridge University Press.

Campbell, Angus, Philip Converse, Warren Miller, and Donald Stokes, 1960. *The American Voter*, New York and London: John Wiley and Sons.

Converse, Philip, 1964. "The Nature of Belief Systems in Mass Publics," in: David Apter (ed.), *Ideology and Discontent*, New York: Free Press, pp. 206–261.

- Dalton, Russell J., and Christopher J. Anderson (eds.), 2011. *Citizens, Context and Choice: How Context Shapes Citizens' Electoral Choices*, Oxford: Oxford University Press.
- Deegan-Krause, Kevin, 2007. "New Dimensions of Political Cleavage," in: Russell J. Dalton and Hans-Dieter Klingemann (eds.), *The Oxford Handbook of Political Behavior*, Oxford: Oxford University Press, pp. 538–556.
- Dvir-Gvirzman, Shira [n.d.]. Unpublished data.
- Feldman, Stanley, 2003. "Enforcing Social Conformity: A Theory of Authoritarianism," *Political Psychology* 24: 41–74.
- Garrett, R. Kelly, Shira Dvir-Gvirzman, Benjamin K. Johnson, Yariv Tsfati, Rachel Neo, and Aysenur Dal, 2014. "Implications of Pro-and Counterattitudinal Information Exposure for Affective Polarization," *Human Communication Research* 40: 309–332.
- Green, Donald, Bradley Palmquist, and Eric Schickler, 2002. *Partisan Hearts and Minds*, New York: Yale University Press.
- Huddy, Leonie, Lilliana Mason, and Lene Aaroe, 2015. "Expressive Partisanship: Campaign Involvement, Political Emotion and Partisan Identity," *The American Political Science Review* 109: 1–17.
- INES, 2015. [*The Israel National Election Studies – 2015*](#).
- Iyengar, Shanto, Gaurav Sood, and Yphtach Lelkes, 2012. "Affect, Not Ideology: A Social Identity Perspective on Polarization," *Public Opinion Quarterly* 76: 405–431.
- Jost, John T., Jack Glaser, Arie W. Kruglanski, and Frank J. Sulloway, 2003. "Political Conservatism as Motivated Social Cognition," *Psychological Bulletin* 129: 339–375.
- Kimmerling, Baruch, 1985. "Between the Primordial and the Civil Definitions of the Collective Identity: 'Eretz Israel' or the State of Israel?" in: Erik Cohen, Moshe Lissak, and Uri Almagor (eds.), *Comparative Social Dynamics*, Boulder: Westview Press, pp. 262–283.
- Kinder, Donald R., 2006. "Belief Systems Today," *Critical Review* 18: 197–216.
- Lupu, Noam, 2015. "Party Polarization and Mass Partisanship: A Comparative Perspective," *Political Behavior* 37: 331–356.
- Mason, Lilliana, 2014. "'I Disrespectfully Agree: The Differential Effects of Partisan Sorting on Behavioral and Issue Polarization," *American Journal of Political Science* 59: 128–145.
- Piurko, Yuval, Shalom H. Schwartz, and Eldad Davidov, 2011. "Basic Personal Values and the Meaning of Left-Right Political Orientations in 20 Countries," *Political Psychology* 32: 537–561.
- Sartori, Giovanni, 1976. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sears, David O., Richard R. Lau, Tom R. Tyler, and Harris M. Allen, 1980. "Self-Interest vs. Symbolic Politics in Policy Attitudes and Presidential Voting Source," *The American Political Science Review* 74: 670–684.

- Shamir, Michal, 1986. "Realignment in the Israeli Party System," in: Asher Arian and Michal Shamir (eds.) *The Elections in Israel – 1984*, Tel-Aviv: Ramot, pp. 267–296.
- Shamir, Michal, and Asher Arian. 1999. "Collective Identity and Electoral Competition in Israel," *The American Political Science Review* 93: 265–277.
- Tajfel, Henri, and John Turner, 1979. "An Integrative Theory of Intergroup Conflict," in: William G. Austin and Stephen Worchel (eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*, Monterey, CA: Brooks/Cole, pp. 33–47.
- Ventura, Raphael, 2001. "Family Political Socialization in Multiparty Systems," *Comparative Political Studies* 34: 666–691.

תקשורת פוליטית

פרסונליזציה פוליטית במרשתת

מפלגות ופוליטיקאים בבחירות 2015

שחף זמיר | גדעון רהט

בשני העשורים האחרונים נתח גדול של הפעילות הפוליטית עובר בהדרגה אל המרשתת. מאמצע שנות התשעים יותר ויותר מפלגות ופוליטיקאים הקימו לעצמם אתרי אינטרנט, וכעשור שנים לאחר מכן פתחו שחקנים פוליטיים אלו חשבונות ברשתות החברתיות דוגמת פייסבוק וטוויטר ויצרו באמצעותם קשר בלתי אמצעי עם הציבור (Vergeer, 2012). גם הציבור, ובעיקר צעירים, פונה יותר ויותר אל המרשתת כזירה לקבלת מידע פוליטי ואף לפעילות פוליטית. לנוכח הפיכתה של המרשתת לזירה פוליטית חשובה, לא מפתיע שדפוסים שהתפתחו בפוליטיקה של "העולם האמיתי" ניכרים גם בה! אחד מן הדפוסים האלה הוא פרסונליזציה פוליטית – תהליך שבו עולה משקלו הפוליטי של השחקן היחיד בזירה הפוליטית, ואילו חשיבות המפלגה יורדת.

מטרת מאמר זה היא לנתח את רמת הפרסונליזציה במרשתת בקרב מפלגות ופוליטיקאים בישראל ערב בחירות 2015. כאמור, פרסונליזציה היא תהליך ולכן הגיוני לבחון אותו בהסתכלות לאורך זמן, אלא שבמקרה זה אנו נאלצים להסתפק בבחינה נקודתית. כפי שנדגים בהמשך, בחלק המשווה את השימוש בפלטפורמות העומדות לרשות השחקנים הפוליטיים, מדובר בזירה דינמית. כך למשל פחת השימוש באתרי האינטרנט ואילו פייסבוק לוקחת כעת את הבכורה (אף שלא ברור לכמה זמן). לאור זאת קשה מאוד לנתח את התהליכים לאורך זמן ובפלטפורמה קבועה ובת השוואה. ואולם יש לזכור כי מדובר בזירה שנוצרה לפני 25 שנה בלבד, ההולכת ותופסת מקום מרכזי יותר ויותר בפוליטיקה. לפיכך גם ניתוח בנקודת זמן אחת עשוי לסייע להשיב על השאלה: האם המרשתת מבליטה את הפוליטיקאי היחיד או דווקא נותנת הזדמנות למפלגות לחזק את מעמדן?

הניתוח מתמקד בדפי פייסבוק של מפלגות ופוליטיקאים משום שזו, כפי שנראה, הפלטפורמה הבולטת בהיקף השימוש בה בעת הזאת בישראל וברוב הדמוקרטיות (Duggan and Smith, 2013; Alexa, 2015). בחנו והשוונו הן את צד ההיצע, לפי תכיפות העדכונים של דפי

* אנו מודים ל-Israel Institute על הסיוע במימון מחקר זה ולאביטל פרידמן ומתיו קריץ על עבודתם המאומצת בהקמת מסד הנתונים שעליו מתבסס המחקר.

1 בשל אילוצי השפה אנו מכנים את העולם שאינו במרשתת "העולם האמיתי". מובן שהבחנה בין המרשתת לבין "העולם האמיתי" היא למטרות ניתוח בלבד, ועולמות אלו הולכים ומשתלבים זה בזה.

הפייסבוק על ידי מפלגות ופוליטיקאים, הן את צד הביקוש, לפי מספר ה"לייקים"². בהקשר זה בדקנו אם יש הבדלים ברמות הפרסונליזציה של הפוליטיקה בין מפלגות שונות בישראל, ואם כן – כיצד ניתן להסביר את ההבדלים הללו.

בחלקו הראשון של המאמר מוצגת סקירה קצרה של המחקרים העוסקים בתופעת הפרסונליזציה הפוליטית ובחקר הפוליטיקה במרשתת. לאחר מכן חיברנו את שני ההיבטים האלה לדיון בפרסונליזציה פוליטית במרשתת. החלק השני במאמר מציג את שאלת המחקר המרכזית שלו: האם במרשתת משועתקים הדפוסים הקיימים בעולם האמיתי או שמתחולל בה שינוי משמעותי, והשימוש באמצעים החדשים יוצר זירה עם דפוסי חלוקת עוצמה שונים, שוויוניים יותר. לפי הגיון ההנחה הראשונה, המסתמכת על "גישת הנורמליזציה" (normalization approach), גורמים מן העולם האמיתי (גודל המפלגות, שיוכן לאופוזיציה או לקואליציה, שיטות בחירת המנהיג והמועמדים והאידיאולוגיה) צפויים להסביר את דפוסי השונות ברמות הפרסונליזציה של המפלגות בישראל.

בחלק השלישי של המאמר מוצגים דפוסי השימוש של המפלגות ושל הפוליטיקאים במרשתת בישראל. בדיקה שערכנו בעניין תפוצת אתרי האינטרנט, חשבונות הפייסבוק והטוויטר של מפלגות ופוליטיקאים העלתה שהפלטפורמה העיקרית לפעילות פוליטית במרשתת בעת הזאת היא פייסבוק, ממצא שהצדיק את ההתמקדות בה בניתוח בפרק זה. בחלק הרביעי אנו פונים לתיאור בסיס הנתונים של המחקר ולהסבר המדדים שישמשו אותנו לבחינה של היבטי ההיצע והביקוש בפייסבוק. מדדים אלו בוחנים את היחס בין תכיפות העדכונים מצד מפלגות ופוליטיקאים ואת מספר הלייקים מצד הגולשים לשני סוגי השחקנים, מפלגות ופוליטיקאים.

בחלק החמישי מוצגת השוואה תמציתית בין רמות הפרסונליזציה של הפוליטיקה הישראלית ברשת הפייסבוק ערב בחירות 2015 לאלו של 24 דמוקרטיאות אחרות. מטרת ההשוואה היא להדגיש את חשיבות העיסוק בפרסונליזציה פוליטית בהקשר הישראלי בכלל ובביטוייה במרשתת בפרט. הממצאים של בחינה זו מלמדים שרמות הפרסונליזציה הגבוהות שזוהו בפוליטיקה הישראלית (Rahat and Sheaffer, 2007; Shenhav and Sheaffer, 2008; Balmas et al., 2014) משועתקות למרשתת.

החלק השישי מציג את תוצאות הניתוח ההשוואתי של רמות הפרסונליזציה בישראל ברמת המפלגות והפוליטיקאים. תחילה נבחן ממד ההיצע ולאחריו ממד הביקוש, תוך כדי השוואה בין פעילות המפלגות ומנהיגיהן ובין פעילות המפלגות ופוליטיקאים בכירים בתוכן שאינם המנהיגים. ממצאי ניתוח זה יאפשרו לנו לבחון אם, ובאילו מקרים, משועתקת הפוליטיקה בעולם האמיתי

2 "לייקים" (Likes), או בעברית סימון "אהבתי", בפייסבוק משמעותם מתן משוב ויצירת קשר מצד המשתמש. כאשר משתמש מסמן לייק לדרך כלשהו, המשמעות היא שהוא מתעניין בו ומקבל עדכונים ממנו לאוסף החדשות בפרופיל האישי שלו. דף זה גם יופיע בפרופיל האישי הגלוי של אותו משתמש, ברשימת הדפים האהובים או ברשימת תחומי העניין שלו.

למרשתת (גישת הנורמליזציה), ומתי מסתמנים בה דפוסי חלוקת עוצמה שונים (גישת החדשנות ויצירת השוויון; equalization and innovation approach).

א. סקירת המחקר

נבחן תחילה בנפרד את המחקר העוסק בתופעות הפרסונליזציה הפוליטית ואת המחקר העוסק בפוליטיקה במרשתת. לאחר מכן נתמקד במחקר המפגיש בין השניים ועוסק בפרסונליזציה פוליטית במרשתת.

1. פרסונליזציה פוליטית

פרסונליזציה פוליטית היא תהליך אשר בו המשקל הפוליטי של השחקן היחיד בזירה הפוליטית עולה, ואילו המרכזיות של המפלגה יורדת (Rahat and Sheaffer, 2007). ספרות המחקר מזהה שלושה גורמים עיקריים להתרחשות תהליך זה בדמוקרטיה בעשורים האחרונים: ראשית, אמצעי תקשורת ההמונים נעשו לזירה שבה מתוון, ואף מתרחש, חלק ניכר מן הפוליטיקה. כחלק מתופעה זו, עליית הטלוויזיה כמקור המידע הבולט של האזרחים תרמה במיוחד לפרסונליזציה הפוליטית, בשל הבלטתה את ההיבט החזותי והמוחשי שמגלם הפוליטיקאי, על חשבון היציר המופשט – המפלגה; שנית, הקשר בין המפלגות לבין האזרחים נחלש. היחלשות זו מתבטאת בירידה בנאמנות המפלגתית, בחברות המפלגתית ובפעילות במפלגות ואף בשיעורי ההשתתפות בבחירות. את החלל הזה ממלאים פוליטיקאים כאינדיווידואלים, ובעיקר, אך לא רק, מנהיגי המפלגות; שלישית, התפתחויות תרבותיות הפחיתו את משקלו של הקולקטיב בחברה לטובת ההתמקדות בפרט, דוגמת המעבר מפוליטיקה מטריאלית לפוליטיקה פוסט-מטריאלית. את התופעות הללו ניתן לכנות בהכללה "אינדיווידואליזציה" של הפוליטיקה.³

פרסונליזציה פוליטית היא תהליך רב-ממדי שיש לו ממדים מוסדיים, תקשורתיים והתנהגותיים (Rahat and Sheaffer, 2007). אמנם מאמר זה עוסק בהתנהגות של מפלגות ופוליטיקאים, אך בהתאם לטיפולוגיה שמציעים רהט ושפר (שם), הוא צריך להיות משויך לממד התקשורת של הפרסונליזציה. כלומר, עניינו הוא בפרסונליזציה של סוג התקשורת שבשליטת המפלגות והפוליטיקאים.⁴ מדובר בתוך שמייצרים הפוליטיקאים והמפלגות בעצמם ולא בסיקור שלהם על ידי אחרים, כפי שמתרחש למשל באתרי החדשות באינטרנט. המרשתת מספקת לפוליטיקאים

3 לסקירה של הגורמים לפרסונליזציה פוליטית ראו למשל Mancini and Swanson, 1996; McAllister, 2007; Karvonen, 2010

4 רהט ושפר (Rahat and Sheaffer, 2007) מכנים את סוג התקשורת הזה "תקשורת בתשלום" (paid media). כינוי מוצלח יותר, הנוגע ישירות בעצם ההבחנה בין תעמולה לבין סיקור, מציע קרלסן (Karlsen, 2011) – "תקשורת מבוקרת" (controlled media).

אמצעים לעקוף את אמצעי התקשורת ולפנות ישירות לציבור עם תכנים שבשליטתם (Hermans and Vergeer, 2013). בהקשר זה יש מקום להבחין בין פרסונליזציה תקשורתית מבוקרת ריכוזית, שמשמעותה התמקדות במנהיגי המפלגות, לבין פרסונליזציה תקשורתית מבוקרת ביזורית, שמשמעותה הבלטת פוליטיקאים בכלל, גם מי שאינם עומדים בראש מפלגות. נציין כי ספרות המחקר עוסקת בעיקר בפרסונליזציה הריכוזית (Balmas et al., 2014).

כאמור, ספרות המחקר מספקת לנו סיבות טובות לצפות לפרסונליזציה של הפוליטיקה בכל הדמוקרטיאות, אולם העדויות האמפיריות להתרחשות התופעה הן חלשות (Adam and Maier, 2010) או לכל היותר מעורבות (Karvonen, 2010). מדובר, כך נראה, בתופעה שמתבטאת באופנים שונים וברמות שונות במדינות שונות (שם). עם זאת, מחקרים שבחנו פרסונליזציה פוליטית בישראל זיהו ביטויים ברורים וחזקים שלה בכל ממדיה (Rahat and Sheaffer, 2007; Rahat and Sheaffer, 2008; Balmas et al., 2014; Livak, Lev-On, and Doron, 2011; Bar-Ilan, Bronstein, and Aharony, 2015; Samuel-Azran, Yarchi, and Wolfsfeld, 2015).

ניתוח של הפרסונליזציה הפוליטית חיוני להבנת הפוליטיקה בדמוקרטיאות, משום שהיא משנה מהותית את הדרך שבה פועלת הפוליטיקה. במדינות שבהן מתרחשת פרסונליזציה חזקה מדובר בירידתו, ובמקרים קיצוניים אף בגסיסתו, של מודל הדמוקרטיה המפלגתית, שהיה המודל הדומיננטי של הדמוקרטיה במאה העשרים. את המפלגות כמוקד הפוליטיקה וכמתווכות המרכזיות בין החברה לבין המדינה ובין האזרח לבין השלטון, מחליפים פוליטיקאים אינדיבידואלים. שוררת מחלוקת אם הפרסונליזציה הפוליטית תפגע בדמוקרטיה או שאולי דווקא תחזק אותה (Rahat and Sheaffer, 2007; Adam and Maier, 2010; Pakulski and Korosenyi, 2012), אך אין ויכוח שהתפתחות זו משפיעה במידה רבה על הדרך שבה מתנהלת הפוליטיקה הדמוקרטית ועל הדרך שבה היא צפויה להתנהל אם תהליך זה ילך ויעמיק.

2. פוליטיקה במרשתת

במרוצת השנים הופכת המרשתת למרכזית יותר ויותר בפוליטיקה. מספר המשתמשים בה עולה בהתמדה, הן בצד ההיצע (מפלגות ופוליטיקאים) הן בצד הביקוש (אזרחים). אמנם הטלוויזיה נותרה מקור המידע הראשי לרוב האזרחים בדמוקרטיאות, אך המרשתת היא מקור מידע חשוב לרבים, בייחוד לצעירים, שבמסעות בחירות רבים נתפסים כקהל יעד חשוב ([Eurobarometer](#), 2014).

למרשתת יש מאפיינים דומים למאפיינים של תקשורת ההמונים המסורתית, למשל היכולת לייצר תכנים מילוליים, קוליים וחזותיים. עם זאת, היא נבדלת מתקשורת ההמונים המסורתית בכך שהיא מסוגלת לייצר את התכנים הללו בכמויות גדולות יותר ובמהירות גבוהה יותר, תוך

כדי שיתוף שני צדדים או יותר בתהליך. הבדל נוסף, חשוב במיוחד לעניינו, הוא יכולתו של כל משתתף לשלוט בתוכן שהוא מעביר או מפרסם.

מאז 1995 גובר המחקר העוסק בפוליטיקה במרשתת, ומאז 2008, גם בעקבות הקמפיין המוצלח של נשיא ארצות הברית הנבחר ברק אובמה, גובר העיסוק בפוליטיקה באתרי הרשתות החברתיות (social network sites). בולטת במיוחד רשת הפייסבוק, שהשימוש בה הוא הנפוץ ביותר ברוב מדינות העולם הדמוקרטי. המחקרים העוסקים בפוליטיקה במרשתת דנים במיוחד בצד ההיצע, בדרך שבה המפלגות והפוליטיקאים משתמשים בטכנולוגיה החדשה כדי לפנות לאזרחים באופן ישיר ולא מתווך. עם זאת, יש גם מחקרים המתמקדים בצד הביקוש, כלומר בהתנהגות הפוליטית של האזרחים ברשת האינטרנט (לדוגמה Mossberger, 2009; Boulianne, 2009; and Tolbert, 2010; Vaccari, 2013). כפי שנאמר במבוא, אחת השאלות המרכזיות העומדות במוקד המחקר היא אם המרשתת אינה אלא המשך של הפוליטיקה בעולם האמיתי והיא משקפת את יחסי הכוחות בו (גישת הנורמליזציה; ראו Margolis and Resnick, 2000), או שהיא משנה את יחסי הכוחות, בהציעה אמצעים חדשים המאפשרים להשוות את כוחם של שחקנים שאינם שווים בעולם האמיתי (גישת החדשנות ויצירת השוויון; Margolis, Resnick, and Levy, 2003). מתוך כך נגזרים כיווני מחקר רבים, למשל: בצד ההיצע, השוואה בין כוחן היחסי של מפלגות בפרלמנט לבין נוכחותן ופעולתן במרשתת (Gibson and Ward, 1998; Tkach-Kawasaki, 2003; Lev-On, 2011); או בצד הביקוש, הערכת מידת ההשתתפות של האזרחים בפוליטיקה בעולם האמיתי לעומת המרשתת, ומידת השפעתם בזירות אלו (ראו למשל Boulianne, 2009; Mossberger and Tolbert, 2010; Vaccari, 2013).

מחקרים העוסקים בפוליטיקה המפלגתית במרשתת בישראל מתמקדים בניחות אתרי האינטרנט של המפלגות (אטמור, 2008; אטמור וסיאני, 2011), ובשימוש שהן עושות באמצעים השונים של המדיה החדשה (כספי ולב, 2010; Haleva-Amir, 2011; Lehman-Wilzig, 2004). בצד ההיצע, ממחקרים אלו עולה בעיקר השימוש המוגבל שעושות המפלגות בטכנולוגיה כדי לנצלה לתקשורת דו-צדדית ורב-צדדית, ובצד הביקוש – העניין המועט יחסית של הציבור במה שיש למפלגות להציע. נראה שמניחות משווה של אתרי מפלגות ופוליטיקאים שזיהה כי הפרסונליזציה של הפוליטיקה הישראלית בולטת גם במרשתת (Livak, Lev-On, and Doron, 2011), עולה גם המפתח להבנת ההתפתחות המוגבלת של השימוש שעושות המפלגות בכלי המדיה החדשה: ההתרחשות הפוליטית התפתחה בעיקרה בזירה הבינאישית ולא בזירה הבין-מפלגתית (חלבה-עמיר, 2011). לנוכח הממצא הזה ולנוכח השימוש ההולך וגובר ברשתות החברתיות בכלל ובפייסבוק בפרט, החלו מחקרים העוסקים בהקשר הישראלי להתמקד בבחינה של דפי הפייסבוק של מועמדים. כך למשל, כפי שנראה בהמשך, מחקרים אחדים התמקדו בבחינת הרטוריקה ובממדים נוספים הנוגעים לעדכון הדפים הללו (Bar-Ilan, Bronstein, and Aharoni, 2015; Orkibi, 2015; Samuel-Azran, Yarchi, and Wolfsfeld, 2015).

3. פרסונליזציה פוליטית במרשתת

שתי גישות מתחרות עוסקות בהשפעת המרשתת על הפרסונליזציה הפוליטית (Gibson and Ward, 2009). יש הטוענים כי המרשתת, ובייחוד הרשתות החברתיות, מקדמות פרסונליזציה משום שהן מאפשרות מגע אישי, ישיר ולא מתווך בין הפוליטיקאים לבין קהל היעד שלהם. האמצעים הטכנולוגיים גם נגישים וזמינים לכול והשימוש בהם זול יחסית, ואלה מנטרלים את היתרון שיש למפלגות מבחינת המשאבים הפיננסיים וכוח האדם. כמו כן, ניתן לצפות ליתר פתיחות לחידושים שמציעה המרשתת מצד אינדיווידואלים לעומת הארגון המפלגתי (Small, 2013; Calise, 2011; Enli and Skogerbø, 2013; Vaccari, 2013). לעומתם, יש הגורסים כי המרשתת, שהיא מדיום רב-ממדי ורב-שכבתי, שלא כמו טלוויזיה שהיא חזותית בעיקרה, דווקא יוצרת הזדמנות למפלגות לחזור ולמלא תפקיד ראשי בפוליטיקה. זאת ועוד, האפשרות ליצור קשר ישיר ולא מתווך שמורה גם למפלגות, משום שהמרשתת מטבעה מאפשרת קיום לישויות מופשטות דוגמת המפלגה. נוסף על כך, למפלגות יש משאבי כוח אדם ומשאבים פיננסיים גדולים יותר מלפוליטיקאים יחידים, וכך צפוי להם יתרון נוסף בזירה זו מבחינת איכות פעילותן וכמותן (Druckman, Kifer, and Parkin, 2009; Vaccari, 2013).

מחקרים אחדים העוסקים בפוליטיקה במרשתת בוחנים את הפרסונליזציה כחלק ממכלול של תופעות, ואילו אחרים מתמקדים בפרסונליזציה עצמה. מכל מקום, כמו באשר לחקר הפרסונליזציה בעולם האמיתי, גם במקרה זה ניכר פער בין הציפייה לזהות דפוסי פרסונליזציה חזקים לבין הממצאים. ניתן לשער שפערים אלו קשורים במידה רבה לכך שהמחקרים התמקדו במדינות שונות ואף בפלטפורמות שונות (Livak, Lev-On, and Doron, 2011) ובפרשנותם (כספי ולב, 2010) בכל הקשור לזיהוי רמות גבוהות של פרסונליזציה פוליטית במרשתת, בעיקר בצד ההיצע אך גם בצד הביקוש. ביטוי לכך ניתן לראות במחקר של בר-אילן ועמיתיה (Bar-Ilan, Bronstein, and Aharony, 2015) העורך השוואה בין הנושאים והרטוריקה של עדכוני המפלגות בפייסבוק לבין העדכונים של מנהיגי הפני בחירות 2013. אחד הממצאים העיקריים של מחקר זה הוא שהעדכונים של מנהיגי המפלגות היו פופולריים יותר מהעדכונים של המפלגות עצמן (למעט מרצ). ממצא אחר הראה שהעדכונים שנגעו בחייהם האישיים של המועמדים זכו לפופולריות הגבוהה ביותר. סמואל-עזרון ועמיתיו (Samuel-Azran, Yarchi, and Wolfsfeld, 2015) טוענים כי מנהיגים חדשים בבחירות 2013 צברו בפייסבוק אהדה וחשיפה דומות לאלה שצברו מנהיגים ותיקים ומכהנים. אחד ההסברים שמעלים החוקרים לתופעה הוא תהליך הפרסונליזציה שמאפשר להם להציג קמפיין נפרד מזה של המפלגה המתמקד באישיותם ובתכונותיהם. עם זאת, ככל הידוע לנו, אין מחקר ישראלי שהשווה את מידת הפרסונליזציה הפוליטית הישראלית במרשתת למידתה בדמוקרטיאות אחרות או בחן את הסיבות האפשריות לשונות ברמות הפרסונליזציה הבינ-מפלגתית בישראל.

ב. שאלות המחקר והשערותיו

כאמור, חקר הפוליטיקה במרשתת שואל אם הפוליטיקה בה היא ביסודו של דבר המשך של העולם האמיתי, או שמדובר בזירה חדשה המעניקה הזדמנויות חדשות לשינוי פני הפוליטיקה כפי שהיא מתנהלת בעולם הלא וירטואלי. לפי הגישה הראשונה, גישת הנורמליזציה, נצפה אפוא למצוא במרשתת פוליטיקה שדפוסי התחרות בה, למשל, ישקפו את הדפוסים הרווחים בעולם האמיתי ויהיו מוטים לטובת המפלגות הגדולות (Norris, 2001; Vaccari, 2013; Larsson and Kalsnes, 2014). כך, גם דפוסי ההשתתפות במרשתת ישקפו את העולם האמיתי, במובן זה שמי שפעילים יותר בעולם האמיתי יהיו גם פעילים יותר במרשתת (Margolis and Resnick, 2000). לעומת זאת לפי הגישה השנייה, גישת "יצירת השוויון" או "החדשנות", נצפה למצוא מאזן פוליטי חדש, המתבטא בעיקר בשוויון גדול יותר בעוצמתם של השחקנים הפוליטיים בזכות השימוש באמצעים החדשים הזמינים והזולים יחסית שהמרשתת מספקת להם. גם מצד הציבור נצפה למצוא שינוי, והמרשתת תאפשר, ואף תעודד, את פעילותם של מי שהתרחקו מהפעילות הפוליטית הנהוגה בעולם האמיתי, ובייחוד הצעירים (Xenox and Foot, 2005; Xenox and Bennett, 2007).

שתי הגישות האלה שימשו בסיס להשערותינו בכל הנוגע לשאלה העומדת במוקד המחקר. גישת הנורמליזציה סיפקה לנו בסיס לתחזית שההבדלים בין מפלגות בעולם האמיתי – למשל גודלן, תפקידן במערכת, האידאולוגיה שלהן או דפוסי ארגון הפוליטי – יבואו לידי ביטוי גם במרשתת. לעומת זאת, על בסיס תאוריית החדשנות ויצירת השוויון ציפינו למצוא דווקא דפוסים שונים מהדפוסים של העולם האמיתי. בעקבות גישת הנורמליזציה ציפינו, למשל, כי בקרב מפלגות גדולות ובלט המנהיג על חשבון המפלגה ועל חשבון שאר הפוליטיקאים, לנוכח מאבקן על ראשות הממשלה. לעומת זאת לפי תאוריית החדשנות ויצירת השוויון, לא ציפינו למצוא הבדלים ניכרים בהבלטת המנהיג בין מפלגות גדולות למפלגות קטנות, מאחר שבמרשתת כולם שווים יחסית.

נציע להלן 5 השערות המתבססות על גישת הנורמליזציה. בעקבות זאת הציפייה שלנו היא שההבדלים בין המפלגות בעולם האמיתי ישפיעו על רמות הפרסונליזציה שלהן במרשתת.

השערה ראשונה. נצפה למצוא רמות גבוהות יותר של פרסונליזציה ריכוזית, המתמקדת כאמור במנהיג המפלגה, במפלגות גדולות המתחרות במובהק על ראשות הממשלה. מחקרים העוסקים בפרסונליזציה ריכוזית (לרוב כותרת "Presidentialization") מצאו שבמדינות בעלות שיטות בחירה רוביות יש רמות פרסונליזציה ריכוזית גבוהות יותר מאשר במדינות בעלות שיטות בחירה יחסיות (Curtice and Hunjan, 2011; Holmberg and Oscarsson, 2011). על פי ממצאים אלו ניתן לגזור אפוא ציפייה לגבי ההבדלים בדפוסי הפרסונליזציה בין מפלגות בישראל אשר נושאות עיניים לראשות הממשלה לבין מפלגות אשר מתמודדות על מקום בפרלמנט, ולעתים גם על אפשרות של חברות זוטרה בקואליציה.

השערה שנייה. נצפה למצוא רמות גבוהות יותר של פרסונליזציה אצל מפלגות אשר היו חלק מן הקואליציה השלטת לעומת מפלגות שכיחנו באופוזיציה (Kruikemeier et al., 2015). הסיבה לציפייה זו היא שלמנהיגי מפלגות הקואליציה ובכיריהן, אשר אחזו במשרות ביצועיות או במשרות בכירות מאוד בפרלמנט, צוות גדול יותר שיכול לסייע בפעילות במרשתת (היצע). נוסף על כך, בשל תפקידים ומעמדם הם זכו להבלטה ולחשיפה תקשורתית נרחבת (Sheafer, 2001), וכך גדל העניין בהם ובעקבותיו גם הביקוש. לעומתם, רובם המכריע של חברי האופוזיציה, אפילו מנהיגי המפלגות והבכירים שבהם, שימשו חברי כנסת מן השורה, היו בעלי צוותים מצומצמים יותר, ולכן הם צפויים לזכות בחשיפה נמוכה יותר.

השערה שלישית. נצפה להשפעה של האידיאולוגיה המפלגתית על רמות הפרסונליזציה של המפלגות. מפלגות ימין, בנטייתן האינדיווידואליסטית או הפופוליסטית (ובקצוות גם האוטוריטרית), ייטו לעבר פרסונליזציה ריכוזית, ואילו מפלגות השמאל ייטו לכיוון הקולקטיבי, המפלגתי.

ההשערות הרביעית והחמישית נוגעות להיבטים מרכזיים בדפוסי הארגון הפנימי של כל מפלגה ומפלגה, לשיטת בחירת המנהיג בה ולשיטת בחירת המועמדים.

השערה רביעית. נצפה כי שיטת בחירת המנהיג תשפיע על דפוס הפרסונליזציה הריכוזית במפלגה. נשער שבמפלגות שבהן נבחר המנהיג בשיטה כוללנית דוגמת הפריימריז, המבליטה את ההתמודדות האישית על ההנהגה, רמת הפרסונליזציה הריכוזית תהיה גבוהה מאשר במפלגות שבהן נקבע המנהיג על ידי גוף בוחר מצומצם יותר (צירי ועידה, מרכז או מועצה). ציפייה זו מתבססת גם על הממצא שאימוץ של שיטות בחירת מנהיגים פתוחות יותר (פרסונליזציה מוסדית) הניע את תהליכי הפרסונליזציה הפוליטית התקשורתית וההתנהגותית בישראל (Rahat and Sheafer, 2007). באשר למפלגות מנהיג, אשר אותן מוביל מנהיג מייסד שמונה לתפקיד בידי עצמו ואשר מעמדו לא נבחן בהתמודדות, ניתן לפתח ציפיות שונות. מחד גיסא, נצפה להבלטת המנהיג, בהיותו הדמות הדומיננטית היחידה במפלגה אשר על פיה יישק דבר. מאידך גיסא כיוון שבמצב זה "המפלגה היא אני", אין סיבה לצפות להבלטת יתר של המנהיג מאחר שממילא אי אפשר להבחין בינו לבין המפלגה.

השערה חמישית. נצפה ששיטת בחירת המועמדים לכנסת תשפיע על רמות הפרסונליזציה הביזורית (Karlsen, 2011). ככל שהשיטה פתוחה יותר, כך נצפה לבלוטות גבוהה יותר של פוליטיקאים. הסיבה לכך היא ששיטות פתוחות יותר מחייבות פנייה לקהלים רחבים יותר, ובאמצעות המרשתת (בייחוד הרשתות החברתיות) אפשר להגיע לקהלים כאלה, ואפילו ליצור אתם קשר קבוע, בעילות רבה יותר ובתקציבים נמוכים יותר. כך למשל, ליוואק ועמיתיו (Livak, Lev-On, and Doron, 2011) הראו כי בישראל, במפלגות שבהן נערכו פריימריז, מועמדים רבים יותר הקימו אתרי אינטרנט.

ג. ההתפתחויות בדפוס השימוש במרשתת בפוליטיקה הישראלית, או למה בחרנו להתמקד דווקא בשימוש בפייסבוק

בדיקה שערכנו בעניין היקף השימוש שעשו מפלגות ופוליטיקאים בישראל בבחירות 2015 בפלטפורמות השונות במרשתת (אתרי אינטרנט, חשבונות פייסבוק וטוויטר), העלתה כי פייסבוק היא הפלטפורמה הנפוצה ביותר בעת הזאת. לפיכך החלטנו להתמקד במאמר זה בניחות התנהגותם של מפלגות ופוליטיקאים בפייסבוק ובתגובת האזרחים לה. עם זאת, בחינה של אוכלוסיית המחקר הפוטנציאלית העלתה כמה ממצאים מעניינים לגבי התפתחויות השימוש במרשתת שיש מקום להציגם.

ראשית, מהשוואה לנתונים שנאספו בשנת 2010 למדנו כי מספר חברי הכנסת שהפעילו אתרי אינטרנט ירד ב-5 השנים האחרונות (לוח 1). בשנת 2009 היו לכשליש מחברי הכנסת אתרי אינטרנט אישיים, אך ערב בחירות 2015 רק כחמישית מהם הפעילו אתר אינטרנט כלשהו. יתרה מזו, חלק מן האתרים הללו אף לא היו מעודכנים ונגעו למועמדות בפריימריז. לחברי כנסת מ-4 מפלגות לא היו אתרי אינטרנט כלל (לא רק מן המפלגות החרדיות אלא גם מכולנו ומישראל ביתנו). בכל המפלגות ניתן לראות ירידה בשיעור חברי הכנסת המפעילים אתר אינטרנט, למעט הליכוד, שבו שיעור חברי הכנסת בעלי אתר נותר כשהיה, ומרצ שבה שיעור עלה. מתוך 21 חברי הכנסת מהמפלגות החדשות (יש עתיד וכולנו) רק חבר כנסת אחד טרח להקים אתר אינטרנט אישי.⁵

כאשר בדקנו את שיעור הפוליטיקאים הישראלים שיש להם אתרי אינטרנט אישיים באוכלוסיית המחקר של מאגר הנתונים ההשוואתי שהקמנו, מצאנו כי מדובר בשיעור נמוך ביותר לעומת 24 מדינות אחרות. שיעור הפוליטיקאים בעלי האתרים בישראל (12.5%, 4 מתוך 32 פוליטיקאים) היה הנמוך ביותר, להוציא את פורטוגל, שבה נבחנו 4 פוליטיקאים בלבד (כולם מנהיגי מפלגות), ולכולם לא היו אתרים. שיעור זה נמוך גם בהשוואה לשיעור הכללי של הפוליטיקאים בעלי אתרי אינטרנט בכלל אוכלוסיית המחקר (56.4%). לעומת הירידה במספר אתרי האינטרנט של חברי הכנסת, עלו מספר המפלגות ושיעור המפלגות המנהלות אתרי אינטרנט. ל-9 מתוך 10 המפלגות שנבחרו לכנסת ב-2015 היה אתר אינטרנט (ש"ס היא היחידה שלא הפעילה אתר), לעומת 9 מתוך 12 מפלגות בשנת 2010 (Haleva-Amir, 2011). ש"ס גם הייתה המפלגה היחידה מכלל המפלגות ב-25 הדמוקרטיות שנבחנו (ראו להלן) שלא היה לה אתר אינטרנט.

5 יחידות הניתוח שלנו ברמת המפלגה הן הרשימות שהתמודדו לכנסת, ואלו כללו לעתים יותר ממפלגה אחת. במקרים של יהדות התורה (אגודת ישראל ודגל התורה), המחנה הציוני (מפלגת העבודה והתנועה) הבית היהודי (מפלגה דתית לאומית ותקומה) 2 מפלגות, ובמקרה של הרשימה המשותפת (הרשימה הערבית המאוחדת, החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון, ברית לאומית דמוקרטית, התנועה הערבית להתחדשות) – 4 מפלגות.

אנו רואים אפוא שבכל הנוגע לאתרי אינטרנט, בישראל מדובר בזירה מפלגתית בעיקרה. ואולם כפי שנראה, אין פירוש הדבר שהמפלגות דומיננטיות במרשתת. המפלגות הישראליות חשות מחויבות להפעיל אתר, אך הפוליטיקאים, כך נראה, מזניחים את הפלטפורמה הזאת ונוטים לפעול ברשתות החברתיות.

לוח 1 אתרי אינטרנט של חברי הכנסת ב-2010 בהשוואה לערב בחירות 2015
(במספרים מוחלטים ובאחוזים)

2015			2010*			המפלגה
מספר הח"כים שהיה להם אתר	מספר הח"כים של המפלגה	מספר הח"כים שהיה להם אתר	מספר הח"כים שהיה להם אתר	מספר הח"כים שהיה להם המפלגה	מספר הח"כים שהיה להם אתר	
33	30	10	33	27	9	הליכוד
25	24	6	**69	13	9	המחנה הציוני
8	13	1	***18	11	2	הרשימה המשותפת
9	11	1	-	-	-	יש עתיד
0	10	0	-	-	-	כולנו
****38	8	3	****86	7	6	הבית היהודי
0	7	0	9	11	1	ש"ס
0	6	0	0	5	0	יהדות התורה
0	6	0	20	15	3	ישראל ביתנו
60	5	3	33	3	1	מרצ
20	120	24	33	120	40	סך הכול

* נתוני שנת 2010 מתבססים על Livak, Lev-On, and Doron, 2011.

** מסתמך על הנתונים לגבי מפלגת העבודה בלבד.

*** מורכב מסך הנתונים עבור רע"ם, תע"ל, בל"ד וחד"ש.

**** מורכב מסך הנתונים עבור תקומה והבית היהודי.

שנית, בכל הנוגע לפייסבוק ניכרת עלייה בשימוש שעושים פוליטיקאים בפלטפורמה זו. נכון לפברואר 2015 ל-84% מחברי הכנסת היה דף פייסבוק פעיל (101 חברי כנסת), לעומת 51% בינואר 2009 ו-70% בספטמבר 2010 (Haleva-Amir, 2011).⁶ ב-5 מפלגות מתוך 10 המפלגות שנבחנו היה לכלל חברי הכנסת דף פייסבוק (המחנה הציוני, יש עתיד, הבית היהודי, ישראל ביתנו

6 לאחר בחירות 2015 אף עלה מספר חברי הכנסת בעלי דף פייסבוק פעיל ל-88.5%. 14 חברי כנסת בלבד לא ניהלו דף פייסבוק פעיל לאחר הבחירות, מתוכם 12 חברי כנסת חרדים.

(ומרצ). למעט המפלגות החרדיות והרשימה המשותפת, בכל המפלגות למעלה מ-90% מחברי הכנסת החזיקו דף פייסבוק (לוח 2).⁷ אם בוחנים את אוכלוסיית המחקר שבה מתמקד מאמר זה (ראו להלן: מנהיג המפלגה ומספרי 2-4 ברשימה), בישראל ל-35 מתוך 40 הפוליטיקאים שנבחנו היה פרופיל פייסבוק. הפוליטיקאים היחידים ללא נוכחות בפייסבוק היו החרדים, אשר לרובם היו דפי מידע או חשבונות לא פעילים. תפוצה גבוהה זו, בהשוואה למספר אתרי האינטרנט, מלמדת על כך שזוהי זירת פעילות מרכזית של הפוליטיקה האישית. ל-9 מתוך 10 הרשימות שנציגיהן נבחרו לכנסת (למעט ש"ס) היה דף פייסבוק פעיל עוד לפני בחירות 2015, עובדה המעידה על כך שפייסבוק היא זירה גם לפוליטיקה מפלגתית. לאור הממצאים האלה, כאמור, נתמקד בהמשך בזירה זו.

לוח 2 חשבונות פייסבוק של פוליטיקאים, פברואר 2015

המפלגה	מספר חברי הכנסת שהיה להם פרופיל בפייסבוק	מספר הח"כים של המפלגה	אחוז חברי הכנסת שהיה להם פרופיל בפייסבוק
הליכוד	28	30	93
המחנה הציוני	24	24	100
הרשימה המשותפת	9	13	69
יש עתיד	11	11	100
כולנו	9	10	90
הבית היהודי	8	8	100
ש"ס	1	7	14
יהדות התורה	0	6	0
ישראל ביתנו	6	6	100
מרצ	5	5	100
סך הכול	101	120	84

שלישית, בכל הנוגע לטוויטר, מדובר בפלטפורמה שהשימוש בה עדיין מוגבל בהשוואה לפייסבוק, הגם שהוא הולך וגדל: בפברואר 2015 היה ל-43% מחברי הכנסת חשבון טוויטר כלשהו (52 חברי כנסת), לעומת 17.5% (21 חברי כנסת) בשנת 2010 (Haleva-Amir, 2011). לפני הבחירות 7 מתוך 10 המפלגות שזכו בייצוג בכנסת הפעילו חשבון טוויטר.⁸ סקירת חלק מחשבונות הטוויטר

7 נראה כי ש"ס הסתמכה על דף הפייסבוק של אריה דרעי, שעמד בראש הרשימה והיה בעל דף הפייסבוק היחיד במפלגה.

8 ש"ס, הרשימה המשותפת והמחנה הציוני לא ניהלו חשבון בטוויטר, אך לחד"ש ולמפלגת העבודה, שהרכיבו חלק מהרשימות המשותפות, היו חשבונות טוויטר פעילים. הפרופיל בטוויטר של יהדות התורה נפתח ב-26 בפברואר 2015.

אף העלתה שהפלטפורמה משמשת את הפוליטיקאים והמפלגות בישראל בעיקר להפניה אל מסרים המופיעים בדפי הפייסבוק שלהם. לנוכח נתונים אלו בחרנו להתמקד בפעילות בפייסבוק. עם זאת, בניגוד לאתרי האינטרנט שהם כנראה נחלת העבר, השימוש בטוויטר הולך וגובר. בחודשים פברואר-ספטמבר 2015 זינק שיעור חברי הכנסת הפעילים בטוויטר ועמד על 64% (77 חברי כנסת); ל-71% מחברי הכנסת הלא חרדים היה חשבון טוויטר. גם בבית היהודי וגם במרצ כל הפוליטיקאים החזיקו חשבון טוויטר עד ספטמבר 2015.

ד. מתודולוגיה

הניתוח שיוצג להלן מתבסס על מסד נתונים שבנינו, הכולל נתונים על דפי פייסבוק של 122 מפלגות ושל 458 פוליטיקאים מ-25 מדינות.⁹ המפלגות שנכללו בבסיס הנתונים הן אלו שזכו ב-4% מן הקולות לפחות בשתי מערכות הבחירות האחרונות לפרלמנט, נכון לפברואר 2015. בבסיס הנתונים נכללו גם מנהיגי מפלגות אלו וכן 3 פוליטיקאים בולטים נוספים בכל מפלגה, שזהותם נקבעה באמצעות משאל מומחים. נידרש להיבט ההשוואתי הבינלאומי של מאגר זה במאמר רק לצורך ההדגשה של מרכזיות תופעת הפרסונליזציה בישראל בחלק הבא. יש לציין כי בניתוח המקרים הישראליים, אשר הם עיקרו של המאמר, כללנו את כל 10 המפלגות אשר זכו לייצוג בכנסת ה-20, גם אם דובר במפלגות שלא זכו ב-4% מן הקולות בשתי מערכות הבחירות האחרונות, ואת מנהיגיהן ו-3 פוליטיקאים בכירים מתוכן (מקומות 2-4 ברשימה).

המאגר מכיל מגוון נתונים המשקפים דפוסי התנהגות של מפלגות, של פוליטיקאים ואף של אזרחים במרשתת. במאמר נתמקד בשני נתונים: האחד, המשקף את היבט ההיצע, הוא מספר העדכונים של דף פייסבוק במהלך חודש ימים (15 בינואר 2015 עד 14 בפברואר 2015).¹⁰ השני, המשקף את היבט הביקוש, הוא מספר הלייקים של דף פייסבוק (נכון למאי 2015).¹¹ נתוני הלייקים

9 מדובר בקבוצה של דמוקרטיות מבוססות וותיקות (שמתפקדות כדמוקרטיות ברציפות מאז תום מלחמת העולם השנייה) וכן בכמה דמוקרטיות חדשות מהגל השני של הדמוקרטיזציה (ספרד, פורטוגל, צ'כיה, פולין והונגריה).

10 דפי מידע (topic page) המציגים בעיקר מידע מוויקיפדיה לא נכללו בחישוב, שכן הם אינם מאפשרים עדכון פעיל של הדף.

11 להבדיל מבמקרה של מספר העדכונים, דפי מידע נכנסו לחישוב הלייקים, שכן הם מכילים מידע נגיש לגבי מספר הלייקים לפוליטיקאי/מפלגה ולפיכך הרחיבו את הנתונים הנגישים לנו בכל הנוגע לביקוש. במילים אחרות, הכללת נתוני הלייקים מדפי המידע אפשרה לנו ללמוד גם על הביקוש או האופן שבו משתמשי הפייסבוק היו מעוניינים לצרוך מידע על המפלגות והפוליטיקאים גם אם לאלו לא היו דפים פעילים. בפרופילים פרטיים ללא אפשרות ללייקים נבחן מספר העוקבים (followers), ובהיעדר מספר עוקבים נבחן מספר החברים (friends). נציין כי לאחר שאחד משופטי המאמר הפנה את תשומת לבנו לקיומו של דף פייסבוק פעיל יותר בשפה הערבית של הרשימה המשותפת מזה שבדקנו, נאלצנו לערוך

של מפלגות ופוליטיקאים בישראל נאספו בתחילת מאי 2015, ובשאר המדינות בין מרץ למאי 2015.¹² כאמור לעיל, במקרה של המרשתת יש גם אילוף (שינויים תכופים) וגם הצדקה (היותה זירה חדשה) לבחון את תהליך הפרסונליזציה גם בנקודת זמן אחת. בדיקה של מספר הלייקים מאפשרת ניטור נגיש, זול ומהיר של תחושות או של מידת העניין של משתמשי הפייסבוק במפלגה או במועמד, אך יש לזכור כי היא אינה מבטאת בהכרח תמיכה במועמד או במפלגה. נוסף על כך מדובר במדד המאפשר השוואה אחידה, ברורה וחדה לחשיפה לדפים של שחקנים פוליטיים שונים, ובמדינות שונות. העדפנו למדוד את הביקוש באמצעות מספר הלייקים, מפני שאילו נעזרנו בסקרי משתמשים, למשל, שאכן מסוגלים לאפיין את תחושות הגולשים באופן מורכב ומובחן, היינו נדרשים להשקעת משאבים רבים, ולא היינו מצליחים לחמוק מהטיות שונות שמהן סובלים סקרים.

רמות הפרסונליזציה נמדדו על ידי השוואה בין מספר העדכונים (היצע) ומספר הלייקים (ביקוש) של המפלגות מצד אחד, לבין מספרם אצל מנהיגי המפלגות והפוליטיקאים הבכירים מן הצד האחר. מדידת היחס בין מספר העדכונים והלייקים של המפלגות והפוליטיקאים נעשתה על ידי חלוקה פשוטה: הערך הגבוה יותר חולק תמיד בנמוך יותר. כאשר הערך הגבוה יותר שויך למפלגה, ניתן למדד ערך שלילי, וכאשר הערך הגבוה יותר שויך לפוליטיקאי – ניתן למדד ערך חיובי. מכך נגזר שערך המדד לכל מקרה יכול להיות מ-1 ומעלה או מ-1(-) ומטה. חישובי ממוצעים (וחציון במקרה של מספר ערכים זוגי) יכולים להיות כמובן גם בתוך הטווח 1-(-1). עקב האילוף של מדידה בנקודת זמן אחת, היה צורך לקבוע למדד ערך אשר יבטא את קו ההבחנה בין ביטוי לפרסונליזציה לבין ביטוי למפלגתיות. אנו קבענו את הערך (-2), אשר מבטא סך עדכונים/לייקים כפול או יותר למפלגה ביחס לפוליטיקאי. סף זה נגזר מתוך תפיסה שהמפלגה היא מכלול הכולל את מנהיגיה ופוליטיקאים נוספים, ולכן סביר לצפות שבעולם "מפלגתי" פעילותה וצריכת פעילותה יעמדו על פי שניים או יותר מן הפוליטיקאי הבולט ביותר בה.

מספר הלייקים הם בעיקרו של דבר נתון מצטבר, ולפיכך רגיש פחות לקיומן של בחירות או להבדלים בטווח של כמה שבועות בתקופת איסוף הנתונים. ואולם סביר כי היחס בין מספר

את חישובי יחס הלייקים מחדש, נכון לאפריל 2016, משום שלא כמספר העדכונים, לא ניתן לשחזר נתון זה. עם זאת, לנוכח האופי המצטבר של נתון זה, והעבודה שבחנו יחסים ולא מספר אבסולוטי, ברוב המקרים לא היה לתיקון זה השפעה דרמטית על הניתוח.

12 קידוד ואיסוף הנתונים נעשה באופן ידני על ידי שני מקודדים במקביל. דפי הפוליטיקאים/מפלגות אותרו באמצעות חיפוש בפייסבוק, בגוגל ודרך קישורים מאתרי האינטרנט של המפלגה/הפוליטיקאי. במקרה שלמפלגה או לפוליטיקאי היו כמה דפים, נכנסו לניתוח הדפים הרשמיים (אלו שפייסבוק סימנה כרשמיים) או הדפים המעודכנים ביותר. הפער בין תאריכי בדיקת הנתונים על סימוני הלייקים נובע ממגבלת הזמן הכרוך באיסוף נתונים. עם זאת, כיוון שכמות לייקים היא נתון מצטבר, החשש מהטיה קיצונית בנתונים נמנע, שכן לא סביר שתיווצר הטיה כה קיצונית בצבירת כמות לייקים בדף מסוים בטווח של מספר חודשים מועט.

העדכונים של מפלגות ושל פוליטיקאים יושפע מתקופת בחירות ועלול להשפיע על תוצאות ההשוואה בין ישראל לבין מדינות אחרות. אמנם גם במדינות נוספות אשר נתונהן מופיעים במאגר התקיימו בחירות בתקופה זו או סמוך לה,¹³ אבל כדי לוודא שעצם הסמיכות לבחירות לא יצרה הטיה, אספנו בכל זאת נתונים גם כשלושה חודשים לאחר הבחירות (14.7.2015-15.6.2015) אצל המפלגות והפוליטיקאים הישראלים. מבחינה של נתונים אלו עלה שרמת הפרסונליזציה עלתה לאחר הבחירות. לפיכך ההשוואה המוצגת להלן של ישראל עם מדינות אחרות, אשר בה התגלתה ישראל כמקרה קיצון, היא מבחינת קל וחומר: אם בעת בחירות רמות הפרסונליזציה בישראל הן יוצאות דופן, בעתות אחרות מדובר במקרה קיצון מובהק עוד יותר.

ה. פרסונליזציה פוליטית במרשתת: ישראל כמקרה קיצון

תמונת המחקר בכל הנוגע לפרסונליזציה בעולם האמיתי בישראל מורכבת מעט. לעומת מחקרים העוסקים במדינות אחרות, אשר התקשו למצוא ראיות בכלל וחוחכות בפרט לקיומה של התופעה (Adam and Maier 2010; Karvonen, 2010), מחקרים שחקרו את ישראל הציגו שלל ראיות לקיומה של תופעה זו במגוון ממדים (Caspi, 1996; Rahat and Sheaffer, 2007; Shenhav and Caspi, 1996; Rahat and Sheaffer, 2007; Sheaffer, 2008; Balmas et al., 2014). אף על פי כן, המחקר היחיד אשר ניסה עד כה לקבוע באילו מדינות שוררות רמות הפרסונליזציה הגבוהות ביותר מצא כי ישראל אמנם מראה נטייה לפרסונליזציה אך על פי הראיות היא אינה מקרה חד-משמעי. לטענת המחקר, ביטול הבחירה הישירה וההערכות בעניין שינוי עוצמתו של ראש הממשלה לאורך זמן אף מצביעות על מגמה הפוכה (Karvonen, 2010). ואולם ראשית, מחקרים העוסקים בפרסונליזציה ריכוזית מעריכים כי רפורמה כגון הבחירה הישירה לא בהכרח מחזקת את ראש הממשלה, אלא דווקא חושפת אותו לציפיות שהוא עלול להתקשות לעמוד בהן (Poguntke and Webb, 2005); שנית, ביטול הבחירה הישירה דווקא חיזק את ראש הממשלה, מאחר שבמקום לעמוד בראש כנסת לעומתית הוא עומד עתה בראש ממשלה במשטר פרלמנטרי שבו הוקנתה לו לראשונה, בשנת 2003, היכולת לפזר את הכנסת. כמו כן הוא הנהה מיציבות לנוכח אימוץ גרסה חלקית (2003) ואחר כך מלאה (2014) של מנגנון אי-אמון קונסטרוקטיבי. לאור הטיעונים הללו מכלול הראיות מבטא בעינינו רמת פרסונליזציה גבוהה יחסית. לתפיסתנו אפוא, ברוח גישת הנורמליזציה, יש לצפות כי רמות הפרסונליזציה הגבוהות של הפוליטיקה הישראלית יתבטאו גם במרשתת.

בחינה השוואתית בינלאומית שערכנו של רמות הפרסונליזציה במרשתת מראה על רמה גבוהה במיוחד בישראל.¹⁴ פעילות מנהיגי המפלגות ביחס למפלגותיהם בישראל נמצאה גבוהה

13 דוגמאות למדינות כאלה הן: פינלנד (אפריל 2015), בריטניה (מאי 2015), דנמרק (יוני 2015), פולין (אוקטובר 2015), פורטוגל (אוקטובר 2015) וקנדה (אוקטובר 2015).

14 התוצאות המלאות של המחקר נמצאות אצל המחברים.

בהשוואה לרובן המכריע של המדינות האחרות שנבחנו. בבחינת ממוצע יחסי העדכונים בין מנהיגי המפלגות לבין מפלגותיהם ב־25 מדינות, בישראל (ערך ממוצע של 0.3-) נמצאה רמת הפרסונליזציה השנייה בגובהה אחרי אוסטרליה (0.2). בבחינת החציון, ישראל נמצאה בעלת רמת הפרסונליזציה החמישית בגובהה (ערך ממוצע של 1.1-). אם בהיבט ההיצע נמצאה ישראל במקום גבוה, בהיבט הביקוש שום מדינה לא התקרבה אליה. ממוצע וחציון יחסי הלייקים בין מנהיגי המפלגות למפלגותיהם היה לא רק הגבוה ביותר (ערכים 21.4 ו־8.7, בהתאמה), אלא בהפרש ניכר מכל יתר המדינות, ובלט אפילו בהשוואה למדינה חריגה נוספת, איטליה (ערכים 6.8 ו־5.2, בהתאמה). באופן כללי ניכרה מהנתונים נטייה ליותר פרסונליזציה בצד הביקוש, ואצל ישראל ניכרה נטייה זו במיוחד.

ו. ממצאי הניתוח ההשוואתי: מפלגות ופוליטיקאים בישראל

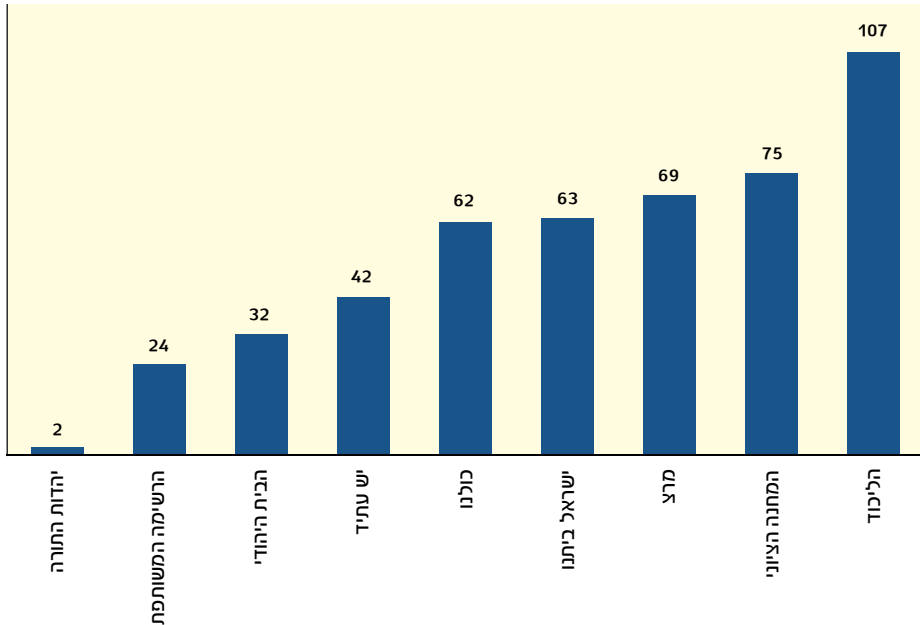
בחלק זה מוצגים ממצאי הניתוח ההשוואתי של המפלגות והפוליטיקאים בישראל. בכל אחת מן ההשוואות תנותח בתחילה השוונות בממד ההיצע, קרי פעולות המפלגות והפוליטיקאים אל מול הציבור כפי שהן משתקפות מתכיפות עדכוני דפי הפייסבוק. לאחר מכן תנותח השוונות בממד הביקוש, קרי דפוס הצריכה של האזרחים, אשר ייבחן לפי מספר הלייקים שקיבלו כל מפלגה או פוליטיקאי.

1. פרסונליזציה בהיבט ההיצע: כמות העדכונים בדף הפייסבוק

בחינה של כמות הרשומות ("פוסטים") של המפלגות בישראל בדפי הפייסבוק שלהן (תרשים 1) מעלה שוונות רבה. הטווח עצום ונע בין שיאנית העדכונים, מפלגת הליכוד, עם 107 רשומות בחודש הנתון, לבין מפלגות שלא היו פעילות כמעט (יהדות התורה). מכל מקום, העובדה שאין הלימה בין תכיפות העדכונים לבין כוחן היחסי של המפלגות (ייצוגן בכנסת היוצאת) או למעמדן השלטוני (שיוכן לקואליציה או לאופוזיציה) מעידה כי במישור הבין־מפלגתי מנוצלת ההזדמנות שהרשת נותנת ליצירת מצב של שוויון (או לפחות פחות אי־שוויון) בפעילות השחקנים הפוליטיים ללא הלימה לכוחם בעולם האמיתי.

תרשים 1 עדכונים של המפלגות בדפי הפייסבוק, 15.1.15–14.2.15

לוח 3 מציג את ממוצע העדכונים ל-4 המדורגים הראשונים בכל רשימה: מנהיג הרשימה ו-3 הבאים אחריו. ההבדל הניכר ביותר בכמות העדכונים של הפוליטיקאים הוא בין יהדות התורה לבין יתר הרשימות. העובדה שאין הלימה בין תכיפות העדכונים לבין כוחן של המפלגות שלהן שייכים הפוליטיקאים ולא למעמדן השלטוני (שיוכן לקואליציה או לאופוזיציה), וכן השונות הפנים-מפלגתית הגבוהה, מעידות שההזדמנות שהרשת נותנת ליצירת מצב של שוויון (או לפחות פחות אי-שוויון) בין שחקנים פוליטיים ללא הלימה לכוחם בעולם האמיתי מנוצלת גם כאשר מדובר בפוליטיקה אישית. עד כה הממצאים תומכים בתאוריית יצירת השוויון ולא בתאוריית הנורמליזציה.

עם זאת, עולה כי 8 שיאני העדכונים בפייסבוק מקרב הפוליטיקאים בישראל היו מנהיגי מפלגות. נתון זה מלמד שיחסי הכוחות האישיים הפנים-מפלגתיים משועתקים אל המרשתת, בהתאם לצפוי לפי גישת הנורמליזציה. האינטנסיביות של העדכונים של מנהיגי המפלגות דומה ברמתה הכללית לפעילות המפלגות. אם נזכור כי מדובר בשיאה של מערכת בחירות בשיטה מפלגתית מובהקת, דמיון זה מבטא את רמת הפרסונליזציה הגבוהה של הפוליטיקה בישראל, בעיקר הריכוזית, המתמקדת במנהיגי המפלגות. במילים אחרות, אפילו בתקופת פעילות השיא של המפלגות ניכרת פעילות אישית משמעותית במרשתת.

לוח 3 עדכונים של פוליטיקאים במפלגות בדפי הפייסבוק, 15.1.2015 - 14.2.2015

מספר הפוליטיקאים	סטיית תקן עדכוני פוליטיקאים	חציון עדכוני פוליטיקאים	ממוצע עדכוני פוליטיקאים	המפלגה
4	40.1	31.5	49.8	הבית היהודי
4	22.9	41.0	40.8	המתחנה הציוני
4	36.0	24.0	38.5	הליכוד
4	12.3	26.5	30.5	מרצ
4	17.9	35.5	30.0	יש עתיד
4	15.0	25.5	26.8	ישראל ביתנו
1	—	—	26.0	ש"ס*
4	30.3	10.5	24.3	הרשימה המשותפת
4	14.6	18.0	24.3	כולנו
2	0.0	0.0	0	יהדות התורה
35	26.9	25.0	31.0	כלל הפוליטיקאים בישראל

* בש"ס רק למנהיג המפלגה ח"כ אריה דרעי היה דף פייסבוק פעיל.

כאשר מתמקדים במפלגות מסוימות ניכרים פערים של ממש במספר העדכונים האישיים בהשוואה לעדכונים המפלגתיים (לוח 4). בייחוד בולטת מהבחינה הזאת פעילותו של נפתלי בנט, מנהיג הבית היהודי (118 רשומות בחודש הנבדק לעומת 32 בלבד למפלגתו).¹⁵ לעומת זאת יש הלימה גבוהה למדי ברמת העדכונים האישיים והמפלגתיים ביתר המקרים, החל בתכיפות העדכונים הגבוהה של ראש הממשלה ומנהיג הליכוד בנימין נתניהו ומפלגתו וכלה בהיעדר פעילות אצל פוליטיקאים חרדים דוגמת יעקב ליצמן ומאיר פרוש ומפלגותיהם. ב־7 מתוך 9 המקרים ניתן אפילו להצביע על הטיה קלה לטובת המפלגות. עם זאת, הפערים אינם גדולים ולכן אי-אפשר לפרשם כמצביעים על עליונות המפלגה (המייצגת מכלול, ובכלל זה המנהיג) לעומת המנהיג כאינדיווידואל, ואף לא אחד מהם מתקרב ליחס של 2:1, שיכול אולי להיתפס כמבטא איוון בין המפלגה לבין המנהיג.

15 אצל אחמד טיבי, מנהיג המפלגה הקטנה מתוך חברות הרשימה המשותפת, ניכרה פעילות גבוהה יותר מזו של איימן עודה, מנהיג הרשימה המשותפת (75 רשומות בחודש הנתון לעומת 24 למפלגתו).

לוח 4 יחס העדכונים בדפי הפייסבוק בין מנהיגים למפלגות, 15.1.2015-14.2.2015

יחס עדכונים*	עדכונים מפלגה	עדכונים מנהיג/ה	מנהיג/ה	המפלגה
3.69	32	118	נפתלי בנט	הבית היהודי
1.12	42	47	יאיר לפיד	יש עתיד
-1.09	107	98	בנימין נתניהו	הליכוד
-1.14	75	66	יצחק הרצוג	המחנה הציוני
-1.20	24	20	איימן עודה	הרשימה המשותפת**
-1.27	62	49	משה כחלון	כולנו
-1.29	63	49	אביגדור ליברמן	ישראל ביתנו
-1.35	69	51	זהבה גלאון	מרצ
-2	2	0	יעקב ליצמן	יהדות התורה
—	—	26	אריה דרעי	ש"ס
1.05	476	***498		סך הכול

* יחס חיובי משמעו נטייה לכיוון הפוליטיקה; יחס שלילי משמעו נטייה לכיוון המפלגה.
 ** הנתונים לגבי דף הפייסבוק של הרשימה המשותפת מתייחסים לדף המפלגה בערבית, שכן בעת איסוף הנתונים היה דף זה פעיל יותר מדף המפלגה בעברית.
 *** הסך הכול אינו כולל את ש"ס, משום שאין למפלגה דף פייסבוק, ולפיכך היא אינה יכולה להיכלל בחישובים בשורה זו.

לוח 5 מציג את היחס בין ממוצע העדכונים של 3 הפוליטיקאים הבכירים בכל מפלגה לבין מספר עדכוני המפלגה שלהם. ניכר שלהבדיל מהניתוח לגבי מנהיגים, למפלגות יש בדרך כלל יתרון על פני פוליטיקאים יחידים. ואכן, רק 3 פוליטיקאים מתוך 30 הנבדקים באופן תכופ יותר ממפלגותיהם, ורק ברשימה המשותפת ניכרה הטיה לטובת הפוליטיקאים בהשוואת הממוצע של 3 הפוליטיקאים הבכירים לזה של המפלגה.¹⁶ באופן כללי הנתונים מחזקים את גישת הנורמליזציה בעניין מאזן הכוחות הכללי בין המפלגות לבין הפוליטיקאים בתוךן. ואולם ההשוואה בין הפוליטיקאים מחזקת במידה מסוימת דווקא את תאוריית החדשנות ויצירת השוויון.¹⁷ לא נמצא הבדל כאשר נבחן גודל המפלגה שלה שייכים הפוליטיקאים, מעמדה השלטוני והאידיאולוגיה המפלגתית. כן לא ניכרת בולטות מיוחדת לטובת פוליטיקאים שנבחרים בשיטות כוללניות (פריימריז) לעומת פוליטיקאים שנבחרים בשיטות בלעדניות. במילים אחרות, מצד ההיצע הממצאים מאששים את טענת הנורמליזציה ביחסי הכוחות הכלליים בין מפלגות לבין פוליטיקאים, ובין מנהיגים לבין פוליטיקאים אחרים במפלגותיהם, אך ברמת הפוליטיקאים היחידים והמפלגה ההשוואה מאששת בעיקרה את תאוריית החדשנות ויצירת השוויון.

16 בשל מספר העדכונים הקיצוני של אחד הפוליטיקאים – אחמד טיבי.

17 נתוני ההשוואה המלאים נמצאים אצל המחברים.

לוח 5 היחס בין ממוצע העדכונים לפוליטיקאים שאינם המנהיג ובין עדכוני
המפלגות, 14.2.2015-15.1.2015

המפלגה*	ממוצע עדכוני פוליטיקאים	עדכוני מפלגה	יחס ממוצע עדכונים**
הרשימה המשותפת***	25.67	24	1.07
הבית היהודי	27.00	32	-1.19
יש עתיד	24.33	42	-1.73
המחנה הציוני	32.33	75	-2.32
מרצ	23.67	69	-2.92
ישראל ביתנו	19.33	63	-3.26
כולנו	16.00	62	-3.88
הליכוד	18.67	107	-5.74
סך הכול	187	474	-2.53

* ב"ש"ס למפלגה ולפוליטיקאים שאינם המנהיג לא היה דף פעיל, וביהדות התורה רק לפוליטיקאי אחד, ולכן לא נכללו בלוח.

** יחס חיובי משמעו נטייה לכיוון הפוליטיקאי; יחס שלילי משמעו נטייה לכיוון המפלגה.

*** הנתונים לגבי דף הפייסבוק של הרשימה המשותפת מתייחסים לדף המפלגה בערבית, שכן בעת איסוף הנתונים דף זה היה פעיל יותר מדף המפלגה בעברית.

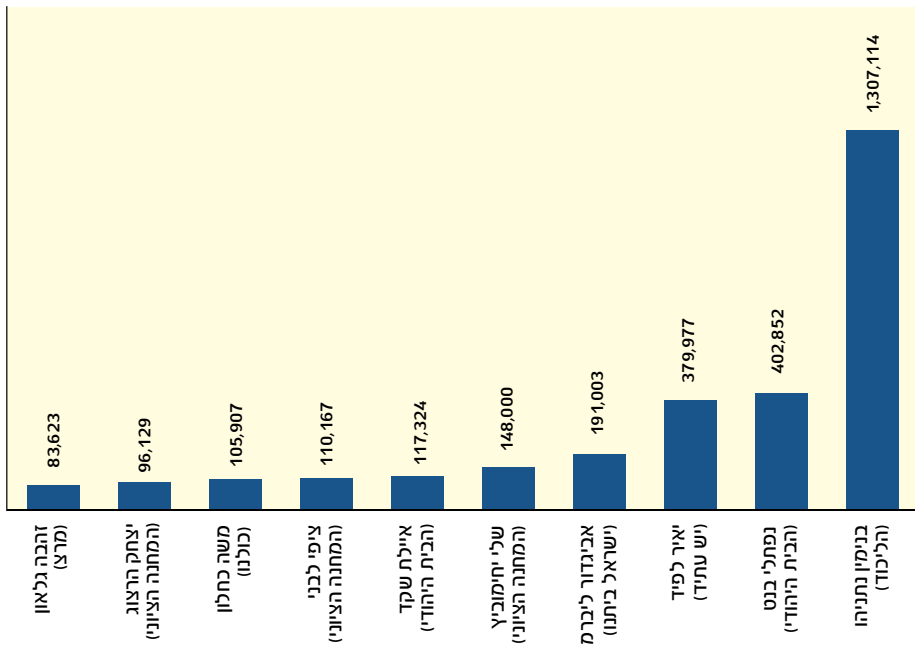
נסכם אפוא שבצד ההיצע ברוב המקרים יש דמיון בתכיפות העדכונים בין מפלגות לבין מנהיגיהן, וכי ברוב המקרים ניכר כי המפלגות מעדכנות יותר מפוליטיקאים בכירים. לפי הגדרתנו את קו פרשת המים בערך (-2), סך עדכוני כל מנהיגי המפלגות ומיעוט מקרב הפוליטיקאים שאינם מנהיגים (7 מתוך 30) מבטאים פרסונליזציה. במילים אחרות, ברמת ההיצע הסימנים לקיומה של פרסונליזציה ריכוזית רבים יותר מסימני הפרסונליזציה הביזורית.

2. פרסונליזציה בהיבטי הביקוש: כמות הלייקים

תרשים 2 מציג את 10 הפוליטיקאים, מתוך אוכלוסיית מנהיגי המפלגות ומקבוצת 3 הבכירים, אשר קיבלו את מספר הלייקים הגבוה ביותר. כצפוי, הפוליטיקאי שזכה במספר הלייקים הגבוה ביותר היה ראש הממשלה בנימין נתניהו (1,307,114). מתוך ה-10, 8 הם מנהיגי מפלגות; 1 היא מנהיגה לשעבר (שלי יחימוביץ), ומספר לייקים שלה גבוה מזה של מנהיגי הרשימה שבמסגרתה התמודדה (ציפי לבני ויצחק הרצוג); ו-1 נוספת היא פוליטיקאית בכירה (איילת שקד). אם כן, באופן כללי אפשר לטעון שלפנינו שיקוף של יחסי הכוחות הפנים-מפלגתיים בין מנהיג המפלגה לבין שאר הפוליטיקאים, בהתאם לציפיות של גישת הנורמליזציה. אלא שאין הלימה גבוהה בין מספר הלייקים לבין גודל המפלגה שבראשה עומד הפוליטיקאי, ולא ניכר גם יתרון למי שנבחרו

בשיטת בחירת מועמדים כוללנית לעומת מי שמונו או היו מנהיגים מטעם עצמם. דומה כי ניכרת הטיה לטובת מנהיגי הימין – 3 מנהיגי המפלגות הימניות (הליכוד, הבית היהודי וישראל ביתנו) הם בין 4 שיאני הלייקים. דפוסי הביקוש המוצגים כאן אינם משקפים, למעט המקרה של מנהיג הליכוד, את גודלן היחסי של המפלגות, אך ניכר בהחלט יתרון למנהיגי מפלגות הקואליציה היוצאת.

תרשים 2 עשרת שיאני הלייקים, מאי 2015

לוח 6 מרחיב את הניתוח לנבחרת של 4 הבכירים בכל מפלגה (מנהיג המפלגה ו־3 הבכירים בה). סדר הצגת ממוצעי הלייקים של הפוליטיקאים מהמפלגות השונות (לפי סדר יורד) זהה כמעט לסדר הופעת מנהיגי המפלגות בתרשים 2. ואולם התבוננות בחציון ובסטיית התקן מדגישה את ייחודה של רשימת המחנה הציוני, שבה מספר הלייקים שקיבלו הפוליטיקאים הבכירים גדול מזה של המנהיג. אם במפלגות האחרות ניכר מיהו המנהיג, במחנה הציוני ח"כ יצחק הרצוג, מנהיג המפלגה, ממוקם לאחר מנהיגתה לשעבר שלי יחימוביץ' ולאחר מנהיגת המפלגה הקטנה שחברה אליה, ציפי לבני (תרשים 2). מכל מקום, הממוצע וחציון הביקוש אינם משקפים את חלוקת העוצמה הפוליטית בעולם האמיתי, אך לא התגלה דפוס שיטתי של היפוך ביחסים.

לוח 6 לייקים שקיבלו פוליטיקאים במפלגות, מאי 2015

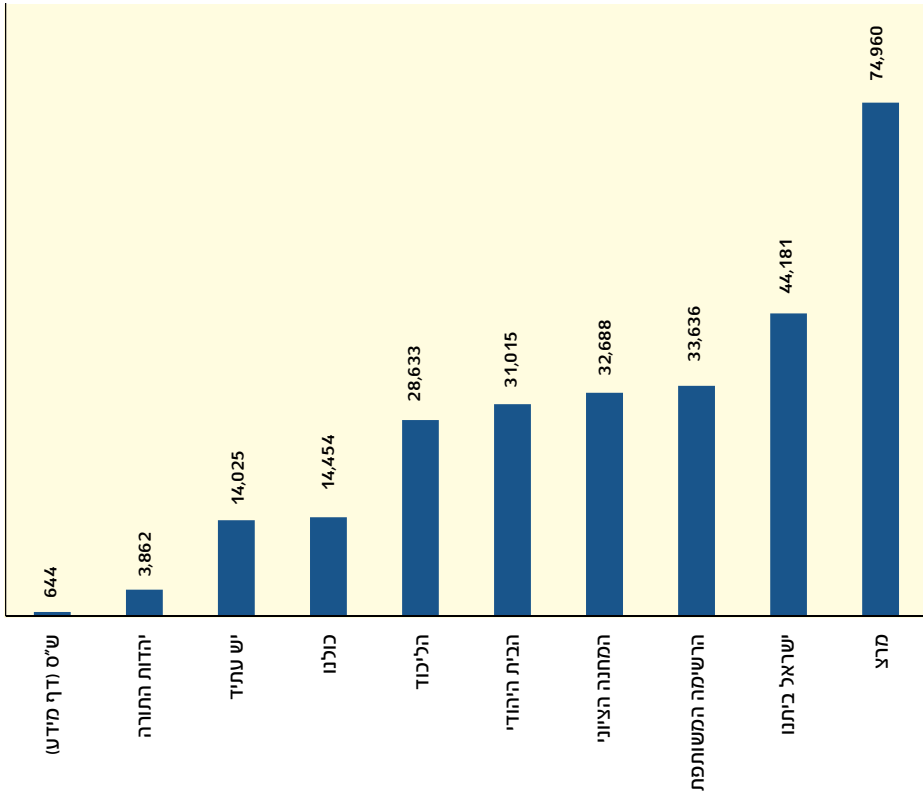
מספר הפוליטיקאים	מספר לייקים	ממוצע לייקים	חציון לייקים	המפלגה
4	544,764	363,955	62,307	הליכוד
4	160,278	135,732	68,466	הבית היהודי
4	155,026	112,134	27,419	יש עתיד
4	41,195	97,213	103,148	המחנה הציוני
4	72,070	72,066	45,569	ישראל ביתנו
4	39,636	41,117	28,735	כולנו
4	27,904	36,645	25,703	מרצ
4	36,358	33,856	21,190	הרשימה המשותפת*
3	26,528	18,774	27	ש"ס**
4	144	132	79	יהדות התורה
39	216,207	93,018.3	30,094	כלל הפוליטיקאים בישראל

* נתוני הלייקים של הרשימה המשותפת והפוליטיקאים שלה מתבססים על נתונים נכונים לאפריל 2016 (ראו לעיל, הערה 11). הממוצע, החציון וסטיית התקן אמנם שונים מהניתוח אשר ערכנו במאי 2015 לגבי הדף בעברית, אך מיקום הרשימה המשותפת בהשוואה למפלגות האחרות נותר זהה.

** בש"ס רק לח"כ אריה דרעי היה דף פעיל, וביהדות התורה לשני פוליטיקאים לא היה דף מעודכן.

כאשר בוחנים מספר הלייקים של המפלגות (תרשים 3), בולט בראש ובראשונה מספרם הנמוך בהשוואה לזה של הפוליטיקאים. מספר הלייקים של המפלגה שקיבלה את הלייקים הרבים ביותר היה נמוך יותר מזה של 9 פוליטיקאים, ובהם לא רק מנהיגי מפלגות אלא גם מנהיגי לשעבר של מפלגה ופוליטיקאית בכירה. נושא זה יפותח בהמשך כאשר נבחן את היחס בין כמויות הלייקים של המפלגות לבין הכמויות של הפוליטיקאים. מספר הלייקים לדפי המפלגות החרדיות (יהדות התורה וש"ס) נמוך כצפוי. לגבי שאר המפלגות, מדובר כמעט בתמונת ראי של המעקב אחרי פוליטיקאים, ובמקרה זה ניכר יתרון יחסי דווקא למפלגות המרכז-שמאל ושמאל (המחנה הציוני, מרצ והרשימה המשותפת). מספר הלייקים אינו משקף את גודלן של המפלגות, ושתי המפלגות שקיבלו את מספר הלייקים הגבוה ביותר הן מרצ וישראל ביתנו.

תרשים 3 לייקים למפלגות, מאי 2015

לוח 7 מציג את היחס בין מספר הלייקים שקיבלו מנהיגי המפלגות לבין מספר הלייקים שקיבלו המפלגות. סדר הופעת המפלגות בלוח משקף במדויק שני גורמים: ראשית, מפלגות המרכז והימין שהיו בקואליציה מופיעות לפני מפלגות המרכז-שמאל והשמאל שהיו באופוזיציה; שנית, בתוך כל קבוצה סדר המפלגות תואם את גודלן. במילים אחרות, דפוס הפרסונליזציה הריכוזית בהיבט הביקוש משקף בבירור השפעות מן העולם האמיתי. עם זאת, לא ניכר הבדל בין מנהיגים שנבחרו בפריימריז (נתניהו, בנט והרצוג) לבין האחרים.

לוח 7 יחס הלייקים בין מנהיגי המפלגות לבין המפלגות, מאי 2015

המפלגה*	המנהיג/ה	לייקים מנהיג/ה	לייקים מפלגה	יחס ללייקים**
הליכוד	בנימין נתניהו	1,307,114	28,633	45.65
יש עתיד	יאיר לפיד	379,977	14,025	27.09
הבית היהודי	נפתלי בנט	402,852	31,015	12.99
כולנו	משה כחלון	105,907	14,454	7.33
ישראל ביתנו	אביגדור ליברמן	191,003	44,181	4.32
המחנה הציוני	יצחק הרצוג	96,129	32,688	2.94
הרשימה המשותפת***	איימן עודה	37,937	33,636	1.13
מרצ	זהבה גלאון	83,623	74,960	1.12
סך הכול		2,604,542	273,592	9.52

* בש"ס למפלגה לא היה דף פעיל, וביהדות התורה הדף של ח"כ יעקב ליצמן, ראש הרשימה, לא היה פעיל, ולכן לא נכללו בלוח.

** יחס חיובי משמעו נטייה לכיוון הפוליטיקאי; יחס שלילי משמעו נטייה לכיוון המפלגה.

*** נתוני הלייקים של הרשימה המשותפת ושל ח"כ איימן עודה מתבססים על נתונים נכונים לאפריל 2016 (ראו לעיל הערה 11). אמנם יחס הלייקים השתנה במקצת בהשוואה לניתוח אשר ערכנו במאי 2015 לגבי הדף בעברית, אך מיקום הרשימה המשותפת בהשוואה למפלגות האחרות נותר זהה.

לוח 8 בוחן את יחס הלייקים בין הממוצע של 3 הפוליטיקאים הבכירים בכל מפלגה לבין המפלגה עצמה. אם בהיבט ההיצע היה יתרון ברור למפלגות, כאן ניכר יותר הביקוש לפוליטיקה אישית, ולא רק של המנהיג. אי-אפשר לאתר חוקיות ברורה ברמות הפרסונליזציה הביזורית, כיוון שהרמה הגבוהה ביותר והרמה הנמוכה ביותר נמצאה אצל מפלגות קרובות אידאולוגית וכן אצל חברות אופוזיציה. אמנם המפלגות שבהן המועמדים נבחרים בפריימריז תופסות 3 מתוך 4 המקומות הראשונים, אולם יש לראות בכך נטייה בלבד לנוכח העובדה שיש עתיד, שבה קבע לפיד את הרשימה, נכללת אף היא בקבוצה זו. כאשר בחנו את יחס הלייקים בין הפוליטיקאים הבכירים באוכלוסיית המחקר שלנו שאינם מנהיגי מפלגות כיחידים לבין מפלגותיהם, מצאנו 12 פוליטיקאים מ-7 מפלגות שונות אשר היו להם יותר לייקים ממפלגותיהם, ו-8 שקיבלו יותר מכפול לייקים ממפלגותיהם. ממצאים אלו מעידים על רמת פרסונליזציה ביזורית גבוהה בהיבט הביקוש. נעיר כי ברמת ההיצע נמצאו רק 3 פוליטיקאים שאינם מנהיגי מפלגות שתכיפות העדכונים שלהם הייתה גבוהה יותר ממפלגותיהם, ואצל 2 מהם דובר בהפרש לא גדול.

לוח 8 יחס ממוצע הלייקים בין פוליטיקאים שאינם המנהיגים למפלגות, מאי 2015

יחס ממוצע ללייקים**	לייקים מפלגה	ממוצע ללייקים פוליטיקאים/ מפלגה	המפלגה*
2.985	32,688	97,573.7	המחנה הציוני
1.731	28,633	49,568.7	הליכוד
1.629	14,025	22,852.3	יש עתיד
1.505	31,015	46,692.0	הבית היהודי
1.350	14,454	19,520.0	כולנו
-1.035	33,636	32,495.3	הרשימה המשותפת***
-1.363	44,181	32,420.3	ישראל ביתנו
-3.572	74,960	20,985.3	מרצ
1.177	273,592	322,107.6	סך הכול

* בש"ס לפוליטיקאים שאינם המנהיג לא היה דף פעיל, וביהדות התורה רק לפוליטיקאי אחד, ולכן לא נכללו בלוח.
 ** יחס חיובי משמעו נטייה לכיוון הפוליטיקאי; יחס שלילי משמעו נטייה לכיוון המפלגה.
 *** נתוני הלייקים של הרשימה המשותפת והפוליטיקאים שלה מתבססים על נתונים מאפריל 2016 (ראו לעיל הערה 11).
 מיקומה של הרשימה המשותפת ירד בהשוואה לניתוח הדף בעברית במאי 2015.

2. דיון ומסקנות

בחינה של דפוסי השימוש בפלטפורמות השונות במרשתת העלתה כי המפלגות בישראל מוסיפות להפעיל אתרי אינטרנט, ואילו הפוליטיקאים נוטים להזניח את הפלטפורמה הזאת ולהתמקד ברשתות החברתיות. מתוך שתי הרשתות החברתיות הבולטות, השימוש בפייסבוק הוא הנפוץ יותר בקרב הפוליטיקאים, אך ניכרת עלייה גם בשימוש בטוויטר. המפלגות, למעט החרדיות, נוכחות בכל הפלטפורמות. סקירת המחקר מלמדת כי רמת הפרסונליזציה הפוליטית בישראל גבוהה ביותר בהשוואה בינלאומית, ולכן התבקשה בחינה של ממד זה גם במרשתת.

ממצאי המחקר שלנו בעניין השימוש בפייסבוק מעלים שככל שמדובר ביחסי עוצמה כלליים בין מפלגה ומנהיגה בישראל מצד אחד לבין שאר הפוליטיקאים מצד אחר – בהיבט ההיצע, ניכר שעתוק של יחסי הכוחות של עליונות המפלגות ומנהיגיהן על שאר הפוליטיקאים. בהיבט הביקוש, יש לפוליטיקאים (מנהיגים וכמה מן הפוליטיקאים הבכירים שאינם המנהיגים) עליונות על פני המפלגות, וגם ממצא זה עשוי לבטא דפוסיים מן העולם האמיתי.

ואולם כאשר מדובר בשונות בין מפלגות ופוליטיקאים בישראל, אין על פי רוב שום חזיון לגישת הנורמליזציה, הצופה שעתוק של דפוסיים מן העולם האמיתי למרשתת. בהיבט ההיצע, לא הייתה להשתייכות לקואליציה השפעה ברורה על רמות הפרסונליזציה ולא אותר קשר בין אידאולוגיה מפלגתית לבין רמות פרסונליזציה. גם שיטות כוללניות יותר לבחירת המנהיג והמועמדים לא נמצאו קשורות לרמות פרסונליזציה גבוהות יותר. בהיבט הביקוש, ניכר קשר לגורמים שנבחנו ראשית לכול במקרה של נתניהו, אשר בלט במיוחד כראש הרשימה הגדולה,

כראש ממשלה ואולי גם כמי שנבחר בפריימריז. נצפתה פרסונליזציה גבוהה יותר לפי שיוך לקואליציה ולפי שיוך אידיאולוגי (ימין); אבל הציפייה שפרסונליזציה גבוהה יותר תאפיין מפלגות גדולות יותר או תושפע מאופי שיטות בחירת המנהיג או המועמדים לא התממשה.

עם זאת, בדרך כלל לא התגלה היפוך ביחסים, כפי שהיינו מצפים ממימוש גורף של השערות גישת החדשנות ויצירת השוויון. מניתוח היבט ההיצע בישראל ניתן לטעון כי המפלגות מנסות להפגין נוכחות ופעילות במרשתת ומצליחות להיות שקולות למנהיגיהן, ואולי אף לעלות במעט עליהן ועל רוב רובם של הפוליטיקאים הבכירים בהן. משמע, המפלגות מנסות לנצל את הפוטנציאל של המרשתת לטובת חיזוק מעמדן. ואולם היבט הביקוש מלמד על כישלונן ומראה בולטות גבוהה בהרבה למנהיגי המפלגות, ואפילו לפוליטיקאים אחרים שאינם מנהיגים. אם בהיבט ההיצע יש ביטוי מסוים לגישת החדשנות ויצירת השוויון, ומעמדן הנחות של המפלגות בעולם האמיתי בישראל לא בא לידי ביטוי חזק בנוכחותן וברמת פעילותן ברשת החברתית, בהיבט הביקוש עולם כמנהגו נוהג, והפרסונליזציה השוררת בעולם האמיתי משועתקת לעולם הווירטואלי.

מחקר זה יכול לשמש גם נקודת מוצא למחקרים השוואתיים בינלאומיים לניתוח הפרסונליזציה הפוליטית במרשתת. אלו יכולים לבחון גורמים משפיעים הנוגעים לפוליטיקה בעולם האמיתי ברמת המפלגה, כפי שבחן מחקר זה (גודלן היחסי של מפלגות, מעמדן השלטוני, והותן האידיאולוגי, שיטות בחירת המועמדים ומנהיגיהן ועוד), גורמים הקשורים ברמת המדינות (שיטת הבחירות, פתק הצבעה, מידת היחסיות של שיטת הבחירות, מידת ההסכמיות/רוביות של הדמוקרטיה ועוד), וכן אינטראקציות בין המשתנים השונים. הגדלת מספר המקרים הנבחנים תאפשר שימוש בשיטות ניתוח נוספות ומשוכללות ותספק ממצאים מקיפים ומדויקים יותר.

הסתכלות על הניסיון הישראלי כשלעצמו תומכת בגישה הרואה במרשתת זירה המחזקת פרסונליזציה פוליטית ומעודדת אותה. נראה שגם המאמצים שעושות המפלגות אינם עוזרים להן, ובהיבט הביקוש הן הופכות לשחקניות משניות לא רק בהשוואה למנהיגי מפלגות אלא לעתים גם בהשוואה לפוליטיקאים בכירים אחרים. ואולם השוואת המקרה הישראלי למתרחש בדמוקרטיות אחרות מלמדת שאין מדובר בתוצאות הכרחיות או בדטרמיניזם טכנולוגי, אלא בזירה חדשה עם אפשרויות שפתוחות לשני הצדדים, למפלגות ולפוליטיקאים כאחד. הרואים בפרסונליזציית יתר בעיה בפוליטיקה הדמוקרטית יכולים להתנחם בכך שניתן להשתמש במרשתת גם לטובת חיזוק המפלגות. אלא שממחקרנו ניכר שהפרסונליזציה בולטת יותר בהיבט הביקוש, ופירוש הדבר הוא שמאמצי המפלגות לבדם לא יישאו פרי ותידרש פעולה מתואמת עם הפוליטיקאים. הפוליטיקאים צפויים לשתף פעולה עם מפלגותיהם ככל שהמסגרת המפלגתית תשרת אותם – למשל תגדיל את סיכויי בחירתם מחדש. בפוליטיקה הפרסונלית תמריץ זה נחלש דווקא. נוצר מעגל קסמים שבלא שינוי כללי המשחק – למשל, מיסוד הפוליטיקה האישית במסגרת הפוליטיקה המפלגתית באמצעות אימוץ פתק הצבעה פתוח למחצה – עשוי לגרום להחרפת התופעה.

מקורות

- אטמור, ניר, 2008. "המרוץ אחר האינטרנט: מפלגות וקמפיין מקוון בבחירות 2006", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 2006*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 365-400.
- אטמור, ניר, ואסף סיאני, 2011. "אתרי מפלגות בבחירות 2009: מבט השוואתי", בתוך: ארו כהן ואזי לביאון (עורכים), *מקושרים: פוליטיקה וטכנולוגיה בישראל*, תל אביב: האגודה הישראלית למדע המדינה, עמ' 177-210.
- חלבה-עמיר, שרון, 2011. "נוכחים-נפקדים: השימוש בכלי אינטרנט אישיים בקרב חברי כנסת", בתוך: ארו כהן ואזי לביאון (עורכים), *מקושרים: פוליטיקה וטכנולוגיה בישראל*, תל אביב: האגודה הישראלית למדע המדינה, עמ' 211-260.
- כספי, דן ואלניור לב, 2010. "כמו באמריקה: אמצעי תקשורת חדשים במערכת הבחירות לכנסת השמונה עשרה", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 2009*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 333-366.
- Adam, Silke, and Michaela Maier, 2010. "Personalization of Politics: A Critical Review and Agenda for Research," in: Charles T. Salmon (ed.), *Communication Yearbook 34*, New York: Routledge, pp. 213-257.
- Alexa, 2015. "[Alexa-Top Sites in Israel.](#)"
- Balmas, Meital, Gideon Rahat, Tamir Sheafer, and Shaul Shenhav, 2014. "Two Routes to Personalized Politics: Centralized and Decentralized Personalization," *Party Politics* 20 (1): 37-51.
- Bar-Ilan, Judith, Jenny Bronstein, and Noa Aharoni, 2015. "[Israeli Parties and Party Leaders on Facebook During the 2013 Election Campaign.](#)" iConference 2015 Proceedings.
- Boulianne, Shelley, 2009. "Does Internet Use Affect Engagement? A Meta-Analysis of Research," *Political Communication* 26 (2): 193-211.
- Calise, Mauro, 2011. "Personalization of Politics," in: Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, and Leonardo Morlino (eds.), *International Encyclopedia of Political Science*, London: SAGE.
- Caspi, Dan, 1996. "American Style Electioneering in Israel: Americanization Versus Modernization," in: David L. Swanson and Paolo Mancini (eds.), *Politics, Media, and Modern Democracy: An International Study of Innovations in Electoral Campaigning and their Consequences*, Westport, CT: Praeger, pp. 173-182.
- Curtice, John, and Sarinder Hunjan, 2011. "Elections as a Beauty Contests: Do the Rules Matter?" in: Kees Aarts, Andre Blais, and Hermann Schmitt (eds.), *Political Leaders and Democratic Elections*, Oxford: Oxford University Press, pp. 91-107.
- Druckman, James, Martin Kifer, and Michael Parkin, 2009. "The Technological Development of Candidate Websites," in: Costas Panagopoulos (ed.), *Politicking Online: The Transformation of Election Campaign Communications*, New Jersey: Rutgers University Press, pp. 21-47.

- Duggan, Maeve, and Aaron Smith, 2013. "[Social Media Update 2013.](#)" *Pew Research Center Website*.
- Enli, Gunn Sara, and Eli Skogerbø, 2013. "Personalized Campaigns in Party-Centered Politics: Twitter and Facebook as Arenas for Political Communication," *Information, Communication and Society* 16 (5): 757–774.
- Eurobarometer, 2014. "[Media Use in the European Union.](#)" *Standard Eurobarometer* 82 (Autumn).
- Gibson, Rachel, and Stephen Ward, 1998. "UK Political Parties and the Internet: 'Politics as Usual' in the New Media?" *The International Journal of Press/Politics* 3 (3): 14–38.
- , 2009. "Parties in the Digital Age: A Review Article," *Representation* 45 (1): 87–100.
- Haleva-Amir, Sharon, 2011. "Online Israeli Politics," *Israel Affairs* 17 (3): 467–485.
- Hermans, Liesbeth, and Maurice Vergeer, 2013. "Personalization in E-Campaigning: A Cross-National Comparison of Personalization Strategies Used on Candidate Websites of 17 Countries in EP Elections 2009," *New Media and Society* 15 (1): 72–92.
- Holmberg, Soren, and Henrik Oscarsson, 2011. "Party Leader Effects on the Vote," in: Kees Aarts, Andre Blais, and Hermann Schmitt (eds.), *Political Leaders and Democratic Elections*, Oxford: Oxford University Press, pp. 35–51.
- Karlsen, Rune, 2011. "A Platform for Individualized Campaigning? Social Media and Parliamentary Candidates in the 2009 Norwegian Election Campaign," *Policy and Internet* 3 (4): 1–25.
- Karvonen, Lauri, 2010. *The Personalization of Politics: A Study of Parliamentary Democracies*, Colchester: ECPR Press.
- Kruikemeier, Sanne, Adrian P. Aparaschivei, Hajo G. Boomgaarden, Guda Van Noort, and Rens Vliegenthart, 2015. "Party and Candidate Websites: A Comparative Explanatory Analysis," *Mass Communication and Society* 18 (6): 821–850.
- Larsson, Anders, and Bente Kalsnes, 2014. "'Of course we are on Facebook:' Use and Non-use of Social Media among Swedish and Norwegian Politicians," *European Journal of Communication* 29 (6): 653–667.
- Lehman-Wilzig, Sam, 2004. "Worth an Agora? 2003 E-election Party Sites and Public Discourse," *Israel Affairs* 10 (4): 242–262.
- Lev-On, Azi, 2011. "Campaigning Online: Use of the Internet by Parties, Candidates and Voters in National and Local Election Campaigns in Israel," *Policy & Internet* 3 (1): Article 6.
- Lilleker, Darren G., and Karolina Koc-Michalska, 2013. "Online Political Communication Strategies: MEPs, E-Representation, and Self-Representation," *Journal of Information Technology and Politics* 10 (2): 190–207.
- Livak, Lior, Azi Lev-On, and Gideon Doron, 2011. "MK Websites and the Personalization of Israeli Politics," *Israel Affairs* 17 (3): 445–466.

- Mancini, Paulo, and David L. Swanson, 1996. "Politics, Media, and Modern Democracy: Introduction," in: David L. Swanson and Paulo Mancini (eds.), *Politics, Media and Modern Society*, Westport, CT: Praeger, pp. 1–26.
- Margolis, Michael, and David Resnick, 2000. *Politics as Usual: The Cyberspace Revolution*, Thousand Oaks: Sage.
- Margolis, Michael, David Resnick, and Jonathan Levy, 2003. "Major Parties Dominate, Minor Parties Struggle: US Elections and the Internet," in: Rachel Gibson, Paul Nixon, and Stephen Ward (eds.), *Political Parties and the Internet: Net Gain?* London: Routledge, pp. 51–69.
- McAllister, Ian, 2007. "The Personalization of Politics," in: Russell J. Dalton and Hans-Dieter Klingemann (eds.), *Oxford Handbook of Political Behavior*, Oxford: Oxford University Press, pp. 1–15.
- Mossberger, Karen, and Caroline J. Tolbert, 2010. "Digital Democracy: How Politics Online Is Changing Electoral Participation," in: Jan E. Leighley (ed.), *The Oxford Handbook of American Elections and Political Behavior*, New York: Oxford University Press, pp. 200–218.
- Norris, Pippa, 2001. *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Orkibi, Eithan, 2015. "'New Politics,' New Media: New Political Language? A Rhetorical Perspective on Candidate's Self Presentation in Electronic Campaigns in the 2013 Israeli Elections," *Israel Affairs* 21 (2): 277–292.
- Pakulski, Jan, and Andras Korosenyi, 2012. *Toward Leader Democracy*, London: Anthem Press.
- Poguntke, Thomas, and Paul Webb (eds.), 2005. *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Rahat, Gideon, and Tamir Sheafer, 2007. "The Personalization(s) of Politics: Israel 1949–2003," *Political Communication* 24 (1): 65–80.
- Samuel-Azran, Tal, Moran Yarchi, and Gadi Wolfsfeld, 2015. "Equalization versus Normalization: Facebook and the 2013 Israeli Elections," *Social Media + Society* (July–December): 1–9.
- Sheafer, Tamir. 2001. "Charismatic Skill and Media Legitimacy: An Actor-Centered Approach to Understanding the Political Communication Competition," *Communication Research* 28 (6), 711–736.
- Shenhav, Shaul R., and Tamir Sheafer, 2008. "From Inter-Party Debate to Inter-Personal Polemic: Media Coverage of Internal and External Party Disputes in Israel, 1949–2003," *Party Politics* 14 (6): pp. 706–725.
- Small, Tamara A., 2010. "Canadian Politics in 140 Characters: Party Politics in the Twittiverse," *Canadian Parliamentary Review* 33 (3): 39–45.

- Tkach-Kawasaki, Leslie M., 2003. "Politics@Japan: Party Competition on the Internet in Japan," *Party Politics* 9(1): 105–123.
- Vaccari, Cristian, 2013. *Digital Politics in Western Democracies*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Vergeer, Maurice, 2012. "Politics, Elections and Online Campaigning: Past, Present and a Peek into the Future," *New Media and Society* 15 (1): 9–17.
- Xenox, A. Michael, and Kirsten A. Foot, 2005. "Politics as Usual or Politics Unusual? Position Taking and Dialogue on Campaign Websites in the 2002 U.S Elections," *Journal of Communication* 55 (1): 169–185.
- Xenox, A. Michael, and W. Lance Bennett, 2007. "Young Voters and the Web of Politics: The Promise and Problems of Youth Oriented Political Content on the Web," in: Brian D. Loader (ed.), *Young Citizens in the Digital Age: Political Engagement, Young People and New Media*, London: Routledge, pp. 48–67.

עמדות הציבור כלפי התקשורת, תפיסת השפעותיה ושינוי כוונות ההצבעה בבחירות 2015

יריב צפתי

לכל אורך מערכת הבחירות ניבאו הסקרים לליכוד 19-24 מנדטים. סקרי הבחירות האחרונים, שפורסמו חמישה ימים לפני פתיחת הקלפיות, ניבאו למפלגה 21 מנדטים. בסופו של דבר, ביום הבחירות זכה הליכוד בקלפיות ב-30 מושבים. רוב הפרשנים והסקרים מסכימים כי הפער בין הסקרים להצבעת האמת נבע במידה רבה לא מטעות בסקרים, אלא מתנועת מצביעים לליכוד בימים האחרונים של מערכת הבחירות, בעיקר ממפלגות הימין. כיצד נוספו לליכוד 6 מנדטים, לפחות, בחמישה ימים? רבים מייחסים את נדידת הקולות לטובת נתניהו לדברים שאמר ביום הבחירות בעניין המצביעים הערבים. במאמרי זה אני מעוניין להציע הסבר אחר, הקושר את השינויים בהצבעה בתוך גוש הימין לתפיסות של הטיה תקשורתית והשפעתה.

ב-13 במרץ 2015, ארבעה ימים לפני הבחירות לכנסת, העלה בנימין נתניהו לדרך הפייסבוק שלו פוסט בו הלשון: "שלטון הימין בסכנה. גורמי שמאל ותקשורת בארץ ובחול"ל חברו יחד כדי להעלות את ציפי ובוז'י לשלטון באופן לא לגיטימי, תוך שימוש בהשמצות מבית ובכספים מחול"ל בהיקף חסר תקדים". מסרים בדבר הטיה תקשורתית נשמעו מצד מחנה נתניהו לאורך כל מערכת הבחירות, ולמעשה מאפיינים את הרטוריקה הפוליטית שלו כבר בשנות התשעים (Peri, 2004). במערכת הבחירות של 2015 הודגשה גם העובדה שההטיה התקשורתית מסכנת את המשך שלטון הימין ומשפיעה באופן לא הוגן על ההליך הדמוקרטי ועל תוצאות הבחירות. מסר זה לא עלה רק בדרך הפייסבוק של נתניהו, אלא הופיע בהרחבה גם באמצעי תקשורת המזוהים עם הימין, ובייחוד בחינומון רב התפוצה ישראל היום, שכידוע נמצא בבעלות שלדון אדלסון, מקורבו של נתניהו, ובערוץ 20 בטלוויזיה.¹

בהמשך המאמר אציג ממצאי סקר שנערך ימים ספורים לאחר הבחירות הקושרים בין השינוי בכוונותיהם של מצביעים, שהעדיפו תחילה להצביע למפלגות ימין אך הצביעו בסופו של דבר לליכוד, לבין תפיסות הטיה התקשורתית וההנחה שייטכן שיצחק הרצוג ירכיב את הממשלה לאחר הבחירות. התפיסות הללו – כלומר, שאקלים הדעות בציבור נוטה לכיוון המחנה הציוני – הושפעו בעצמן מהתפיסה שהתקשורת מוטה, ולא רק זאת, אלא שיש לה השפעה על הבוחרים הפוטנציאליים. כמו כן אדגיש את התפקיד שמילאו אמצעי תקשורת המזוהים עם הימין בטיפוח

1 דוגמאות לשיח כזה אפשר למצוא אצל [טוכפלד, 2015](#); [עדן, 2015](#).

התפיסה שהמדיה מוטה נגד נתניהו. כדי לבסס תאורטית את ההשערות שלעיל, אעשה שימוש בתאוריות של מחקר התקשורת על השפעתה של הטיית התקשורת ועל ההשפעה של תפיסת השפעת התקשורת ובמחקרים על רמזי אליטה והשפעתם על תפיסות הטיה תקשורתית.

א. רמזי אליטה והשפעתם על תפיסות הטיה התקשורתית

שיח פוליטי בנושא ההטיה התקשורתית אינו מאפיין רק את המערכת הישראלית. מחקרים בתחום התקשורת מראים כי בעשורים האחרונים חלה עלייה ניכרת בשיח העיתונאי והפוליטי בעניין התקשורת – שבאה לידי ביטוי בעיסוק מוגבר בנושאי הסיקור התקשורתית בתקשורת עצמה. חלק גדול משיח זה מוקדש לדברי ביקורת שמשמיעים שחקנים פוליטיים על תפקודה של התקשורת. בארצות הברית, כבר במערכת הבחירות של 1992, הופצו סטיקרים שנשאו את הסיסמה "הרגיזו את התקשורת! גֶּחְרוּ שׁוֹב בְּבוֹשׁ" ("Annoy the Media! Re-elect Bush"). חוקרי התקשורת דומקה, ווטס, שאה ופאן (Domke et al., 1999) הראו כי טענות כאלה מצד פוליטיקאים משמשות "רמזי אליטה"², והן משפיעות על תפיסות הציבור לגבי הטיית התקשורת. רוב הטענות בעניין הטיה תקשורתית שהם מציגים במחקרם הגיעו מהמחנה הרפובליקני בארצות הברית, והן מתייחסות לתקשורת כ"תקשורת ליברלית". לפיכך כאשר פוליטיקאים רפובליקנים תוקפים את התקשורת ומציגים אותה כמוטה לטובת השמאל, בסופו של דבר גם מצביעים רפובליקנים מאמצים את התפיסה הזאת.

התקפותיו של נתניהו על התקשורת העסיקו את מערכת הבחירות במידה רבה. מנתונים של חברת יפעת מחקרי מדיה עולה כי הסוגיה שתפסה את המקום השני בסיקור התקשורת של הבחירות בחודש ינואר 2015 היא ההאשמות שהטיח נתניהו בתקשורת ויחסו כלפיה (טוקר, 2015), עם 993 אזכורים. את המקום הראשון תפס נאומו של נתניהו בקונגרס – עם 1,140 אזכורים בחודש ינואר. מנתוני יפעת עולה עוד כי הסיקור התקשורת של הבחירות היה אחד הנושאים שזכו לתשומת לב תקשורתית רבה במערכת הבחירות בכלל ובישראל היום בפרט. העיתון הרבה לתקוף את מו"ל ידיעות אחרונות נוני מוזס ולהציגו כמי שמנצל את כל השפעתו ואת רשת התקשורת שלו כדי להביא לניצחון השמאל בבחירות (עדן, 2015). בחמשת הימים שלפני הבחירות הרבה נתניהו, שמיעט להתראיין לפני כן, להופיע בתקשורת, והפרשנים אף הגדירו את התנהלותו זו "בליץ תקשורת". מתוך 1,454 הדקות שבהן הוא הופיע בערוצי הטלוויזיה בימים אלו, הקדיש נתניהו 180 דקות להופעות בערוץ 20 (אברהמי, 2015). גם שם הוא חזר על המסרים שהתקשורת חברה לשמאל כדי להביא להחלפת השלטון ושהצבעה למפלגות שאינן הליכוד עלולה להביא להקמת ממשלת שמאל. לאור מחקרם של דומקה ועמיתיו לגבי השפעתם של רמזי אליטה על

2 המונח "רמזי אליטה" (elite cues) לקוח מתאוריות הגורסות שלשחקנים פוליטיים יש יכולת לעצב את ההשקפות של תומכיהם. למשל, עמדות הקהל בנושאים מורכבים מושפעים מעמדות האליטה.

תפיסת ההטיה התקשורתית ניתן להעלות את ההשערה הראשונה של המחקר המובא במאמר זה (להלן: H1), שחשיפה לכלי תקשורת ימניים תהיה קשורה לתפיסת הטיה של התקשורת לטובת השמאל בבחירות.

ב. תפיסת ההטיה התקשורתית והשפעותיה

מקצת ההשפעות המעניינות והחשובות של התקשורת אינן נובעות ישירות מחשיפה לטקסט התקשורת, אלא מהאמונה שהתקשורת משפיעה על ציבור הצורכים אותה. כפי שניסח זאת חוקר התקשורת אליהוא כ"ץ (1988): "המיתוס של השפעת המדיה – גם הוא משפיע". מדובר בטיעון המרכזי של זרם בחקר השפעות התקשורת המכונה "ההשפעה של תפיסת השפעת התקשורת" (the influence of presumed media influence; Gunther and Storey, 2003; ראו). ראשיתו של זרם זה במחקרו של דייוויסון (Davison, 1983) העוסק ב"אפקט האדם השלישי", שהראה כי אנשים נוטים להפריז בתפיסת השפעתה של התקשורת על אחרים ושל הפרזה זו כשלעצמה תוצאות התנהגותיות. מחקרים מראים כי כאשר אנו סוברים שלתקשורת השפעה רבה, אנו עשויים לשנות את תפיסותינו ואת התנהגויותינו. כך למשל, תושבי גוש קטיף שסברו שהתכנית לפנותם מיישוביהם נובעת מהשפעה של סיקור תקשורת לא הוגן של ההתנחלויות נטו לדווח כי יתנגדו באלימות לפינוי (Tsfati and Cohen, 2005); תושבי עיירות פיתוח שחשבו שהדימוי השלילי של עיירות הפיתוח נובע מהשפעותיו של סיקור תקשורת שלילי, דיווחו על כוונת לניעות במקום המגורים (Tsfati and Cohen, 2003). השפעות דומות נמצאו גם במחקרים על החלטות מתבגרים בהקשר של עישון. כך למשל, צעירים שחשבו שהתקשורת מציגה עישון כתופעה חיובית שמשפיעה על חבריהם לחשוב שעישון הוא רצוי, התכוונו להתחיל לעשן; וההפך לגבי חבריהם שחשבו שההצגה התקשורתית של עישון היא שלילית ומשפיעה על חבריהם לחשוב שעישון הוא אינו רצוי (Gunther et al., 2006).

באופן עקיב נמצא במחקרים הללו שתפיסות ההשפעה התקשורתית היו מלוות בתפיסות של סיקור שלילי (ראו גם Tsfati, 2007). במצב כזה הציבור נוטה לתפוס שאקלים הדעות נוטה לכיוון ההטיה התקשורתית. טענה זו עולה בקנה אחד עם מחקרים בנושא "היסק התקשורת המשכנעת" (the persuasive press inference; Gunther, 1998), הגורס כי אנשים סבורים ש"מה שהתקשורת אומרת היום יהפוך להיות העמדה הרווחת בדעת הקהל מחר". על פי היסק זה, אם כן, כשם שמתנחלים ותושבי עיירות פיתוח שחשבו שהתקשורת מוטה נגד הצד שלהם ומשפיעה על הציבור נטו בשל כך לתפוס שהציבור הישראלי מחזיק בעמדות שליליות כלפי עיירות הפיתוח וההתנחלויות בעזה, כך גם מי מבוחרי הימין בבחירות 2016 שחשבו שהתקשורת מוטה נגד הליכוד ונתניהו ושיש לה השפעה רבה, היו אמורים להעריך שהסיכוי להקמת ממשלה על ידי יצחק הרצוג גבוה יותר.

לאור זאת ניתן להעלות את ההשערה השנייה של המחקר, שיש אינטראקציה בין תפיסות הטיה תקשורתית לבין תפיסות לגבי השפעתה של התקשורת (להלן: H2). כלומר, מצביעים שתפסו הטיה חזקה נגד נתניהו בסיקור הבחירות וסברו שלתקשורת השפעה רבה יותר על תוצאות הבחירות, נטו להעריך שיש סיכוי רב שהמחנה הציוני בראשות הרצוג יזכה במספר גדול יותר של מנדטים מהליכוד, ובעקבות זאת שסיכויי להרכיב את הממשלה אחרי הבחירות גבוהים יותר.

ג. תפיסת הטיה תקשורתית והצבעה כפעולה מתקנת

חוקר התקשורת רוחס (Rojas, 2010) טוען כי לעתים כאשר ציבור חש שהתקשורת מוטה נגדו ומשפיעה על דעת הקהל, הוא עשוי לנקוט פעולות מתקנות (corrective actions) כדי להקטין את חוסר הצדק שנגרם בעקבות ההטיה התקשורתית. כך, מחקרים מצאו שתפיסת ההשפעה התקשורתית ממלאת תפקיד גם בהצבעה אסטרטגית: אנשים שהתכוונו להצביע למפלגה קטנה ודיווחו על שינוי בכוונת ההצבעה שלהם לטובת מפלגה גדולה, נטו לייחס השפעה גדולה לתקשורת (Cohen and Tsfaty, 2009). ככל הנראה מצביעים אלו סברו שהעדפת התקשורת למפלגות גדולות תקטין את סיכוייה של המפלגה שהתכוונו להצביע לה לעבור את אחוז החסימה, ולכן הצביעו הצבעה אסטרטגית למפלגה גדולה.

לטענתי, בבחירות 2015 התחולל תהליך דומה, אך לא בשל החשש מאובדן קולות בגלל אחוז החסימה, אלא בשל האי-ודאות בעניין השאלה על מי יטיל הנשיא את הרכבת הממשלה. החוק בישראל קובע כי הנשיא יטיל את הרכבת הממשלה, אחרי שנועץ עם נציגי הסיעות, על חבר כנסת שהסכים לכך, והנוהג הרווח הוא להטיל את הרכבת הממשלה על המועמד שיש לו הסיכוי הרב ביותר להרכיב ממשלה שתזכה באמון הכנסת ולא דווקא על ראש הרשימה שזכתה במספר הקולות הגדול ביותר. למרות זאת בבחירות 2015 פרשנים ופוליטיקאים קידמו את ההנחה שפער ניכר לטובת אחת המפלגות הגדולות עלול להשפיע על החלטת הנשיא, כך שיטיל את הרכבת הממשלה על ראש הרשימה שזכתה בקולות רבים יותר.³

מצביעי ימין שחשו אפוא "ששלטון הימין בסכנה", כפי שניסח זאת בנימין נתניהו, ותכננו להצביע למפלגות שאינן הליכוד, שינו את הצבעתם לטובת הליכוד בראשות נתניהו בשל תפיסת ההטיה התקשורתית. מאחר שאנו יודעים כי הצבעה אסטרטגית יכולה לנבוע מתפיסות הטיה ומהשפעה תקשורתית, ההיגיון של פעילות מתקנת גורס כי מצביעי הימין יכלו לנסות ולתקן את ההשפעות השליליות, מבחינתם, של התקשורת (ניצחון של הרצוג) על ידי הצבעה לליכוד, כדי להגדיל את הסיכוי שהרכבת הממשלה תוטל בסופו של דבר על בנימין נתניהו. זה היה אחד המסרים העיקריים של נתניהו לקראת הבחירות, כפי שהובלט בכותרות ישראל היום. הוא צוטט

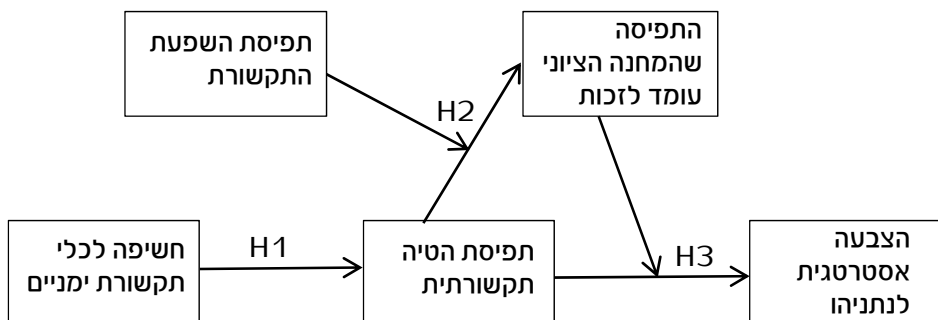
3 וכך גם בנימין נתניהו. ראו הסרטונים "[ראש הממשלה, בנימין נתניהו בראיון לרדיו דרום](#)" ו"[ראש הממשלה – קיימת סכנה אמיתית שציפי ובוז' יהיו ראשי הממשלה](#)".

כמי שאמר ש"גודל הפער יכול להשפיע. לכן, כל מי שחרד, בצדק, מעליית השמאל, חייב לתת את קולו לליכוד. בואו נוכיח שהסקרים טועים והתקשורת טועה". גם במסר שלו לעיתון ביום הבחירות התייחס נתניהו להטיית התקשורת: "אחרי הקמפיין האדיר שראינו פה בחודשים האחרונים, של עמותות וכספים זרים בעשרות מיליונים, בעידוד התקשורת, אין לאנשי המחנה הלאומי פריווילגיה להישאר בבית. אחרת השמאל יעלה לשלטון" (טוכפלד, 2015).

על בסיס מחקרים קודמים, הקושרים בין תפיסת הטיה והשפעה לבין פעולות מתקנות, ובכלל זה הצבעה אסטרטגית, ניתן לשער אפוא אינטראקציה סטטיסטית בין תפיסת הטיה תקשורתית נגד נתניהו לבין התפיסה שגבוהים הסיכויים שהרצוג ירכיב את הממשלה בהשפעתה על הצבעה אסטרטגית לליכוד. לפיכך ההשערה השלישית של המחקר היא שבוחרים שזיהו הטיה תקשורתית נגד נתניהו, וגם חשבו שהסיכויים שהרצוג ירכיב את הממשלה הבאה גבוהים, נטו לשנות את הצבעתם ממפלגות ימין לטובת הליכוד (להלן: H3).

המודל התאורטי של מחקר זה מוצג בתרשים 1. מוצגות בו ההשערות בדבר השפעה ישירה של חשיפה לכלי תקשורת ימניים על תפיסת הטיה תקשורתית; השפעה ממותנת של תפיסת השפעת התקשורת על התפיסה שהמחנה הציוני עומד לזכות בבחירות; והשפעה ממותנת של תפיסה זו על הצבעה אסטרטגית לנתניהו. נוסף על כך המודל מציג השערה על השפעה מתווכת של חשיפה לכלי תקשורת ימניים על הצבעה אסטרטגית לנתניהו, דרך תפיסת הטיה תקשורתית (להלן: H4), וכן שתיווך זה ממותן על ידי תפיסות השפעה תקשורתית ותפיסות שהמחנה הציוני עומד לזכות בבחירות. אם חשיפה לכלי תקשורת ימניים מובילה לתפיסת הטיה, ותפיסת הטיה החוברת לתפיסת אקלים דעות חיובי למחנה הציוני מובילה להצבעה אסטרטגית לנתניהו – המודל מציע השפעה עקיפה של חשיפה לכלי תקשורת ימניים הממותנת על ידי תפיסת אקלים הדעות בציבור.

תרשים 1 המודל התאורטי של המחקר

ד. שיטת המחקר

ההשערות נבדקו באמצעות סקר מקוון ברשת האינטרנט שערך מכון פאנלס פוליטיקס בימים שלאחר הבחירות (n=307). כמחצית מהמדגם היה מדגם מייצג של בוחרים (בוגרים שדיווחו על הצבעה בבחירות). מאחר שלפי הניתוחים שפורסמו לאחר הבחירות מקור ההצבעה האסטרטגית לנתניהו היה במצביעי הימין, ומאחר שהתהליכים המתוארים במאמר זה התרחשו בגוש הימין, נדגמה דגימת יתר באזורים שבהם נרשמה הצבעה גבוהה לימין. לפיכך הורכבה המחצית השנייה של המדגם ממדגם מייצג של בוחרים ביישובים מעבר לקו הירוק.⁴

1. מדדים

מדד ראשון: הצבעה אסטרטגית לנתניהו. מדד זה הוא משתנה דיכוטומי שחושב באמצעות שתי שאלות סקר. האחת: "לאיזה מהמפלגות הבאות הצבעת בבחירות שנערכו ביום ג'?" המשתתף יכול היה להשיב באחת מ-3 דרכים: לבחור מתוך רשימת המפלגות שעברו את אחוז החסימה או היו קרובות אליו (עלה ירוק ויחד); לסמן "הצבעתי למפלגה אחרת"; לסמן "מסרב/ת להשיב". השאלה השנייה הייתה שאלת המשך: "כעת, נסה/י להיזכר לאילו מהמפלגות הבאות שקלת או נטית להצביע שלושה שבועות לפני הבחירות? (זו יכולה להיות מפלגה שונה מהמפלגה שהצבעת לה בסופו של דבר)". גם כאן עמדו לפני המשתתף שלוש אפשרויות: בחירה מתוך אותה רשימת מפלגות שהוצגה בשאלה הראשונה; לסמן "לא התלבטתי"; לסמן "מסרב/ת להשיב". בוחרים שציינו בשאלה השנייה מפלגות אחרות מגוש הימין שאינן הליכוד (כולל ש"ס וכולנו), ובסופו של דבר דיווחו על הצבעה לליכוד קודדו "1" (8.1%), ושאר הבוחרים קודדו "0".

מדד שני: חשיפה לתקשורת. המשתתפים נשאלו לגבי תדירות חשיפתם לאמצעי תקשורת שונים. נוסח השאלה היה: "בנוגע לכל אחד מאמצעי התקשורת הבאים באיזו מידה את/ה משתמש/ת בו לצריכת חדשות ומידע פוליטי?" תשובותיהם נמדדו כמשתנים רציפים עם קטגוריות התשובה שנעו בין 1 ("כלל לא נחשף/ת") ל-5 ("נחשף/ת בקביעות"). ניתוח גורמים (Principal Components, Varimax Rotation, שהסביר 65.5% בשונות בפריטים) של 9 הפריטים הראה ממדים נפרדים של חשיפה לכלי תקשורת ימניים (מקור ראשון, ערוץ 7 באינטרנט, ו"אתרי אינטרנט המקדמים אידאולוגיה ימנית"), כלי תקשורת שמאלניים (הארץ ו"כלי תקשורת המקדמים אידאולוגיה שמאלית") וכלי תקשורת מהזרם המרכזי (חדשות ערוץ 2, חדשות ערוץ 10). הטעינויות (loadings) של ישראל היום לא התאימו לאף לא אחד מהפקטורים (אך אם משתמשים בו כמקום

4 סך הכול כלל המדגם 307 מצביעים: 50.5% נשים ו-49.5% גברים. הגיל הממוצע במדגם היה 40.2 (SD=14.49). 23.3% הגדירו את עצמם מזרחים; 43.0% – אשכנזים; 41.4% – חילונים; 16.0% – מסורתיים; 31.3% – דתיים; 11.1% – חרדים. חברת הסקרים שלחה 3,156 הזמנות למילוי הסקר וסגרה אותו לאחר שהתמלאה מכסת המשיבים שנקבעה מראש. המתאמים הדו-משתניים בין משתני המחקר המרכזיים מדווחים בנספח 1.

המדד של כלי תקשורת ימניים, דפוסי הממצאים בניחות שלהלן אינם משתנים). בהתאם לתוצאות ניתוח הגורמים, נבנו משתני החשיפה שבהם נעשה שימוש בניחות שלהלן.⁵

מדד שלישי: תפיסת הטיה תקשורתית. המשתתפים נשאלו לגבי מידת הסכמתם להיגדים שעסקו בהטיה תקשורתית בבחירות, שהתבססו על מחקרים קודמים בנושא תפיסת הטיה (Tsfati and Cohen, 2005). ההיגדים היו: "הדרך שבה סיקרה התקשורת את מערכת הבחירות הייתה מוטה"; "התקשורת העדיפה בצורה ברורה את מפלגות השמאל"; "הסיקור של ראש הממשלה נתניהו בתקופת מערכת הבחירות לא היה הוגן"; "הסיקור התקשורתי של הפרשיות הקשורות לבית ראש הממשלה נועד להפיל אותו מהשלטון"; "העיסוק ברעיינו של ראש הממשלה במערכת הבחירות היה מוגזם"; "במהלך מערכת הבחירות חלק גדול מהעיתונאים הגזימו בדרך שבה הם חיפשו את ראש הממשלה"; "רוב התקשורת בארץ נוטה באופן ברור לטובת השמאל"; "אין מספיק כתבים ימניים בתקשורת"; "אין מספיק כתבים דתיים בתקשורת". קטגוריות התשובה נעו בין 1 ("כלל לא מסכים") ל-5 ("מסכים בהחלט"). ניתוח גורמים (Principal Components, Varimax Rotation, שהסביר 71.55% בשונות בפריטים) הראה כי כל 9 הפריטים טענו על אותו פקטור, כלומר היו קשורים לאותו עולם תוכן.⁶

מדד רביעי: תפיסת השפעה תקשורתית. סדרה נוספת של היגדים (עם טווח תשובות זהה שנע בין 1 ל-5) עסקה בתפיסת המשתתפים את השפעת התקשורת: "באופן כללי, הציבור הישראלי מושפע מהתקשורת כשהוא מקבל החלטות פוליטיות"; "לתקשורת בישראל כוח רב מדי"; "לתקשורת הישראלית השפעה רבה מדי על הציבור"; "חלק מהעיתונאים משפיעים על אנשים שמתלבטים בין ימין לשמאל"; "התקשורת בישראל קובעת על מה ידברו האזרחים ובמה יעסקו הפוליטיקאים" (המדד התבסס על Tsfati and Cohen, 2005). גם במקרה זה טענו 5 הפריטים על פקטור אחד בניחות גורמים (Principal Components, Varimax Rotation, שהסביר 60.01% בשונות בפריטים).

מדד חמישי: התפיסה שהמחנה הציוני עומד לזכות בבחירות. נמדדה באמצעות התשובה על השאלה: "איזו מפלגה חשבת שתזכה ביותר מנדטים לפני יום הבחירות ובמהלכו, הליכוד בראשות בנימין נתניהו, המחנה הציוני בראשות יצחק הרצוג או שלא הייתה לך הערכה?" 43% מהמשיבים העריכו כי מפלגת המחנה הציוני תזכה ביותר מנדטים, 37.5% העריכו כי הליכוד יזכה ביותר מנדטים, ול-19.5% נוספים לא הייתה הערכה. המשתנה קודד מחדש כמשתנה דיכוטומי עם הערך "1" להערכה שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים ו-"0" לשתי האפשרויות האחרות. הוצאת

5 עבור חשיפה לכלי תקשורת ימניים $M=2.10$, $SD=1.06$, $\alpha=.71$; עבור חשיפה לכלי תקשורת שמאלניים $M=1.80$, $SD=.92$, $r=.45$; עבור כלי תקשורת מהזרם המרכזי $M=3.17$, $SD=1.27$, $r=.74$; עבור ישראל היום $M=3.35$, $SD=1.41$.
6 מהימנות אלפא של קרונברג הייתה $\alpha=.94$. המדד חושב כממוצע של 9 הפריטים ($M=3.91$, $SD=1.05$).

המשיבים שלא הייתה להם הערכה מהניתוח (התייחסות אליהם כאל נתונים חסרים) לא שינתה את דפוסי הממצאים שבניתוח.

2. משתני בקרה

בכל המודלים שהוצגו לעיל התבצעה בקרה סטטיסטית על המשתנים הבאים (כלומר, משתנים אלו שימשו משתני בקרה – covariates – במודלים הסטטיסטיים שיוצגו להלן): השתתפות פוליטית מקוונת ("האם עשית לייק לעמוד או לפוסט של מפלגה או מועמד בפייסבוק?"; "האם במהלך השנה האחרונה הצטרפת כחבר לקבוצה הקשורה בעניינים פוליטיים בפייסבוק או ברשת חברתית אחרת?" קטגוריות התשובה היו: 0 – "לא", 1 – "פעם אחת", 2 – "יותר מפעם אחת"; $M=1.62$, $SD=.74$) והשתתפות פוליטית לא מקוונת ("האם במהלך השנה האחרונה ניסית לשכנע אנשים להצביע למפלגה שאתה מצביע אליה, או לא להצביע למפלגה שאתה מתנגד לה?"; "התנדבת במטה בחירות של מועמד/ת או מפלגה?"; "השתתפת בהפגנה או בכינוס פוליטי?"; "חתמת על עצומה מודפסת או אינטרנטית?" קטגוריות התשובה היו: 0 – "לא", 1 – "פעם אחת", 2 – "יותר מפעם אחת"; $M=1.48$, $SD=.49$). פריטי ההשתתפות המקוונת טענו בנפרד מפריטי ההשתתפות הלא מקוונת בניתוח גורמים; שני מדדי ההשתתפות התבססו על המדד של (Dvir-Gvirzman, Garrett, and Tsfat, 2015). שיחות על פוליטיקה ("אני מרבה לשוחח עם חברים ועם בני משפחה על נושאים פוליטיים". 1 – כלל לא מסכים/ה, 5 – מסכים/ה בהחלט; $M=3.35$, $SD=1.21$); עניין בפוליטיקה ("אני מתעניין/ת מאוד בנושאים פוליטיים". 1 – כלל לא מסכים/ה, 5 – "מסכים/ה בהחלט"; $M=3.49$, $SD=1.20$); אידאולוגיה פוליטית (1 – ימין, 9 – שמאל; $M=3.63$, $SD=2.03$); דתיות (1 – "חילונית", 2 – "מסורתית", 3 – "דתי/ת", 4 – "חרדית"; $M=2.11$, $SD=1.08$); מזרחיות (1 – מזרחית/ת, 0 – אשכנזי/ת, "לא זה ולא זה", "גם זה וגם זה"); גיל ומין.

ה. ממצאים

ההשערה הראשונה (H1) הייתה, כאמור, שחשיפה לכלי תקשורת ימניים תהיה קשורה לתפיסת הטיה של התקשורת לטובת השמאל בבחירות. לצורך בדיקת השערה זו נעשה שימוש במודל רגרסיה לניבוי של תפיסת הטיית התקשורת, עם משתני החשיפה כמשתנים בלתי תלויים, בשליטה על משתני הבקרה (ראו לוח 1, מודל 1). מלוח 1 עולה כי המשתנים במודל הסבירו 63% בשונות בתפיסת הטיה תקשורתית. כפי שעולה מהספרות (Tsfati and Cappella, 2005), תפיסת הטיה תקשורתית הייתה קשורה באופן שלילי לשימוש בכלי תקשורת מהזרם המרכזי; וכפי שעולה ממחקרים בנושא תפיסת הטיית התקשורת (Tsfati and Cohen, 2013), תפיסה זו הייתה קשורה באופן חיובי לתפיסת השפעת התקשורת. מזרחים ואזרחים המשוחחים על פוליטיקה נטו לתפוס הטיה תקשורתית חזקה יותר, ואזרחים המשתתפים באופנים מסורתיים נטו פחות לתפוס

הטיה תקשורתית. הממצאים מאשרים אפוא את ההשערה הראשונה שחשיפה לכלי תקשורת אידאולוגיים ימניים הייתה קשורה במובהק לתפיסה שהתקשורת מוטה ($b=.14, SE=.04, p<.01$). משמעות הממצא היא שעלייה של יחידה אחת בסולם החשיפה לכלי תקשורת ימניים הייתה קשורה לעלייה של 0.14 יחידות בתפיסות ההטיה של התקשורת, בשליטה על משתני הבקרה. כאמור, ממצא דומה התקבל גם עבור הפריט שמדד חשיפה לישראל היום בלבד. ככל שהמשיבים דירגו את עצמם כמי שנחשפים באופן תדיר יותר לעיתון זה, כך הם נטו לתפוס את התקשורת כמוטה נגד נתניהו.

לוח 1 מודלים לניבוי משתני המחקר ($n=307$)

מודל 1: תפיסת הטיית התקשורת (רגרסיית OLS)	מודל 2: תפיסה שהמחנה הציוני עומד לזכות (רגרסיית לוגיסטית)	מודל 3: הצבעה אסטרטגית לנתניהו (רגרסיית לוגיסטית)	
			חשיפה לכלי תקשורת ימניים
** .14 (.04)	* -.33 (.18)	.23 (.28)	תפיסת הטיית התקשורת
	* -.91 (.44)	.06 (.48)	תפיסת השפעת התקשורת
*** .32 (.04)	-.70 (.54)	-.42 (.32)	תפיסה שהרצוג עומד לזכות בבחירות
		* -16.26 (7.01)	השתתפות מקוננת
-.01 (.06)	.12 (.19)	-.66 (.40)	השתתפות לא מקוננת
* -.21 (.09)	.26 (.32)	-.82 (.71)	שיחות על פוליטיקה
* .16 (.06)	.15 (.20)	.40 (.40)	עניין בפוליטיקה
-.01 (.06)	.05 (.20)	-.32 (.42)	חשיפה לכלי תקשורת שמאלניים
-.03 (.04)	* .38 (.17)	-.03 (.30)	חשיפה לכלי תקשורת מהזרם המרכזי
** -.09 (.03)	.19 (.12)	.12 (.24)	מזרחיות
* .19 (.08)	-.75 (.28)	.46 (.52)	אידאולוגיה פוליטית
	.15 (.10)	* -.46 (.21)	דתיות
.07 (.04)	-.14 (.16)	** -.90 (.32)	מין
-.06 (.08)	.13 (.27)	.10 (.52)	גיל
.04 (.03)	-.04 (.11)	-.31 (.22)	תפיסת הטיה תקשורתית* תפיסת השפעת התקשורתית
	* .29 (.13)		תפיסת הטיה תקשורתית* תפיסה שהרצוג עומד לזכות בבחירות
		* 3.72 (1.49)	R ²
.63			פסודו R ²
	.22	.31	

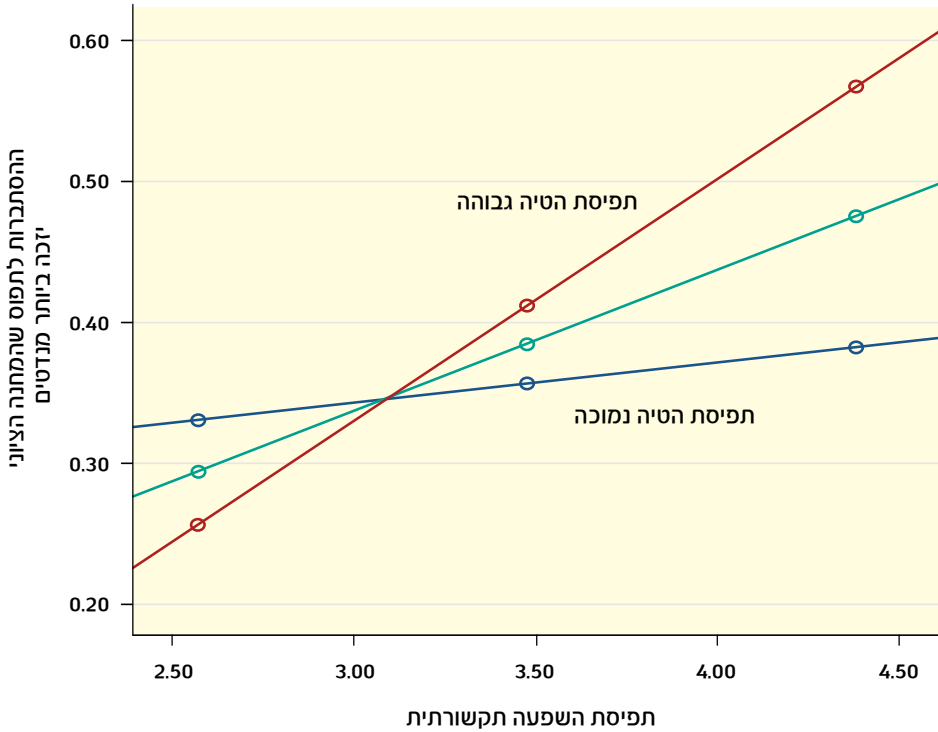
הערות: * $p<.05$; ** $p<.01$; *** $p<.001$; # $p<.10$. כאשר נעשה שימוש ב־פריט שמדד חשיפה לישראל היום במקום המשתנה חשיפה לכלי תקשורת ימניים, התקבלו דפוסים זהים של תוצאות (הן באפקטים הטיקריים של משתנה החשיפה והן באינטראקציות).

ההשערה השנייה (H2) טענה לאינטראקציה בין תפיסות הטיה תקשורתית ובין תפיסות לגבי השפעת התקשורת בתרומתן להרגשה שהרצוג עומד לזכות ביותר מנדטים מנתניהו. כדי לבדוק השערה זו נעשה שימוש ברגרסיה לוגיסטית לניבוי התפיסה שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים מהליכוד (ראו לוח 1, מודל 2). המודל מעיד כי רוב המשתנים אינם תורמים במובהק לניבוי התפיסה שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים. בהתאם לממצאים המעידים כי כלי תקשורת אידאולוגיים משפיעים על תפיסת אקלים הדעה (Tsfsati, Stroud, and Chotiner, 2014), חשיפה לכלי תקשורת שמאלניים תרמה באופן חיובי לתפיסות אלו, ואילו חשיפה לכלי תקשורת ימניים ניבאה אותן באופן שלילי (אך לממצא האחרון הייתה מובהקות גבולית בלבד מהבחינה הסטטיסטית). גם במקרה זה אושרה ההשערה השנייה, שכן נמצאה אינטראקציה בין תפיסת הטיה תקשורתית לבין תפיסת השפעה תקשורתית ($b=.29, SE=.13, p<.05$).

כדי לפרש את האינטראקציה נעשה שימוש במקרו process, על פי הייז (Hayes, 2013). על פי המלצתו של הייז, חושבה ההשפעה של תפיסת ההשפעה ברמה הממוצעת של תפיסת ההטיה וכן בסטיית תקן אחת מעל הממוצע ומתחתיו (ראו תרשים 2). ברמה נמוכה של תפיסת הטיה (2.86) הייתה ההשפעה של תפיסת השפעה על התפיסות שהמחנה הציוני יזכה בבחירות לא מובהקת סטטיסטית ($b=.13, SE=.22, n.s.$). משמעות הממצא היא שעבור מי שחשבו שהתקשורת אינה מוטה, שינוי בתפיסת ההשפעה של התקשורת השפיע באופן שולי בלבד על הסיכוי לתפוס את הרצוג כמנצח. ככל שהתחזקה תפיסת ההטיה, כך הלכה והתחזקה ההשפעה של תפיסת השפעת התקשורת: ברמה ממוצעת של תפיסת הטיה (3.91) היא הייתה $b=.43$, כלומר, המשמעות היא שעבור מצביעים שתפסו הטיה בינונית של התקשורת, כל עלייה של יחידה אחת בסולם תפיסת ההשפעה הייתה קשורה בעלייה של 53% בסיכויים לתפוס את המחנה הציוני כמנצח. ברמה גבוהה של תפיסת הטיה (4.97) היא הייתה $b=.73, SE=.23$, כלומר, עבור מצביעים שתפסו הטיה תקשורתית חזקה נגד נתניהו, כל עלייה של יחידה אחת בסולם תפיסת ההשפעה הייתה קשורה בעלייה של 207% (!) בסיכויים לתפוס את הרצוג כמנצח. כלומר, בהתאם למשוער, ההשפעה של תפיסת ההשפעה התקשורתית הלכה והתחזקה ככל שהלכה והתחזקה התפיסה שהתקשורת מוטה. אנשים שהעריכו שהתקשורת מוטה וגם העריכו שהתקשורת משפיעה נטו יותר מאחרים להעריך שהמחנה הציוני יזכה במנדטים רבים יותר בבחירות.

תרשים 2 ההסתברות לתפוס שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים בעקבות תפיסת הטיה תקשורתית ותפיסת השפעה תקשורתית

ההטיה הנתפסת

- 2.86 ○
- 3.91 ○
- 4.97 ○

ההשערה השלישית (H3) הייתה שיש אינטראקציה בין תפיסת הטיה תקשורתית נגד נתניהו ובין התפיסה שיש סיכוי רב שהרצוג ירכיב את הממשלה בהשפעתן על הצבעה אסטרטגית לליכוד. כלומר, מי שסברו שהתקשורת נגד נתניהו והעריכו שהמחנה הציוני עומד לנצח נטו לשנות את הצבעתם ממפלגות ימין אחרות לטובת הליכוד. לבדיקת השערה זו נעשה שימוש ברגרסיה לוגיסטית לניבוי המשתנה התלוי (הצבעה אסטרטגית לנתניהו) באמצעות המשתנים הבלתי תלויים, האינטראקציה המשוערת ומשתני הבקרה (ראו לוח 1, מודל 3, לעיל). מתוך כלל משתני הבקרה רק דתיות ($b=-.90, SE=.32, p<.01$) ואידאולוגיה פוליטית ($b=-.46, SE=.41, p<.05$) היו קשורות בקשר מובהק (ושלילי) להצבעה אסטרטגית לנתניהו, כלומר חילונים וימנים נטו יותר

להעביר את קולותיהם ממפלגות הימין לליכוד. נוסף על כך, בהתאם להשערה השלישית, נמצאה אינטראקציה מובהקת בין תפיסת הטיה תקשורתית לבין התפיסה שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים בהשפעתן על הצבעה אסטרטגית ($b=3.72, SE=1.49, p<.05$).

פירוש המודל באמצעות process הראה כי ברמות נמוכות של תפיסת הטיה תקשורתית ההשפעה של התפיסה שהמחנה הציוני עומד לזכות במנדטים רבים יותר מהליכוד הייתה שלילית (תפיסה שהמחנה הציוני יזכה הייתה קשורה לעלייה בהסתברות לערך "0" במשתנה התלוי, שכולל גם יציבות בהצבעה וגם נדידה שלא לכיוון הליכוד; $b=-5.61, SE=2.78, p<.05$). כלומר, בקרב מי שחשבו שהתקשורת אינה מוטה באופן יחסי, התפיסה שהמחנה הציוני יזכה במנדטים רבים יותר הפחיתה את הסיכוי להצביע אסטרטגית עבור נתניהו בכ-100%. ברמות בינוניות של תפיסת הטיה לא היה קשר בין התפיסה שאקלים הדעות נוטה לכיוון המחנה הציוני לבין הצבעה אסטרטגית לנתניהו ($b=-1.69, SE=1.29, n.s.$). רק ברמות גבוהות של תפיסת הטיה נרשם קשר חיובי בין תפיסות שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים לבין המעבר מנטייה להצביע עבור מפלגת ימין אחרת להצבעה לנתניהו ($b=2.23, SE=.72, p<.01$). כלומר, בקרב מצביעים שתפסו הטיה חזקה של התקשורת נגד נתניהו, סיכוייהם של מי שחשבו שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים היו גבוהים פי 9 (!) לעבור לליכוד ממפלגה אחרת, בהשוואה למי שלא חששו שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים. כאשר מריצים מודל זה רק בקרב תומכי ימין (ערך 4 ומטה בסולם האידיאולוגיה), מתקבל דפוס אינטראקציה זהה,⁸ אך הפעם, הן ברמות נמוכות והן ברמות ממוצעות של תפיסת הטיה, הקשר שבין תפיסה שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים להצבעה אסטרטגית לנתניהו אינו מובהק סטטיסטית (ברמות נמוכות $b=-1.80, SE=1.47, n.s.$; ברמה הממוצעת של תפיסת הטיה $b=.43, SE=.72, n.s.$). רק בקרב מי שהאמינו שהתקשורת הייתה מוטה נגד נתניהו נמצא קשר בין התפיסה שהוא עלול להפסיד להצבעה אסטרטגית עבורו ($b=2.55, SE=.83, p<.01$); ראו תרשים 3 להלן).

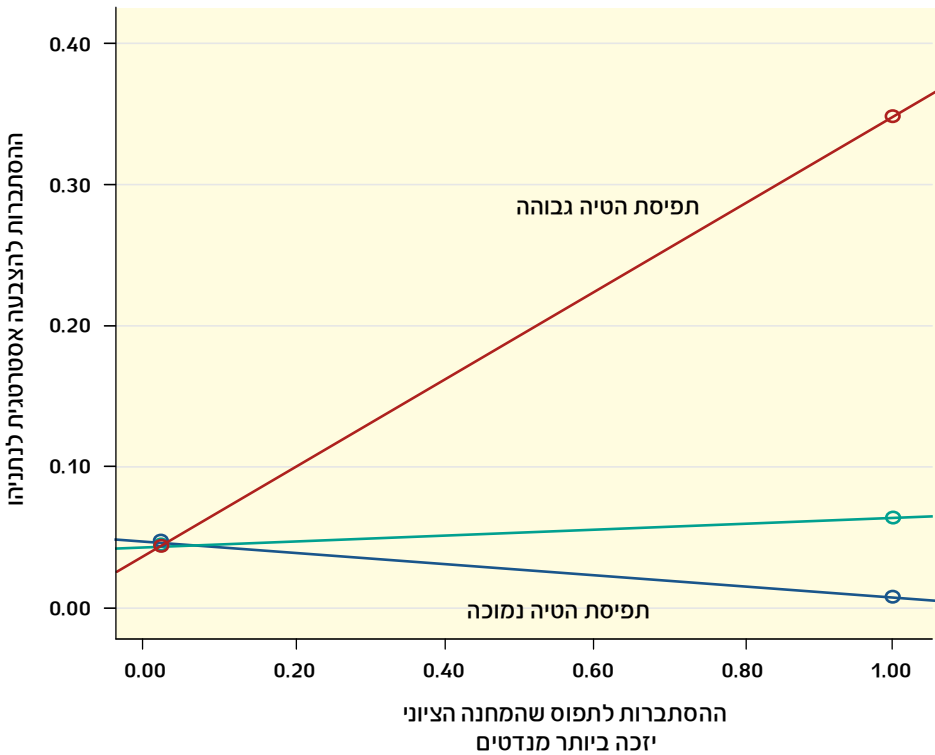
המודל המתואר בתרשים 1 (לעיל) מציג גם את ההשפעה של חשיפה לכלי תקשורת ימניים על מעבר מהצבעה למפלגות ימין להצבעה לנתניהו, המתווכת על ידי תפיסת הטיית התקשורת וממותנת על ידי תפיסת ההמחנה הציוני יזכה במספר רב יותר של מנדטים בהשוואה לליכוד. אפקט זה של תיווך ממותן הועלה בהשערה הרביעית (H4). כדי לפרש את התיווך הממותן ולבחון את מובהקות האפקט המתווך ברמות השונות של המשתנה הממתן השתמשנו שוב במקרו process. עבור מצביעים שלא תפסו שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים מהליכוד, האפקט המתווך של

7 אמנם המודל שולט סטטיסטית בגורמים אידיאולוגיים ופוליטיים, אך מדובר ככל הנראה במצביעי שמאל או מרכזו שסיכוייהם לנדוד מן הליכוד אל מפלגות לויין נמוכים יותר, כיוון שאינם שייכים למחנה הימין.

8 בבדיקת אינטראקציה תלת-גורמית בין אידיאולוגיה, תפיסת הטיה ותפיסה שהמחנה הציוני יזכה ביותר קולות התקבל דפוס ממצאים דומה, אולם גורם האינטראקציה התלת-גורמית לא היה מובהק סטטיסטית.

חשיפה לכלי תקשורת ימניים היה חלש מאוד ולא מובהק ($b=.01, SE=.13, n.s.$). לעומת זאת, ובהתאם להשערה הרביעית, אפקט מתווך זה היה חיובי ומובהק בקרב בוחרים שהאמינו שהמחנה הציוני יזכה ביותר קולות מהליכוד ($b=.53, SE=.32, p<.05$). בקרב מצביעים אלו תרמה החשיפה לכלי תקשורת ימניים לתפיסת הטיית התקשורת, וזו בתורה תרמה להצבעה אסטרטגית לנתניהו. משמעות המקדם היא שבקרב בוחרים שהאמינו שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים מהליכוד, כל עלייה של יחידה אחת בסולם החשיפה לכלי תקשורת ימניים הייתה קשורה לעלייה של 69.8% בסיכויים להצבעה אסטרטגית לליכוד. כאמור, ממצא דומה מאוד התקבל גם כאשר נבחנה השפעת הפריט שמדד חשיפה לישראל היום בלבד.

תרשים 3 ההסתברות להצבעה אסטרטגית לנתניהו כפונקציה של תפיסת המחנה הציוני כמנצח ותפיסת הטיה תקשורתית (מצביעי ימין בלבד)

- ההטיה הנתפסת
- 3.81 ○
  - 4.42 ○
  - 5.00 ○

1. דיון וסיכום

לכאורה, לפחות, לחשיפת הקהל לתקשורת לא הייתה השפעה ניכרת בבחירות 2015. אם מתבוננים רק במודל לניבוי השינוי בכוונות ההצבעה לטובת נתניהו, כמות החשיפה לכלי התקשורת ותדירותה לא מילאו תפקיד חשוב בנדידת הקולות שהביאה לניצחונו הברור של הליכוד בבחירות. לשום משתנה ממשותני החשיפה לכלי התקשורת לא הייתה השפעה ישירה על המשתנה התלוי במחקר. אלא שפעמים רבות השפעתה של התקשורת איננה ישירה ונובעת מעצם קיומה כמוסד שהציבור תופס כשחקן מרכזי בתהליך ומשוכנע בהשפעתו.

על פי ממצאי המודלים שהוצגו לעיל, בבחירות 2015 המסר של נתניהו (ושל אחרים) שבשל הטיית התקשורת והשפעתה שלטון הימין בסכנה נקלט אצל חלק מהבוחרים, ואלה החליטו בשבועות האחרונים שלפני הבחירות להצביע לליכוד, אף שקודם לכן נטו להצביע למפלגות ימין אחרות. הנתונים מעידים שהתפיסה שהמחנה הציוני עלול לזכות ביותר מנדטים, בשילוב התפיסה שהתקשורת מוטה נגד נתניהו, היו מנבא חזק יחסית של הצבעה אסטרטגית מהסוג שתואר לעיל. התפיסה שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים כשלעצמה הושפעה מתפיסות של הטיה תקשורתית בשילוב תפיסות של השפעה תקשורתית.

ממצאי המחקר מלמדים שהשפעת החשיפה לכלי התקשורת הייתה עקיפה ותווכה באמצעות תפיסות של הטיית התקשורת. מי שנחשפו לכלי תקשורת ימניים נטו יותר להאמין שהתקשורת הייתה מוטה, ולכן להצביע לליכוד ולא למפלגה אחרת שלה שקלו להצביע. המסר של נתניהו בעניין הטיית התקשורת והשפעתה הושמע לפני הבחירות בעיקר בכלי תקשורת הנוטים לימין, ובייחוד בערוץ 20 ובישראל היום. בהתאם לספרות העוסקת ברמזי אליטה (Domke et al., 1999), ציבור תומכי הימין הושפע מהתקפות אלה על התקשורת כשהתבקש להעריך את הגינותה בבחירות.

מחקר זה מצטרף למחקרים קודמים המדגישים את ההשפעה התקשורתית שיש לכלי תקשורת אידאולוגיים במערכות בחירות בישראל (Peri, 2004; Liebes and Peri, 1997). בשנים האחרונות כלי תקשורת אלה זוכים לתשומת לב רבה בספרות המחקרית כממלאים תפקיד חשוב גם בפוליטיקה האמריקאית (Bennett and Iyengar, 2008; Stroud, 2011). ואולם פרדוקסלית, בניגוד לרוב הספרות המחקרית הקושרת בין חשיפה לכלי תקשורת אידאולוגיים לבין הקצנה וקיטוב פוליטיים (Stroud, 2010; Tsfati and Chotiner, 2015), במקרה שלנו ההשפעה העקיפה של החשיפה לכלי תקשורת ימניים הביאה דווקא להתמתנות בהצבעה: רוב המצביעים ששינו את דעתם והצביעו לליכוד במדגם שלנו הגיעו ממפלגות קיצוניות יותר מהליכוד – בעיקר מהבית היהודי.

האם ייתכן שנתניהו וחלק מן הבוחרים שאימצו את הטענות שלו לגבי הטיה תקשורתית צדקו, ואכן התקשורת הישראלית התגייסה נגדו לפני הבחירות? אין ספק שיש בתקשורת

עיתונאים לא מעטים המתנגדים לנתניהו ולמדיניותו, אך אין לשכוח כי העיתון הנפוץ בישראל נוטה בבירור לטובתו, וכי כלי תקשורת אחרים (כמו גלי צה"ל, ערוץ 2 ורשות השידור) הציבו עיתונאים ימנים בתפקידים בכירים (לביא, 2015). אף שאין בידינו נתונים על הטיה בעד או נגד הימין והשמאל בבחירות 2015, נתונים שפרסם מכון יפעת מעידים כי נתניהו זכה לסיקור חריג בהיקפו: כ-35% מהדיווחים הפוליטיים בתקשורת בשלושת השבועות שלפני הבחירות התייחסו אליו, לעומת 13% שהתייחסו להרצוג (אברהמי, 2015; טוקר, 2015). גם מבחינת השליטה בסדר היום הצליח נתניהו להחזיר לתקשורת נושאים שהיה מזוהה עמם (אברבך, 2015). כך למשל, הנושא שזכה לתשומת הלב התקשורתית הרבה ביותר היה נאומו בקונגרס האמריקאי בנושא הגרעין האיראני – 6,774 ידיעות (תובל, 2015). גם בכל הנוגע לנושאים שעמם זוהה נתניהו פחות בהשוואה לגרעין האיראני (כמו העוני ויוקר המחיה), מראים נתוני מכון יפעת שליטה של נתניהו (אברבך, 2015). על בסיס נתונים אלו לא נכון אפוא לייחס בבירור הטיה גורפת של התקשורת הישראלית נגד נתניהו, ויש לזכור כי רבות מההחלטות שקיבלו העורכים והעיתונאים אף שירתו את מועמדותו ואת סדר היום שלו.

אחד הממצאים המרתקים של מחקר זה מלמד כי בקרב מצביעי ימין שלא סברו שהתקשורת מוטה נגד נתניהו לא היה הבדל בכוונות ההצבעה בין מי שחשבו שינצח לבין מי שחשבו שיש סיכוי שלא ינצח. במילים אחרות, לא רק התפיסה ש"שלטון הימין בסכנה" פעלה לטובת נתניהו והליכוד, אלא שגם התפיסה שהשמאל עלול להגיע לשלטון בדרכים לא לגיטימיות ושהטיית התקשורת היא ההסבר להצלחת המחנה הציוני הן שהביאו יחד מצביעים מהימין להצביע בסופו של דבר לליכוד, אף ששבועות אחדים קודם לכן שקלו להצביע למפלגה אחרת. ממצא זה מצטרף לממצאים מהספרות המחקרית בעניין תפיסת התקשורת העוינת, המראים שכאשר אזרחים חשים שהתהליך הדמוקרטי אינו הוגן בגלל פעילותה של תקשורת מוטה ובעלת כוח, הם מתגייסים לתקן את האי-הוגנות על ידי פעילות פוליטית והחלטות פוליטיות (Tsfati and Cohen, 2005, 2013; Rojas, 2010).

מחקר זה מחזק אפוא תאוריות בדבר הקשר בין הצבעה אסטרטגית לבין סביבת המידע התקשורתית, ובכלל זה תפיסות בדבר הטיות תקשורתיות ותפיסת השפעתן (Cohen and Tsfati, 2009). כפי שטוענים כהן וצפתי, החלטות על הצבעה במערכות פרלמנטריות עשויות להביא בחשבון את החלטות ההצבעה המסתמנות של אחרים. מאחר שאין בידי האזרחים מידע ישיר על כוונות ההצבעה של אזרחים אחרים, לא נותר להם אלא להביא בחשבון את המידע התקשורתית ואת השפעתו האפשרית. הממצאים מצטרפים גם לממצאי מחקרים בנושא הצבעה אסטרטגית המראים כי תחרות צמודה בין המפלגות הגדולות מפחיתה הצבעה למפלגות הקטנות ומעודדת הצבעה אסטרטגית לטובת המפלגות הגדולות (Burden, 2005). עוד מחזקים הממצאים מחקרים בדבר ההשפעות של תפיסות השפעת התקשורת ותאוריות בעניין ההשלכות של תפיסת התקשורת העוינת (Tsfati, 2007; Rojas, 2010). הממצאים של מחקר זה מדגישים

את חשיבות תפיסות התקשורת, ולא דווקא את תדירות החשיפה אליה, כגורמים פוליטיים משמעותיים.

טענות לגבי הטיה תקשורתית ותוצאות הסקרים שהראו עדיפות להרצוג נכחו לאורך כל קמפיין הבחירות. אם כן, מדוע דווקא בימים האחרונים של הקמפיין חל לכאורה השינוי שעליו דווח בתקשורת לאחר הבחירות. ראשית, אין לשלול את האפשרות שתהליכים אלו התהוו שבועות ארוכים, והסקרים לא הצליחו לקלוט אותם בשל שלל בעיות מתודולוגיות. שנית, מעיון בפוסטים של נתניהו ברשתות החברתיות, בנאומים שלו ובדיווחים עליהם בתקשורת מתקבל הרושם שרק בימים שלפני הבחירות (במה שכונה "הבליוץ התקשורתי" של נתניהו) הוא הרבה לטעון ששלטון הימין בסכנה. הטענה לאפליה ולקנוניה תקשורתית נשמעה ממקורביו, ולעתים אף ממנו, לאורך כל מסע הבחירות שלו, אך הטענה שהטיה זו מסכנת את שלטונו הועלתה בעיקר בימים שלפני הבחירות. ייתכן גם שטענה זו הועילה משום שהיא התיישרה היטב עם כותרות עיתוני הזרם המרכזי, שנטו לעסוק יותר באפשרות של מהפך רק בימים האחרונים שלפני מערכת הבחירות. הספרות המחקרית מראה כי התקשורת האידיאולוגית יעילה יותר כאשר היא מציעה פרשנות לכותרות של תקשורת הזרם המרכזי (Jamieson and Cappella, 2008), וייתכן שזו הסיבה שהשינוי התבטא בעיקר בימים שלפני הבחירות.

על אף תרומתו התיאורית וסיועו להבנתנו את תוצאות הבחירות של 2015, למחקר זה כמה מגבלות שאי-אפשר להתעלם מהן. ראשית, הוא מסתמך על דיווחים לגבי כוונות והתלבטויות בהצבעה שנאספו לאחר הבחירות, ולכן יש ספק באשר לדיוקן. כך גם לגבי התפיסות הנוגעות למפלגה שתנצח בבחירות, שהן דינמיות במהותן, וכאשר שואלים עליהן רטוראקטיבית (בייחוד בנוסח המעורפל של הסקר שלנו), יש גם אי-בהירות בכל הקשור לעיתוי של התפיסות המדווחות האלה. ייתכן שגם הדיווחים לגבי הטיית התקשורת והשפעותיה הושפעו בעצמם מהפרשנויות בתקשורת בעניין תוצאות הבחירות מיד לאחר פרסום תוצאות האמת. שנית, כמו כל מחקר מתאמי, גם מחקר זה מוגבל מבחינת יכולתו להסיק מסקנות סיבתיות. אמנם כיווני הקשרים בין תפיסת אקלים הדעות להצבעה אסטרטגית בוססו תאורטית ואמפירית במחקרים קודמים, שחלקם השתמשו בשיטת הפאנל (Cohen and Tsfat, 2009), אבל כיוונו של הקשר בין חשיפה לכלי תקשורת ימניים לבין תפיסת הטיה תקשורתית אינו ברור. אפשר בהחלט שתפיסת ההטיה בתקשורת הזרם המרכזי היא הגורם לחשיפה לכלי תקשורת ימניים, ולא התוצאה שלה (Tsfati and Cappella, 2005). בהחלט ייתכן שמתקיים בין משתנים אלו קשר מעגלי ("ספירלה של חיזוק" במילותיו של סלטר; Slater, 2007), כלומר שחוסר האמון כלפי תקשורת הזרם המרכזי גורם לחשיפה לכלי תקשורת חלופיים, שגם כן מגבירה את חוסר האמון בתקשורת המרכזית ואת תפיסת הטייתה (Jamieson and Cappella, 2008). שלישיית, אף על פי שהמחקר מתבסס על מדגם נרחב וגדול יחסית, יש לזכור כי רק 25 מצביעים מתוך 307 שהשתתפו בסקר התאימו להגדרת המצביעים האסטרטגיים. אמנם ניתן לנבא ברגרסיה לוגיסטית גם תוצאה שאינה

שכיחה במדגם, אך ברור שדיוקם של המודלים היה גבוה יותר אילו היה מדובר במדגם גדול יותר, ואילו היה מדובר במדגם מייצג של המצביעים בכללותם.

בסופו של דבר, אמנם המחקר מציע הסבר מעוגן תאורטית של מעבר מצביעים לליכוד, ואמנם הממצאים התקבלו גם מתוך שליטה במגוון משתנים פוליטיים ודמוגרפיים, ואולם במחקר האמפירי שהוצג לעיל אין בקרה סטטיסטית על הסברים חליפיים להסבר על תפיסות הטיה ועל השפעה תקשורתית. סביר להניח שכוחות נוספים (למשל עמדות כלפי האזרחים הערבים) או תאוריות נוספות של הצבעה (למשל הצבעה רטרוספקטיבית או הצבעה כלכלית) תרמו לתנועת מצביעים מהימין לכיוון הליכוד בבחירות 2015.

ממצאי המחקר מדגישים את חשיבות ההסבר התקשורתית, ובייחוד הסבר המתייחס לתפיסות הטיית התקשורת, להבנת תוצאות בחירות בישראל בעתיד. האם גם בבחירות הבאות יעשה נתניהו שימוש מוצלח ברטוריקה אנטי-תקשורתית, אף שבכונתו הנוכחית הוא מחזק בהדרגה את השפעתו על התקשורת הישראלית (טאוסיג, 2015; כספי, 2015)? לאור ממצאיו של מחקר זה, מומלץ לחוקרי בחירות להביא בחשבון במחקריהם העתידיים מדדים של תפיסת הטיה תקשורתית. כפי שנהג לומר גדול חוקרי ההצבעה בישראל, פרופ' אשר אריאן המנוח: "הבחירות הבאות הן תמיד הכי מעניינות".

לוח נספח 1 מטריצת קורלציות בין משתני המחקר המרכזיים (מתאמי פירסון, n=307)

6	5	4	3	2	1	
-.11*	.46**	.14*	-.15**	.52***	1	תפיסת הטיה תקשורתית
-.09	.24***	.03	.02	1		תפיסת השפעה תקשורתית
.19**	-.12*	-.00	1			תפיסה שהמחנה הציוני יזכה ביותר מנדטים
-.03	-.05	1				הצבעה אסטרטגית לנתניהו
.25**	1					חשיפה לכלי תקשורת ימניים
1						חשיפה לכלי תקשורת שמאליים

# p < .10 ; * p < .05 ; ** p < .01 ; *** p < .001

מקורות

- אברבך, לי-אור, 2015. "ביבי מכתוב את סדר היום", גלובס הערב, 17.2.2015.
- אברהמי, מני, 2015. "תקשורת מסורתית VS מדיה דיגיטלית", הרצאה בכנס "מסעות בחירות בעידן הדיגיטלי", אוניברסיטת בר-אילן, 31.3.2015.
- טאוסגי, שוקי, 2015. "נתניהו נותן את הטון", העין השביעית, 20.10.2015.
- טוכפלד, מתי, 2015. "למי יתקשר נתניהו אחרי הבחירות?", ישראל היום, 17.3.2015.
- טוקר, נתי, 2015. "סדר היום מתמקד בנתניהו, על חשבון סוגיות הליבה", הארץ, 22.2.2015.
- כספי, דן, 2015. "תקשורת ימנית", הארץ, 2.11.2015.
- כ"ץ, אליהו, 1988. "המיתוס של השפעת המדיה – גם הוא משפיע", אותות 95: 32.
- לביא, אביב, 2015. "תפסיקו לדבר על תקשורת שמאלנית", mako, 15.10.2015.
- עדן, מירי, 2015. "נוני, ראש הממשלה בחדר האחורי", ישראל היום, 9.3.2015.
- תובל, אורי, 2015. "הבאזז הכלכלי הביס את הביטחוני", כלכליסט, 17.3.2015.
- Bennett, Lance, and Shanto Iyengar, 2008. "A New Era of Minimal Effects? The Changing Foundations of Political Communication," *Journal of Communication* 58 (4): 707–731.
- Burden, Barry, 2005. "Minor Parties and Strategic Voting in Recent Presidential Elections," *Electoral Studies* 24 (4): 603–618.
- Cohen, Jonathan, and Yariv Tsfati, 2009. "The Influence of Presumed Media Influence on Strategic Voting: Evidence from the Israeli 2003 and 2006 Elections," *Communication Research* 36 (3): 359–378.
- Davison, W. Phillips, 1983. "The Third-person Effect in Communication," *Public Opinion Quarterly* 47 (1): 1–15.
- Domke, David, Mark D. Watts, Dhavan V. Shah, and David V. Fan, 1999. "The Politics of Conservative Elites and the 'Liberal Media' Argument," *Journal of Communication* 49 (4): 35–58.
- Dvir-Gvirman, Shira, R. Kelly, Garrett, and Yariv Tsfati, 2015. "Why Do Partisan Audience Participate? Perceived Public Opinion as the Mediating Mechanism," *Communication Research*.
- Gunther, C. Albert, 1998. "The Persuasive Press Inference: Effects of Mass Media on Perceived Public Opinion," *Communication Research* 25 (5): 481–499.
- Gunther, C. Albert, and Douglas J. Storey, 2003. "The Influence of Presumed Influence," *Journal of Communication* 53 (2): 199–215.
- Gunther, C. Albert, Daniel Bolt, Dina L. G. Borzekowski, Jenica L. Liebhart, and James Price Dillard, 2006. "Presumed Influence on Peer Norms: How Mass Media Indirectly Affect Adolescent Smoking," *Journal of Communication* 56 (1): 52–68.

- Hayes, F. Andrew, 2013. *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis*, New York: Guilford Press.
- Jamieson, Hall Kathleen, and Joseph N. Cappella, 2008. *Echo Chamber: Rush Limbaugh and the Conservative Media Establishment*, New York: Oxford University Press.
- Liebes, Tamar, and Yoram Peri, 1997. "Electronic Journalism in Segmented Societies: Lessons from the 1996 Israeli Elections," *Political Communication* 15 (1): 27–44.
- Peri, Yoram, 2004. *Telepopulism: Media and Politics in Israel*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Rojas, Hernando, 2010. "'Corrective' Actions in the Public Sphere: How Perceptions of Media and Media Effects Shape Political Behaviours," *International Journal of Public Opinion Research* 22 (3): 343–363.
- Slater, D. Michael, 2007. "Reinforcing Spirals: The Mutual Influence of Media Selectivity and Media Effects and their Impact on Individual Behavior and Social Identity," *Communication Theory* 17 (3): 281–303.
- Stroud, Jomini Natalie, 2010. "Polarization and Partisan Selective Exposure," *Journal of Communication* 60 (3): 536–576.
- , 2011. *Niche News: The Politics of News Choice*, New York: Oxford University Press.
- Tsfati, Yariv, 2007. "Hostile Media Perceptions, Presumed Media Influence, and Minority Alienation: The Case of Arabs in Israel," *Journal of Communication* 57 (4): 632–651.
- Tsfati, Yariv, and Joseph N. Cappella, 2005. "Why Do People Watch News They Do Not Trust? The Need for Cognition as a Moderator in the Association between News Media Skepticism and Exposure," *Media Psychology* 7 (3): 251–271.
- Tsfati, Yariv, and Adi Chotiner, 2015. "Testing for the Selective Exposure: Polarization Hypothesis in Israel Using Three Indicators of Ideological News Exposure and Testing for Mediating Mechanisms," *International Journal of Public Opinion Research*.
- Tsfati, Yariv, and Jonathan Cohen, 2003. "On the Effect of the 'Third-Person Effect': Perceived Influence of Media Coverage and Residential Mobility Intentions," *Journal of Communication* 53 (4): 711–727.
- , 2005. "The Influence of Presumed Media Influence on Democratic Legitimacy: The Case of Gaza Settlers," *Communication Research* 32 (6): 794–821.
- , 2013. "Perceptions of Media and Media Effects: The Third-Person Effect, Trust in Media and Hostile Media Perceptions," in: Erica Scharrer (ed.), *The International Encyclopedia of Media Studies*, vol. 5: *Media effects/media psychology*, Malden, MA: Wiley, pp. 128–146.
- Tsfati, Yariv, Natalie Jomini Stroud, and Adi Chotiner, 2014. "Exposure to Ideological News and Perceived Opinion Climate: Testing the Media Effects Component of the Spiral of Silence in a Fragmented Media Landscape," *International Journal of Press/Politics* 19 (1): 3–23.

סקרים ותחזיות בחירות בעולם של רשתות חברתיות והתרופפות הזהות המפלגתית

קמיל פוקס

ספק אם תוצאות הסקרים של מערכת הבחירות של 2015 ייזכרו לטובה. מידת הדיוק של תחזיותיהם הייתה מאכזבת, הן בתחזיות המבוססות על סקרים שלפני הבחירות והן בתחזיות שהתפרסמו בשעת סגירת הקלפיות בערוצי הטלוויזיה. אמנם חלק ניכר מן הסטיות הסטטיסטיות לא חרגו מהמקובל, אך התחזיות כשלו במבחן הפוליטי העיקרי: זיהוי המפלגה שתזכה ברוב המנדטים. בסופו של דבר, בעיני הציבור, התקשורת והאקדמיה הצלחה במבחן זה היא שקובעת.

ישראל אינה המדינה היחידה שסקרי הבחירות שנערכו בה ב-2015 כשלו בחיזוי תוצאות הבחירות. אצלנו הורגשה תחושת אי-נוחות וחמיצות לנוכח כישלון זה, אך היא לא הייתה דומה בחריפותה למאמרי הביקורת ולחקירות שבאו בעקבות כישלון הסקרים בבריטניה באותה שנה. כחלק מן הביקורת שהוטחה בסוקרים בישראל ובעולם הוצגה ההאשמה שהמדגמים שעליהם התבססו התחזיות היו מדגמים "לא מייצגים". חוקרים וסוקרים מובילים בעולם ביכו בעצמם את חוסר הייצוגיות של הסקרים. נשמעה אף הטענה שהמשימה לדגום מדגמים "מייצגים" נעשית קשה עד בלתי אפשרית, וחוקרים פקפקו ביכולת לקיים בעתיד מדגמים מייצגים ולהפיק תחזיות בעלות רמת אמינות גבוהה. כך למשל, בליל הבחירות בבריטניה כתב החוקר נייט סילבר חשבון נפש על הסקרים שפרסם והשמיע תחזית פסימית לעתיד. לדבריו, "חלה הידרדרות באמינות הסקרים בבריטניה ובמקומות אחרים בעולם. דגימת מדגם מייצג נראית כאתגר קשה יותר ויותר להשגה" (Silver, 2015). כעבור חודש הצטרף להערכה הפסימית קליף זוקין, הנשיא לשעבר של האגודה האמריקאית לחקר דעת הקהל (the American Association for Public Opinion Research; AAPOR), וציין ש"סקרי הבחירות קרובים למשבר, ואנחנו הסוקרים יודעים זאת". לדעתו, הסירוב של אנשים לענות על שאלות הסוקרים והתפוצה הרחבה של הטלפונים הסלולריים גורמים לאי-ייצוגיות של המדגמים ולהטיה בתוצאות הסקרים (Zukin, 2015).

אין ספק שהקושי בהשגת מדגמים מייצגים אכן מגדיל את ההטיה בתוצאות הסקרים. ואולם יש סימנים רבים לכך שמדגמים לא מייצגים לא היו הבעיה היחידה של סקרי הבחירות האחרונות. לקראת סיום מערכת הבחירות וביום הבחירות עצמו נפגמה רמת הדיוק של הסקרים בעקבות אירועים רבי עוצמה שטלטלו את כוונות ההצבעה. במצב זה, גם כאשר המדגמים הם

מייצגים אין לצפות שהסטיות בין תחזיות הסקרים לבין תוצאות הבחירות יהיו בטווח הטעות המקרית לכל המפלגות.

להבדיל מהסקרים שלפני הבחירות, בסקרים שנערכים ביציאה מהקלפי נעשתה ייצוגיות המדגמים בישראל 2015 לבעיה קשה במיוחד. לכאורה, התנאים אידאליים: הסקר מתוכנן היטב וכוונות ההצבעה מומשו. אך הסירוב הדיפרנציאלי (כלומר, כאשר הסיכוי שמצביע יסרב להשתתף בסקר מושפע גם מדעותיו הפוליטיות) ותשובות שאינן משקפות את ההצבעה פגמו בייצוגיות המדגם ובתחזיתו.

במאמר זה אתאר השפעות דיפרנציאליות שנצפו על מפלגות בישראל ואדון בהבדלים בהשפעה שהייתה לאירועים שלפני הבחירות על שני סוגי הסקרים: הסקרים שקדמו ליום הבחירות והסקרים ביציאה מהקלפי.

אסקור את האירועים שקדמו ליום הבחירות ושהתרחשו במהלכו ואעמוד על השפעתם על המצביעים. אירועים לקראת יום הבחירות מוכרים, כמובן, ממערכות בחירות קודמות ואף נידונו בספרות. ההבדל הוא בעוצמת השפעתם, הקשורה לחידושים הטכנולוגיים בכלל ולרשתות החברתיות בפרט. כל זאת על רקע ההתרופפות של הזיקה למפלגות ההיסטוריות והנכונות המוגברת לשנות תכופות את כוונות ההצבעה (Arian and Shamir, 2001, 2008).

אטען שבבחירות 2015 בישראל הביא השילוב של האירועים שלפני הבחירות וההשפעות שהוזכרו לעיל לקפיצה איכותית בהטיית התחזיות. עוד אראה שכישלון הסקרים בבריטניה לחזות את מספר המושבים שבו תזכה כל מפלגה בפרלמנט הפנה את הזרקור לרכיבים נוספים המשפיעים על התחזיות.

אדגיש שאין כוונה לתרץ את חוסר היכולת של הסקרים לחזות נכונה את תוצאת הבחירות. התחזיות הללו נחשבות, ובצדק, לכישלון. אך לחקירת האירועים והשפעתם על הבוחרים ועל הסקרים שמורה חשיבות כפולה: הן חשיבות אקדמית להבנת הגורמים המשפיעים על הסקרים והן ניסיון להעריך מגמות רצויות לשינויים במערך הסקרים בעתיד. באותו העניין, ארחיב על חשבון הנפש ועל הניתוחים המעמיקים שנערכים בבריטניה לאחר בחירות 2015.

א. הסקרים שלפני הבחירות בישראל ובבריטניה

האירועים המתרחשים בשלבים האחרונים של מערכת הבחירות מגדילים משמעותית את הסטיות של התחזיות בהשוואה לתוצאות האמת. ההשפעה איננה רק נקודתית על הסקרים הנערכים במועד מסוים, אלא גם על המגמה הטבעית הצפויה של ממוצעי הסטיות האלה ככל שמתקרב מועד הבחירות.

טבעי לצפות שהדיוק בתחזיות יגדל ככל שמתקרבים ליום הבחירות (למשל Hillygus, 2011). מערכת הבחירות משפיעה על הבוחרים – מעשייהם ואמירותיהם של המתמודדים ודובריהם מכוונים כדי לשנות את כוונות ההצבעה. הנחה סבירה היא אפוא שבכל פרק זמן במערכת הבחירות

גדל מספר האנשים שכבר הכריעו בעבור מי להצביע. לפיכך שיעורי הסטיות בין התחזיות לבין תוצאות הבחירות אמורים להצטמצם מונוטונית. אלא שניתוח תוצאות הסקרים שנערכו בשבועות האחרונים של מערכות הבחירות ב־2015 מלמד על סטייה ניכרת מן ההשערה הראשונית.

1. הסטיות בין תחזיות הסקרים לתוצאות הבחירות בישראל 2015

אפתח בסקרים שנערכו בישראל בשלושת החודשים שלפני הבחירות, שהתקיימו ב־17 במרץ 2015. לוח 1 להלן מציג את ממוצעי התחזיות מהסקרים השבועיים שפורסמו מ־28 בדצמבר 2014 עד יום שישי שלפני הבחירות, 13 במרץ 2015.

הנתונים בלוח מושפעים משני רכיבים קשיחים הקבועים בחוק: הרכיב הראשון הוא אחוז החסימה, פרמטר חשוב בקביעת תוצאות הבחירות ובהערכת רמת הדייק של הסקרים. עם קום המדינה, בבחירות לאספה המכוננת, נקבע שרשימה שקיבלה פחות מ־ $\frac{1}{21}$ מהקולות הכשרים לא תשתתף בחלוקת המנדטים. לקראת הבחירות לכנסת השנייה נקבע בחוק אחוז חסימה של 1%, ומאז הוא הועלה 3 פעמים נוספות ובמרץ 2014 נקבע על 3.25%. המשמעות המעשית היא שכדי לעבור את אחוז החסימה על המפלגה לקבל 4 מנדטים לפחות. בבחירות 2015 הייתה משמעותה של העלאת אחוז החסימה רלוונטית במיוחד למפלגת יחד, שהסקרים ניבאו לה יכולת לעבור את אחוז החסימה אך תוצאות הבחירות קבעו אחרת (על כך ארחיב בהמשך).

הרכיב הקשיח השני הוא המגבלה החוקית על מועדי הפרסום של סקרי הבחירות.¹ החוק קובע שמתום יום שישי שלפני יום הבחירות אסור לפרסם תוצאות סקרים. היות שבבחירות 2015 התקיימו ביום שלישי, 17 במרץ, המועד האחרון המותר לפרסום תוצאות של סקרים היה יום שישי, 13 במרץ.

לוח 1 מלמד שבמאבק בין הליכוד לבין המחנה הציוני חרגו ממוצעי המנדטים שהתקבלו בשבוע שלפני הבחירות מהממוצעים שהתקבלו בשבועות הקודמים: בשבועות הקודמים הם הראו שוויון או יתרון של מנדט אחד לאחת המפלגות, ואילו 11 הסקרים של השבוע האחרון הצביעו על פער של 3 מנדטים לטובת המחנה הציוני. הסטיות הגדולות ביותר לעומת תוצאות הבחירות בפועל הן במפלגות הליכוד (-9) והבית היהודי (+4).

1 חוק הבחירות (דרכי תעמולה), התשי"ט-1959, סעיף 16ה, סעיף קטן (ח): "בתקופה שתחילתה בתום יום שישי שלפני פתיחת הקלפיות והמסתיימת במועד סגירת הקלפיות, לא ישדר ולא יפרסם אדם בכתב לציבור על תוצאותיו של סקר בחירות שלא שודרו או פורסמו בכתב לציבור לפני תחילתה של התקופה האמורה".

לוח 1 ממוצעי הסקרים השבועיים, 13.3.2015-28.12.2014

תוצאות הבחירות	8.3.15- 13.3.15	1.3.15- 6.3.15	22.2.15- 27.2.15	15.2.15- 20.2.15	8.2.15- 13.2.15	1.2.15- 6.2.15	25.1.15- 28.1.15	18.1.15- 23.1.15	11.1.15- 16.1.15	4.1.15- 9.1.15	28.12.14- 2.1.15	השבוע
	11	11	10	7	7	8	7	4	5	3	4	מספר הסקרים
30	21.3	22.7	22.7	23.2	24.4	25.1	24.9	23.8	23.0	23.7	22.8	הליכוד
24	24.5	23.6	23.6	24.0	23.3	23.8	25.4	25.0	25.0	24.0	23.8	המחנה הציוני (העבודה והתנועה)
13	12.6	12.6	12.5	12.0	12.4	12.0	12.0	11.3	11.2	10.7	11.2	רשימה משותפת של רע"ם-תע"ל, חד"ש ובל"ד
11	12.5	12.5	12.1	11.3	10.1	10.4	9.3	9.3	9.8	10.0	9.6	יש עתיד
10	8.9	8.2	8.1	8.0	8.0	7.6	7.6	7.5	8.8	9.0	9.2	כולנו
8	11.9	11.7	11.9	12.5	12.4	13.3	14.4	15.5	16.2	15.7	16.2	הבית היהודי
7	7.3	7.1	7.2	7.0	6.9	6.6	7.1	8.0	6.6	6.0	5.6	ש"ס
6	5.3	5.6	5.7	5.7	5.9	5.4	5.7	6.0	6.0	6.3	7.2	ישראל ביתנו
6	6.5	6.5	6.9	7.0	7.0	7.1	7.1	7.5	7.0	7.3	6.8	יהדות התורה
5	5.0	5.3	4.9	5.2	5.1	5.3	5.3	5.3	5.6	6.0	6.4	מרצ
0	4.3	4.1	4.4	4.2	4.4	3.5	1.1	1.0	0.8	1.3	1.2	יחד - העם אתנו

הערה: תחזיות הסקרים מהמכונים השונים מתפרסמות כמנדטים שלמים, דבר המוסיף בהכרח לרמת האי-ודאות.
מקור: הסקרים שתוצאותיהם מדווחות בלוח נערכו עבור התכנית השבועית "המטה המרכזי", בערוץ 10.

אנתח כעת את ההפרשים בין תוצאות הבחירות לבין תחזיות הסקרים שקדמו ליום הבחירות, ולשם כך אגדיר כמדד את ממוצע הסטיות המוחלטות בין התחזיות לבין תוצאות הבחירות. ממוצע זה הוא המדד השלישי והמקובל ביותר מתוך 8 המדדים שפיתחה הוועדה לניתוח הסקרים והתחזיות לבחירות לנשיאות בארצות הברית מ־1948. ועדה זו מונתה לאחר כישלון הסקרים לחזות את תוצאות הבחירות, ללמדך שכבר היו דברים מעולם (Mosteller et al., 1949). הוועדה הציעה שהמדד ייחשב עבור כל "המועמדים העיקריים". לפיכך יישמנו את המדד על כל הסקרים ועל כל המפלגות שעברו את אחוז החסימה, נוסף על מפלגת יחד, שלא עברה את אחוז החסימה אך הייתה קרובה אליו מאוד.

לוח 2 מציג את המדד ב־11 השבועות שקדמו ליום הבחירות בישראל. בכל השבועות היה ממוצע הסטיות המוחלטות גבוה יחסית. בממוצע, בכל אחד מהשבועות הייתה הסטייה המוחלטת הממוצעת בין 1.8 לבין 2.3 מנדטים. הערכים הגבוהים של ממוצעי הסטיות המוחלטות הושפעו בעיקר מסטיות חריגות ב־3 מפלגות: יחד, הליכוד והבית היהודי.

לוח 2 ממוצעי הסטיות המוחלטות להפרשים בין ממוצעי הסקרים השבועיים לבין תוצאות הבחירות, 13.3.2015-28.12.2014

השבוע	מספר סקרים	ממוצע הסטיות המוחלטות
28.12.14-2.1.15	4	2.36
4.1.15-9.1.15	3	2.24
11.1.15-16.1.15	5	2.25
18.1.15-23.1.15	4	2.32
25.1.15-30.1.15	7	2.10
1.2.15-6.2.15	8	1.98
8.2.15-13.2.15	7	1.97
15.2.15-20.2.15	7	2.00
22.2.15-27.2.15	10	1.95
1.3.15-6.3.15	11	1.96
8.3.15-13.3.15	11	2.02

מקור: הסקרים שתוצאותיהם מדווחות בלוח נערכו עבור התכנית השבועית "המטה המרכזי", בערוץ 10.

בבחירות 2015 קיבלה מפלגת יחד 125,158 קולות, שהם 2.97% מהקולות הכשרים. קל להבין את אכזבתם של מנהיגי מפלגת יחד לאחר שהתברר שחסרים לה רק 11,696 קולות כדי לעבור את אחוז החסימה (3.25%). בבחירות נספרו 4,210,884 קולות כשרים, ובחלוקה ל־120 מושבים בכנסת, מחיר מנדט היה 35,091 קולות. הקולות שקיבלה יחד שקולים אפוא ל־3.57 מנדטים. קרוב מאוד ל־4 המנדטים שחזו לה הסקרים, רחוק מאוד מ־0 המנדטים שקיבלה כשלא עברה את אחוז החסימה.

שתי הסטיות החריגות האחרות חלו בשתי המפלגות העיקריות בגוש הימין: הליכוד והבית היהודי. עבור הליכוד נעו ממוצעי הסטיות בין התחזיות לבין תוצאות הבחירות בין 5- ל-9- מנדטים. עבור הבית היהודי הם נעו בין 4+ ל-8+ מנדטים. אם כן, הסקרים חזו בחסר את מספר המנדטים לליכוד ובעודף את מספר המנדטים לבית היהודי. הפרשנות הנפוצה הייתה נדידה של קולות מן הבית היהודי לליכוד בעקבות הסכמה רחבה בציבור עם שני מסרים עיקריים של הליכוד בכלל ושל ראש הממשלה בפרט: הראשון, "שלטון הימין בסכנה" ויש סיכוי שהמחנה הציוני יקים ממשלה; והשני, בכל מקרה תהיה מפלגת הבית היהודי חלק מהממשלה, ובלשון ראש הממשלה: "הטלפון השני אחרי הבחירות יהיה לנפתלי בנט" (טוכפלד, 2015). גם ראשי הבית היהודי הביעו חשש מאותה נדידת קולות (למשל גרין, 2015).

במדדים המובאים בלוח 3 חושבה התרומה של 3 המפלגות – יחד, הליכוד והבית היהודי – לממוצע הכללי של הסטיות המוחלטות. העמודה השנייה בלוח מציגה את ממוצע הסטיות המוחלטות עבור 8 המפלגות הנוותרות. ב-3 העמודות שלאחריה מוצגים הערכים עבור כל אחת מ-3 המפלגות. לבסוף, חושבו ממוצעי הסטיות המוחלטות בהתייחס לליכוד ולבית היהודי כגוש אחד.

לוח 3 ממוצעי הסטיות המוחלטות בתתי-קבוצות של מפלגות, 28.12.2014–13.3.2015

הסטייה המוחלטת				ממוצע הסטיות המוחלטות: 8 מפלגות	מספר הסקרים	השבוע
הליכוד והבית היהודי כמפלגה אחת	הבית היהודי	הליכוד	יחד			
1.00	8.25	7.25	1.00	1.19	4.00	28.12.14-2.1.15
1.33	7.67	6.33	1.33	1.17	3.00	4.1.15-9.1.15
2.00	8.20	7.00	0.80	1.10	5.00	11.1.15-16.1.15
1.75	7.50	6.25	1.00	1.34	4.00	18.1.15-23.1.15
1.29	6.43	5.14	1.14	1.20	7.00	25.1.15-30.1.15
0.88	5.25	4.88	3.50	1.02	8.00	1.2.15-6.2.15
1.14	4.43	5.57	4.43	0.91	7.00	3.2.15-8.2.15
2.33	4.50	6.83	4.17	0.81	7.00	15.2.15-20.2.15
3.40	3.90	7.30	4.40	0.73	10.00	22.2.15-27.2.15
3.60	3.70	7.30	4.10	0.81	11.00	1.3.15-6.3.15
4.78	3.89	8.67	4.22	0.68	11.00	8.3.15-13.3.15

מקור: הסקרים שתוצאותיהם מדווחות בלוח נערכו עבור התכנית השבועית "המטה המרכזי", בערוץ 10.

ניכר שלאחר השמטת 3 המפלגות ממוצעי הסטיות המוחלטות ירדו דרמטית עבור 8 המפלגות הנותרות, מטווח שבין 1.8 ל-2.3 מנדטים, לטווח שבין 0.7 מנדטים ל-1.3 מנדטים. גם הסטיות של גוש הליכוד והבית היהודי פחתו בהרבה מממוצע הסטיות של הליכוד בלבד.

כפי שנראה בהמשך בדיון באירועים ביום הבחירות, חקירת הגורמים לסטיות הגדולות במפלגה המובילה מאפשרת תובנות בעניין אירועים פוליטיים שעשויים להביא לשינויים בכוונות ההצבעה בימים ובשעות האחרונות שלפני הבחירות, ובעקבותיהם למעברים חדים בין המפלגות, ובעיקר למעברים בתוך הגושים.

2. בריטניה, מאי 2015: הסטיות בין תחזיות הסקרים לתוצאות הבחירות

כאמור, ישראל לא הייתה המדינה היחידה ב-2015 שהסקרים לא הצליחו בה לחזות את תוצאות הבחירות. הבחירות בבריטניה נערכו שלושה חודשים לאחר הבחירות בישראל, ב-7 במאי 2015. בכל מחוז בחירה בבריטניה המנצח זוכה באחד מ-650 המושבים בפרלמנט, ולפיכך, תאורטית, כדי לאמוד את התפלגות המושבים יש צורך ב-650 סקרים נפרדים. ואולם אף שמדובר בבחירות אזוריות הפרמטר העיקרי שנמדד לאורך מערכת הבחירות הוא שיעור התמיכה במועמדים ובמפלגות בכלל האוכלוסייה (popular vote), שנחשב לסמן חשוב, גם אם לעתים יש פער ניכר בין שיעור הקולות שמקבלת מפלגה בכלל האוכלוסייה ובין מספר מושביה בפרלמנט. כך, ב-2015 זכתה המפלגה הלאומית הסקוטית (SNP) ב-4.7% מהקולות, אבל קיבלה 58 מושבים, שהם 8.6% מתוך 650 המושבים בפרלמנט. בכך היא הפכה למפלגה השלישית בגודלה בפרלמנט הבריטי. לעומת זאת, 12.6% מהבוחרים הצביעו עבור מפלגת העצמאות של הממלכה המאוחדת (UKIP), אך היא קיבלה מושב אחד בלבד בפרלמנט. וכמובן, המפלגה הגדולה ביותר, הקונסרבטיבים, שעבורה הצביעו כשליש מהמצביעים (36.9%), זכתה ברוב מוחלט של 331 מושבים, שהם 50.8% מהמושבים.

אף על פי שלרוב מתפרסמים סקרים המציגים את התפלגויות התמיכה בכלל האוכלוסייה, לעתים מתפרסמות גם תחזיות לפי מספר המושבים. אבחן את התחזיות למספר המושבים למפלגות השונות בשתי נקודות זמן: חודש לפני הבחירות (Wikipedia, 2015a) וביום הבחירות עצמו (Wikipedia, 2015b).

בשתי המפלגות הגדולות, הקונסרבטיבים והלייבור, נצפו הסטיות הגדולות והמשמעותיות ביותר הן מהבחינה המספרית והן מהבחינה הפוליטית. לוח 4 מציג את תוצאות הבחירות ואת ממוצעי התחזיות שפורסמו חודש לפני הבחירות וביום הבחירות עצמו.

לוח 4 תחזיות ותוצאות, בריטניה 2015

אחרים	ירוקים	UKIP	ליברל- דמוקרטים	SNP	לייבור	קונסרבטיבים	
23.1	1.0	4.0	25.0	43.1	274.7	279.0	ממוצע התחזיות - חודש לפני הבחירות
21.2	1.0	2.5	25.6	51.6	269.0	279.1	ממוצע התחזיות ביום הבחירות
21	1	1	8	56	232	331	תוצאות הבחירות

מקור: [Wikipedia, 2015a](#); [Wikipedia, 2015b](#)

שאלה פוליטית כבדת משקל שעמדה על הפרק במערכת בחירות זו הייתה אם מפלגה אחת תזכה ברוב מוחלט של המושבים ותצליח להקים ממשלה בעצמה, או שמא יהיה צורך בהרכבת קואליציה (hung parliament). כל הסקרים הראו ששום מפלגה לא תזכה ברוב מוחלט של המושבים – אך כולם טעו.

בעיתונות נמתחה על סקרי הבחירות של מערכת הבחירות ביקורת קשה. גם הגופים המקצועיים העוסקים בסקרים ערכו חשבון נפש ועשו מאמצים כנים לעמוד על הסיבות לכישלון. דוגמאות לביקורת קשה הן מאמריהם של זוקין וסילבר האמריקאים שהוזכרו לעיל ופורסמו סמוך ליום הבחירות בבריטניה ([Silver, 2015](#); [Zukin, 2015](#)). במאמרים יש גם התייחסויות פסימיות נוספות לגבי היכולת העתידית לדגום מדגמים מייצגים ולהפיק תחזיות אמינות. מועצת הסקרים הבריטית (British Polling Council; BPC) הקימה ועדת חקירה "לבדיקת האי-דיוקים בסקרי הבחירות" ([BPC, 2015a](#), [2015b](#)). הוועדה הגישה את מסקנותיה בחודש מרץ 2016 (BPC, 2016). בינתיים, מיד לאחר הבחירות ובעקבות כישלון הסקרים, הוגשה לפרלמנט הבריטי הצעת חוק להטלת רגולציה על סקרים פוליטיים.²

3. מידת המונוטוניות בסטיות בין תחזיות הסקרים לתוצאות הבחירות

בעשרת הימים האחרונים שלפני הבחירות בישראל, גל התלהבות בשמאל הטה בחזקה את התחזיות, והן צפו שהמחנה הציוני תהיה המפלגה הגדולה ביותר. לפיכך בשבוע האחרון שלפני הבחירות היו שיעורי הסטיות מתוצאות הבחירות גבוהים יותר מהשיעורים שגרשמו בשבועות הקודמים. ממוצע הסטיות המוחלטות בין התחזיות לבין תוצאות הבחירות היה 1.98, לעומת 1.82-1.92 קודם לכן.

Lord Foulkes of Cumnock, Regulation of Political Opinion Polling Bill [HL] 2015–2016, 25.5.2015

בחישוב על פני כל 11 השבועות שנבדקו אמנם מקדם המתאם בין ממוצע הסטיות המוחלטות לבין מספר הימים מתקופת הסקר עד ליום הבחירות היה חיובי וגבוה יחסית ($r=.719$), נתון המצביע לכאורה על מונוטוניות; ואולם הוא הושפע בעיקר מהסטיות הגבוהות בתקופה רחוקה יחסית לפני יום הבחירות. לעומת זאת בששת השבועות האחרונים שלפני הבחירות היה מקדם המתאם שלילי ($r=-.384$). בששת השבועות האלה, בממוצע, ככל שרחקנו מיום הבחירות, כך היו הסטיות נמוכות יותר.

לוח 2 ומקדם המתאם מחזקים את הטענה שבשבוע האחרון שלפני הבחירות, ובייחוד בימים האחרונים שלפני פתיחת הקלפיות וביום הבחירות עצמו, חלו שינויים משמעותיים בכוונות ההצבעה, ואלו הביאו להפרת המודל המניח גידול מונוטוני ברמת הדיוק. ובאשר לתחזיות בעניין מספר המושבים בפרלמנט הבריטי: לוח 4 מלמד שביום הבחירות עמד הממוצע של התחזיות לקונסרבטיבים על 279.1 מושבים, לעומת 331 המושבים שקיבלה המפלגה בבחירות עצמן. חודש לפני כן עמד ממוצע התחזיות לקונסרבטיבים על 279.0 – שוויון. מדובר בטעות סטטיסטית ופוליטית כאחת, והתחזית הייתה רחוקה מלזהות שהקונסרבטיבים יזכו ברוב מוחלט.

חודש לפני הבחירות עמד ממוצע הסטיות המוחלטות על 18.5, ואילו ביום הבחירות הוא עמד על 16.1. שיפור קטן, אך רחוק מלהעיד על דיוק התחזית בהתקרבות יום הבחירות.

בניתוח המושבים שנדרו ממפלגה אחת למפלגה אחרת בבחירות בבריטניה בולטות שתי תופעות. אחת מהן דומה מאוד לתופעה שהתרחשה בבחירות בישראל בכל הנוגע למעבר המנדטים מהבית היהודי לליכוד. ב־27 מחוזות בחירה עברו המנדטים שהיו בידי הליברל־דמוקרטים לקונסרבטיבים. סביר שתנועת המנדטים הושפעה מקריאתו הדרמטית של ראש ממשלת בריטניה, שהושמעה יומיים לפני הבחירות ומזכירה שתי קריאות מקבילות של ראש ממשלת ישראל. כזכור, נתניהו העניק חיבוק לבית היהודי באמירה ש"הבית היהודי בכל מקרה יהיו בקואליציה שלו", והפחיד מהערבים, "שנעים באוטובוסים לקלפיות". לעומתו, ראש ממשלת בריטניה תקף את שותפיו לממשלה ויצר זהות בינם לבין הסקוטים, באמירה שמי שמצביע עבור הליברל־דמוקרטים עלול לקבל את הסקוטים (למשל, Stone, 2015).³

התופעה השנייה הייתה הנדידה הגדולה של 40 מנדטים מהלייבור למפלגה הלאומית הסקוטית. אמנם הסקרים צפו עלייה דרמטית בתמיכה במפלגה הסקוטית, אך לא את ממדיה. חודש לפני הבחירות חזו לה הסקרים בממוצע 43.1 מנדטים, וביום הבחירות 51.6 מנדטים (לעומת תוצאת הבחירות – 56 מנדטים – עלייה של 50 מנדטים לעומת הבחירות הקודמות ב־2010). התרופות הזיקה למפלגות הייתה מכפיל כוח שהגביר את השפעת המאורעות של הימים האחרונים שלפני הבחירות. בעקבות זאת עולה המוכנות של הבוחרים להיות מושפעים ולשנות

3 "If you vote Liberal Democrat you don't know what you are going to get. They are just as likely to support Ed Miliband and the SNP as they are the Conservatives" (Stone, 2015)

את כוונות ההצבעה שלהם, ושיעור ניכר יותר מהבוחרים מתלבטים ודוחים את החלטתם ליום הבחירות או בסמוך לו.

ב. השפעות מאוחרות בישראל

1. השפעות מאוחרות בימים שקדמו לבחירות

כאמור, בסקרים שפורסמו שבוע לפני הבחירות נצפו הפרשים חריגים בין הליכוד למחנה הציוני, לטובת האחרונה. באותו שבוע היה נראה שהתגייסות השמאל בשיאה, וניכרה פעילות חוץ-פרלמנטריות ענפה, שחלק ממנה הונהגה על ידי עמותות שנוצרו אד-הוק. הליכוד טען שהעמותה "ניצחון 2015" (V15) שפעלה אז משמשת שלוחה של המחנה הציוני ומפרה את חוק מימון המפלגות, אך בקשה שלו לצו מניעה נגדה נדחתה על ידי ועדת הבחירות המרכזית.

לאחר פרסום הסקרים הרבים שהראו יתרון למחנה הציוני התפתחה בציבור דינמיקה מעניינת, שבעקבותיה נעה המטוטלת לכיוון מפלגות הימין. תנועה זו הובחנה במטות המפלגות, ככל הנראה בעקבות עיון בסקרים פנימיים. כאמור, החוק אסר על פרסום סקרים לאחר 13 במרץ 2015, אך לא חל איסור על ביצוע הסקרים. ביום ראשון, 15 במרץ 2015, ערכתי סקר שהועבר לערוץ 10 ולעיתון הארץ, וייתכן שסקרים דומים נערכו גם עבור אמצעי תקשורת אחרים. אף שנתוני הסקר הזה לא פורסמו, יום לפני הבחירות, ב-16 במרץ 2015, בכותרת חדשות הערב בערוץ 10 דיווח רביב דרוקר ש"יש] דיווחים מכל מטות הבחירות. הפער בין נתניהו והרצוג הצטמצם מאוד, אולי נסגר. לחץ גדול מאוד במחנה הציוני".

בהיעדר נתוני הסקרים האחרים שנערכו ולא פורסמו אין אפשרות לחשב ממוצעים שיקבילו לנתונים בלוח 1. לכן לא אפרט כאן את תוצאות הסקר שערכתי ואסתפק בהנחה שהאמירה של רביב דרוקר התבססה, במידה מסוימת לפחות, על תוצאות הסקר ההוא, שהעידו על שוויון בין שתי המפלגות הגדולות.

2. יום הבחור

מטבע הדברים ביום הבחירות גוברת עוצמת האירועים המבקשים לשנות את כוונות ההצבעה. הניסיון להטות את הכף מוכר בכל מערכת בחירות, אך הפעם הטכנולוגיה והרשתות החברתיות הפכו את הגורם הזה לבעל השפעה מיוחדת על המפלגות המתמודדות. אלא שהיו הבדלים ניכרים במידת השימוש שהמתחרים עשו באמצעים הללו. ראש הממשלה, למשל, ניצל את האמצעים הטכנולוגיים שברשותו בהיקף וביעילות חסרי תקדים. תרומת הטכנולוגיה למערכת הבחירות שלו הייתה רבה עד כדי כך, שעורכי ערוץ הכנסת העניקו לסרטון שהפיקו בעניין את הכותרת "איך נתניהו ניצח את הבחירות באמצעות הטכנולוגיה?" ([ערוץ הכנסת, 2015](#)).

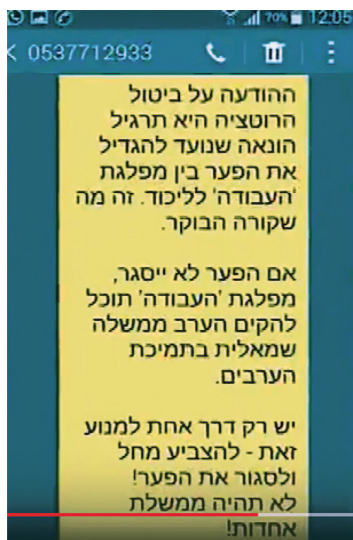
בשעה שבע בבוקר ביום הבחירות פנה ראש הממשלה לציבור בדף הפייסבוק שלו, בהודעה שהופצה מיד באמצעי התקשורת, ודחק במצביעי הימין להעביר את תמיכתם מהבית היהודי

לליכוד, בהבטיחו שהבית היהודי יהיו שותפים לקואליציה ללא קשר למספר המנדטים שיוכו בהם.⁴

בצהרי היום, בשעה 12:33, שלף ראש הממשלה את נשק יום הדין ופרסם את סרטון הווידאו שבו סיפק רמיזות על "הבית בוער" ועל "האויבים" בשער. הוא דחק בתומכיו לצאת ולהצביע בנימוק ש"שלטון הימין בסכנה" וש"המצביעים הערבים נעים בכמויות אדירות אל הקלפי". לדבריו, "עמותות השמאל מביאות אותם באוטובוסים".

לאורך כל היום שלח הליכוד 5 מיליון מסרונים (!) ועוד מיליון הודעות טלפון מוקלטות לבוחרי הימין (סגל, 2016) עם מסרים דומים לאלה של סרטון הווידאו. הם שידרו תחושת דחיפות וקריאות הצילו: "אחוזי הצבעה פי 3 במגזר הערבי"; "החשש התממש: קריאת אבו מאזן והכסף האמריקאי מביאים את הערבים לקלפיות. צאו להצביע"; "אם הפער לא ייסגר, מפלגת 'העבודה' תוכל להקים הערב ממשלה שמאלית בתמיכת הערבים"; "יש רק דרך אחת למנוע זאת! להצביע מחל ולסגור את הפער!" (ראו תצלום 1).

תצלום 1 מסרונים ממטה הליכוד כליל הבחירות

4 ראש הממשלה הצהיר בדף הפייסבוק שלו: "רכים שואלים אותי למי אתקשר ראשון אחרי הבחירות. הטלפון הראשון יהיה למרים פרץ, אמם של אלירז ואוריאל פרץ ז"ל. הטלפון השני יהיה לנפתלי בנט, שיהיה שותף בכיר בממשלה, כדי להתחיל בהקמת ממשלה של המחנה הלאומי. לא תהיה ממשלת אחדות עם השמאל בראשות 'העבודה'".

בשעה 16:00 שלח הליכוד מסרון שבו נכתב כי בוז'י הצהיר שימנה שר ערבי. בשעה 18:03 פרסם ראש הממשלה סרטון וידאו נוסף, שבו קרא שוב להצביע מחל כדי "לצמצם את הפער". כעבור חצי שעה הוא הודיע על כינוס מסיבת עיתונאים דחופה, אך ועדת הבחירות המרכזית בראשות השופט סלים ג'ובראן אסרה על קיומה. ראש הממשלה העביר את דבריו באינטרנט בסרטון שהופץ במהירות. בסרטון הוא תקף בחריפות יוצאת דופן את מפלגות האופוזיציה, את התקשורת ואת ועדת הבחירות המרכזית: "מפלגת 'רק לא ביבי' לא מפסיקה לדבר ללא הפרעה, היחיד שהחליטו לאסור עליו הוא אני ראש הממשלה מהליכוד. אף אחד לא יסתום לי את הפה" (למשל חזקי, 2015). שעתיים לפני סגירת הקלפיות שוב פרסם ראש הממשלה סרטון וידאו, שבו קרא לכולם לצאת להצביע כי "אפשר להקטין את הפער".

כיצד התקבלו הסרטונים והמסרים האלה? ובכן, הרשת גאתה. בסופו של יום עמד מספר האינטראקציות ("לייקים", שיתופים ותגובות) שצוין בהן השם בנימין נתניהו על הערך המרשים של 1,083,599. ניתוח נתוני גרף האינטראקציות כפונקציה של השעות ביממה מלמד על השפעה מכרעת של הסרטונים והמסרים הללו: לאחר כל פנייה של ראש הממשלה נרשמו עליות קיצוניות בגרף. הנתון מרשים עוד יותר על רקע העובדה שביום הבחירות נספרו 113,256 אינטראקציות בלבד שהוזכר בהן השם יצחק הרצוג (ערוץ הכנסת, 2015).

אין כמובן דרך לאמוד את ממדי השפעתו של כל אחר מהאירועים על מעבר של תומכים ממפלגה אחת לאחרת; אך גם ללא הערכה כמותית סביר להניח שהאירועים הללו הגדילו לפחות את שיעור ההצבעה, עם נטייה להצבעה מוגברת לליכוד. הנתונים האמפיריים תומכים בסברה זו: ב-2013 היה שיעור ההצבעה 64.7% בלבד, ואילו ב-2015 הוא עלה ל-72.3%, כלומר עלייה תלולה של 11.8%.

כדי לבדוק את ההשערה שיש קשר בין העלייה בשיעורי ההצבעה לבין ההצבעה לליכוד חושבו שני מקדמי מתאם: (א) בין השינוי בשיעור ההצבעה לבין שיעור ההצבעה לליכוד; (ב) בין השינוי בשיעור ההצבעה לבין ההפרש בין ההצבעה לליכוד ב-2015 וההצבעה לליכוד ב-2013. שני מקדמי המתאם חושבו מנתוני 8,124 הקלפיות, להוציא קלפיות מיוחדות.⁵ מקדם המתאם בין השינוי בשיעור ההצבעה לבין שיעור ההצבעה לליכוד היה חיובי ומובהק מאוד ($r=.460$). ערכו של מקדם המתאם השני היה נמוך יותר ($r=.107$), אבל עדיין חיובי ומובהק מאוד. אם כן, נסכם: ככל שעלה השינוי בשיעור ההצבעה, עלו בממוצע הן שיעור ההצבעה לליכוד ב-2015, והן השינוי בין שיעור ההצבעה לליכוד ב-2015 לעומת 2013.

כאמור, אירועים המשפיעים על ההצבעה ברגע האחרון אינם תופעה חדשה או ייחודית. אך נראה שהפעם עוצמתה הייתה חסרת תקדים. סיבה אפשרית לכך היא התרופפות הזיקה

5 קלפיות מיוחדות הן קלפיות שבהן הצביעו עם מעטפות כפולות וכאלה שבהן היה שיעור המצביעים למפלגה הערבית המשותפת ולמפלגות החרדיות גבוה יותר מ-50% (כלומר, להוציא קלפיות חיילים, חרדים וערבים).

המפלגתית, הגורמת למתלבטים לדחות את החלטתם ובכך מעצימה את השפעת האירועים של הרגע האחרון. סקרי הבחירות הישראליים (INES) שבוצעו לאחר הבחירות ב-2006, 2009, 2013 ו-2015 מראים בעקביות ששיעור הבוחרים שהשיבו כי "קיבלו את ההחלטה הסופית ביום הבחירות עצמו" עמד על כ-20% (INES, 2006, 2009, 2013, 2015). עוד כ-10% השיבו שקיבלו את ההחלטה "יומיים-שלושה לפני הבחירות".

זאת ועוד, בניתוח השוואתי של סקרי הבחירות הישראליים שנערכו בחודש שלפני הבחירות מאותן השנים, שיעור המשיבים "לא החלטתי" או "לא אצביע" עלה משמעותית בשנים האחרונות: מ-20% ב-2003 וב-2006, ל-30% ב-2009 ול-35% במערכות הבחירות ב-2013 וב-2015.

ג. תחזיות ליל הבחירות

תחזית ליל הבחירות בטלוויזיה נבדלת מהותית מהסקרים שנערכים בזמן מערכת הבחירות: התחזיות המוקדמות עשויות להשפיע על מהלכיהם של הפוליטיקאים ועל החלטותיהם של מצביעים השוקלים להצביע הצבעה אסטרטגית (למשל Cukierman, 1991), אך לתחזית ליל הבחירות אין שום השפעה מעשית ושום החלטה של אדם או מפלגה לא תשונה בעקבותיה. היא אפילו אינה משפיעה עוד על מהמרים (בבריטניה), מפני שהמרוץ כבר נגמר ותוצאות האמת ייוודעו בתוך כמה שעות. ובכל זאת – יש חשיבות רבה לכך שהתחזית תהיה מדויקת. דיוק בתחזית מביא אתו מוניטין רב לרשתות השידור, ולשידור עצמו רייטינג גבוה, שיש לו משמעות כלכלית. מבחינת הציבור, מעבר למשמעות המעשית הברורה, מדובר בהצגה טובה ביותר בעיר, עם שמחת המנצחים ואכזבת המפסידים.

סקרי היציאה מהקלפי (exit polls) ובניית התחזיות בעקבותיהם נבדלים מאוד זה מזה במדינות השונות. אסקור תחילה בקצרה את המצב בארצות הברית ובבריטניה ואחר כך אתמקד בליל הבחירות של 17 במרץ 2015 בישראל.

בארצות הברית סקרים אלו נערכים במשותף על ידי רשתות השידור (ABC, CNN, Fox), הנשאל ועל דעותיו בענייני דיומא. מלבד יכולתם לחזות את תוצאות הבחירות הסקרים משמשים מאגר מדעי חשוב שבעזרתו ניתן לחקור דפוסי הצבעה במגזרים באוכלוסייה ולעמוד על המתאמים בין דעות המצביעים בנושאים שונים לבין הצבעתם.

תחילה מוזרם המידע למודלים לחיזוי המנצח במחוזות הבחירה, ואחר כך למודלים המיועדים לחזות מיהו המנצח בכל מדינה. אף שהסקרים משותפים, הרשתות מנתחות את הנתונים בנפרד. התחרות ביניהן היא מי תהיה זו שתכריז ראשונה על המנצח בכל מדינה. בניגוד לבריטניה ולישראל, בארצות הברית התחזיות בכל מדינה אינן מתפרסמות מיד עם סגירת הקלפיות, והן גם לעולם אינן מתבססות רק על תוצאות הסקרים ביציאה מהקלפי. ההכרזה על המנצח מתבססת על שילוב של תוצאות הסקרים ביציאה מהקלפי ותוצאות האמת של חלק מהקלפיות (Sproul).

2014). ההבדלים בין המודלים של הרשתות והשילוב של המידע החלקי של תוצאות האמת הם שמביאים לכך שאחת הרשתות מקדימה ומכריזה על המנצח, ואילו האחרות ממתנות למידע נוסף ואז מכריזות.

לנוכח המערכת המיוחדת של תחזיות ליל הבחירות בארצות הברית, אין משמעות לרמת הדיוק של התחזיות המתבססות על הסקרים ביציאה מהקלפי. לא כך המצב בבריטניה ובישראל, שבהן מתפרסמות התחזיות המתבססות על תוצאות הסקרים ביציאה מהקלפיות בעת סגירת הקלפיות.

כמו בארצות הברית, גם בבריטניה התאגדו שלוש רשתות השידור (BBC, ITV, Sky) לסקר משותף ביציאה מהקלפי. אלא שבבריטניה הן התאגדו גם ליצירת תחזית משותפת. ב־2015 השתתפו בסקר 22,000 נשאלים ב־141 קלפיות, ב־131 מחוזות בחירה. שלא כמו בישראל, בבריטניה הסוקרים לא פנו לכל המצביעים שהצביעו בקלפיות המדגם, אלא דגמו כ־160 איש מכל קלפי. התוצאות שוקללו עם תוצאות הבחירות בהצבעה הקודמת וחושבו ההסתברויות לזכייה בכל מחוז בחירה (Firth, 2015).

כמו בסקרים שלפני הבחירות, התחזית המבוססת על סקרי היציאה מהקלפיות הייתה ששום מפלגה לא תזכה ברוב מוחלט. אמנם תחזית זו לא התאמתה, אך היא הייתה קרובה הרבה יותר לתוצאות האמת מהתחזיות שקדמו ליום הבחירות. ואולם הסטייה בתחזית בכל הנוגע למפלגה הגדולה ביותר הייתה ניכרת: התחזית באשר לקונסרבטיבים הייתה שהם יזכו ב־316 מושבים, אך תוצאת האמת נתנו להם 331 מושבים. בכך הם השיגו רוב מוחלט, שכן די ב־326 מושבים כדי לזכות ברוב כזה.

בעיני העוסקים במלאכה נחשבה התחזית המבוססת על סקר היציאה מהקלפיות להצלחה יחסית. דיוויד פירת', אחד מעורכי הסקר ציין, בצדק, שתחזית זו הייתה "שונה בתכלית השינוי מהסקרים שבדקו את כוונות ההצבעה לפני יום הבחירות" (שם). פירת' מציג במאמרו את השאלה מהי רמת הדיוק הצפויה מסקר היציאה מהקלפיות ואף משיב עליה: "חיוזי מספר המושבים למפלגת הרוב בסטייה של כ־20 מושבים הוא שאיפה סבירה, ואילו סטייה של כ־10 מושבים תיחשב תחזית שרמת דיוקה יוצאת מן הכלל". על פי קריטריון זה, הסטייה של 15 מנדטים בבחירות 2015 נחשבת סטייה סבירה, גם אם התחזית הפוליטית כשלה.

וכעת לתחזיות ליל הבחירות בישראל. אצלנו שלושת ערוצי הטלוויזיה עורכים סקרים נפרדים. הערוץ הראשון וערוץ 2 פוקדים בשיטת "קלפי הטלוויזיה", שבה לאחר ההצבעה המצביעים מקלפיות המדגם מתבקשים לחזור על הצבעתם בקלפי דמה. ערוץ 10 פוקד בשיטת פנים-אל-פנים, עם פוקדים המסמנים את תשובות היוצאים מהקלפי על השאלה "עבור מי הצבעת?" בכל מדגם טלוויזיה נפקדות 70-100 קלפיות מדגם מתוך 10,119 הקלפיות שהוצבו ב־2015 ברחבי ישראל.

בליל הבחירות הצביעו תחזיות מדגמי הטלוויזיה בערוץ הראשון ובערוץ 10 על שוויון בין הליכוד לבין המחנה הציוני (27 מנדטים לכל מפלגה), וערוץ 2 הצביע על כמעט שוויון (28 לליכוד

27-1 למחנה הציוני). בתום ספירת הקולות התברר שהליכוד קיבל 30 מנדטים, לעומת 24 למחנה הציוני. התחזיות עבור שאר המפלגות היו מדויקות למדי. מהבחינה הפוליטית, התחזית הייתה ללא ספק שגויה. גם מהבחינה הסטטיסטית הייתה התחזית שגויה, אך במידה פחותה: סטייה של 3 מנדטים, שהם כ-12%.

תחזיות ליל הבחירות עוררו שאלות מטרידות: כיצד קרה שהתחזיות סטו דווקא במפלגות הגדולות בכ-3 מנדטים לכל כיוון, בעוד התחזיות לגבי שאר המפלגות היו קרובות למדי לתוצאות הבחירות? האם זו רק טעות מקרית הנובעת מהשונות הגדולה יותר באומדן של המפלגות הגדולות או מהשפעות של אירועים חיצוניים? וכיצד קרה שהסטיות בשלושת הערוצים היו באותן המפלגות ובאותו סדר גודל? התופעה הצליחה לעורר תהיות גם בקרב אנשי האקדמיה, וכמה מהם אפילו העלו השערות שתוצאות הבחירות שונו על ידי יד זדונית.

היות שערכת את המדגם של ערוץ 10, בידי הנתונים המאפשרים ניתוח וגם הסקת מסקנות. מדגם הטלוויזיה של הערוץ כלל 70 קלפיות, והתחזית בשעת סגירת הקלפיות התבססה על המודל הסטטיסטי שהורץ על תשובות משתתפי המדגם. כשהיו בידינו נתוני ההצבעה בפועל מאותן 70 הקלפיות (תוצאות האמת), הרצנו עליהן את המודל הסטטיסטי שהניב את התחזית של השעה 10. התוצאות היו: הליכוד 30 מנדטים; המחנה הציוני 24; הרשימה הערבית המשותפת 12; יש עתיד 11; כולנו 10; הבית היהודי, ישראל ביתנו, ש"ס ואגודת ישראל 7 מנדטים כל אחת; מרצ 5 (לתצולם מסך המחשב עם התוצאות ראו פוקס, 2015). תחזית טובה מאוד לכל הדעות.⁶

מתברר שבמעבר בין תשובות המשתתפים במדגם הטלוויזיה לבין תוצאות האמת של אותן הקלפיות נעו 3 מנדטים מהמחנה הציוני לליכוד. במילים אחרות, במצב אידיאלי, לו הסכימו כל המצביעים בקלפיות הטלוויזיה להשתתף במדגם, ולו תשובת כולם על השאלה "עבור מי הצבעת?" הייתה תשובת אמת, הייתה מתפרסמת בדיוק התחזית דלעיל.

הטיית אי-תשובה (non-response bias) נגרמת כאשר התפלגות הצבעתם של המסרבים להשתתף במדגם שונה מזו של משתתפי מדגם היציאה מהקלפי. כאשר משתתף משיב לפוקד שהצביע עבור מפלגה שונה מזו שעבורה הצביע בפועל, נגרמת הטיית משיב (respondent bias). בהשוואה בין התוצאה שהתקבלה מתוצאות האמת של קלפיות המדגם לתחזית שהתבססה על התשובות המשיבים לסקר, ניתן להסיק בביטחון שהמדגם סבל מאחת משתי הטיית לפחות. אציין שהבעיה איננה ייחודית לישראל. בדיון בשאלה בעניין הסירוב להשתתף בסקרים מן הסוג הזה בבריטניה עונה פירת' (Firth, 2015), שאכן פוטנציאלית מדובר בבעיה גדולה, אך בדרך כלל רוב המצביעים משתפים פעולה בשמחה ועונים תשובות אמת.

6 דיוק התחזית על פי תוצאות האמת בקלפיות האמת מפרץ לדעתי את השערה של מניפולציה ששינתה את התוצאות. הרי לא סביר שמישהו חיבל דווקא בתוצאות של אותן הקלפיות שבהן היו כל העת אנשים רבים כל כך.

בישראל, בבחירות קודמות התפלגות התוצאות של משתתפי קלפיות המדגם דמתה מאוד להתפלגות ההצבעה בפועל באותן הקלפיות. הסטיות התאפיינו בעיקר במגזרים מוגדרים באוכלוסייה, כמו חרדים, עולים וערבים. מדובר בסטיות הניתנות להערכה סטטיסטית ואפשר להתחשב בהשפעתן בעת חישוב התחזית. יתר על כן, בדרך כלל הסטיות אפיינו קלפיות מסוימות. לא כך קרה הפעם. נבחן את התוצאות לגבי שתי המפלגות הגדולות. בעת סגירת 70 הקלפיות שבמדגם הטלוויזיה של ערוץ 10 (בשעה 22:00) היה מספר המצביעים בפועל לליכוד 6,692 ולמחנה הציוני 5,922, הפרש של 770 קולות לטובת הליכוד. לעומת זאת באותן הקלפיות במדגם הטלוויזיה עד שעה 20:45 אמרו 4,414 אנשים שהצביעו ליכוד ו-4,700 אמרו שהצביעו למחנה הציוני, הפרש של 286 קולות לטובת המחנה הציוני.

עד סגירת קלפיות המדגם, מתוך 27,372 המצביעים שאליהם פנו הפוקדים 23% סירבו להשתתף במדגם, כלומר המדגם נתקל הפעם בתופעת סירוב נרחבת. מקרב משתתפי המדגם היה שיעור המשיבים שהצביעו למחנה הציוני גדול בהרבה משיעור המשיבים שהצביעו לליכוד. בדיעבד התברר שזו הייתה הטיה. אי אפשר לקבוע בוודאות שההטיה נגרמה מפני שהתפלגות הצבעתם של המסרבים הייתה שונה בהרבה מזו של המשתתפים במדגם, או לחלופין מפני שאחידים מהמצביעים דיווחו על הצבעה למחנה הציוני בשעה שהלכה למעשה הצביעו לליכוד. ייתכן כמובן שההטיה נובעת משתי הסיבות גם יחד.

אנסה להעריך את שתי ההשפעות ואפתח במתאם בין שיעור הסירוב לבין שיעור מצביעי הליכוד. 70 קלפיות המדגם קובצו ל-5 קבוצות לפי שיעורי ההצבעה בפועל לליכוד. לוח 5 מציג את הממוצעים של שיעורי המסרבים בקבוצות השונות של הקלפיות. ניתן לראות שקלפיות שבהן שיעור המצביעים לליכוד היה גבוה (מעל 30%) הצטיינו גם בשיעור גבוה של מסרבים להשתתף במדגם.

לוח 5 המתאם בקלפיות בין שיעור המסרבים לבין שיעור מצביעי ליכוד (באחוזים)

שיעור מצביעי הליכוד	0-10	11-20	21-30	31-40	מעל 40
ממוצע אחוז מסרבים	16	17	21	30	24

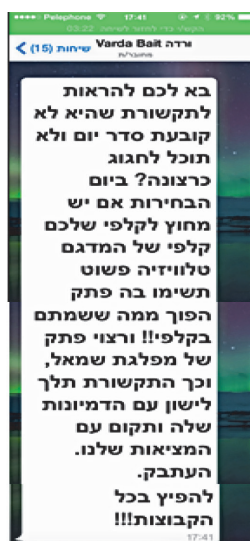
בכלל 70 הקלפיות מקדם המתאם בין שיעורי ההצבעה לליכוד ובין שיעורי המסרבים הוא +.294, שהוא מובהק מאוד ($p\text{-value}=0.13$).

מאחר שמקדם המתאם בין מספר המצביעים ובין שיעורי ההצבעה לליכוד באותן הקלפיות הוא -0.06, שהוא שלילי ולא מובהק ($p\text{-value}=0.594$), ניתן לשלול את ההסבר החלופי שעומס בקלפיות גרם לשיעור גבוה של מסרבים. סביר אפוא שהיה מתאם בין הנטייה לסרב להשתתף במדגם לבין הנטייה להצביע לליכוד.

וכעת לתופעה של השינוי בין זהות המפלגה שעל פתק ההצבעה שהטיל המצביע בקלפי לבין הזהות הנאמרת לפוקד הטלוויזיה: כמובן, אין אפשרות לאמוד את היקף התופעה מפני

שאינן אפשרות לבדוק את אמינות אמירתו של המשיב. אך יש סימוכין לכך שהפעם הייתה כוונה מאורגנת לפגוע בתחזית הטלוויזיה, כחלק מהרצון לפגוע בתקשורת. הודעת וואטסאפ שהופצה בקרב רבים נוסחה כך: "בא לכם להראות לתקשורת שהיא לא קובעת סדר יום ולא תוכל לחגוג כרצונה? ביום הבחירות אם יש מחוץ לקלפי שלכם קלפי של המדגם טלוויזיה פשוט תשימו בה פתק הפוך ממה ששמתם בקלפי!! ורצוי פתק של מפלגת שמאל, וכך שהתקשורת תלך לישון עם הדמיונות שלה ותקום עם המציאות שלנו. העתבק. להפיץ בכל הקבוצות!!!" (פוקס, 2015).

תצלום 2 מסרון בליל הבחירות הקורא למצביעים בקלפי טלוויזיה להצביע בה הפוך מהצבעתם בפועל

גורם נוסף להטיה הוא האילוץ לסגור את קלפיות המדגם קודם שמשתיימת ההצבעה בקלפיות, בהנחה שיש מתאם בין שעת ההצבעה למפלגה הנבחרת.

בבחירות 2015 הצביעו 13.1% מכלל המצביעים בשעות 20:00-22:00. זהו שיעור גבוה וחריג. בבחירות הקודמות ב-2013 הצביעו רק 4.4% מכלל המצביעים בשעות הללו. בממוצע על פני 13 מערכות בחירות, שהתקיימו בשנים 1973-2013, היה שיעור המצביעים בשעתיים האחרונות לפני סגירת הקלפיות 8.8%.

במדגם הטלוויזיה נרשמו עד שעה 20:45 27,372 מצביעים ב-70 הקלפיות שבמדגם (משותפים במדגם ומסרבים להשתתף). באותן הקלפיות היו בתוצאות האמת הסופיות 29,372 מצביעים, כלומר 8.2% מהמצביעים הצביעו באותן הקלפיות בתוך שעה ורבע, עד 22:00. לצורך בדיקת הקשר בין שעת ההצבעה לבין המפלגה הנבחרת אבחן את שיעורי תומכי הליכוד במשך יום הבחירות. בקלפיות של ערוץ 10 דווחו הנתונים 7 פעמים במשך יום הבחירות.

בפעם השביעית והאחרונה דווחו הנתונים על המצביעים בשעות 20:00-20:45. לוח 6 מציג את השיעורים של מי שציינו במדגם שהצביעו לליכוד בדיווחים השונים (להוציא מסרבים).

לוח 6 שיעור מצביעי הליכוד בדיווחים במשך יום הבחירות (באחוזים)

מספר הדיווח	1	2	3	4	5	6	7
שיעור מצביעי הליכוד	21	20	20	19	23	24	26

הלוח מלמד על מגמה ברורה של עלייה בשיעור המצביעים לליכוד בשעות הערב. לפיכך סביר להניח שלאחר 20:45 היה שיעור המצביעים עבור הליכוד גבוה במיוחד, ואולי אף גבוה יותר מהערך המרבי המובא בלוח.

ניתוח נתוני הסקר ביציאה מהקלפיות והתחזית שבעקבותיו ממחיש כיצד מדגם מתוכנן היטב הופך למדגם לא מייצג ולתחזית מוטה בשל השפעתו של גורם הטיה, שעוצמתו בבחירות 2015 הייתה גדולה מבעבר: מתברר שחלק מהמצביעים שאליהם פונים בשאלה "עבור מי הצבעת?" מסרבים לענות או משקרים. מדגם הפרטים שנבחר אכן היה מדגם מייצג, ושיטת הניתוח הייתה נכונה – את זאת אנחנו יודעים מתוצאות האמת של קלפיות המדגם – אלא שבעוד תוצאות האמת מתבססות על מימוש כוונות ההצבעה של האנשים שאליהם פנו הסוקרים, התחזית בשעת סגירת הקלפיות מתבססת על התשובות לשאלת הסוקרים של מי שלא סירבו להשיב.

הזכרתי לעיל שבהתייחסו לאפשרות שנדגמים בסקרי היציאה מהקלפי בבריטניה יסרבו או ישקרו מציין פירת' (Firth, 2015) ש"בדרך כלל רוב המצביעים משתפים פעולה בשמחה ועונים תשובות אמת". אך במשפט המשך הוא מסייג ואומר "אבל זה עלול להשתנות, ומצב כזה בוודאי יצדיק עבודת מחקר נוספת בעתיד". נראה שבישראל המצב אכן השתנה.

לסיום פרק זה, כמה מילים על ההבדל בין הטעות הפוליטית לבין הטעות הסטטיסטית של תחזית ליל הבחירות. נדמיין תחזית בחירות כזאת: 30 מנדטים לליכוד, 27 מנדטים למחנה הציוני ו-8 מנדטים ליש עתיד (לעומת 30, 24 ו-11, בהתאמה, בתוצאות האמת). מהבחינה הסטטיסטית, זו סטייה באותו סדר גודל כמו הסטייה המקורית (ואפילו קצת יותר גדולה). אך מהבחינה הפוליטית, הטעות נסבלת יותר, שהרי התחזית זיהתה נכון את ניצחון הליכוד.

ד. התפתחויות בתשאל הנסקרים ובניתוח הנתונים: העתיד כבר כאן

1. סקרי טלפון וסקרים מקוונים

אסקור בקצרה שתי התפתחויות מעניינות בסקרי הבחירות: הראשונה עוסקת באופן התשאל, והשנייה – בניתוח הנתונים.

סקרים מקוונים המתבצעים על פאנלים מבוססי אינטרנט (web-based panels) הם אחת ההתפתחויות המעניינות שחלו בשנים האחרונות במתודולוגיה של הסקרים בכלל ובמתודולוגיה של הסקרים הפוליטיים בפרט. המעבר לסקרים מקוונים טומן בחובו שינויים מהותיים בשני ממדים של המתודולוגיה: השינוי הראשון הוא באופן התשאול עצמו (mode). הסקר הטלפוני מתבסס על אינטראקציה בין המשיב לבין המתשאול, אך בסקר המקוון המשיב ממלא בעצמו את השאלון במחשב, לרוב בתוך שעות מעטות מרגע הפצתו ברשת; השינוי השני הוא בבסיס המתודולוגי של הדגימה. לעומת הסקר הטלפוני, שבו המדגם הוא לרוב הסתברותי מתוך האוכלוסייה הרלוונטית, בסקר המקוון דוגמים מתוך פאנל של כמה עשרות אלפים או מאות אלפי נרשמים, שהביעו הסכמה ורצון להשיב מפעם לפעם על סקרים. כמחווה של רצון טוב, המשיבים מתוגמלים לעתים בתשלום סמלי.

מבחינת המתודולוגיה של תורת הסקרים, הסקרים המקוונים סובלים מכמה בעיות. ראשית, שיעור האנשים המחזיקים בגישה לאינטרנט עדיין נמוך יותר משיעור האנשים המחזיקים בגישה לטלפון. יתר על כן, המשיבים בסקרים המקוונים נדגמים מתוך פאנלים של מתנדבים. כיוון שההסתברות של מי שאינם נמצאים בפאנל להיכלל במדגם היא אפס, פאנל של נדגמים יוצר הטיה מובנית בבחירת המדגם. קבוצת מחקר של האגודה האמריקאית לחקר דעת הקהל (American Association for Public Opinion Research; AAPOR) קבעה שבסקרי האינטרנט אי-אפשר לחשב את טעות הדגימה (Baker et al., 2013). אך אמפירית, האם דיוק תחזיותיהם פחות? תאורטית, בסקרים הטלפוניים ניתן לחשב את טעות הדגימה, אך טעות הדגימה אומדת את הטייה הרלוונטית רק בתנאי שכל מי שפונים אליהם גם מסכימים להשתתף בסקר וגם עונים תשובה המבטאת את עמדתם. לטעות הדגימה מתווספות הטייות, בעיקר הטיית חוסר תשובה (non-response bias), אך גם הטיית אחרות כמו הטיית המראיין (interviewer bias). לכן בסקרים הטלפוניים טעות הדגימה היא אומדן חסר לסטייה הצפויה בין תוצאות הסקר לבין תוצאות האמת. הטייה הרלוונטית, הכוללת את ההטיה (טעות ממוצעת; MSE), אינה ניתנת לחישוב גם בסקרים הטלפוניים.

הן בישראל והן בעולם הסקרים המקוונים תופסים שיעור נכבד מכלל הסקרים, וניתן אפוא לערוך ניתוח השוואתי של שיעורי הסטיות לפי אופן התשאול. במערכת הבחירות לנשיאות בארצות הברית ב-2012, התוצאות ההשוואתיות של שיעורי הסטיות לפי אופן התשאול הציגו באור חיובי מאוד את הסקרים המקוונים, וסביר להניח שהן סייעו להגברת השימוש בסקרים מסוג זה במערכות הבחירות הבאות. במאמר שסיכם את הסקרים שנעשו בשבועות האחרונים של מערכת הבחירות בארצות הברית חילק נייט סילבר את הסקרים ל-3 קבוצות לפי אופן התשאול: סקרי טלפון (באמצעות מראיין); סקרים מקוונים; סקרי טלפון אוטומטיים, לא מאוישים (Silver, 2012a). בתוך קבוצת הסקרים הטלפוניים חולקו הסקרים לשתי תתי-קבוצות, עם או בלי תתי-מדגם של טלפון נייד.

סילבר מסכם את ממוצעי הסטיות המוחלטות בין התחזיות לבין תוצאות הבחירות לפי אופן התשאול כך:

לוח 7 ממוצעי הסטיות המוחלטות לפי שיטת איסוף הנתונים, ארצות הברית, 2012
(באחוזים)

ממוצעי הסטיות המוחלטות	
3.5	סקרים טלפוניים מאוישים
5.0	סקרים טלפוניים אוטומטיים
2.1	סקרים מקוונים
3.5	סקרים טלפוניים כולל נייד
4.7	סקרים טלפוניים לא כולל נייד

מקור: Silver, 2012a

סילבר מדגיש שבממוצע בסקרים המקוונים נצפו סטיות מוחלטות קטנות יותר ומסיים את המאמר בזריקת עידוד לסקרים המקוונים: "ייתכן שלא יחלוף זמן רב עד שהשם האמין ביותר בתחום הסקרים יהיה גוגל ולא גאלופ".

במערכת הבחירות בישראל במרץ 2015 נערכו גם סקרים מקוונים. עבור כל קבוצת סקרים מלוחות 1-3 שהוצגו לעיל חילקנו את הסקרים לפי אופן התשאול וחישבנו את ממוצעי הסטיות המוחלטות בין התחזיות לבין תוצאות הבחירות. התוצאות מוצגות בלוח 8.

לוח 8 ממוצעי הסטיות המוחלטות לפי שיטת איסוף הנתונים, ישראל, 2015

ממוצע הערכים המוחלטים - טלפוני	ממוצע הערכים המוחלטים - אינטרנט	ממוצע הערכים המוחלטים - כללי	מספר סקרים - טלפוני	מספר סקרים - אינטרנט	השבוע
2.09	2.64	2.36	2	2	28.12.14-2.1.15
2.24		2.24	3	0	4.1.15-9.1.15
2.27	2.18	2.25	4	1	11.1.15-16.1.15
2.30	2.36	2.32	3	1	18.1.15-23.1.15
2.09	2.12	2.10	4	3	25.1.15-30.1.15
1.97	2.00	1.98	6	2	1.2.15-6.2.15
1.95	2.00	1.97	4	3	8.2.15-13.2.15
1.94	2.06	2.00	4	3	15.2.15-20.2.15
2.00	1.86	1.95	6	4	22.2.15-27.2.15
1.94	2.00	1.96	7	4	1.3.15-6.3.15
2.03	2.00	2.02	9	2	8.3.15-13.3.15

שלא כמו בבחירות בארצות הברית, בממוצע, הסטיות בסקרים המקוונים בישראל אינן קטנות יותר מן הסטיות של הסקרים הטלפוניים: סטייה של 2.12 מנדטים בסקרים המקוונים לעומת 2.06 בסקרים הטלפוניים. ב־7 מתוך 10 השבועות שבמהלכם נעשו שני סוגי הסקרים היה ממוצע הסטיות בסקרים המקוונים גבוה יותר מזה של הסקרים הטלפוניים. כללית, במערכת הבחירות בישראל ההבדלים בין ממוצעי הסטיות בשני סוגי הסקרים לא היו גדולים.

לנוכח עלותם הנמוכה יחסית של הסקרים המקוונים בהשוואה לסקרים הטלפוניים, היעדר ההבדלים בממוצעי הסטיות עשוי להטות את הכף לטובת הסקרים המקוונים. אנתוני רובן, ראש מחלקת הסטטיסטיקה של BBC, כתב מאמר שכותרתו "האם זהו סופם של סקרי הטלפון?" (Reuben, 2015). במאמר ציין רובן את הן הבדלי ההוצאות לביצוע שני סוגי הסקרים, והן את העובדה ש"האי־דיוקים של הסקרים המקוונים היו דומים לאלה של סקרי הטלפון". עם זאת את ההכרעה בנושא הוא השאיר לוועדת החקירה לבדיקת האי־דיוקים של סקרי הבחירות שהקימה למחרת הבחירות מועצת הסקרים הבריטית. הוועדה, שהגישה את מסקנותיה בחודש מרץ 2016, אכן מצאה שבסקרים מהשבוע שלפני הבחירות היו האי־דיוקים של הסקרים המקוונים דומים לאלה של סקרי הטלפון. ואולם בשבועות קודמים דייקו הסקרים הטלפוניים יותר וחזו שיעורי תמיכה בקונסרבטיבים הגבוהים ב־1%-2% מאלה שמצאו הסקרים המקוונים.

אציין שגם לפני 20 שנה פורסמו מאמרים שחזו את סופם הקרוב של הסקרים הטלפוניים. אז הייתה הסיבה לתחזיות הפסימיות הירידה המתמשכת בשיעורי ההיענות לסקרים האלה. פרסום של האגודה האמריקאית לסטטיסטיקה מאותם הזמנים חזה שאם לא תימצא דרך להעלות את שיעורי ההיענות בסקרי הטלפון הם "יכולים להיעלם בתוך 5 שנים" (Scheuren, 1998). כידוע, התחזית לא התגשמה.

נחזור לבריטניה. למחרת הבחירות סיכם מנהל החברה הגדולה ביותר שעורכת סקרים מקוונים את הדיון בעניין מידת הדיוק של סקרים מסוג זה כך: "לנוכח העובדה שהסקרים שנערכו באינטרנט בימים שלפני יום הבחירות הניבו תוצאות כמעט זהות כמעט לתוצאות שהושגו בסקרים הטלפוניים, ניתן לשלול בביטחון את הטענה שאופן התשאול (דהיינו אינטרנט או טלפון) הוא אחד הגורמים לטעויות בתחזית" (Wells, 2015). כשלעצמה קביעתו נכונה. בהודעה על הקמת ועדת החקירה לבדיקת האי־דיוקים בסקרים פורסמו התחזיות של 5 הסקרים המקוונים ושל 3 הסקרים הטלפוניים שפורסמו ביום לפני הבחירות (BPC, 2015b). ממוצע הסטיות המוחלטות בסקרים המקוונים היה 1.72%, ובסקרים הטלפוניים – 1.54%. גודלי המדגמים בסקרים המקוונים עמדו על 2,000-10,000 נשאלים, ובסקרים הטלפוניים על 1,200-2,000 נשאלים.

אפשר לסכם ולומר שנראה שהסקרים המקוונים לא ייעלמו מחיינו, וכי ייעשו ניסיונות לשפרם. ייתכן אף שבעתיד יסייעו מאגרי המידע הנמצאים ברשת האינטרנט לתחזיות, מעבר לנתוני הסקרים. מאגרי המידע האלה עשויים לכלול נתונים על מגמות באוכלוסייה, בכלכלה ואולי גם בתעבורה ברשתות החברתיות. אתיחס לכך גם בסעיף הבא הסוקר בקצרה את המהפכה זוטא של סילבר.

2. מהפכה זוטא בניתוח כלל הסקרים (meta-analysis)

ניתוח סקרי הבחירות הנערכים בשנים האחרונות ילקה בחסר ללא התייחסות לתרומתו של הסוקר האמריקאי נייט סילבר לשינוי בתפיסת המתודולוגיה של התחזיות (למשל Silver, 2012c). חשיבות תרומתו מפתיעה משום שאין מדובר בשינוי מהותי של רכיב כלשהו בביצוע הסקרים. סילבר פיתח מודלים של תחזיות בחירות המתבססים על ניתוח מושכל ומקורי של ממצאי הסקרים הקיימים, בשימוש בשיטות סטטיסטיות ידועות שלא מצאו את דרכן לתחזיות הבחירות. חשיבות שיטתו של סילבר אינה מוגבלת לדיוק של התחזיות ב־2012 בארצות הברית, אלא יש לה פוטנציאל לשמש בסיס שעליו אפשר לקדם מחקרים שעשויים לתת מענה לאחדים מגורמי ההטיות שהוזכרו עד כה. בסיס הנתונים העיקרי לתחזיותיו הוא ניתוח מצרפי (אגרגטיבי) של הסקרים שהתפרסמו – לעומת הסיכומים שנהוג לפרסם היום, שהם לרוב ממוצעים פשוטים או ממוצעים משוקללים של תוצאות כמה סקרים.⁷ התחזיות שפיתח סילבר מתבססות על ניתוח הכולל סימולציות ומודלים סטטיסטיים, שמהם נאמדות ההסתברויות למגוון התרחישים.

המודלים הרב־שלביים שהוא פיתח משקללים את הגורמים בעלי המתאם המובהק עם תחזיות הבחירות. הם כוללים גורמים דמוגרפיים של מחוזות הבחירה והתפלגות התוצאות בבחירות הקודמות, אבל גם משתנים הקשורים למכון הסקרים ולנוסח השאלות בשאלונים. המודלים עשויים לכלול בתוך המשתנים המסבירים גם אירועים חיצוניים, כמו מגמות כלכליות או אפילו הערכות של תחושות הציבור המתבטאות בהימורים על תוצאות הבחירות.

תרומתם של חלק מהמשתנים הבלתי תלויים נבחנת על ידי סימולציות לפי מידת ההצלחה שלהם לחזות את תוצאות הבחירות הקודמות. המשקל שמקבל כל סקר תלוי בין היתר באופן התשאול בו (טלפון קווי בלבד או בשילוב טלפון נייד או אינטרנט). גורם אחר המשפיע על משקל הסקר הוא "גורם הבית" (house-effect), שהוא נטייתו ההיסטורית של מכון הסקרים לסטייה בכיוון של אחת המפלגות (Silver, 2012b). בהקשר זה, בישראל נחקרו מתאמים בין תחזיות הבחירות של מכונים ובין התקשרויותיהם למפלגות מסוימות לצורך עריכת הסקרים הפנימיים (pollster-sponsor dependencies), ואכן נמצאו קשרים כאלה (Shamir, 1986). ואולם להערכתו, בישראל הנטיות למתאמים כאלה מעולם לא שוקללו בתחזית הכוללת.

חֶבְרוֹת הסקרים של סילבר פעלו עד כה לקראת הבחירות לנשיאות ב־2012 בארצות ולקראת הבחירות הכלליות בבריטניה ב־2015. המודלים לתחזיות הותאמו למערכות הממשל המקומיות, ולפיכך המודלים ממערכת הבחירות בארצות הברית (O'Hara, 2012) נבדלים מאלה שבבריטניה (Lauderdale, 2015a).

המודלים של סילבר זכו להכרה עולמית בעקבות ההצלחה הגדולה בסקרי הבחירות לנשיאות ארצות הברית ב־2008 וב־2012. ב־2012 חזה סילבר נכונה את המנצח בכל אחת מ־50 המדינות

7 לגבי ישראל ראו למשל לוח 1. לגבי בריטניה ראו BBC, 2015.

והצליח להתעלות אפילו על הישגו המרשים מ־2008 – שבו חזה נכונה 49 מתוך 50 המדינות וטעה רק לגבי אינדיאנה, שבה זכה אובמה בהפרש של 0.1%.

לעומת זאת בבריטניה של 2015 היו התוצאות מאכזבות. ביום הבחירות התפרסמו בעיתון *The Guardian* התחזיות האחרונות של 5 חברות לגבי מספר המושבים בפרלמנט (ולא שיעורי תמיכה מכלל האוכלוסייה). 4 היו של מכוני סקרים והחמישית הייתה של החברה של סילבר, שניתחה את כלל הסקרים. עבור 7 המפלגות הנבדקות (כולל "אחר") היה ממוצע הסטיות המוחלטות של 4 מכוני הסקרים 16.1 מושבים. לעומתו, ממוצע הסטיות המוחלטות של תחזית החברה של סילבר היה 16.0. במילים אחרות, שום הבדל; בעבור 2 המפלגות הגדולות, הקונסרבטיבים והלייבור, היה ממוצע הסטיות המוחלטות של 4 מכוני הסקרים 44.5 מושבים. ממוצע הסטיות המוחלטות של תחזית החברה של סילבר היה 44.0. שוב, שום הבדל, ובכל המקרים מדובר בסטיות גדולות מאוד. בחברה של סילבר נחקרו הסטיות והופקו לקחים (Lauderdale, 2015b).

למרות הכישלון האחרון בבריטניה רכיבי ניתוח הנתונים בתחזיותיו של סילבר עשויים לשמש בסיס להתפתחות שיטות חדשות לתחזיות, המתאימות יותר לעידן החדש שבו מתרבים האירועים וההשפעות של הרגע האחרון. מודלים שעורכים סימולציות ומשלבים מידע מסקרים וממקורות אחרים עשויים לסייע לפיתוח מודלים חדשים לחיזוי, שיתחשבו בזמן עומק באינטרנט ואולי יכללו אומדן הסתברויות לתרחישים עתידיים. ניתוח נתוני עבר עשוי לסייע באמידת ההסתברויות הללו.

ה. הערות ותובנות לסיכום

הדיון בשיעורי הסטיות בין תוצאות הסקרים לבין תוצאות הבחירות ב־2015 מתייחס ל־3 היבטים של התחזיות הללו: (א) תוצאות הסקרים הנפרדים המתפרסמים בזמן מערכת הבחירות; (ב) שקלול נתונים רבים המתפרסמים באותו הזמן (ואולי תוך כדי הכללת מידע ממקורות אחרים); (ג) תחזיות בליל הבחירות המתבססות על סקרי היציאה מהקלפיות.

כמו במערכות בחירות קודמות, אמת המידה להצלחתם של סקרי הבחירות שנערכו ב־2015 הייתה מידת סטייתם מתוצאות הבחירות, ובמדד זה הם קיבלו ציון "מספיק בקושי". בחיפוש הסיבות לכך, החשודים המידיים העיקרים היו המדגמים הלא מייצגים. בהקשר זה הועלתה הטענה שבשנים האחרונות יש קושי אינהרנטי בדגימת מדגמים מייצגים (Zukin, 2015; Silver, 2015). אין מדובר בתכנון לקוי של הסקרים אלא במשימה שהופכת קשה יותר ויותר. הקושי אינו חדש (Reuben, 2015) אלא רק התעצם לאחרונה.

ואולם, כפי שראינו בסקרי הבחירות בישראל ב־2015, מדגמים לא מייצגים אינם הבעיה היחידה. הניסיון מהבחירות הללו מלמד שלאירועים החיצוניים ולנכונותם הגוברת של המצביעים להיות מושפעים על ידם יש משקל רב, והם מגדילים את מדד הסטייה. על אלה מתווספים השימוש בטכנולוגיה וברשתות החברתיות ודחיית ההחלטה לאיזו מפלגה להצביע סמוך מאוד

למועד ההצבעה. משום כך אפילו במועד קרוב ליום הבחירות תחזיות ממדגמים מייצגים יכולות לסטות במידה ניכרת מתוצאות הבחירות.

ב־2015 היו הסטיות גדולות, והן עוררו אכזבה קשה ותחושות תסכול בקרב הסוקרים והפרשנים. אך סביר שלא כולם חשו תחושת כישלון: טבעי שכישלון הסקרים חזיק את מעמדם של פוליטיקאים (כמו ראש הממשלה) שניצחו "נגד כל הסיכויים" ו"נגד כל הסקרים".

נראה שרצוי להפנים את המובן מאליו: גם במועד קרוב ליום הבחירות, הסקרים מודדים את התחושות לגבי כוונות ההצבעה באותו המועד. תוצאות הסקרים אינן "תחזיות", לפחות לא במובן המילולי של המילה. התחושות לגבי כוונות ההצבעה במועד מסוים עשויות לסטות במידה ניכרת מההצבעה בפועל ביום הבחירות. סטיות אלו יכולות לנבוע מאירועים שיתרחשו ממש עד רגע פתיחת הקלפיות.⁸

לנוכח הקושי לדגום מדגמים מייצגים, אומדן התחושות לגבי כוונות ההצבעה המתקבל משקלול נתונים מסקרים שונים עשוי להיות מדויק יותר מהסקרים הנפרדים. רמת הדיוק הצפויה תהיה אפילו גבוהה יותר כאשר האומדן מתקבל ממודלים סטטיסטיים שכוללים נתונים גם ממקורות מידע נוספים. תרומתו של ניט סילבר לפיתוח מודלים כאלה היא מבורכת, וראוי לאמץ אותה גם במקומותינו אגב ביצוע ההתאמות הנדרשות. למרות הכישלון (היחסי) בתחזיותיו בבריטניה, המחקר שביצע הוא חשוב וראוי להמשך, להתאמה מקומית ולשיפור. ואכן, סילבר ותברותיו כבר פרסמו תובנות מסוימות לתחזיות העתידיות בבריטניה (Lauderdale, 2015b).

להבדיל מהסקרים שלפני הבחירות, בעת עריכת הסקרים ביציאה מהקלפי, המצביעים כבר מימשו את כוונות ההצבעה. לפיכך תוצאות הסקרים האלה הן אכן תחזיות. התחזית הזאת תהיה מוטה אם בעקבות סירוב דיפרנציאלי להשתתף בסקר ותשובות לא נכונות של הנסקרים ייהפכו המדגמים ללא מייצגים.

במקרה זה אין תרופות פלא. פתרון סביר למשדר הטלוויזיה הוא להציג את התחזית בסגירת הקלפיות כתחזית ראשונית ולהוסיף ולעדכנה עד קבלת כל נתוני האמת של קלפיות המדגם. דיווח כזה גם עשוי לתרום לשימור העניין והמתח שבהם מעוניינים כמובן אמצעי התקשורת (Brown, Firth and Payne, 1999).⁹

אנו חיים בתקופה חדשה. תקופה שבה במערכות הבחירות מתגברים אירועים בעלי היקף ועוצמה שלא הכרנו; תקופה שבה המפלגות והמועמדים מנצלים היטב את הפוטנציאל הטכנולוגי

8 אחד הפרשנים לפחות סבור שכך בדיוק אירע בישראל 2015. עמית סגל מערוץ 2 כתב: "בניגוד לטענות שהליכוד בעצם הוביל לאורך הדרך, מסתבר שגם בסקרי הליכוד [...] נתניהו פיגר אחרי הרצוג, אפילו בפער משמעותי יותר משדווח לתקשורת. הפער נסגר בארבעת הימים האחרונים שבהם כבר אי אפשר לערוך סקרים לפי החוק" (סגל, 2016).

9 סוקר שערך את אחת מתחזיות הבחירות בחדשות BBC סיפר שכאשר אמר לקראת המשדר לעורך שהתוצאה ברורה ולא תשתנה בלילה, הגיב העורך: "אתה לא יכול לומר להם את זה! הם לא יישארו אתנו בשידור" (מצוטט אצל Brown, Firth, and Payne, 1999).

כדי לשנות את כוונות ההצבעה; תקופה שבה השינוי בכוונות ההצבעה קל יותר על רקע התרופפות הזיקה למפלגות ובעקבות הגידול בשיעור הדוחים לרגע האחרון את ההחלטה עבור מי להצביע. בתקופה חדשה זו, הסקרים יעקבו אחרי המגמות המשתנות במהירות. זהו תפקידם. בד בבד, המחקר והפיתוח בעניין אופן התשאול ואופן ניתוח הנתונים יתאמו לנסיבות המשתנות. הרמת ידיים איננה אופציה.

מלבד כל אלה ראוי לזכור שהסקרים הפוליטיים מספקים לנו מידע חשוב ומפתיע. אחרי ככלות הכול, בלעדיהם – כיצד היינו יכולים לדמיין לעצמנו שהמועמד הפופולרי ביותר בקרב הרפובליקנים במרוץ לבחירות לנשיאות ב־2016 הוא דונלד טראמפ?¹⁰

מקורות

- גריין, יוני, 2015. "בנט: 'יש דימום מנדטים מאיתנו לליכוד'; שקד: 'יש סחף מסוכן'", *הרדים*, 15.3.2015.
- חזקי, עזרא, 2015. "נתניהו לג'ובראן: אף אחד לא יסתום לי את הפה", *ערוץ 7*, 17.3.2015.
- טוכפלד, מתי, 2015. "למי יתקשר נתניהו אחרי הבחירות?" *ישראל היום*, 17.3.2015.
- ערוץ הכנסת, 2015. "איך נתניהו ניצח את הבחירות באמצעות הטכנולוגיה?", *ערוץ הכנסת*, 25.3.2015.
- סגל, עמית, 2016א. "מיוחד: כך ניצח נתניהו את הבחירות", *חדשות 2*, 25.1.2016.
- _____, 2016ב. "למה צריך קמפיינים וסקרים כשיש סמסים?", *mako*, 16.1.2016.
- פוקס, קמיל, 2015. "התחלנו עם 27-27 סיימנו עם 24-30 (על פספסי התחזיות והאפשרות של זיוף בתוצאות הבחירות)", *סקר־רע?*, 27.7.2015.

Arian, Asher, and Michal Shamir, 2001. "Candidates, Parties and Blocs: Israel in the 1990's," *Party Politics* (7): 689–710

_____, 2008. "A Decade Later, the World Had Changed, the Cleavage Structure Remained: Israel 1996–2006," *Party Politics* 14: 685–705.

Baker, Reg, J. Michael Brick, Nancy A. Bates, Mike Battaglia, Mick P. Cooper, Jill A. Dever, Krista J. Gile, and Roger Tourangeau, 2013. "Summary Report of the AAPOR Task Force on Non-probability Sampling," *Journal of Survey Statistics and Methodology* 1: 90–143.

BBC, 2015. "[How Poll Tracker Works](#)," *BBC News*, 10.4.2015.

BPC, 2015a. "General Election: 7 May 2015," *British Polling Council*, 7.5.2015.

_____, 2015b. "Details of Opinion Polls Inquiry," *British Polling Council*, 7.5.2015.

_____, 2016. "Report of the Inquiry into the 2015 British General Election Opinion Polls," *British Polling Council*, 30.5.2016.

- Brown, Philip J., David Firth, and Clive D. Payne, 1999. "Forecasting on British Election Night 1997," *Journal of the Royal Statistical Society (Series A)* 162 (2): 211–226.
- Cukierman, Alex, 1991. "Asymmetric Information and the Electoral Momentum of Public Opinion Polls," *Public Choice* 70 (2): 181–213.
- Firth, David, 2015. "[Exit Polling Explained.](#)" *University of Warwick*, 9.11.2015.
- Hillygus, D. Sunshine, 2011. "The Evolution of Election Polling in the United States," *Public Opinion Quarterly* 75 (5): 962–981.
- INES, 2006. *The Israel National Election Studies – 2006*.
- , 2009. *The Israel National Election Studies – 2009*.
- , 2013. *The Israel National Election Studies – 2013*.
- , 2015. *The Israel National Election Studies – 2015*.
- Lauderdale, Ben, 2015a. "[How Our U.K. Election Forecasting Model Works?](#)" *fivethirtyeight*, 30. 3.2015.
- , 2015b. "[What We Got Wrong in Our 2015 U.K. General Election Model?](#)" *fivethirtyeight*, 8.5.2015.
- Mosteller, Frederick, Herbert Hyman, Philip McCarthy, Eli Marks, and David Truman, 1949. "The Pre-Election Polls of 1948: Report to the Committee on the Analysis of Pre-Election Polls and Forecasts," New York: Social Science Research Council.
- O'Hara, Bob, 2012. "[How Did Nate Silver Predict the US Election?](#)" *The Guardian, Science Section*, 8.11.2012.
- Reuben, Anthony, 2015. "[Is It the End of Telephone Polling?](#)" *BBC*, 25.6.2015.
- Scheuren, Fritz, 1998. *What is a Survey?* Washington: American Statistical Association, pp. 59–62.
- Shamir, Jacob, 1986. "Pre-election Polls in Israel: Structural Constraints on Accuracy," *Public Opinion Quarterly* 50: 62–75.
- Silver, Nate, 2012a. "[Which Polls Fared Best \(and Worst\) in the 2012 Presidential Race.](#)" *The New York Times*, 10.11.2012.
- , 2012b. "Calculating 'House Effects' of Polling Firms," *The New York Times*, 22.06.2012..
- , 2012c. *The Signal and the Noise: Why So Many Predictions Fail but Some Don't*, New York: The Penguin Press.
- , 2015. "[The Polls Were Bad but Not Unprecedented.](#)" *fivethirtyeight*, 8.5.2015 .
- Sproul, Robin, 2014. "[Explainer: How Exit Polls Work.](#)" *abc NEWS*, 1.11.2014.
- Stone, Jon, 2015. "['Racist against Scots': David Cameron Heckled during Speech in Twickenham.](#)" *Independent*, 5. 5.2015.
- Wells, Anthony, 2015. "[Election 2015 Polling: a Brief Post Mortem.](#)" *yougov.co.uk*, 8.5.2015.

סקרים ותחזיות בחירות בטולם של רשות חברתיות והתרופפות הזהות המפלגתית

Wikipedia, 2015a. [“United Kingdom General Election, 2015: Predictions One Month before the Vote.”](#) *en.wikipedia.org*.

—, 2015b. [“United Kingdom General Election, 2015: Final Predictions before the Vote.”](#) *en.wikipedia.org*.

Zukin, Cliff, 2015. [“What’s the Matter with Polling?”](#) *New York Times*, 25.6.2015.